

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom

in Isan communities

โดย

ผศ.ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ผศ.ดร. ปัญญา คล้ายเดช

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766086

รายงานการวิจัย

แผนงานวิจัย เรื่อง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน
Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom
in Isan communities

โดย

ผศ.ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ผศ.ดร.ปัญญา คล้ายเดช

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766086

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Program

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom
in Isan communities

By

Asst.Prof.Dr.Chayaporn Sukprasert

Asst.Prof. Dr. Panya Klaydesh

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chaiyaphum Buddhist Collage

B.E. 2566

Research Project Funded by

Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766086

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน
ผู้วิจัย:	ผศ.ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ, ผศ.ดร.ปัญญา คล้ายเดช
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๖
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ๒) ศึกษาภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน และ ๓) สร้างแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร ดำเนินการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 42 คน และดำเนินกิจกรรมในพื้นที่วิจัยในแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดสกลนคร เก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาแล้วนำเสนอข้อมูลในรูปแบบเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑) แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี มีหลักฐานจากการค้นพบว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมี ความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี สมัย ล้านช้าง และยังมีอารยธรรมขอมในพื้นที่จำนวนมากและมีวัฒนธรรมทางภาษาที่ใช้สื่อสารกันภายใน ท้องถิ่นที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมที่โดดเด่น ได้แก่ (๑) งานเทศกาลโหม่นนาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยว (๒) งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณเสี่ยงแคน (๓) งานนมัสการพระบรมธาตุนาดูน

๒) มีภูมิปัญญาที่หลากหลาย เช่น อาหาร สมุนไพร การปั้นหม้อดินเผา และการทอผ้าไหมมัดหมี่ และภูมิปัญญาที่ปรากฏชัด คือ วัดไชยศรี ชุมชนบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น และวัดป่าเลไลยก์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม นับเป็นแหล่งภูมิปัญญาที่บันทึกหลักฐาน ความเป็นมาและหลักศิลาจารึก ใบเสมา แหล่งกำเนิดหมอลำ และมีพุทธศิลป์โบราณที่เก่าแก่ คือ สูปแต้มหรือภาพจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่โดดเด่นและเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน จัดเป็นภูมิปัญญาของคนอีสานลุ่มน้ำชีที่สำคัญและทรงคุณค่า

๓) แนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน มี ๖ แนวทาง คือ ๑) สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ๒) สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์ ๓) สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ๔) สร้างวิสาหกิจชุมชน ๕) สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ๖) สร้างกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

Research Title: Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in Isan communities

Researchers: Asst.Prof. Dr.Chayaporn Sukprasert
Asst.Prof. Dr. Panya Klaydesh

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chaiyaphum
Buddhist College

Fiscal Year: 2566/2023

Funds granted by: Thailand Science Research and Innovation Fund

ABSTRACT

The objectives of this research were to 1) study history and culture of Chi valley civilization in Isan communities 2) study folk wisdom of Chi valley civilization in Isan communities and 3) create guidelines for maintaining and inheriting the Chi valley civilization in Isan communities. It was a mixed methods research using documentary research and conducted interviews and group discussions with 42 key informants and carried out activities in 2 research areas as Khon Kaen Province and Sarakham Province. Data were collected and analyzed for content and presented the information in a descriptive form.

The results found that

1) In Chi River Basin civilization, there is evidence from the discovery that it is a place where people have lived and prospered since prehistoric times. Historical periods include the Dvaravati period, the Lopburi period, the Lan Chang period, and there is also a Khmer civilization in many areas and a cultural language used to communicate within different localities. Outstanding cultures include: (1) International Silk festival and Phook Siao tradition (2) Isan Songkran Dok Khun Siang Kaen festival (3) Phra That Na Dun worship festival.

2) There is a variety of wisdom such as food, herbs, and clay pot making, and weaving Mudmee silk And the wisdom that is evident is Wat Chaisri, Ban Sawathi community Khon Kaen Province and Wat Pa Lelai, Na Dun District, Maha Sarakham Province. It is considered a source of wisdom that records evidence, history, and stone inscriptions. Bai Sema is the origin of Mo Lam. And there is an ancient Buddhist art that is

very old, namely Hooptam or mural paintings. This is the outstanding wisdom and identity of the community. It is classified as the wisdom of the Isaan people in the Chi River Basin that is important and valuable.

3) There are 6 guidelines for maintaining and inheriting Chi River Basin civilization in Isaan communities: 1) creating a local wisdom museum, 2) creating creative art, 3) creating creative tourist attractions, 4) creating community enterprises, 5) creating a network of wisdom and Culture 6) Create community development activities that are consistent with wisdom and culture.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน
กราบขอบพระคุณ พระธรรมวัชรบัณฑิต, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระครูสุธีกิตติบัณฑิต, รศ. ดร.
ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และ สกสว. ที่ได้อนุมัติทุนสนับสนุนงานวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธ
ศาสตร์ เพื่อดำเนินงานวิจัย กราบขอบพระคุณและขอบคุณคณาจารย์และเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธ
ศาสตร์ทุกท่านที่อำนวยความสะดวกดูแลแนะนำผู้วิจัยมาด้วยดี

กราบขอบพระคุณพระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น รอง
อธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น กราบขอบพระคุณพระพระศรีสัจญาณมุนี, ดร. รองเจ้าคณะจังหวัด
ชัยภูมิ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกต่อการทำวิจัย ตลอด
ทั้งเพื่อนร่วมงานที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขอบคุณผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ชาวชุมชนปราชญ์ผู้รู้ของท้องถิ่น ขอขอบคุณคุณแม่สุภาพร
พุทไธสง คุณพ่อเสถียร พุทไธสง อาจารย์วัฒน์ ทองยศ และชาวชุมชนทุกๆ ท่าน ที่ได้ให้ความร่วมมือ
อย่างดียิ่งและให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยครั้งนี้ จนกระทั่งงานสำเร็จลงด้วยดี

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ข้องใน
การที่จะเป็นแนวทางในการศึกษา การสืบค้น และเห็นคุณประโยชน์ของการพัฒนาชุมชน
การสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงต่อยอดความรู้และให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน

ผศ.ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ผศ.ดร.ปัญญา คล้ายเดช

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญแผนภาพ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ ปัญหาการวิจัยที่ต้องการทราบ.....	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๘
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙
๒.๑ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	๙
๒.๒ แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๑
๒.๓ แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย.....	๑๔
๒.๔ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม.....	๒๐
๒.๕ ทฤษฎีจิตกรรมฝาผนัง.....	๒๓
๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย.....	๒๘
๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๘
๒.๘ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๔๙
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๕๐
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๕๐
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๕๐
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๕๑

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๕๒
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๕๔
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๕๖
๔.๑ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน.....	๕๖
๔.๒ ภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน.....	๑๐๓
๔.๓ แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน.....	๑๖๒
๔.๔ ความเหมือนและความต่างของอารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่นและในจังหวัดมหาสารคาม.....	๑๘๐
๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๘๓
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๘๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๔
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๘๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย.....	๑๙๐
บรรณานุกรม.....	๑๙๑
ภาคผนวก.....	๑๙๙
ภาคผนวก ก เครื่องมือการวิจัย.....	๒๐๐
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลวิจัย.....	๒๑๐
ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย.....	๒๑๓
ภาคผนวก ง หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัย.....	๒๒๑
ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๒๒๗
ภาคผนวก ช ประวัติผู้วิจัย.....	๒๓๐

สารบัญตาราง

ตารางที่ ๔.๑ แสดงความเหมือนและความแตกต่างกันของแหล่งอารยธรรมในพื้นที่วิจัย.....๑๘๑

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๔๙
แผนภาพที่ ๔.๑ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๘๓

สารบัญภาพ

ภาพที่ ๔.๑ แผนที่จังหวัดขอนแก่น.....	๕๙
ภาพที่ ๔.๒ ตราประจำจังหวัดขอนแก่น.....	๖๖
ภาพที่ ๔.๓ สัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น.....	๖๖
ภาพที่ ๔.๔ ภาพผูกเสี่ยว.....	๖๗
ภาพที่ ๔.๕ งานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียวจังหวัดขอนแก่น.....	๗๑
ภาพที่ ๔.๖ เมืองโบราณโนนเมือง.....	๗๓
ภาพที่ ๔.๗ พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง.....	๗๔
ภาพที่ ๔.๘ ภาพสมิโบราณวัดไชยศรี.....	๘๐
ภาพที่ ๔.๙ ภาพยักษ์กุมภภัณฑ์ แห่งเมืองอินราช.....	๘๒
ภาพที่ ๔.๑๐ สินไซ สู้กับยักษ์จนชนะ.....	๘๓
ภาพที่ ๔.๑๑ แผนที่จังหวัดมหาสารคาม.....	๙๓
ภาพที่ ๔.๑๒ ช่องใส่ปลา.....	๑๑๑
ภาพที่ ๔.๑๓ พาช้าว.....	๑๑๒
ภาพที่ ๔.๑๔ ภาพกระต๊อบข้าว.....	๑๑๓
ภาพที่ ๔.๑๕ แคน.....	๑๑๖
ภาพที่ ๔.๑๖ พิณอีสาน.....	๑๑๘
ภาพที่ ๔.๑๗ รูปโปงลางและการตีโปงลาง.....	๑๑๙
ภาพที่ ๔.๑๘ ภาพการทอผ้าไหม.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๑๙ ภาพเข็นไหม.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒๐ ภาพมัดหมี่.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒๑ ภาพตัดริมผ้าไหม.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒๒ ภาพผ้าไหมลายหมากจับवान.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒๓ ผ้าไหมลายปลาชิว.....	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒๔ ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ.....	๑๓๖
ภาพที่ ๔.๒๕ การปั่นหม้อดินเผา.....	๑๓๗
ภาพที่ ๔.๒๖ ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกไม้.....	๑๓๘
ภาพที่ ๔.๒๗ การผลิตกลองยาวเครื่องดนตรีพื้นบ้าน.....	๑๔๐
ภาพที่ ๔.๒๘ ผลิตภัณฑ์เครื่องเบญจรงค์.....	๑๔๐
ภาพที่ ๔.๒๙ สิมวัดป่าเลไลย์ด้านหน้า.....	๑๔๒

ภาพที่ ๔.๓๐ บริเวณโดยรอบสิมวัดป่าเลไลยก์.....	๑๔๓
ภาพที่ ๔.๓๑ ภาพแสดงตำแหน่งของภาพสุปแต้ม.....	๑๔๗
ภาพที่ ๔.๓๒ แสดงภาพภายในสิมวัดป่าเลไลยก์.....	๑๔๘
ภาพที่ ๔.๓๓ ภาพพุทธประวัติตอนผจญมารและพระแม่ธรณีบีบมวยผม.....	๑๔๙
ภาพที่ ๔.๓๔ ภาพตอนพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรก.....	๑๕๐
ภาพที่ ๔.๓๕ ภาพเขียนแสดงขบวนรบของพระลี้ก พระลามา.....	๑๕๑
ภาพที่ ๔.๓๖ ภาพรวมขบวนทหารและโหรทำนายนางสีดา จึงให้เอาตัวนางสีดาไปลอยน้ำ.....	๑๕๑
ภาพที่ ๔.๓๗ ภาพนำนางสีดาไปลอยน้ำ.....	๑๕๒
ภาพที่ ๔.๓๘ ภาพกรีธาทัพของพระลี้กพระลามา.....	๑๕๒
ภาพที่ ๔.๓๙ ภาพการสู้รบระหว่างกองทัพพระลี้กพระลามากับกองทัพราพณาสูร.....	๑๕๓
ภาพที่ ๔.๔๐ ภาพเวสสันดรขาดก ตอนชูชกเดินทางมาถึงอาศรมของอัจจุตถาษี.....	๑๕๓
ภาพที่ ๔.๔๑ ภาพพระเวสสันดร ตอนนครกัณฑ์.....	๑๕๔
ภาพที่ ๔.๔๒ ภาพแสดงประเพณีฮอดตรง เป็นวัฒนธรรมล้านช้าง.....	๑๕๕
ภาพที่ ๔.๔๓ แสดงภาพกัณฑ์หิมพานต์.....	๑๕๖
ภาพที่ ๔.๔๔ ภาพแสดงวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น.....	๑๕๖
ภาพที่ ๔.๔๕ ภาพทางขึ้นสิม มีบันไดและมีนาค ๒ ตัว ตรงบันไดขึ้น.....	๑๕๗
ภาพที่ ๔.๔๖ ภาพด้านหน้าสิม แสดงนิทานเรื่อง ควายทรี ทรีพา.....	๑๕๘
ภาพที่ ๔.๔๗ ภาพด้านตะวันออกและภาพสุปแต้มด้านเหนือ.....	๑๕๘
ภาพที่ ๔.๔๘ ภาพแสดงผังบริเวณที่ตั้งของสิม.....	๑๕๙
ภาพที่ ๔.๔๙ พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี.....	๑๖๓
ภาพที่ ๔.๕๐ หมอลำน้อยสินไซน้อยร้อยปี.....	๑๖๔
ภาพที่ ๔.๕๑ ผนังประมอทัย สินไซพิทยาสรรพ์.....	๑๖๕
ภาพที่ ๔.๕๒ ภาพห้องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์.....	๑๖๖
ภาพที่ ๔.๕๓ การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน.....	๑๖๗
ภาพที่ ๔.๕๔ มัคคุเทศก์น้อย.....	๑๖๙
ภาพที่ ๔.๕๕ ผลิตภัณฑ์ในโครงการ.....	๑๗๑
ภาพที่ ๔.๕๖ แสดงหน้าเว็บไซต์การเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศการวิจัย.....	๑๗๕
ภาพที่ ๔.๕๗ ภาพหน้าปกหนังสือคู่มือมัคคุเทศก์ชุมชน.....	๑๗๗
ภาพที่ ๔.๕๘ ภาพผังแสดงที่ตั้งของสุปแต้ม และมอบให้หนังสือคู่มือมัคคุเทศก์ชุมชน.....	๑๗๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์มีการอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นสังคม ดังที่อริสโตเติลนักปรัชญากรีกโบราณกล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Man is social animal)” เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มสิ่งหนึ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือการคิดประดิษฐ์สิ่งให้อำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตหรือการคิดหาทางเอาชีวิตรอด และผลงานที่เกิดจากการคิดหรือการกระทำนั้นได้กลายมาเป็นอารยธรรมที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของเผ่าพันธุ์ของคนแต่ละชาติพันธุ์ ที่มีการคิดค้นเป็นวิวัฒนาการของสังคมไทยในด้านชีวิตความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกและสิ่งเหล่านั้นได้มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นวิถีชีวิตหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต จนกลายมาเป็นความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปกรรม ซึ่งก่อให้เกิดบูรณาการการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ เช่น การเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ตลอดจนในด้านลักษณะความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา และงานสร้างสรรค์ มนุษย์ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาก็เพื่อต้องการสร้างสิ่งต่างๆขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการและปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและเพื่อความเจริญของสังคมโดยรวม

อารยธรรม^๑ มีความหมายว่าความสงบสุขของสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งศีลธรรม และกฎหมาย; ความเจริญเนื่องด้วยองค์การของสังคม เช่น การเมือง กฎหมาย เศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรม ความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดี จากความหมายของ อารยธรรมจะเห็นได้ว่าอารยธรรมโดยทั่วไปมักหมายถึงประเด็นของความเจริญหรือดีในแง่ต่างๆ ของสังคม โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรมต่างๆ ส่วนลักษณะความไม่เจริญหรือไม่พัฒนาทางวัฒนธรรม จะเรียกในทางกลับกันว่าอนารยธรรม อันแปลว่า ไม่มีอารยธรรม แต่สำหรับทางด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรมจะศึกษาความซับซ้อนของระบบสังคม กล่าวคือความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆในสังคมแม้ว่าจะทำให้สังคมดีขึ้นหรือแย่ลงก็ตาม โดยมุ่งเน้นให้เห็นถึงเหตุปัจจัยการเกิดและการล่มสลายของอารยธรรมนั้น รวมถึงอิทธิพลของอารยธรรมนั้นต่ออารยธรรมอื่นๆ

อารยธรรมคือสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของคนแต่ละพื้นที่หรือแต่ละเชื้อชาติพันธุ์ที่บ่งบอกถึงการมาตั้งรกราก การย้ายถิ่นฐาน เมื่อเป็นเช่นนี้อารยธรรมจึงเหมายรวมเอาทั้งประวัติศาสตร์ ความเป็นของชนเชื้อชาติพันธุ์นั้นๆ อันประกอบไปด้วย ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่เป็น

---

^๑ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๒) ,(กรุงเทพ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น ,๒๕๕๖),หน้า ๑๔๐๘.

รองลอย โดยปกติแล้วอารยธรรมจะมีความหมายโดยนัยถึง อารยธรรมมนุษย์ อันประกอบไปด้วย สังคมมนุษย์ ก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าหาความซับซ้อนของระบบสังคมของ สิ่งมีชีวิตทรงภูมิปัญญาในโลก เป็นต้น สำหรับบทความนี้จะหมายถึง อารยธรรมโลก หรือ อารยธรรมมนุษย์ เป็นสำคัญ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อารยธรรม มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นและมีความน่าสนใจหลายอย่าง คือ ๑) วัฒนธรรมด้าน คติธรรม คือ วัฒนธรรมทางศีลธรรมและทางจิตใจ อันเป็นคติหรือหลักการดำเนินชีวิตที่ ส่วนใหญ่ รับมาจากหลักธรรมทางศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ ๒) วัฒนธรรมด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง วัตถุทางศิลปกรรม เช่น เจดีย์ บ้านเรือน รวมถึงเครื่องอุปโภค ทั้งหลายซึ่งถือว่าเป็นวัตถุทั้งสิ้น โดยคนในสังคมร่วมกันประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกในการ ดำรงชีวิต ๓) วัฒนธรรมด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมายหรือขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ที่มีความสำคัญ เสมอด้วยกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติตาม ๔) วัฒนธรรม ด้านสทธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นวัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ หรือ มารยาทในสังคมหรือสมาชิกพึงปฏิบัติต่อกันในโอกาสต่าง ๆ^๒ อารยธรรมเหล่านี้ได้กลายมาเป็น เอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสานหรือคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นการแสดงถึง ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรอีสานหรือเรียกว่าล้านช้าง ซึ่งเป็น อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อาณาจักรหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และอารยธรรม เหล่านี้ได้มีการบันทึกและได้รับการปฏิบัติสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับหลักฐานที่ แสดงถึงความเป็นมาของอารยธรรมนั้นมีอยู่มากมายทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น มีภาษาเป็นของ ตนเอง โดยมีการบันทึกไว้ในใบลาน ในภาคกิจกรรมฝาผนัง วันธรรม ประเพณี ศิลปะ ความเชื่อ และสิ่ง ที่เป็นวัตถุ เช่น ใบเสมาหรือหินตั้ง ที่เป็นอัตลักษณ์ด้านศิลปกรรมสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งพบกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานตามเมืองโบราณต่างๆ ที่ใกล้กับลำน้ำสำคัญของภูมิภาค เช่น ลำน้ำชี ลำน้ำมูล และลำน้ำโขง

ลุ่มน้ำชี ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น ๔๙,๓๑๑.๒๙ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓๐,๗๐๗,๔๕๓ ไร่ มีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขต ๑๔ จังหวัด^๓ ได้แก่ ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี มหาสารคาม นครราชสีมา เลย เพชรบูรณ์ กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และมุกดาหาร ลุ่มน้ำชีตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕° ๓๐' เหนือถึงเส้นรุ้ง

^๒ ประเภทและการจัดประเภทของวัฒนธรรม [https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕](https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/สืบค้นเมื่อวันที่%20๙%20ตุลาคม%20๒๕๖๕)

^๓ <http://water.dwr.go.th/wrro11/index.php/th/2019-07-23-04-23-51/2019-07-23-04-29-42>

ที่ ๑๑๗° ๓๐´ เหนือ และอยู่ระหว่างเส้นแวงที่ ๑๐๑° ๓๐´ ตะวันออก ถึงเส้นแวงที่ ๑๐๔° ๓๐´ ตะวันออก ทิศเหนือติดกับลุ่มน้ำโขง ทิศใต้ติดกับลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำป่าสัก สภาพภูมิประเทศของลุ่มน้ำชีประกอบไปด้วยเทือกเขาสูง ทางทิศ ตะวันออกและทิศเหนือคือเทือกเขาภูพาน ทิศตะวันตก คือเทือกเขาตงพญาเย็น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของ แม่น้ำชีและแม่น้ำสาขาที่สำคัญหลายสาย ส่วนพื้นที่ตอนกลางเป็นที่ราบถึงลูกคลื่นลอนและมีเนิน เล็กน้อยทางตอนใต้ของลุ่มน้ำ ลำน้ำสายหลัก คือ แม่น้ำชี ลำน้ำสาขาที่สำคัญ คือ น้ำพรม น้ำพอง น้ำ เชิญ ลำปาว และน้ำยัง

แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่เขาสันปัน น้ำ เขาแปปันน้ำ เขาเสลียงตาเถา เขาอุ่มน้ำ เขายอดชี เขาครอก จนถึงเขาเทวดา ซึ่งเป็นแนวภูเขา ชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แม่น้ำชีมีความยาวประมาณ ๘๓๐ กิโลเมตร^๔ เส้นทางไหลของลำน้ำชี ไหลผ่าน ๙ จังหวัดได้แก่ ๑) จังหวัดชัยภูมิ ลำน้ำไหลผ่าน อำเภอหนองบัว แดง อำเภอบ้านเขว้า อำเภอหนองบัวระเหว อำเภอจัตุรัส อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอกอนสวรรค์ ๒) จังหวัดนครราชสีมา อำเภอบ้านเหลื่อม อำเภอแก้งสนามนาง ๓) จังหวัดขอนแก่น อำเภอเวียงน้อย อำเภอเวียงใหญ่ อำเภอโคกโพธิ์ไชย อำเภอเมืองจัตวีร์ อำเภอชนบท อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบ้านแฮด อำเภอเมืองขอนแก่น ๔) จังหวัดมหาสารคาม อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเมือง มหาสารคาม ๕) จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอฆ้องชัย อำเภอกมลาไสย อำเภอร่องคำ ๖) จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอจังหาร อำเภอเชียงขวัญ อำเภอธวัชบุรี อำเภอเสลภูมิ อำเภอทุ่งเขาหลวง อำเภออาจสามารถ อำเภอพนมไพร ๗) จังหวัดยโสธร อำเภอเมืองยโสธร อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอ มหาชนะชัย อำเภอค้อวัง ๘) จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอเขื่องใน ๙) จังหวัดศรีสะเกษ ไหลผ่าน อำเภอกันทรารมย์ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูล ที่บ้านวังยาง ตำบลบุ่งหวาย อำเภวารินชำราบ รอยต่อจังหวัดศรีสะเกษ กับจังหวัดอุบลราชธานี

อายุธรรมลุ่มน้ำชี คือสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของคนอาศัยอยู่บริเวณลุ่มน้ำชีไหล ผ่าน เป็นบริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ จำนวนมาก จังหวัดขอนแก่นก็ได้พบร่องรอยอารยธรรมแต่ละเมือง การแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคสมัย ทวารวดี ที่ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดคือมีศิลปะสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากมาย แตกต่างกันไปตาม พื้นที่ สำหรับจังหวัดขอนแก่นที่พบคือพระธาตุขามแก่น กิจกรรมฝานนั่งวัดบ้านสาวตี่ วัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง วัดบ้านลาน และกิจกรรมสินไซที่อำเภอบ้านไผ่ ส่วนจังหวัดมหาสารคามก็มี อารยธรรมที่ปรากฏชัดเจน เช่น พระธาตุนาดูน อันที่ตั้งของนครจำปาสีในสมัยอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมี หลักทางบาทโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก ส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด ก็เป็นแหล่งอายุธรรมลุ่มน้ำชีที่โดดเด่น

^๔ <https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/>

เช่น เมืองสุวรรณภูมิ จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งเป็นจังหวัดสุดท้ายของอารยธรรมลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีน้ำชีไหลผ่านก่อนที่จะไหลลงแม่น้ำโขง

จากประเด็นดังกล่าวมานั้นผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำการวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางอารยธรรมลุ่มน้ำชี อันเป็นมรดกอันล้ำค่าของบรรพบุรุษ ที่ได้คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอันลักษณ์ของคนลุ่มน้ำชี โดยคณะผู้วิจัย จะทำการศึกษาเฉพาะในพื้นที่ ๒ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม โดยจะทำการศึกษาอารยธรรม ศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมาและการก่อตั้งจนกระทั่งเป็นจังหวัด ศึกษาวัฒนธรรมต่างๆ และศึกษาภูมิปัญญาอีสานที่โดดเด่นควรค่าแก่การอนุรักษ์ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังอีสานที่เรียกว่า “ฮูปแต้ม” ที่มีเพียงไม่กี่แห่งที่ยังหลงเหลืออยู่นอกนั้นฮูปแต้มได้ถูกละทิ้ง รกร้าง ภาพแต้มนำไป ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ผู้วิจัยจึงต้องการทำการวิจัยและรวบรวมองค์ความรู้ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ฮูปแต้มและร่วมสร้างแนวทางในการธำรงรักษาและสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านฮูปแต้มนี ของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ส่งต่อไปให้อนุชนรุ่นหลังสืบไป

๑.๒ ปัญหาการวิจัย

- ๑.๒.๑ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน เป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ ภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน เป็นอย่างไร
- ๑.๒.๓ การสร้างแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน เป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน
- ๑.๓.๓ เพื่อสร้างแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” เป็นการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) ปฏิบัติการร่วมด้วยแบบผสมผสาน มีขอบเขตศึกษาวิจัย ดังนี้

- ๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร ขอบเขตด้านข้อมูลผู้วิจัยแบ่งประเภทของข้อมูลออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑.๔.๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมฝายนั้งวัดไชยศรี โบราณวัตถุ และพฤติกรรมของชุมชนที่แสดงออกต่อแหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี และวัดป่าเลไลย์ ตำบลหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

๑.๔.๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา พงศาวดาร หนังสือโบราณ หนังสือวิชาการ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวกับอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น และชุมชน บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และ ในชุมชนวัดป่าเลไลย์ ตำบลหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตเนื้อหาที่จะทำการวิจัยออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น และ จังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ตั้งแต่การก่อตั้งเมือง การสร้างวัฒนธรรมชุมชน จนกลายเป็นอารยธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของทั้ง ๒ จังหวัด แล้วรวบรวมองค์ความรู้ที่ยังสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน

๒) ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาอีสาน ของจังหวัดขอนแก่นที่มีภูมิปัญญาที่หลากหลาย:ภูมิปัญญาทางการแพทย์ ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ ภูมิปัญญาการจักสาน ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ภูมิปัญญาภาษา และวรรณกรรม และ ภูมิปัญญาการทอผ้าและภูมิปัญญาชุมชน จังหวัดมหาสารคาม ที่เป็นภูมิปัญญาที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสามัคคี เกิดความผาสุกในชุมชน กลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม

๓) สร้างแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น และ จังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยเห็นคำสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนพัฒนาให้ชุมชนเกิดความสามัคคีและชุมชนเกิดความผาสุก จึงสร้างแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดอารยธรรม

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

โครงการนี้ เป็นชุดโครงการวิจัย คณะผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มเป้าหมายโครงการย่อยละ จำนวน ๒๑ คน คนรวมทั้งสิ้น ๔๒ คน ดังนี้

๑. เป็นผู้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี
๒. เป็นผู้เคยเข้าร่วมในกิจกรรมด้านอารยธรรม หรือวัฒนธรรม หรือภูมิปัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน

๓. เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

๑) โครงการย่อยที่ ๑ “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” โดยจำแนกผู้ให้ข้อมูลสำคัญออก ดังนี้

(๑) นักวิชาการ	จำนวน ๗ คน
(๒) ประชาชนชาวบ้าน	จำนวน ๗ คน
(๓) ผู้แทนภาครัฐและเอกชน	จำนวน ๗ คน
รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น	จำนวน ๒๑ คน

๒) โครงการย่อยที่ ๒ “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม” โดยจำแนกผู้ให้ข้อมูลสำคัญออก ดังนี้

(๑) ประชาชนทั่วไปและพระภิกษุ	จำนวน ๗ คน
(๒) ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น	จำนวน ๗ คน
(๓) ผู้แทนภาครัฐและนักวิชาการ	จำนวน ๗ คน
รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น	จำนวน ๒๑ คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย สำหรับพื้นที่ในการทำการวิจัยครั้งนี้ แบ่งตามชุดโครงการย่อย ดังนี้

๑) โครงการย่อยที่ ๑ “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัย คือ ชุมชนสาวะถี วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) โครงการย่อยที่ ๒ “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม” คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัย คือ วัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

๑.๔.๕ ขอบเขตด้านขอบเขตเวลา : ดำเนินการศึกษาวิจัย ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖ ลงพื้นที่วิจัยพร้อมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม ถึง เดือนสิงหาคม ๒๕๖๖

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

อารยธรรม หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง ความเป็นมา การดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นที่ได้มีการคิดค้นองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิตหรือกำหนดเป้าหมายของตนเอง ซึ่งสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองนั้นจะมีทั้งรูปธรรมและนามธรรม ในด้านต่าง ๆ ความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็จะกลายมาเป็นคุณค่า เพิ่มมูลค่า ให้เกิดความคุ้มค่าอันบ่งบอกถึงเรื่องราวความเจริญของชนเผ่าที่นั่นอันเป็นหลักฐานหรือเป็นร่องรอยให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและได้นำสิ่งที่ตั้งมานั้นมาใช้สืบต่อไป

ประวัติศาสตร์ หมายถึง เรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่จังหวัดขอนแก่น และบริเวณพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม เริ่มตั้งแต่การที่มีบรรพบุรุษเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งสร้างสรรค์หรือสิ่งประดิษฐ์ที่คนจังหวัดขอนแก่น และคนจังหวัดมหาสารคาม สร้างขึ้นในการใช้ดำเนินชีวิตในการดำรงเผ่าพันธุ์และสิ่งประดิษฐ์นั้นกลายเป็นที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงามที่นำไปประพุดิ ปฏิบัติและสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนในจังหวัดขอนแก่น และคนในจังหวัดมหาสารคาม จนทำให้สิ่งประดิษฐ์นั้นกลายเป็นกิจกรรมที่เด่นชัดและมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในจังหวัด มีการเรียนรู้ร่วมกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่คณะ และวัฒนธรรมของคนในจังหวัด ได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและคงอยู่อย่างยั่งยืน

ประเพณี หมายถึง กิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมาเป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ ฯลฯ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่างๆ กลายเป็นประเพณี ประจำชาติและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ หากประเพณีนั้นดีอยู่แล้วก็รักษาไว้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติหากไม่ดีก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง หลักความรู้อันเกิดจากความสามารถและประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดในการประดิษฐ์คิดค้นของคนในท้องถิ่น โดยเป็นผลมาจากการสั่งสมประสบการณ์ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงคนรุ่นปัจจุบันเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

แม่น้ำชี หมายถึง แม่น้ำชีหรือสายน้ำ ที่มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์และแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ ไหลผ่าน ๑๔ จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี มหาสารคาม นครราชสีมา เลย เพชรบูรณ์ กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และมุกดาหาร ซึ่งความยาว เป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในประเทศไทยซึ่งยาวประมาณ ๓๖๕ กิโลเมตร โดยมีขนาดพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๔๙,๔๘๐ ตร.กม.

ชุมชนอีสาน หมายถึง กลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกันภายในเขตบริเวณบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และเขตบริเวณวัดป่าเลไลย์ ตำบลหนองพอก อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม โดยมีความสัมพันธ์ของสมาชิก และอยู่ภายใต้กฎระเบียบกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน มีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนแบบแผนของการดำเนินชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีการปะทะสังสรรค์ต่อกัน

stupdamอีสาน หมายถึง ภาพวาดหรืองานจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างแต้มหรือจิตรกรได้วาดลงสี แต้ม วาด บนฝาผนังสิมหรืออุโบสถทั้งภายในและภายนอก บอกเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

พุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรมอีสาน วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต และภูมิปัญญาอีสานของคนอีสาน ในสมัยนั้นๆ ฮูปแต้มมักพบตามสิมหรือโบสถ์ทางวัฒนธรรมแบบอีสาน ถือเป็นงานสถาปัตยกรรมที่สร้างกันอย่างเรียบง่าย แต่เน้นการนำลายฮูปแต้มมาสร้าง ความโดดเด่นให้แก่สิม บอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านภาพเป็นสีสันสดใส

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

ผลสำเร็จและความคุ้มค่าของงานวิจัยจะก่อให้เกิดประโยชน์ในหลายด้าน กล่าวคือ เป็นประโยชน์ต่อวงการวิชาการ เป็นประโยชน์กับชุมชนและสังคม ประโยชน์ต่อการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี โดยเฉพาะสิมและฮูปแต้ม ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาอีสาน และการกระตุ้นเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนตลอดจนการพัฒนาชุมชนด้วย สรุปได้ดังนี้-

๑.๖.๑ **ประโยชน์กับวงวิชาการ** โดยโครงการวิจัยนี้จะได้ออกสารผลงานทางวิชาการ เช่น รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ๓ เล่ม และบทความวิจัย ๓ เรื่อง และยังสามารถนำไปใช้ในกระบวนการเรียนการสอนบูรณาการเข้ากับรายวิชาในสถาบันการศึกษาต่างๆ ผลการวิจัยนำไปเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในทางวิชาการได้

๑.๖.๒ **ประโยชน์กับชุมชนและสังคม** โดยการนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย เพื่อการพัฒนาชุมชน สร้างคุณค่าให้กับชุมชน ให้ชาวชุมชนได้เห็นคุณค่า เห็นความงามอันสุนทรีย์ของโบราณสถาน และซึมซับกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของตนเอง

๑.๖.๓ **ประโยชน์ด้านการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี** โดยเฉพาะสิมและฮูปแต้ม ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาอีสาน ให้คงอยู่สืบต่อไป

๑.๖.๔ **ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ** โดยการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาอีสานฮูปแต้มและพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ให้ชุมชนเกิดรายได้อย่างยั่งยืนต่อไป

๑.๖.๕ **ประโยชน์เชิงนโยบาย** นำเอาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความรักความสามัคคีและเกิดความผาสุก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงฮูปแต้มในภาคอีสานเข้าถึงกันได้ทั้งหมดอย่างยั่งยืน

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน และ ๓) เพื่อสร้างแนวทางในการอนุรักษ์และสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน

ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน มีรายละเอียดดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
- ๒.๒ แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๓ แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย
- ๒.๔ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม
- ๒.๕ ทฤษฎีจิตกรรมฝาผนัง
- ๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

คำว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือภาษาอังกฤษใช้คำว่า Local History ถือเป็นคำใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ราวต้นทศวรรษที่ ๒๕๑๐ โดยช่วงเวลาก่อนหน้านั้น ผู้บุกเบิกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแบบวิชาการกลุ่มแรกๆ ในทศวรรษที่ ๒๕๐๐ ใช้คำว่า “ประวัติท้องถิ่น” “ตำนานท้องถิ่น” หรือ “ประวัติบ้านเมือง”

ได้มีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ได้ให้คำจำกัดความคำว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้หลายความหมายด้วยกัน ได้แก่

ธิดา สาระยา^๑กล่าวว่า การลงไปศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่มีมวลชนเป็น ตัวเคลื่อนไหว คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ กระบวนการศึกษา

---

^๑ธิดา สาระยา, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์,(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ เมืองโบราณ,๒๕๒๙),หน้า ๒๔.

ประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริงซึ่งในที่นี่จะใช้คำว่าประวัติศาสตร์จากภายใน (History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและมี dynamic เสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในมิได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของคนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีตและโดยการสัมภาษณ์ สืบสวนในปัจจุบัน

ศรีศักร วัลลิโภดม^๒ กล่าวว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่รวมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อ พิธีกรรม และการเมืองการปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีอะไรหลายอย่างร่วมกันและคล้ายคลึงกันจนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้เน้นอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งๆได้อย่างไร เช่น ท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมอย่างไร ตั้งอยู่ตำแหน่งไหนภายในเขตอำเภอใด จังหวัดไหนและภูมิภาคใดมีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง บรรดากลุ่มชนที่อยู่รวมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจนปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นเมื่อเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างไรเกิดขึ้น

สุจิตต์ วงษ์เทศ^๓ ได้กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่นเดียวกันที่อาจมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ก็ได้ แต่เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดียวกันตั้งแต่ ๒-๓ ชั่วคนสืบลงไป ก็เกิดสำนึกรวมกันเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน มีจารีตชนบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และกติกาในทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน โดยมีพื้นฐานทางความเชื่อและศีลธรรมเดียวกัน เช่น ท้องถิ่นดงศรีมหาโพธิ์ในอำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี มีความเป็นมาทางชาติพันธุ์ต่างกัน คือมีทั้งมอญ เขมร ลาว จีน ฯลฯ แต่มีสำนึกความเป็นคนศรีมหาโพธิ์หรือศรีมหาโพธิ์รวมกัน

^๒ ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*, (กรุงเทพฯ: บริษัท พิชเนตส์ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๖.

^๓ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *บทความโดย ศรีศักร วัลลิโภดม, เปิดประเด็น : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: แนวคิดและวิธีการ*, ระเบียบเรียงเมื่อ ๒๙ เม.ย. ๒๕๖๕๙ แหล่งข้อมูล <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=384> เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

สำหรับแนวความคิดของฉลอง สุนทรวาณิช^๔ ได้อธิบายชัดเจนและเชื่อมโยงกับอำนาจของรัฐโดยได้อธิบายว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ เนื่องจากว่าสังคมหรือชุมชนต่างๆล้วนแต่มีประวัติศาสตร์ของตนเองไม่ต่างไปจากราชวงศ์กลุ่มคน หรือชนชั้นที่กุมอำนาจรัฐนอกจากนั้นแล้วประวัติศาสตร์ของสังคมหรือชุมชนต่างๆยังมีบทบาทที่แยกแยะกันไม่ได้

ยงยุทธ ชูแว่น^๕ กล่าวว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันเป็นประวัติศาสตร์แนวใหม่ ที่มุ่งศึกษาวิถีชีวิตของประชาชน มุ่งศึกษากิจกรรมหรือศึกษาประสบการณ์ในทุกๆ ด้านของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ โดยเอาวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ซึ่งจะเกิดประโยชน์แก่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ดังนั้น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริงซึ่งใช้คำว่าประวัติศาสตร์จากภายใน(History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและมีพลวัต (dynamic)เสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในมิได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของคนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีต

สรุปความหมายของ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าหมายถึง ประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นประวัติความเป็นมาของผู้คนทั่วไปในท้องถิ่นหรือประวัติศาสตร์สังคมมวลชนในท้องถิ่น ที่ไม่ได้เน้นที่ประวัติศาสตร์จากอำนาจรัฐส่วนกลางหรือการมุ่งอธิบายเมืองหรือเจ้าเมือง หรือบุคคลสำคัญของเมือง หากแต่เป็นการสืบสาวเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของวิถีชีวิตวัฒนธรรม สังคมการเมืองและเศรษฐกิจของผู้คนทั่วไปในชุมชนท้องถิ่น โดยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะมออัตลักษณ์และตัวตนของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งเรื่องการศึกษาท้องถิ่น เพื่อการสร้างความรักในถิ่นฐานบ้านเกิดและรู้จักรากเหง้าความเป็นมาของตน

^๔ ฉลอง สุนทรวาณิช, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังการเข้ามาของระบบอาณานิคม. เอเชียปริทัศน์ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒, ๒๕๓๙, หน้า ๑-๒.

^๕ ยงยุทธ ชูแว่น, ความสำคัญและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน,วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๔๕, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

๒.๒ อารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น^๖

๒.๒.๑ ความหมายของอารยธรรม

อารยธรรม (Civilization) โดยทั่วไปอาจหมายถึงความเจริญทางวัฒนธรรม แต่สำหรับทางด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรม อาจหมายถึงการศึกษาความซับซ้อนของระบบสังคม เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบสังคมนั้น ๆ โดยมุ่งเน้นให้เห็นถึงเหตุปัจจัยการเกิดและการล่มสลายของอารยธรรมนั้น รวมถึงอิทธิพลของอารยธรรมนั้นต่ออารยธรรมอื่น ๆ^๗

องค์ประกอบของอารยธรรมมนุษย์นั้น ก็คือวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น วัฒนธรรมที่เรามักจะศึกษาความสัมพันธ์กันในการศึกษาอารยธรรม ได้แก่

๑.สังคม หมายถึง ลักษณะการอยู่ร่วมกัน เช่น การแบ่งหน้าที่ การทำงาน การแบ่งชนชั้น การรวมกลุ่ม ความขัดแย้ง เป็นต้น หรือยกตัวอย่างสถานการณ์ อาทิ ความสามารถในด้านเกษตรกรรม ความสามารถในการจัดสรรแรงงาน การจัดการระบบเมือง จึงกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าอารยธรรมอาจใช้รวมความถึงการประสบความสำเร็จของมนุษย์และการขยายถิ่นฐาน

๒.เศรษฐกิจ หมายถึง ลักษณะการแลกเปลี่ยนหรือการจัดสรรทรัพยากร อาทิ การสร้างกิจกรรมการผลิต การจำหน่าย หรือการบริโภค การกำหนดระบบเงินตรา เป็นต้น

๓.ศิลปะ หมายถึง วัตถุวัฒนธรรมที่แสดงออกให้เห็นถึงสถานภาพของสังคมมนุษย์นั้น ๆ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์และหลักฐานที่ดีในการศึกษาอารยธรรมในสังคมมนุษย์นั้น อาทิ จิตรกรรมวรรณกรรม ประติมากรรม เป็นต้น

๔.การเมืองการปกครอง หมายถึง การจัดระเบียบสังคมหรือการจัดการอำนาจอธิปไตย อาทิ การออกกฎหมาย การรักษาอำนาจการเมือง การรวมกลุ่ม การทำสงคราม เป็นต้น

๕.ปัญญาความคิด หมายถึง ลักษณะการทำความเข้าใจกับสิ่งต่าง ๆ อาทิ การสร้างระบบความรู้ การสร้างความเชื่อ วิทยาศาสตร์และความรู้พื้นฐานของเทคโนโลยี การสร้างทฤษฎีต่างๆ เป็นต้น

๒.๒.๒ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

^๖[http://203.155.220.175/newweb/index.php?option=com_content&view=article&id=](http://203.155.220.175/newweb/index.php?option=com_content&view=article&id=593:2013-06-25-10-38-32&catid=93:2013-05-21-01-39-03&Itemid=184)

593:2013-06-25-10-38-32&catid=93:2013-05-21-01-39-03&Itemid=184

^๗สนธยา พลศรี,ทฤษฎีและหลักการพันาชุมชน,อ่างแล้ว หน้า ๔๙.

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งศึกษาจากเอกสาร สรุปรวบรวม ดังนี้

ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติ สืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ทรัพยากรบุคคลที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ขาวนาผู้ประสบความสำเร็จ ในการผลิตพระภิกษุที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน ที่ได้รับความนิยมน้อยแต่หลายผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญ เฉพาะด้าน เช่น มรรคทายกผู้รู้จักพิธีทางศาสนา พรหมณ์ผู้เชี่ยวชาญ ในพิธีบายศรี เฒ่าจ๋ามผู้เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับ เทวดาอารักษ์หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หมอยา หมอนวดแผนโบราณ หมอลำ พ่อเพลงแม่เพลง ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างทอผ้า ช่างไม้ พ่อค้าแม่ค้า ผู้ประสบความสำเร็จด้านธุรกิจ เป็นต้น ส่วนทรัพยากรความรู้ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆ เช่น การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์สัตว์ การถนอมอาหาร การทอผ้า การให้น้ำพืชสวน การกำจัดศัตรูพืช การอนุรักษ์ธรรมชาติ ฯลฯ นอกจากนี้ ความรู้ที่นำ สนใจในด้านอื่น ๆ ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ จารีตประเพณี ภาษา วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น^{๘๘}

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง หลักความรู้อันเกิดจากความสามารถและประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดในการประดิษฐ์คิดค้นของคนในท้องถิ่น โดยเป็นผลมาจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสรและพัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

กรมศิลปากร^{๘๙} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความสามารถและสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาและวิกฤตการณ์ในการดำรงชีพ และการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของคนเฝ้าต่าง ๆ ที่คิดค้น ปรับปรุง สืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง จากบรรพชนในอดีตมาซึ่งพวกเขาปัจจุบัน

ทัศนีย์ ทองไชย^{๙๐} กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความสามารถที่เกิดจากการสั่งสม การเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีต และถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นผ่านมายังลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน ในลักษณะเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้น ทางด้านเศรษฐกิจ อาชีพวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืน และมีคุณค่ายิ่งในการดำรงชีวิตของคนเหล่านั้น

^{๘๘} จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ภูมิปัญญาอีสาน**. (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม : โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๘๙} กรมศิลปากร, **วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี**, (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๙๐} ทัศนีย์ ทองไชย, **สภาพและแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียน**. การสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา. จังหวัดอุบลราชธานี, วิทยานิพนธ์, (ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖.

๒.๒.๓ ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิชิต นันทสุวรรณ^{๑๑} ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

- ๑.การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย
- ๒.การเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ในหมู่บ้าน
- ๓.การเรียนรู้เชิงประจักษ์

๒.๒.๔ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความก่อนมนุษย์ เมื่อมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต การปรับตัวของมนุษย์ เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดภูมิปัญญาต่างๆ เช่น การเอาสมุนไพรมานำใช้ในการป้องกันและรักษาโรค การสร้างที่อยู่อาศัย การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสมดุล และยั่งยืน เช่น การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยน้ำสกัดชีวภาพเพื่อใช้ทำการเกษตรปลอดสารพิษ การเลี้ยงตัวไหมเพื่อนำมาทอผ้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงช่วยให้คนในท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และไม่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๑๒} กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๔ ประการ คือ

๑.ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่เกิดแวบขึ้นในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นการศึกษาว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอ แต่ต้องศึกษาด้วยว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้นอย่างไร

๒.การสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมและกระจายความรู้ ความรู้นั้นไม่ได้ลอยอยู่เฉยๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน ชุมชนสั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคนๆ หนึ่ง โดยมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาได้อย่างไร

๓.การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้ แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน ถ้าต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วย

^{๑๑} วิชิต นันทสุวรรณ,แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น,วารสารมหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม,๒๕๓๙),หน้า ๓.

^{๑๒} นิธิ เอียวศรีวงศ์,การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น,(กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง,๒๕๓๖),หน้า ๓.

๔. การสร้างสรรค์และการปรับปรุง ระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดอยู่กับที่แต่ถูกปรับเปลี่ยนตลอดมา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง ซึ่งยังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

๒.๒.๕ ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สนธยา พลศรี^{๑๓} ได้กล่าวถึง ประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งได้ ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย

๑. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ถ่ายทอดกันมา

๒. ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

๓. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

๔. แนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการคิดค้น ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ แต่เกิดจากการคิดค้นหา เก็บสะสมประสบการณ์ในชีวิต ผ่านกระบวนการสังเกตคิด วิเคราะห์จนเกิดปัญญา สร้างเป็นองค์ความรู้ เป็นรูปสร้างนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และมีการปรับปรุงรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องตามสภาพของการใช้งานเป็นหลัก มีการถ่ายทอดตามโอกาสความเหมาะสม ถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลานต่อไป

๒.๓ แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย

๒.๓.๑ ความหมายและลักษณะของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมในการดำเนินชีวิตของคน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าเป็นสิ่งดีงาม โดยสร้างเป็นกฎเกณฑ์แบบแผน เพื่อนำไปปฏิบัติให้เป็นไปตามรูปแบบเดียวกัน ถือเป็น "มรดกแห่งสังคม" เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดให้แก่ อนุชนรุ่นหลัง จนเป็นวิถีของสังคม

วัฒนธรรม ตรงกับภาษาอังกฤษ คำว่า Culture หมายถึง ลักษณะการดำเนิน ชีวิตที่แสดงออกมาถึง ความเจริญงอกงาม ความมีศีลธรรม ความกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียว กันของประชาชนในชาติ เนื่องมาจากมีการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ภายในหมู่คณะของตน และยึดถือปฏิบัติร่วมกัน อย่างมีหลักการ

^{๑๓} สนธยา พลศรี, ทัศนศึกษาและหลักการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๕๔^{๑๔} ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทำให้ความเจริญงอกงามให้แก่ หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา เป็นต้น

สุชีพ ปุญญานุภาพ^{๑๕} เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นคำไทยที่นำมาจากภาษาบาลี และสันสกฤต แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ หรือธรรมคือความเจริญ ถ้าจะให้เข้าใจกันง่าย ๆ ก็คือความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น ในด้านสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา คำว่า วัฒนธรรมคือ วิถีชีวิต ซึ่งสังคมมนุษย์ทำให้เกิดขึ้น เพื่อสนองความต้องการอันเป็นมูลฐานที่มีต่อความดำรงอยู่รอดความถาวรแห่งเชื้อสาย และการจัดระเบียบแห่งการประสพเหตุการณ์ของสังคมวัฒนธรรม คือ ประมวลผลงานทางวัตถุหรือกระสวนแห่งองค์การทางสังคม แบบแผน ความประพฤติที่ได้รับการอบรมมาแล้ว ความรู้ ความเชื่อถือ และการดำเนินงานทั้งปวง ซึ่งได้มีการทำให้เจริญขึ้นในสังคมมนุษย์ ดังนั้น วัฒนธรรมจึงได้แก่การจัดการกับเหตุแวดล้อมของมนุษย์

อ้อมเดือน สดมณี^{๑๖}ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ วัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคม ที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันตามนัยนี้ วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์

พระยาอนุนามราชชน^{๑๗} กล่าวว่า “วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้เลียนแบบกันได้เอาอย่างกันได้” โดยแบ่งลักษณะของวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ ภาษา บ้านเรือน เครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย ฯลฯ ๒. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ ศาสนา จรรยา ศิลปะ ความเชื่อ ฯลฯ ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาให้เห็น หรือเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏให้เห็นก็ได้ แต่เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดเป็นมรดกจากชนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง

^{๑๔} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๐๕๘.

^{๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, วัฒนธรรมวิทยา.พิมพ์ครั้งที่ ๔,(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย ,๒๕๔๐),หน้า ๑-๔.

^{๑๖} อ้อมเดือน สดมณี,วัฒนธรรมกับพฤติกรรมของคนไทย,วารสารพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ , ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๔๑ , หน้า ๑-๒ แหล่งที่มา <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/BSRI/article/view/1920/1591> เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๑๗} พระยาอนุนามราชชน, ๑๐๐ ปีพระยาอนุนามราชชน.(กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา.๒๕๓๑),หน้า ๕๘.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์^{๑๘} กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึงวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่หล่อหลอมขึ้นผ่านการปฏิสัมพันธ์หรือได้รับการถ่ายทอดบริบทแวดล้อม เช่นการได้การถ่ายทอดจากความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี การศึกษา สื่อมวลชน กลายเป็นแบบแผนทางความคิดและการกระทำของคนในสังคมเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นกลาง สามารถนำมาซึ่งความเจริญ งามงามและความเสื่อมของสังคมได้

วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ^{๑๙} กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง จารีตประเพณี เพราะมนุษย์ทำสืบต่อกันมาแต่ครั้งปฐมปราเป็นประเพณีกันไว้ไม่ขาดตอน วิถีชีวิตของสังคมเพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้นก็เพื่อความผาสุกความเจริญในชีวิต หรือผลรวมแห่งการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ของกลุ่มชนในอดีตถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมรวมถึงสิ่งทั้งปวงที่มนุษย์ได้ทำขึ้นในรูปของเครื่องมือ อาวุธ ที่อยู่อาศัย สินค้าและความเป็นไปทางวัตถุอื่นๆ นอกจากนี้ ยังรวมถึง สิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ได้ทำให้ประณีตขึ้นในอากัปกิริยาอาการ ความเชื่อถือ ความคิดเห็น การตัดสินใจ กฎหมาย สถาบัน ศิลปะ วิชา ความรู้ต่างๆ ปรัชญาและองค์การทางสังคม

สรุป วัฒนธรรม คือ วิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นๆ อย่างเป็นระเบียบและมีแบบแผน ซึ่งจะยึดหลักความเชื่อ ความคิดเป็นแนวทางในการปฏิบัติ การกระทำ จะมีเอกลักษณ์ เฉพาะของแต่ละชาติที่สร้างขึ้นและใช้อยู่ในหมู่ของสังคมนั้นๆ มีการสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

๒.๓.๒ ความเป็นมาของวัฒนธรรมไทย^{๒๐}

วัฒนธรรมไทยมีที่มาจากหลายแหล่งกำเนิดด้วยกัน ดังนี้

๑) สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากพื้นที่ของประเทศไทยส่วนใหญ่มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ คนไทยจึงมีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง ทำให้เกิดวิถีชีวิตริมน้ำและประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับน้ำที่สำคัญ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

๒) พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทยเวลานาน โดยคนไทยได้นำหลักคำสอนมาใช้ในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังมีประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่

^{๑๘} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, กระทบทศวรรษวัฒนธรรมไทย “ต้นตอ” เศรษฐกิจถดถอย, วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๔๑, หน้า ๑๑.

^{๑๙} วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ, มรดกทางวัฒนธรรม. ภาคกลาง-ภาคตะวันออก ชุดหนังสือส่งเสริมการอ่าน: สารการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

^{๒๐} <https://sites.google.com/site/silpwathnthrrmthiy/thima-khxng-wathnthrrm-thiy> เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

เกี่ยวข้องกับศาสนาอีกเป็นจำนวนมาก เช่น การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การบวชเพื่อสืบทอดศาสนา เป็นต้น

๓) ค่านิยม เป็นแบบอย่างพฤติกรรมของคนในสังคมที่มีความแตกต่างกัน ค่านิยมบางอย่างกลายเป็นแกนหลักของวัฒนธรรมไทย เช่น ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งคนไทยให้ความเคารพและเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก

๔) การเผยแพร่และการยอมรับวัฒนธรรมจากต่างชาติ ในอดีตประเทศไทยได้รับวัฒนธรรมจากจีนและอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ในปัจจุบันจากกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการหลั่งไหลของวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาในประเทศไทย โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มาจากชาติตะวันตกที่เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น การแต่งกายตามแบบสากล การผูกเนคไท การสวมเสื้อนอก การสร้างบ้านเรือนรูปทรงต่างๆ เป็นต้น

๒.๓.๒ ความสำคัญของวัฒนธรรมไทย^{๒๑}

วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งในความเป็นชาติ ชาติใดที่ไร้เสียซึ่งวัฒนธรรมอันเป็นของตนเองแล้ว ชาตินั้นจะคงความเป็นชาติอยู่ไม่ได้

๑) วัฒนธรรมเป็นเครื่องสร้างระเบียบแก่สังคมมนุษย์ วัฒนธรรมไทยเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมไทย ให้มีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจนรวมถึงผลของการแสดงพฤติกรรมตลอดจนถึงการสร้างแบบแผนของความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของสมาชิกให้อยู่ในรูปแบบเดียวกัน

๒) วัฒนธรรมทำให้เกิดความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกันย่อมจะมีความรู้สึกผูกพันเดียวกัน เกิดความเป็นปึกแผ่น จงรักภักดีและอุทิศตนให้กับสังคมทำให้สังคมอยู่รอด

๓) วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน เช่น รูปแบบของครอบครัวจะเห็นได้ว่าลักษณะของครอบครัวแต่ละสังคมต่างกันไป ทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมในสังคมเป็นตัวกำหนดรูปแบบ เช่น วัฒนธรรมไทยกำหนดเป็นแบบสามีภรรยาเดียว ในอีกสังคมหนึ่งกำหนดว่าชายอาจมีภรรยาได้หลายคน หรือหญิงอาจมีสามีได้หลายคน ความสัมพันธ์ทางเพศก่อนแต่งงานเป็นสิ่งที่ดีหรือเป็นเรื่องขัดต่อศีลธรรม

๔) วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือช่วยแก้ปัญหา และสนองความต้องการของมนุษย์ มนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตภายใต้สิ่งแวดล้อมได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นมนุษย์ต้องแสวงหาความรู้จากประสบการณ์ที่ตนได้รับการประดิษฐ์คิดค้นวิธีการใช้ทรัพยากรนั้นให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตและถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไปได้โดยวัฒนธรรมของสังคม

^{๒๑}<https://9a20237.wordpress.com/category/วัฒนธรรม/ความสำคัญของวัฒนธรรม.เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๖>.

๕) วัฒนธรรมช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า หากสังคมใดมีวัฒนธรรมที่ดั่งามเหมาะสม เช่น ความมีระเบียบวินัย ขยัน ประหยัด อุตุน การเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เป็นต้น สังคมนั้นย่อมจะเจริญก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว

๖) วัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของชาติ คำว่า เอกลักษณ์ หมายถึง ลักษณะพิเศษหรือลักษณะเด่นของบุคคลหรือสังคม ที่แสดงว่าสังคมหนึ่งแตกต่างไปจากอีกสังคมหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมการพบปะกันในสังคมไทย จะมีการยกมือไหว้กันแต่ในสังคมญี่ปุ่นใช้การคำนับกัน เป็นต้น

๒.๓.๔ หน้าที่ของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน ซึ่งมีลักษณะแตกต่าง กันไปในแต่ละสังคม เช่น วัฒนธรรมอิสลามอนุญาตให้ชาย (ที่มีความสามารถเลี้ยงดูและ ให้ความ ยุติธรรมแก่ภรรยา) มีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน โดยไม่เกิด ๔ คน แต่ห้ามสมสู่ระหว่างเพศเดียวกันอย่างเด็ดขาด ในขณะที่ศาสนาอื่นอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้เพียง ๑ คน แต่ไม่มีบัญญัติห้าม ความสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกัน ฉะนั้นรูปแบบของสถาบันครอบครัวจึงอาจแตกต่างกันไป

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมของคน จะเป็นเช่นไรก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมนั้น ๆ เช่น วัฒนธรรมในการพบปะทักทายของไทย ใช้ในการสวัสดีของชาวตะวันตกทั่วไปใช้ในการสัมผัสมือ ของชาวทิเบตใช้การแลปลิ้น ของชาวมุสลิมใช้การกล่าวสลาม เป็นต้น

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ควบคุมสังคม สร้างความเป็นระเบียบ เรียบร้อย ให้แก่สังคม เพราะในวัฒนธรรมจะมีทั้งความศรัทธา ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน เป็นต้น ตลอดจนผลตอบแทนในการปฏิบัติและบทลงโทษเมื่อฝ่าฝืน

๒.๓.๕ ประเภทของวัฒนธรรม

ประเภทของวัฒนธรรม มีหลายสำนักประมวลจัดประเภทหรือหมวดหมู่ของวัฒนธรรมไว้แตกต่างกัน^{๒๒} ซึ่งตามท้องถื่นการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๕ สาขา คือ

๑. สาขาศิลปะ (The Arts) ได้แก่ ภาษา วรรณคดี ฟ้อนรำ วจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ละคร ประติมากรรม ฯลฯ

๒. สาขามนุษยศาสตร์ (The Humanities) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ปรัชญา ค่านิยมในสังคม ฯลฯ

๓. สาขากีฬาและนันทนาการ (The Sport and Recreation) ได้แก่ การละเล่น มวยไทย ฟันดาบ วัวไทย กระบี่กระบอง ตะกร้อ ฯลฯ

^{๒๒} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. (๒๕๕๐). แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๕๐-๒๕๕๙). (กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.๒๕๕๐), หน้า ๗๒-๗๓.

๔. สาขาช่างฝีมือ (The Practical Craft) ได้แก่ การเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ

๕. สาขาคหกรรมศิลป์ (Domestic Arts) ได้แก่ ความรู้เรื่องอาหาร เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ความรู้เรื่องบ้าน เรื่องผ้า การต้อนรับแขก การดูแลเด็ก ฯลฯ

๒.๓.๖ วัฒนธรรมพื้นบ้าน

ความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน วิมล จิโรจพันธุ์ และคณะ^{๒๓} สรุปไว้ ดังนี้

๑. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเสมือนกรอบล้อมให้ชีวิตอยู่ในขอบเขตที่นิยมกันว่าดี และถูกต้อง แม้กฎหมายบ้านเมืองก็ยังไม่บังคับจิตใจหรือมีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ได้ เพราะได้ยึดได้พิงได้รับการอบรมอยู่กับวิถีชีวิตแบบนั้นมาตั้งแต่เกิด

๒. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์เข้าใจสภาพชีวิตมนุษย์ โดยทั่วไปดีขึ้น เพราะเป็นที่ประมวลแห่งความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความกลัว ความนิยม ระเบียบ แบบแผน และอื่น ๆ

๓. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่มนุษย์ชาติมาแต่ดั้งเดิม ทุกวัยทุกโอกาส

๔. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่าทั้งด้านศิลปะและศาสตร์ของวิทยาการทุกแขนง

๕. วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นตน

๖. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นมรดกหรือสมบัติของชาติ ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ เป็นพื้นฐานเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์แต่ละชาติ แต่ละภาษา มีการจดจำและถือปฏิบัติต่อกันมา

๗. วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้รู้จักสภาพชีวิตในท้องถิ่น

การจัดหมวดหมู่วัฒนธรรมพื้นบ้าน แบ่งออกเป็น ๕ หมวด ดังนี้

๑. หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนา

๒. หมวดภาษาและวรรณกรรม

๓. หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี

๔. หมวดการเล่นดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ

๕. หมวดชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ

สรุป วัฒนธรรมทุกสาขาประเภทล้วนเป็นมรดกที่ทรงคุณค่า ที่มนุษย์ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นมา โดยแต่ละพื้นที่ต้องมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง เพื่อประโยชน์ในวิถีชีวิต เป็นรูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญ วิธีการดำเนินชีวิตซึ่งเป็นพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกเขาของตน

^{๒๓} วิมล จิโรจพันธุ์ และคณะ, ศิลปะและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕-๒๖.

๒.๔ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม^{๒๔}

๒.๔.๑ ความหมายและลักษณะของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) หมายถึง การกระจายตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่อื่น เช่น ภาษา การแต่งกาย ศาสนา เทคโนโลยี วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือความคิดความเชื่อ ซึ่ง ลีโอ โพรปีเนียส เป็นผู้นำเสนอความคิดนี้ครั้งแรกในปี 1897

รูปแบบการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมี ๕ ลักษณะ คือ ๑) การแพร่จากที่หนึ่งไปยังที่อื่นโดยวัฒนธรรมในที่เดิมยังคงมีพลังและแพร่ออกไปมีพลังในที่อื่นด้วย ๒) การแพร่แบบเปลี่ยนพื้นที่ โดยกลุ่มคนในวัฒนธรรมหนึ่งย้ายถิ่นอาศัยไปอยู่ในที่ใหม่ ๓) การแพร่แบบลำดับขั้น เป็นการนำวัฒนธรรมของชนชั้นสูงแพร่ไปสู่ชนชั้นกลาง ๔) การแพร่ผ่านบุคคล ซึ่งคนๆหนึ่งจะนำวัฒนธรรมติดตัวไปและเผยแพร่ไปสู่คนอื่นอีกคนหนึ่งแบบตัวต่อตัว และ ๕) การแพร่แบบมีตัวกระตุ้น เป็นการแพร่วัฒนธรรมผ่านบางสิ่งบางอย่าง หรืออาศัยความคิดบางอย่างเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากกลไกที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรม อาจแบ่งกลไกออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ ๑) การแพร่กระจายโดยอาศัยอำนาจบังคับ ซึ่งผู้นำทางการเมืองจะเข้าไปปกครองดินแดนที่ด้อยกว่า เช่น ชาวตะวันตกเข้าไปปกครองชนพื้นเมือง ๒) การแพร่กระจายโดยการตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และ ๓) การแพร่กระจายทางอ้อม โดยอาศัยคนกลางที่นำวัฒนธรรมหนึ่งไปเผยแพร่ในพื้นที่อื่นที่มีโชันกำเนิดของวัฒนธรรม

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แตกต่างจากการหลอมรวมวัฒนธรรม (acculturation) ซึ่งอธิบายกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบโดยมีสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่าเข้าไปเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของสังคมที่ด้อยกว่า กราฟตัน เอลเลียต สมิธ อธิบายว่าอียิปต์คือต้นกำเนิดของวัฒนธรรมชั้นสูง และเป็นแหล่งสร้างอารยธรรมให้กับอินเดียในสมัยโบราณ และต่อไปถึงดินแดนอื่นๆในเอเชีย หมู่เกาะในมหาสมุทร และอเมริกา สมิธยังกล่าวถึงเทคนิคการทำมัมมี่ การสร้างอนุสาวรีย์แห่งหิน การบูชาดวงอาทิตย์ การเคารพลึงค์ และการเกษตรกรรม สิ่งเหล่านี้ยังเป็นปริศนาว่ามีการแพร่กระจายหรือไม่ ส่วนนักทฤษฎีชาวเยอรมันและออสเตรีย กล่าวถึงวงจรของวัฒนธรรม

^{๒๔} ประจักษ์ ชุราสี, การบูรณาการหลักธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง, วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน ๒๕๖๑, หน้า ๑๒๐.

โดยอธิบายว่าวัฒนธรรมมีศูนย์กลาง และแผ่ขยายออกไปยังที่อื่นๆ ความเชื่อนี้นำไปสู่ทฤษฎี Hyperdiffusionism ซึ่งมองว่าวัฒนธรรมของมนุษย์เติบโตมาจากศูนย์กลางที่เดียวกัน ตรงข้ามกับ ทฤษฎีการกระจายวัฒนธรรมจากหลายแหล่ง หรือ Culture circles diffusionism อธิบายว่า วัฒนธรรมต่างๆเกิดขึ้นจากศูนย์กลางหลายแห่ง

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นักมานุษยวิทยาใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการเพื่อหักล้างแนวคิดการแพร่กระจาย โดยอธิบายการพัฒนาทางวัฒนธรรมของโลกมีการเปลี่ยนแปลงตามลำดับขั้น โดยมองว่าการคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ทุกสังคม มนุษย์คือนักประดิษฐ์ และพัฒนาสิ่งต่างๆขึ้นมาใช้ภายในสังคมของตัวเอง ตรงข้ามกับทฤษฎีการแพร่กระจาย ที่สันนิษฐานว่ามนุษย์เป็นผู้ที่เฉื่อยชา และไม่รู้จักการสร้างสิ่งต่างๆ

๒.๔.๒ สารสำคัญของทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (The Diffusion Theory of Cultural) เจ้าของทฤษฎี คือ ราล์ฟ ลินตัน (Ralph Linton ,ค.ศ.1893-1953) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน

สารสำคัญของทฤษฎี

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างสังคมที่แตกต่างวัฒนธรรมรวมกัน และต่างกระจายวัฒนธรรมไปสู่กันและกันเมื่อเกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่า อาจจะได้รับวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าก็ได้ และในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่า อาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้ และในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าการเปลี่ยนแปลงของทางสังคม

ส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าเดิมจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะนำสิ่งใหม่ๆจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่แล้ว เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน จะเห็นได้จากสังคมอเมริกัน ซึ่งมีศักยภาพด้านการประดิษฐ์คิดค้นสูง แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายถึงร้อยละ ๙๐ เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นเพียงร้อยละ ๑๐ เท่านั้น

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากสาเหตุ สำคัญ คือ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอก สังคม ถ้าหากจะนำมา ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชน ก็คือ การขยายผลของชุมชนที่ประสบความสำเร็จโดยใช้ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเป็นตัวอย่าง หรือเป็นแรงจูงใจกระตุ้นให้ชุมชนที่ยังไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา เกิดการตื่นตัวและสมาชิกใน ชุมชนร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเกิดการกระจายทางวัฒนธรรมเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างสังคมที่ต่าง วัฒนธรรมกัน ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการ

พัฒนาชุมชนได้ โดยต้องจัดให้มีระบบการติดต่อสื่อสารทั้งจากภายใน ชุมชน และกับชุมชนอื่นอย่างมีประสิทธิภาพพร้อมทั้งการ สร้างเครือข่ายชุมชนกับชุมชนต่างๆ เพื่อสร้างกระบวนการ เรียนรู้และการ พัฒนาร่วมกัน ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์มาก ต่อการพัฒนาชุมชนมากเพราะทำให้ทราบว่าชุมชนมีการ พัฒนาแล้ว หรือมีระดับการพัฒนาสูงกว่าเมื่อมีการติดต่อสื่อสารกับสังคมที่มีระดับการพัฒนาต่ำกว่า อาจรับวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตเข้าไปในชุมชนของตนทำให้เกิดปัญหา และอุปสรรคในการพัฒนาชุมชน ขึ้นได้ ดังนั้นจึงต้องมีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในรูปแบบดังกล่าวไว้ล่วงหน้า

หลักของการแพร่กระจายวัฒนธรรม

หลักของการแพร่กระจายวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ได้ต้องยึด หลักว่า วัฒนธรรม คือ ความคิด และพฤติกรรม (ผลของความคิด) ที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใด วัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑. หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูง ทะเลกว้าง ทะเลทราย หิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรม ติดตัว

๒. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมาก เนื่องมาจาก ปัญหาทางเศรษฐกิจ บางก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวถิ่นอื่น ได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

๓. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การจงใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้ เป็น ต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักใคร่ และการ แต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่น เพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงคราม และความขัดแย้ง การประสพภัยธรรมชาติ เช่น ข้าวยาก หมากแพง แห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกราน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทาง วัฒนธรรมทั้งสิ้น

๔. การคมนาคมที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดี พาหนะสำหรับการโดยสาร และการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นการเร่งการ แพร่กระจายที่ดีอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีหรือวิธีการทางการแพร่กระจายนี้ในสมัยต่อๆ มาไม่มีใครได้รับความ นิยมมากนัก เพราะมีจุดอ่อนหลายประการ คือ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่ง กระจายไปยังอีกสังคมหนึ่งได้อย่างไร แหล่งใหม่ยอมรับ ปฏิเสธ และผสมผสานวัฒนธรรมที่ แพร่กระจายเข้ามาใหม่กับวัฒนธรรมเก่าได้อย่างไร เป็นการไม่ถูกต้องเสมอไปว่า สังคมหนึ่งจะหยิบ ยืมวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านเสมอ ตัวอย่างเช่น ไทยไม่ได้รับวัฒนธรรมจากเวียดนามแต่กลับไม่มี

รูปแบบวัฒนธรรมคล้ายของอินเดีย ทั้งๆ ที่ ประเทศไทยอยู่ติดกับประเทศเวียดนาม ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าวัฒนธรรมใดแพร่กระจายไปสู่วัฒนธรรมใดเป็นวัฒนธรรมต้นกำเนิด

๒.๕ ทฤษฎีจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังของไทย เป็นสิ่งที่สำคัญเปรียบเสมือนเครื่องบันทึกชั้นเยี่ยมที่ใช้บันทึกเรื่องราวต่างๆ เอาไว้ดังกล่าว สมชาติ มณีโชติ^{๒๕} ที่ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังของไทยว่า เป็นตำราอันซื่อสัตย์ที่จารึกไว้ด้วยเรื่องราวอันเป็นจริง เทียบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เช่นเดียวกับการจารึกไว้ด้วยตัวอักษรสิ่งที่แฝงบรรจุกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังประมวลรวมไว้ ซึ่งจาริตประเพณีระเบียบแบบแผนที่มีในอดีต

๒.๕.๑ ความหมายของจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนัง หมายถึง ภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทยที่แตกต่างจากศิลปะของชนชาติอื่น แม้ว่าอาจมีอิทธิพลศิลปะของชาติอื่นอยู่บ้าง แต่สามารถ ดัดแปลง คลี่คลาย ตัดทอน หรือเพิ่มเติมจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ ตนเองได้อย่างสวยงาม ลงตัว และมีวิวัฒนาการด้านรูปแบบ วิธีการมาตลอดจนถึงปัจจุบัน และสามารถพัฒนาต่อไปอีกในอนาคต “ลายไทย” เป็นส่วนประกอบของภาพเขียนไทยใช้ตกแต่งอาคาร สิ่งของ เครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องประดับ ฯลฯ เป็นลวดลายที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันซึ่งนำเอารูปร่างจาก ธรรมชาติมาประกอบ เช่น ลายกนก ลายกระจัง ลายประจายาม ลายเครือเถา เป็นต้นหรือเป็นรูปที่มาจากความเชื่อและคตินิยม เช่น รูปคน รูปเทวดา รูปสัตว์ รูป ยักษ์ เป็นต้น จิตรกรรมไทยเป็นวิจิตรศิลป์อย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผลสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้า เรื่องที่เกี่ยวกับ ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมการแต่งกาย ตลอดจนการแสดง การเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ ของแต่ละยุคสมัยและสาระอื่น ๆ ที่ประกอบกัน เป็นภาพจิตรกรรมไทย งานจิตรกรรมให้ความรู้สึกในความงามอันบริสุทธิ์ที่น่าชื่นชม เสริมสร้างสุนทรีย์ภาพขึ้นในจิตใจมวลมนุษยชาติได้^{๒๖}

“จิตรกรรม” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕^{๒๗} ให้ความหมายไว้ว่า “จิตรกรรม” น.ศิลปะการวาดเขียน, ศิลปะการวาดภาพ “จิตรกร” น.ช่างวาดเขียน, ช่างวาดภาพ ๒ ส่วน

^{๒๕} สมชาติ มณีโชติ, Thai Painting.(กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, (1986),หน้า ๒๒.

^{๒๖} จิตรกรรมไทย. <<http://www.prc.ac.th/newart/webart/history07.html>>

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐) หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

น. ณ ปากน้ำ ได้ให้ความหมายว่า “จิตรกรรม” คือ การเขียนภาพ “จิตรกร” คือ ผู้เขียนภาพ ในสมัยโบราณ เรียกว่าช่างเขียน เป็นหนึ่งในช่างไทยสิบหมู่ของไทย งานศิลปกรรม สมัยก่อนเรียก งานช่าง^{๒๘}

วิชัย วงศ์ใหญ่ ให้ความหมายว่า “จิตรกรรม” หมายถึง ภาพเขียนหรือรูปเขียนเส้น และสีโดย อาศัยอุปกรณ์ต่างๆ เช่นดินสอ ภูก้น จานสี สีน้ำ สีน้ำมัน สีฝุ่น ก่อนที่จะทำภาพเขียน ระบายสีจะต้องร่างรูป ลายเส้น จึงถือว่าเส้นเป็นที่มาของงานจิตรกรรมด้วย^{๒๙}

๒.๕.๒ ลักษณะของจิตรกรรมไทย

จิตรกรรมไทยประเพณี มีลักษณะเฉพาะตัวที่เป็นแบบแผน ๒ ประการ ดังนี้

๑. แบบแผนเฉพาะด้านเชื้อชาติ

ศิลปกรรมเป็นสื่อ ที่แสดงออกให้รับรู้ได้ถึงชนชาติ หรือเชื้อชาติในด้าน คติความเชื่อ, อุดมคติ, ความรู้, วิชาการ, รสนิยม ซึ่งมี สภาพแวดล้อม สังคม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และ อิทธิพลของศิลปะอื่น เป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว แสดงออกได้ในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีนิยม ดังนี้

๑.๑ รูปแบบ (หมายถึง ตัวแบบในการแสดงออก) ยึดถือเอาความงามด้านอุดมคติ หรือเหตุผลทางนามธรรม มากกว่ารูปธรรม ดังจะเห็นได้จากตัวภาพ พระ-นาง อันเป็นลักษณะที่เป็น ความงามในลักษณะประดิษฐ์อย่างละครหรือนาฏลักษณะ เป็นท่า หรือ แบบต้นคิดซึ่งถือว่าเป็นความ งามอันสูงส่งแตกต่างจากความเป็นธรรมดาสามัญอย่างตาสัมผัสรูป (Figure) การคิดประดิษฐ์ยึดถือ เอาเป็นความงามอย่างออกแบบ (Design) เป็นความงามที่เป็นอุดมคติ (Ideal) และเป็นแบบกำหนด นิยม

๑.๒ เนื้อหา ส่วนใหญ่มาจากความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นความมุ่งหมายในทาง ศีลธรรมที่เป็น ความรู้วิชาการ หรือ วรรณคดีจากอิทธิพลต่างประเทศมีเป็นส่วนน้อย ส่วนเนื้อหาอัน เป็นคติชนมักมีแทรก อยู่บ้างเป็นส่วนประกอบ รองในฝ่ายโลก เพื่อให้เกิดความขัดแย้งทางเนื้อหาฝ่าย ธรรมะและมักพบเห็นได้ใน บางเรื่องของจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องที่นิยมเขียน โดยทั่วไป ดังนี้

๑.๒.๑ เรื่องทางศาสนาอันได้แก่ พุทธประวัติ, คติธรรม, คำสอน, ไตรภูมิ ฯลฯ

๑.๒.๒ ประวัติพระพุทธรูป, อติตพุทธ, ปรีศนาธรรม

๑.๒.๓ อิทธิพลวรรณคดี อื่นๆ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา

๑.๒.๔ ความรู้วิชาการ เช่น ภาพประกอบตำราสัตว์, ภาพความรู้ทางดาราศาสตร์, โหราศาสตร์, ภาพแผนที่ทางภูมิศาสตร์

^{๒๘} ประยูร อุลุชาฎะ. พจนานุกรมศิลป์. โดย น.ณ ปากน้ำ (นามแฝง). พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐) หน้า ๕๕.

^{๒๙} วิชัย วงศ์ใหญ่. ศิลปเบื้องต้น. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, ๒๕๑๕) หน้า ๘๓.

๑.๒.๕ ประวัติศาสตร์, ประวัติบุคคลสำคัญ

๑.๒.๖ คติชาวบ้าน, นิทาน

๑.๓ เทคนิควัสดุ เทคนิควัสดุเป็นโครงสร้างสำคัญที่ใช้สื่อแสดงออกตามความถนัดของช่างหรือ ศิลปิน ในการสร้างงาน จิตรกรรมไทย ศิลปินไทยใช้เทคนิควัสดุแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับ ลักษณะงาน ซึ่งมีแนวเรื่องเป็นตัวกำหนด ตัวอย่างที่เห็นเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งก็คือ ขบวนการด้านเทคนิค ในการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนัง ช่างไทย (ศิลปิน) มีความ เข้าใจในลักษณะ และคุณสมบัติของวัสดุในการ สร้างงานเป็นอย่างดี เป็นภูมิรู้ที่สั่งสมและพัฒนากันต่อมาจนมีแบบแผน

๒. แบบแผนด้านการศึกษา การศึกษาศิลปะหรืองานช่างสมัยโบราณ มีการจัดการศึกษา อย่างเป็นขั้นตอน ผู้ที่รักในสายงาน ช่างต้องเสนอตัวไปฝากเป็นศิษย์ในสำนักครูช่าง จึงจะได้รับการ ฝึกฝนเรียนรู้ด้านรูปแบบของศิลปะไทยตาม แบบแผนโบราณผ่านขั้นตอนการเลือกเฟ้น เพื่อให้มี คุณสมบัติ ของความเป็นช่างที่ดีและการได้ค้นพบ ตนเองในสายงานที่ถนัด เพื่อให้เป็นผู้มี ความสามารถ และเชี่ยวชาญในงาน ช่วงนั้นๆสืบทอดกันต่อไป

การศึกษามีการจัดระเบียบตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ฝึกฝนการเขียนลวดลายทุกประเภทตามแบบอย่างครู โดยมุ่งหมายให้เกิด ทักษะใน การใช้เส้นแบบต่างๆขณะเดียวกันก็จะได้ฝึกการใช้สายตา ปฏิภาณด้านความจดจำ เพื่อให้ เป็น พื้นฐานใน ขั้นสร้างสรรค์ระดับที่สูงขึ้น ระดับทักษะความชำนาญการใช้เส้นในขั้นนี้คือ ความสามารถเขียนเส้น "คดได้ วง ตรงให้ได้เส้น" การศึกษาในขั้นต้นดังกล่าวเป็นพื้นฐานของงานช่าง เขียนทุกแขนง

ขั้นที่ ๒ ฝึกเขียนตัวภาพ ประเภทคนตามแบบแผนที่เป็นอุดมคติ เช่น ภาพพระ-นาง ตัวภาพที่ไม่ใช่ คน เช่น ยักษ์, ลิง ตัวภาพที่เป็นสัตว์ประติษฐ์ เช่น สัตว์หิมพานต์ และสัตว์สามัญทั่วไป ทั้งจตุบาท, ทวิบาท สัตว์น้ำและสัตว์บก การศึกษาในขั้นนี้มุ่งให้เกิดความเข้าใจและจดจำ แบบอย่าง ขั้นสูงซึ่งมี แบบอย่างนาฏลักษณะเข้าใจความงามในเรื่องสัดส่วน ขณะเดียวกันก็จะได้เรียนรู้ฝึกฝนให้ เกิดทักษะด้านการ ใช้เทคนิควัสดุ โดยให้ผสมสี และวางโครงสร้างภาพ เพื่อการเตรียมให้เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถทาง สร้างสรรค์เฉพาะสาขาและให้เป็นผู้ที่ค้นพบแบบเฉพาะของตนเอง

ขั้นที่ ๓ ขั้นความสมบูรณ์ของความเป็นช่าง ผู้ฝึกฝนมีทักษะความชำนาญสมบูรณ์ แล้วตาม การศึกษาโดยผ่านขั้นตอนมาตามลำดับจนสามารถออกแบบองค์ประกอบภาพ และวางสีได้ เข้าใจวัสดุ อุปกรณ์ที่นำมาสร้างงาน ตามแบบอย่างของแบบแผนช่างโบราณคดีแล้วจะเป็นช่างเขียน น้ำกาว หรือจิตรกร ที่สมบูรณ์ เปรียบพร้อมไปด้วยทักษะ เขาว่าปัญญาสูงสามารถที่จะประกอบงาน จิตรกรรมได้อย่างมีคุณค่า

๒.๕.๓ รูปแบบของจิตรกรรม

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์^{๓๐} กล่าวว่า รูปแบบทางจิตรกรรม คือสิ่งที่ช่างจิตรกรรมเขียนระบาย ทำขึ้น เพื่อแทนสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เขาปรารถนา จะใช้มันเพื่อพรรณนาหรืออธิบายประสบการณ์ และความนึกเห็น ของเขาเกี่ยวกับหลักการแห่งรูปแบบในจิตรกรรมไทย มีการสร้างสรรค์รูปแบบอยู่ ๓ แบบ คือ

๑. รูปแบบอย่างประดิษฐ์เป็นรูปแบบจิตรกรรมทั่วไป เป็นต้นว่า รูปแบบภาพมนุษย์ ภาพสัตว์ ภาพวัตถุ ภาพสิ่งก่อสร้างและต้นไม้ เขามอ ล้วนถูกเขียนหรือสร้างขึ้นโดยการประดิษฐ์หรือจัดระเบียบเส้น รูปภาพนอกจากทรวดทรง ส่วนสัดส่วนลดจนรายละเอียดใหม่ทั้งหมดเพื่อให้สามารถสัมผัสเข้าใจและง่ายต่อ การรับรู้ของผู้ดู

๒. รูปแบบอย่างสร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ การสร้างรูปใหม่โดยการสับตำแหน่ง เช่น นำเอาส่วนของ ร่างกายคนท่อนบนต่อกับท่อนล่างของนก เกิดเป็นรูปกนิกร การสร้างรูปใหม่โดยเพิ่มอวัยวะ เช่น การนำศีรษะเพิ่มเติมเข้ากับร่างเดิมเกิดรูปแบบหลายหน้า เช่น พระพรหม การสร้างรูปใหม่โดยย่อส่วนลงให้เล็ก กว่าความจริงเช่น รูปเหย้าเรือน ศาลา ปราสาท เขียนให้มีขนาดเล็ก เพื่อบรรจุกภาพคนให้พอแก่การเล่าเรื่อง และแสดงออกเท่านั้น

๓. รูปแบบอย่างลดทอน เป็นรูปแบบเชิงสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายแทนสิ่งซึ่งเป็นรูปธรรม

สำหรับ จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ของไทย สร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการสั่งสอนและจูงใจ พุทธศาสนิกชนให้เห็นจุดหมายทางจิตใจหรือเป็นการเตือนใจให้ระลึกอยู่เสมอว่าการประพฤติปฏิบัติของตน ในภพนี้ ย่อมจะนำมาซึ่งคุณและโทษในภพหน้า^{๓๑} ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ ศิลป์ พีระศรี ว่าจิตรกรรม ฝาผนังนิยมเขียนขึ้นไว้เป็นพุทธบูชา ตามผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ผนังถ้ำ มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ประดับตกแต่งพื้นผนัง โนม่น้าวชักนำให้ผู้ดูเกิดความศรัทธาต่อพุทธศาสนา ส่วนผู้ที่ศรัทธาอยู่แล้วเมื่อได้ สัมผัส จะทำให้ซาบซึ้งต่อพระธรรมคำสั่งสอนยิ่งขึ้น จิตรกรรมฝาผนังยังปรากฏคุณค่าด้านต่าง ๆ อาทิ ทางด้านการศึกษาหลักวิชา แบบอย่างฝีมือช่างที่สั่งสมสืบทอดจากอดีต คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดี คุณค่าด้านขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต คติความเชื่อของคนในท้องถิ่นได้ เป็นอย่างดี^{๓๒} จิตรกรรมฝาผนังในแต่ละภูมิภาคมีรูปแบบและเอกลักษณ์แตกต่างกันและหรือคล้ายคลึงกัน เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง

^{๓๐} จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. “แบบอย่างจิตรกรรมไทย,” ใน ไทยศึกษา. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๓) หน้า ๒๖๙-๒๗๒.

^{๓๑} เอลิซาเบธ ไลออนส์. จิตรกรรมไทยจากเรื่องทศชาติ. แปลจาก The Tosachat in Thai Painting โดย ธนิต อยู่โพธิ์. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๖) หน้า ๙.

^{๓๒} ศิลป์ พีระศรี. คุณค่าจิตรกรรมฝาผนัง. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๒) หน้า ๔-๕.

นอกจากนี้ ยังมีผู้กล่าวถึงรูปแบบของจิตรกรรมไว้ คือ จิตรกรรมไทยจำแนกโดยใช้เกณฑ์ พัฒนาการผลงาน ลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรม ที่ปรากฏในปัจจุบันมี ๒ แบบ^{๓๓} คือ

๑. จิตรกรรมไทยแบบประเพณี(Thai Traditional Painting) เป็นศิลปะที่มีความประณีต สวยงาม แสดงความรู้สึกชีวิตจิตใจและความเป็นไทย ที่มีความอ่อนโยน ละมุนละไม สร้างสรรค์สืบต่อกันมา ตั้งแต่อดีตมีลักษณะประจำชาติที่มีลักษณะ และรูปแบบเป็นพิเศษ นิยมเขียนบนฝาผนังภายในอาคารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา และอาคารที่เกี่ยวกับบุคคลชั้นสูง เช่น โบสถ์ วิหาร พระที่นั่ง วัง บนวัสดุที่เป็นผ้า หรือ กระดาษ และบนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ตามกรรมวิธีของช่างเขียนไทยแต่โบราณ เนื้อหาที่เขียนเรื่องราว เกี่ยวกับอดีตพุทธ พุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ วรรณคดีและชีวิตไทย พงศาวดารต่าง ๆ ส่วนใหญ่ นิยมเขียนประดับผนังพระอุโบสถ วิหารอันเป็นสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีทางศาสนา ลักษณะจิตรกรรม ไทยแบบประเพณีเป็นศิลปะแบบอุดมคติ (Idealistic) ผนวกเข้ากับเรื่องราวที่กึ่งลึกลับ เป็นภาพ ๒ มิติ ให้ ความรู้สึกเพียงด้านกว้างและยาว ไม่มีความรู้และไม่มีการใช้แสง และเงามาประกอบ จิตรกรรมไทยแบบ ประเพณีมีลักษณะพิเศษในการจัดวางภาพ แบบเล่าเรื่องเป็นตอน ๆ ตามผนังช่องหน้าต่าง โดยรอบโบสถ์ วิหาร และผนังด้านหน้าและหลังพระประธาน ภาพจิตรกรรมไทยมีการใช้สีแตกต่างกันออกไปตามยุคสมัย เช่น สีเอกรงค์ และสีพหุรงค์ รูปแบบลักษณะตัวภาพในจิตรกรรมไทยเป็นรูปแบบอุดมคติที่แสดงออกทาง ความคิดให้สัมพันธ์กับเนื้อเรื่องและความสำคัญ ของภาพ เช่น รูปเทวดา นางฟ้า กษัตริย์ นางพญา นางรำจะมีลักษณะเด่นงามสง่า ด้วยสีลาอันชดช้อย แสดงอารมณ์ความรู้สึกปิติยินดี หรือเศร้าโศกเสียใจด้วยอาภัพ กิริยาท่าทาง ถ้าเป็นรูปยักษ์ มาร ก็แสดงออกด้วยท่าทางที่บึกบึน แข็งขัน ส่วนพวก วานรแสดงความลิงโลดคล่องแคล่วว่องไว ด้วยสีลาท่วงท่าและหน้าตา สำหรับพวก ชาวบ้านธรรมดาสามัญก็จะเน้นความตลกขบขัน สนุกสนาน ร่าเริงหรือเศร้าเสียใจ ออกทางใบหน้า ส่วนช่างม้าเหล่าสัตว์ทั้งหลายก็มีรูปแบบแสดงชีวิตเป็นธรรมชาติ

๒. จิตรกรรมไทยแบบร่วมสมัย (Thai Contemporary Painting) จากความเจริญก้าวหน้าทาง วิทยาการของโลก ความเจริญทางการศึกษา การคมนาคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การรับรู้ ข่าวสาร ความเป็นไปของโลกล้วนมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด และ แนวทางการแสดงออกของศิลปินในยุคต่อๆ มา ซึ่งได้พัฒนาไปตามสภาพแวดล้อม ความเปลี่ยนแปลงของชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิด และความ นิยมในสังคม สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยแบบหนึ่ง ลักษณะเฉพาะของจิตรกรรมไทยร่วม สมัยส่วนใหญ่รับอิทธิพลศิลปะแบบตะวันตกสกุลลัทธิต่างๆ อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของศิลปินแต่ละคน

^{๓๓}<http://www.prc.ac.th/newart/webart/history07.html/> จิตรกรรมไทย.

นอกจากนี้ ศักดิ์ชัย สายสิงห์^{๓๔} ได้กล่าวว่า จิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน คือภาพที่เขียนโดยช่างพื้นบ้าน ซึ่งเขียนและถ่ายทอดกันอยู่ในท้องถิ่น ไม่มีแบบแผนที่แน่นอน เป็นงานที่เขียนอย่างเรียบง่าย แม้ว่าบางแห่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากจิตรกรรมฝาผนังแบบจารีตประเพณีมาบ้าง แต่ก็มียุ่่น้อยมาก ส่วนใหญ่งานจิตรกรรมฝาผนังในกลุ่มนี้พบอยู่ในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคามและร้อยเอ็ด ส่วนใหญ่เขียนเรียนพุทธประวัติและทศชาติชาดก โดยให้ความสำคัญกับตอนพระเวสสันดรชาดกมากเป็นพิเศษ นอกจากนี้ยังมีชาดกนอกนิบาตอันเป็นเรื่องที่นิยมเฉพาะในแต่ละท้องถิ่นด้วย เช่น สีนไช สุริวงค์ พระลัก-พระลาม กาละเกด และปาจิตต์กุมารชาดก เป็นต้น

๒.๕.๔ ทักษะในงานจิตรกรรมไทย

ทักษะในงานจิตรกรรมไทย ถูกนำมาใช้เพื่อการแสดงออกและสื่อความหมายดังนี้

๑. ความรู้สึกให้สมบูรณ์

๒. การใช้สี

๒.๑ ใช้สีแบ่งแยกระดับศักดิ์ สูง-ต่ำ ตามความสำคัญของตัวภาพ

๒.๒ ใช้สีเพื่อแบ่งแยกตามพงศ์เผ่าและเพื่อให้เกิดความแตกต่างไม่ซ้ำกัน เพราะตัวละคร

มีจำนวนมาก

๒.๓ ใช้สีเพื่อเน้น หรือให้เกิดความเด่นชัด ดึงดูดสายตา นิยมใช้สีแดง

๒.๔ ใช้สีเพื่อสื่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกเชิงสัญลักษณ์

๓. การใช้ทองคำเปลว สีทองเป็นสีมีค่าสูง คติการปิดทองมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบูชา การจัดระดับความสำคัญของรูปแบบในภาพจิตรกรรมไทย แบ่งเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ ประเภทภาพสถาปัตยกรรม และสัตว์

๒.๕.๕ คุณค่าและความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมไทย เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลแบบสหวิทยาการ ถือได้ว่าเป็นแหล่งขุมความรู้ โดยเฉพาะเรื่องราวจากอดีตที่สำคัญยิ่ง แสดงให้เห็นถึงความเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมอัน เก่า แก่ ยาวนาน ประโยชน์ของงานจิตรกรรมไทย นอกจากจะให้ความสำคัญในเรื่องคุณค่าของงานศิลปะแล้วยังมีคุณค่าในด้านอื่น ๆ อีกมาก กล่าวคือ คุณค่าในทางประวัติศาสตร์ คุณค่าในทางศิลปะ คุณค่าในเรื่องการแสดงเชื้อชาติ คุณค่าในทางสถาปัตยกรรม คุณค่าในเชิงสังคมวิทยา คุณค่าในด้านโบราณคดี คุณค่าในการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรม คุณค่าในการศึกษาเรื่องทัศนคติค่านิยม คุณค่าในการศึกษานิเวศวิทยา คุณค่าในการศึกษาเรื่องราวทางพุทธศาสนา คุณค่าในทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

^{๓๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์. เจดีย์ พระพุทธรูป อุบัติ่ม สิม ศิลปะลาวและอีสาน. (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๕), หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย

แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย นำมาใช้เป็นกรอบศึกษาการสร้างเครือข่าย อารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดขอนแก่น เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

๒.๖.๑ แนวคิดการสร้างเครือข่าย

เครือข่าย (Network) เป็นแนวคิดการสร้างความสัมพันธ์หรือการสร้างการเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กรที่สมัครใจ ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื่อถือ เอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบัน ในตลาดโลกได้ให้ความสำคัญในการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในตัวผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ตนจำหน่ายเพื่อสร้างความแตกต่างจากคู่แข่ง ซึ่งสอดคล้องกับกระแสเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่กำลังมาแรง

ในทางสังคมวิทยา เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก ความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สารของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี ๓ ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครกระทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอกๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมากนัก^{๓๔}

๒.๖.๒ ความหมายเครือข่าย

คำว่า "เครือข่าย" มีความสำคัญมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้คนพูดถึงเครือข่ายของหน่วยงานการพัฒนา วิจัย ธุรกิจ และในสาขาวิชาชีพต่างๆ คนบางกลุ่มมอง "เครือข่าย" ว่าเป็นเพียงคำที่รู้จักกันเฉพาะในวงการหนึ่ง ปัจจุบันมีองค์กรจำนวนมากตระหนักว่า "เครือข่าย" เป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการพัฒนา แต่เครือข่ายคืออะไร เครือข่ายทำงานอย่างไร ทำไมบางเครือข่ายประสบความสำเร็จ บางเครือข่ายไม่ประสบความสำเร็จ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน หน่วยงานต่างๆ

^{๓๔} Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973), *Network analysis: Studies in human interaction*, Netherlands: Mouton and Company, Bose, R., (2002).

ในพื้นที่ คนในชุมชน และองค์กรชุมชน จะร่วมกันสร้างและพัฒนาเครือข่ายได้อย่างไร การจัดการภายในของเครือข่ายองค์กรชุมชนควรเป็นอย่างไร เครือข่ายเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจะทำหน้าที่อย่างไร ชุมชนจะได้ประโยชน์อะไรบ้าง ล้วนแต่เป็นคำถามที่ยังต้องการกระบวนการศึกษาวิจัยอีกมากนัก

เครือข่าย คือ การเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กรที่สมัครใจ ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื่อถือ เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยประเด็นที่สำคัญ คือ

- ๑) เป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายต้องเป็นไปโดยสมัครใจ
- ๒) กิจกรรมที่ทำในเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมหรือแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน
- ๓) การเป็นสมาชิกเครือข่ายต้องไม่มีผลกระทบต่อความเป็นอิสระหรือความเป็นตัวของตัวเองของคนหรือองค์กรนั้นๆ

การเชื่อมโยงในลักษณะของเครือข่าย ไม่ได้หมายถึงการจัดการให้คนมานั่ง “รวมกัน” เพื่อพูดคุยสนทนากันเฉยๆ โดยไม่ได้ “รวมกัน” ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด เปรียบเหมือนการเอาก้อนอิฐมากองรวมกัน ย่อมไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด การเชื่อมโยงเข้าหากันจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเอาอิฐแต่ละก้อนมาก่อนกันเป็นกำแพงโดยการประสานอิฐแต่ละก้อนเข้ากันอย่างเป็นระบบ และก็ไม่ใช่เป็นแค่การรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีความสนใจร่วมกันเพียงเพื่อพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเท่านั้น แต่จะต้องพัฒนาไปสู่ระดับของการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันด้วย และไม่ใช่การรวบรวมรายชื่อบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกัน ไว้ในมือเพื่อสะดวกแก่การติดต่อ การมอบหมายให้สมาชิกแต่ละคนหาสมาชิกเพิ่มขึ้น ยิ่งได้รายชื่อมากก็ยิ่งทำให้เครือข่ายใหญ่ขึ้น การกระทำเช่นนี้เปรียบเสมือนการขยายถุงใส่อิฐให้โตขึ้นเพื่อจะได้บรรจุอิฐได้มากขึ้นแต่กองอิฐในถุงก็ยังคงว่างระเกะระกะขาดการเชื่อมโยงประสานกันอย่างเป็นระบบ

พอล สตาร์กีย์ (Paul Starkey)^{๓๖} ให้ความหมายของ“เครือข่าย” ว่า คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะที่บุคคล หรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง

^{๓๖} Starkey, Paul., **Networking for Development**, IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development),1997.

อดัม เบิร์ค (Adam Burke)^{๓๗} กล่าวว่า การที่เครือข่ายดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นศูนย์รวมของการสนับสนุน เพื่อให้เกิดประโยชน์จากการมี ประสบการณ์แตกต่างกัน เพื่อเป็นช่องทางสำหรับแหล่งทุน เครือข่ายเป็นเวทีในการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ หน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเครือข่ายด้วยเป้าหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและสนับสนุนการเสริมสร้างอำนาจแก่ประชาชน
๒. เพื่อเป็นช่องทางสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน

เบิร์ค (Burke) อธิบายว่า เครือข่ายกับการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ที่ระดับชุมชน การติดต่อสื่อสารทำได้อย่างรวดเร็วแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้น โครงการพัฒนามีส่วนควบคุมกระบวนการดังกล่าวผ่านการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรชุมชน หรือประชาชน กลุ่มเป้าหมายของโครงการ วิธีการแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้นถูกนำมาใช้และค่อนข้างประสบความสำเร็จ รูปแบบนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของวิธีการติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม บางที่ปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้องคือความสมดุลระหว่างเครือข่ายหลวม ๆ ที่มีอยู่ของชุมชน กับโครงสร้างแบบทางการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้ดีขึ้นที่นักพัฒนานำเข้ามา เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้านใน Bangladesh, and “Naam”

สุเทพ สุนทรภัสช์^{๓๘} อธิบายว่าเครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะ ควบคู่ขนานกัน ในด้านเนื้อหาความเข้มข้นสนองสิ่งต่างให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการทอดต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆที่เกิดโดยความตั้งใจแต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆที่มีพรมแดนชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์^{๓๙} กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่าหมายถึง สายสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆอีกหลายคนในสังคม โดยต้องมีปฏิสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเครื่องใช้ไม่สอย การบริการระหว่างบุคคลทั้งที่เป็นกลุ่มไม่เป็นทางการ องค์กรทาง

^{๓๗} Burke, Adam., *Communications & Development: a practical guide*. London: Social Development Division Department for International Development, 1999.

^{๓๘} สุเทพ สุนทรภัสช์, *ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย*, (เชียงใหม่: บริษัท สำนักพิมพ์โกลบอลวิชั่นจำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

^{๓๙} พิมพ์วัลย์ ปรีดล, *เครือข่ายการเรียนรู้ (เอกสารวิชาการ)*, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๖-๓๔๗.

สังคมต่างๆ เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ เช่นกัน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์^{๔๐} ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า คือ การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เพียงการรวมกลุ่มเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัยอีกข้อคือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกันข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

ดังนั้น เครือข่าย หมายถึง กลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่มารวมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์หรือจุดหมายร่วมกัน ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมเฉพาะกิจตามความจำเป็น ถ้าภารกิจบรรลุเป้าหมายแล้วเครือข่ายก็อาจยุบไปหรือสลายไปก็ได้ แต่ถ้ามีความจำเป็นหรือมีภารกิจใหม่อาจกลับมารวมตัวกันใหม่อีก หรืออาจจะเป็นเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมอย่างยั่งยืนก็ได้

๒.๖.๓ ทฤษฎีการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายต้องมีหลักการ แนวคิด หรือทฤษฎีในการสร้างเครือข่ายจึงจะทำให้เครือข่ายที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพและยั่งยืนได้ ซึ่งมีแนวคิดดังนี้

๑) มีการรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน (Common perception)

การรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน หมายถึง สมาชิกในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้เหมือนกันถึงเหตุผลในการเข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่าย อาทิเช่น มีความเข้าใจในตัวปัญหาและมีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ประสบกับปัญหาอย่างเดียวกันหรือต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาหรือลดความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นการรับรู้ร่วมกันถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพราะถ้าเริ่มต้นด้วยการรับรู้ที่ต่างกัน มีมุมมองหรือแนวคิดที่ไม่เหมือนกันแล้ว จะประสานงานและขอความร่วมมือยาก เพราะแต่ละคนจะติดอยู่ในกรอบความคิดของตัวเอง มองปัญหาหรือความต้องการไปคนละทิศละทาง แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าสมาชิกของเครือข่ายจะมีความเห็นที่ต่างกันไม่ได้ เพราะมุมมองที่แตกต่างช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ในการทำงาน แต่ความแตกต่างนั้นต้องอยู่ในส่วนของกระบวนการ (Process) ภายใต้อาการรับรู้ถึงปัญหาที่สมาชิกทุกคนยอมรับแล้ว มิฉะนั้นความเห็นที่ต่างกันจะนำไปสู่ความแตกแยกและแตกหักในที่สุด

^{๔๐} เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์, การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อความยั่งยืน, (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

๒) มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision)

วิสัยทัศน์ร่วมกัน หมายถึง การที่สมาชิกมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตที่เป็นภาพเดียวกัน มีการรับรู้และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และมีเป้าหมายที่จะเดินทางไปด้วยกัน การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันจะทำให้กระบวนการขับเคลื่อนเกิดพลัง มีความเป็นเอกภาพ และช่วยผ่อนคลายความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของสมาชิกบางกลุ่มขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มนั้นก็จะมีเริ่มแตกต่างจากแนวปฏิบัติที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าจะต้องเสียเวลามากกับความพยายามในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน แต่ก็จำเป็นจะต้องทำให้เกิดขึ้น หรือถ้าสมาชิกมีวิสัยทัศน์ส่วนตัวอยู่แล้ว ก็ต้องปรับให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของเครือข่ายให้มากที่สุดแม้จะไม่ชอบทับกันแบบสนิทจนเป็นภาพเดียวกัน แต่อย่างน้อยก็ควรสอดรับไปในทิศทางเดียวกัน

๓) มีความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน (Mutual interests/benefits)

ความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน หมายถึง คำว่าผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ไม่ใช่ตัวเงิน เป็นความต้องการ (Need) ของมนุษย์ในเชิงปัจเจก (อ่านเรื่องแรงจูงใจในตอนท้าย) อาทิเช่น เกียรติยศ ชื่อเสียงการยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่ต่างก็มีความต้องการเป็นของตัวเอง (Human needs) ถ้าการเข้าร่วมในเครือข่ายสามารถตอบสนองต่อความต้องการของเขาหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน ก็จะเป็นแรงจูงใจให้เขามีสวนร่วมในเครือข่ายมากขึ้น

ดังนั้น ในการที่จะดึงใครสักคนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของเครือข่าย จำเป็นต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับจากการเข้าร่วม ถ้าจะให้ดีต้องพิจารณาล่วงหน้าก่อนที่เขาจะร้องขอ ลักษณะของผลประโยชน์ที่สมาชิกแต่ละคนจะได้รับอาจแตกต่างกัน แต่ควรต้องให้ทุกคนและต้องเพียงพอที่จะเป็นแรงจูงใจให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติได้จริง ไม่ใช่เป็นเข้ามาเป็นเพียงไม้ประดับเนื่องจากมีตำแหน่งในเครือข่าย แต่ไม่ได้ร่วมปฏิบัติภารกิจ เมื่อใดก็ตามที่สมาชิกเห็นว่าเขาเสียประโยชน์มากกว่าได้ หรือเมื่อเขาได้ในสิ่งที่ต้องการเพียงพอแล้ว สมาชิกเหล่านั้นก็จะออกจากเครือข่ายไปในที่สุด

๔) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย (Stakeholders participation)

การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย หมายถึง การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็งดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่ายควรมีความเท่าเทียมกัน ทุกคนอยู่ในฐานะ “หุ้นส่วน (partner)” ของเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) คือความสัมพันธ์อันที่เพื่อน มากกว่าความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (vertical relationship) ในลักษณะเจ้านายลูกน้อง ซึ่งบางครั้งก็ทำได้ยาก

ในทางปฏิบัติเพราะต้องเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่ายโดยการสร้างบริบทแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาประกอบ แต่ถ้าทำได้จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายมาก

๕) มีการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementary relationship)

การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน หมายถึง องค์กรประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็สร้างความเข้มแข็งให้กันและกัน โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วทำให้ได้ผลลัพธ์เพิ่มขึ้นในลักษณะพลังทวีคูณ ($1+1 > 2$) มากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต่างคนต่างอยู่

๖) มีการเกี่ยวพันพึ่งพากัน (interdependent)

การเกี่ยวพันพึ่งพากัน หมายถึง เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน การที่สมาชิกเครือข่ายตกอยู่ในสภาวะจำกัดทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ ไม่สามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ได้ด้วยตนเองโดยปราศจากเครือข่าย จำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การทำให้หุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่าเขาหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของเครือข่าย การเกี่ยวพันพึ่งพากันในลักษณะนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

๗) มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน (interaction)

ปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน หมายถึง หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแล้ว ก็ไม่ต่างอะไรกับก้อนหินแต่ละก้อนที่รวมกันอยู่ในถุง แต่ละก้อนก็อยู่ในถุงอย่างเป็นอิสระ ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียน การพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน โดยที่ผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย ลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกควรเป็นการแลกเปลี่ยนกัน (reciprocal exchange) มากกว่าที่จะเป็นผู้ให้หรือเป็นผู้รับฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะเกิดความผูกพันระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้นทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นขึ้น มีการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย

ลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกควรเป็นการแลกเปลี่ยนกัน (reciprocal exchange) มากกว่าที่จะเป็นผู้ให้หรือเป็นผู้รับฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะเกิดความผูกพันระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นขึ้น มีการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย องค์กรประกอบข้างต้นไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ในการนำไปช่วยจำแนกระหว่างเครือข่ายแท้ กับเครือข่ายเทียมเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วย

๒.๖.๔ การสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

เครือข่ายแต่ละเครือข่าย ต่างมีจุดเริ่มต้น หรือถูกสร้างมาด้วยวิธีการต่างๆ กัน แบ่งชนิดของเครือข่ายออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ เครือข่ายชนิดนี้มักเกิดจากการที่ผู้คนมีใจตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกันหรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อน เข้ามารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ ร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า การดำรงอยู่ของกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดขึ้นภายในตัวสมาชิกเอง (ฉันทะ) เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่อาศัยความเป็นเครือญาติ เป็นคนในชุมชนหรือมาจากภูมิลำเนาเดียวกันที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มโดยจัดตั้งเป็นชมรมที่มีกิจกรรมร่วมกันก่อน เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้น จึงขยายพื้นที่ดำเนินการออกไป หรือมีการขยายเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ ของกลุ่มมากขึ้น ในที่สุดก็พัฒนาขึ้นเป็นเครือข่ายเพื่อให้ครอบคลุมต่อความต้องการของสมาชิกได้กว้างขวางขึ้นเครือข่ายประเภทนี้ มักใช้เวลาก่อร่างสร้างตัวที่ยาวนาน แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มักจะเข้มแข็ง ยั่งยืน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพิ่มขึ้น

๒) เครือข่ายจัดตั้ง เครือข่ายจัดตั้งมักจะมี ความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การจัดตั้งอยู่ในกรอบความคิดเดิมที่ใช้กลไกของรัฐผลักดันให้เกิดงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว และส่วนมากภาคีหรือสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมักจะไม่ค่อยมีพื้นฐาน ความต้องการ ความคิด ความเข้าใจ หรือมุมมองในการจัดตั้งเครือข่ายที่ตรงกันมาก่อนที่จะเข้ามารวมตัวกัน เป็นการ ทำงานเฉพาะกิจชั่วคราวที่ไม่มีความต่อเนื่อง และมักจะจางหายไปไปในที่สุด เว้นแต่ว่าเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดีดำเนินงานเป็นขั้นตอนจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลุ่มสมาชิกจะยังคงรักษาสถานภาพของเครือข่ายไว้ได้ แต่มีแนวโน้มที่จะลดขนาดของเครือข่ายลงเมื่อเปรียบเทียบกับระยะก่อตั้ง

๓) เครือข่ายวิวัฒนาการ เป็นการถือกำเนิดโดยไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติตั้งแต่แรก และไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งโดยตรงแต่มีกระบวนการพัฒนาผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล/องค์กร มารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้างๆ ในการสนับสนุนกันและเรียนรู้ไปด้วยกัน โดยยังไม่ได้สร้างเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เฉพาะที่ชัดเจนนัก หรืออีกลักษณะหนึ่งคือถูกจุดประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟัง หรือการได้เห็นการดำเนินงานของเครือข่ายอื่นๆ มา แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกัน สร้างพันธสัญญาเป็นเครือข่ายช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง เครือข่ายที่ว่านี้แม้

จะไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงตั้งแต่แรก แต่ถ้าสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดี เมื่อได้รับการกระตุ้นและสนับสนุน ก็จะสามารถพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง^{๔๑}

๒.๖.๕ ปรัชญาการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายต้องคำนึงถึงเสมอว่า “เครือข่าย” เป็นกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ การนำเครือข่ายต้องมี LINK หมายถึง “การเชื่อมโยง”

L – Learning การเรียนรู้

I – Investment การลงทุน

N – Nature การฟูมฟักบำรุง

G (K) – Give การรักษาสัมพันธภาพ

ซึ่งรวมกันเป็นคำว่า LINK หมายถึงการเชื่อมโยง

๒.๖.๖ การพัฒนาเครือข่าย เพื่อความยั่งยืน

๑) สมาชิกที่เข้าร่วม ต้องเข้าใจเป้าหมายในการรวมตัวกันว่าจะก่อให้เกิดความสำเร็จในภาพรวม

๒) สร้างการยอมรับในความแตกต่างระหว่างสมาชิก ยอมรับในรูปแบบและวัฒนธรรมองค์กรของสมาชิก

๓) มีกิจกรรมสม่ำเสมอและมากพอที่จะทำให้สมาชิกได้ทำงานร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่ต้องแน่ใจว่าทำได้ และกระจายงานได้ทั่วถึง ควรเลือกกิจกรรมที่ง่ายและมีแนวโน้มประสบความสำเร็จอย่าทำกิจกรรมที่ยากโดยเฉพาะครั้งแรกๆ เพราะถ้าทำไม่สำเร็จอาจทำให้เครือข่ายที่เริ่มก่อตัวเกิดการแตกสลายได้

๔) จัดให้มีและกระตุ้นให้มีการสื่อสารระหว่างกันอย่างทั่วถึง และสม่ำเสมอ

๕) สนับสนุนสมาชิกทุกกลุ่ม และทุกด้านที่ต้องการความช่วยเหลือ เน้นการช่วยเหลือกลุ่มสมาชิกที่ยังอ่อนแอให้สามารถช่วยตนเองได้

๖) สร้างความสัมพันธ์ของบุคลากรในเครือข่าย

๗) สนับสนุนให้สมาชิกได้พัฒนางานอย่างเต็มกำลังตามศักยภาพและความชำนาญที่มีอยู่ โดยร่วมกันตั้งเป้าหมายในการพัฒนางานให้กับสมาชิกแต่ละกลุ่ม ส่งผลให้สมาชิกแต่ละกลุ่มมีความสามารถพิเศษเฉพาะด้าน เป็นพื้นฐานในการสร้างความหลากหลายและเข้มแข็งให้กับเครือข่าย

๘) สร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ระหว่างบุคลากรทุกระดับของสมาชิกในเครือข่ายในลักษณะความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน

^{๔๑} ธนา ประมุขกุล, เครือข่าย, วารสารส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม, ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๔๔, หน้า ๒๕-๓๐.

๙) จัดกิจกรรมให้สมาชิกใหม่ของเครือข่าย เพื่อเชื่อมต่อคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ในการสืบทอดความเป็นเครือข่ายต่อไป

๑๐) จัดให้มีเวทีระหว่างคนทำงานเพื่อพัฒนาหรือแก้ปัญหาในการทำงานด้านต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งการให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

๑๑) จัดให้มีช่องทางการทำงานร่วมกัน การสื่อสารที่ง่ายต่อการเข้าถึงที่ทันสมัยและเป็นปัจจุบัน เช่น สร้างระบบการส่งต่องาน และสร้างเว็บไซต์เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายเข้าด้วยกัน

๒.๖.๗ ปัญหาของเครือข่ายที่พบมีหลายประการดังนี้

๑) เครือข่ายที่ไม่มีทิศทางวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ยากที่จะพัฒนากิจกรรมของเครือข่ายให้ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง

๒) เครือข่ายที่มีสมาชิกหลากหลายประเภท หรือมีความแตกต่างมากระหว่างฐานะขนาดความเข้มแข็งและสภาพอื่นๆ ของสมาชิก หน่วยงานใหญ่ มีทรัพยากรมาก และสถาบันที่เจ้าหน้าที่มีการศึกษาสูง เชื่อมั่นในตัวเอง มีแนวโน้มที่จะครอบงำองค์กรที่มีขนาดเล็กกว่า

๓) การรวมศูนย์เกิดขึ้นเมื่อผู้ประสานงานของเครือข่าย เลขานุการ คณะทำงาน และคณะกรรมการ เริ่มควบคุมและดำเนินการเครือข่ายในนามตนเอง มากกว่าการประสานงานและอำนวยความสะดวกให้กับกิจกรรมของสมาชิก การตัดสินใจถูกรวมศูนย์และการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่ายดำเนินการโดยเลขานุการ

๔) บ่อยครั้งที่เครือข่ายประสบปัญหาอันเนื่องจากการขาดเงินทุนสำหรับกิจกรรมและการประสานงานภายในเครือข่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการเดินทาง เพื่อให้สมาชิกมาร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ส่วนเครือข่ายที่มีทุนก็มักเกิดความเครียดเนื่องจากปัญหาในการจัดการและจัดสรรค่าใช้จ่ายกับสมาชิกให้ทั่วถึง

๕) เนื่องจากภายในเครือข่ายข้อมูลข่าวสารจะแพร่กระจายไประหว่างคนหนึ่งไปให้กับคนอื่นๆ ได้อย่างเสรี ทำให้อาจมีการส่งข่าวสารข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เครือข่ายต้องสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้คนซักถามหรือวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารภายในเครือข่ายได้

๖) เครือข่ายสามารถถูกกระทบจากการแข่งขันของเครือข่าย หรือองค์กรอื่นที่มีงานคาบเกี่ยวกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การร่วมมือกัน แต่ก็อาจนำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุนทรัพยากร และการเพิ่มจำนวนสมาชิกได้เช่นกัน แหล่งทุนสามารถใช้จำนวนเครือข่ายที่มีให้เลือกเป็นข้ออ้างที่จะไม่ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายที่คล้ายคลึงกัน

๗) การแข่งขันระหว่างเครือข่ายที่มีขอบเขตการดำเนินงานเหลื่อมซ้อนกัน อาจนำไปสู่ความร่วมมือกัน และการช่วงชิงเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุน และการเข้าเป็นสมาชิกได้ใน

ขณะเดียวกัน ทั้งนี้พบว่า การแข่งขันเป็นตัวการสำคัญในการทำลายเครือข่ายที่อยู่ลำดับท้าย ๆ และมีทรัพยากรน้อยอีกด้วย

๒.๖.๘ การสนับสนุนการบริหารงานของเครือข่ายนักส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย ต้องมีความเข้าใจธรรมชาติของเครือข่าย การสนับสนุนให้เครือข่ายมีองค์กรแกนที่แข็งตัวเกินไปไม่เป็นประโยชน์ต่อการเติบโตของเครือข่าย นอกจากคำแนะนำจาก Starkey Burke และ อาจารย์จำนงค์ แรกพินิจ ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วจะเห็นว่า การบริหารงานของเครือข่ายที่จะทำให้เครือข่ายมีความเติบโตและยั่งยืนยังต้องให้ความสำคัญใน ๓ เรื่อง คือ

๑) เครือข่ายจะจัดการให้มีการแลกเปลี่ยนอะไรระหว่างสมาชิก จะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร แลกเปลี่ยนเพื่ออะไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์ ประโยชน์ที่ได้มีคุณค่าเพียงใดสำหรับสมาชิก

๒) เครือข่ายจะจัดการให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอย่างไร เรื่องอะไรที่ควรจะมีการติดต่อสื่อสาร จะใช้สื่อประเภทใดในการสื่อสาร สารที่สื่อมีความหมายต่อสมาชิกหรือไม่ ความสำเร็จในการติดต่อสื่อสารมีมากน้อยแค่ไหน

๓) เครือข่ายจะจัดการให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกเป็นไปในทิศทางใดทางการหรือไม่เป็นทางการ มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบ เอื้ออาทรหรือทำตามหน้าที่ ผู้กักกันเป็นเจ้าของร่วมหรือเป็นเพียงผู้ถือหุ้นและรับกำไร ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมีขอบเขตแค่ตัวแทนหรือสมาชิกกลุ่ม

๔) การติดตามและประเมินผลเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากธรรมชาติของเครือข่ายคือ ความไม่เป็นระบบ และมีโครงสร้างหลวมที่มุ่งเน้นความก้าวหน้าในอนาคต ไม่ใช่ประสบการณ์ในอดีต นอกจากนี้ ยังพบว่าเป็นการยากที่จะวัดความสำเร็จของเครือข่าย

๕) เครือข่ายระดับชาติและเครือข่ายระหว่างประเทศ หลายแห่งพบกับปัญหาอุปสรรคทางการเมือง ทำให้มีสภาพที่ไม่มั่นคงและถูกควบคุมอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนข่าวสารและการวิจารณ์รัฐบาล

สรุป การสร้างเครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านความสัมพันธ์ขอ'สมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆที่เกิดโดยความจงใจต่างๆ อย่างไม่มีข้อจำกัดและไม่มีพรมแดน อันส่งผลให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เทพพร มังธานี^{๔๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ฮูปแต้มในสิมอีสาน:ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ ฮูปแต้มในสิมอีสานนั้น มีเนื้อหาที่แสดงถึงความเชื่อที่หลากหลายในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากว่า ศิลปินอีสานไม่เพียงแต่นำเสนอหลักศีลธรรมและเรื่องราวความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังนำเสนอความเชื่อหรือเรื่องราวในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเข้ามาสู่อีสานและล้านช้างในยุคเดียวกับพระพุทธศาสนา ทั้งสองลัทธิต่างก็ได้รับการยอมรับนับถือในดินแดนแถบนี้ในช่วงเวลาที่ต่างกัน นอกจากนี้เนื้อหาของฮูปแต้มในสิมอีสานยังบอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นอีสานด้วย การนำเสนอเนื้อหาของฮูปแต้มในลักษณะดังกล่าว มีเป้าหมายสำคัญเพื่อเป็นการแสดงออกถึงการคงไว้ซึ่งความเชื่อแตกต่างกัน และยังได้ชี้ให้เห็นถึงเรื่องเล่าที่สะท้อนถึงความเชื่อที่ปรากฏในสิม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อีกด้วย

ธีระวัฒน์ ชะอุ่ม^{๔๓} ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชมการวิจัยได้รวบรวมและจัดระบบความรู้ต่าง ๆ ด้วยการวิเคราะห์จากแนวความคิดและทฤษฎีด้านการจัดการความรู้ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการสื่อสาร ผลการศึกษาได้สร้างชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพระราชพิธีทางศาสนาและความมั่นคงของบ้านเมือง ตลอดจนคุณค่าทางศิลปกรรม ด้วยการผนวกเอาความคิด คติ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และสมมุติเทพราช มาถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรม ในการศึกษาจึงได้ประมวลและจัดระบบความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ และด้านพระราชพิธี และสังเคราะห์เป็นชุดความรู้ที่มีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ คือเป็นการจัดการความรู้โดยมีเนื้อหา ดำเนินไปตามเส้นทางของการนำชมของเจ้าหน้าที่

^{๔๒} เทพพร มังธานี, ฮูปแต้มในสิมอีสาน:ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ,วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น,ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน,๒๕๕๔), หน้า ๔๐-๕๔.

^{๔๓} ธีระวัฒน์ ชะอุ่ม, การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วารสาร Veridian E Journal สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑: มกราคม-เมษายน ๒๕๕๔. หน้า ๑๑๗-๑๓๓.

ณัฐธยาน์ ตั้งถาวรสกุล^{๔๔} ได้ทำวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางศิลปไทย : กรณีศึกษาศูนย์ศิลปะการแสดง สถาบันศีกฤทธิ ผลการวิจัยพบว่า

๑) ศูนย์ศิลปะการแสดงสถาบันศีกฤทธิ มีการดำเนินงานก้าวหน้าเป็นลำดับ มีผู้เรียนมากขึ้น ไม่มีการเก็บค่าเรียนและผู้เรียนมีความเชื่อมั่นในตัวศิลปินแห่งชาติที่มาสอนถึง ๓ คน ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิศีกฤทธิและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

๒) การเปรียบเทียบความแตกต่างของลักษณะส่วนบุคคลพบว่า เพศ อายุ ระดับการศึกษา มีผลต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ไทย แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๕ ส่วนถิ่นที่อยู่ไม่แตกต่างกัน

๓) ความสัมพันธ์ของปัจจัยสนับสนุนทุกด้านกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ไทยมีความสัมพันธ์ในระดับมาก

๔) แนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางศิลปไทย ประกอบด้วย ด้านครูผู้สอนต้องมีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ด้านผู้เรียนต้องมีความตั้งใจและมุ่งมั่น มีงบประมาณสนับสนุน ภาครัฐให้ความสำคัญและสนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง ภาคเอกชนให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ องค์กรและชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม สถาบันการศึกษาส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ สถาบันศีกฤทธิมีการจัดการที่ดี ไม่แสวงหากำไร มีการประชาสัมพันธ์เชิงรุก มีการจัดกิจกรรมนาฏศิลป์ไทยและการแสดงต่อสาธารณะชนเป็นประจำ

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล^{๔๕} ได้ทำวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด การวิจัยพบว่า พัฒนาการการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ดที่สำรวจพบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.๒๔๐๐ จนถึงปัจจุบัน มีจำนวน ๒๒ วัด สามารถแบ่งการเขียนจิตรกรรมฝาผนังออกเป็น ๒ ช่วงใหญ่ๆ คือ จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐ พบมากถึง ๑๕ วัด และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐ พบเพียง ๗ วัด ในด้านการจัดวางองค์ประกอบจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด เพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะ ผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน สีที่ใช้เป็นสี

^{๔๔} ณัฐธยาน์ ตั้งถาวรสกุล “แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ทางศิลปไทย : กรณีศึกษาศูนย์ศิลปะการแสดงสถาบันศีกฤทธิ” วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558). บทคัดย่อ.

^{๔๕} บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”, Journal of Fine and Applied Arts Khon Kaen University, 3(1), 84–113.

จากธรรมชาติ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐ เป็นต้นมาพบว่า จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่ นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ที่พิมพ์จำหน่ายโดยนาย สม พ่วงภักดี (ส.ธรรมภักดี) และตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี การจัดวางองค์ประกอบนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนัง มักเขียนภาพไว้ภายในกรอบภาพจบเป็นตอนๆ ไป โดยส่วนใหญ่จะเขียนเรียงลำดับตามเรื่องราวตามกรอบภาพที่กำหนดเอาไว้อย่างเป็นระเบียบ มีการเน้นจุดเด่นจุดรองของภาพแต่ละช่องเขียนโดยเขียนให้เต็มผนังทุกด้าน ส่วนกลุ่มช่างที่มีฝีมือทางการเขียนจิตรกรรมไทยแนวประเพณี ได้รับอิทธิพลการจัดวางองค์ประกอบจากจิตรกรรมฝาผนังจากภาคกลาง ที่มีการเน้นจุดเด่นของแต่ละเรื่องแต่ละตอน มีการเขียนติดต่อกันเป็นตอนๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ สีในการเขียนคือ สีอะครีลิคและสีน้ำพลาสติกเพราะมีความทนทานกว่า

ในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่เขียนก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พบวรรณกรรม กลุ่มเรื่องราวทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ ทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปริศนาธรรม และกลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สินไซ พระลักข์ พระลามา ท้าวปาจิตต์นางอรพิมพ์ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พบกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก และประวัติชุมชน ฮีตสิบสอง ไม่พบวรรณกรรมท้องถิ่น ด้านแนวคิดในการเขียนของช่าง สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ ช่างที่เขียนในลักษณะอีสานประเพณีจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระด้านการแสดงออกที่เรียบง่าย ไม่เคร่งครัดแสดงออกทางความรู้ ความเข้าใจ ตามรสนิยมและทักษะของช่าง พบในจิตรกรรมฝาผนังก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี ซึ่งเป็นช่างชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างหลวงและช่างภาคกลางหรือไปเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง มีการเขียนผสมผสานเรื่องราวและรูปแบบระหว่างจิตรกรรมไทยกับรูปแบบความเป็นพื้นถิ่นอีสาน พบทั้งจิตรกรรมฝาผนังก่อนและหลังปี พ.ศ.๒๕๐๐ และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ เป็นช่างกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างหลวงและช่างภาคกลาง ซึ่งมีทั้งช่างที่มีพื้นเพเป็นคนในพื้นที่อีสานที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง ช่างจากภาคเหนือ และช่างที่มาจากภาคกลางโดยตรง นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ ของ ส.ธรรมภักดี และเขียนตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี พบในจิตรกรรมฝาผนังในยุคหลัง ปี พ.ศ. ๒๕๐๐

ไอริน โรจน์รักษ์ และศรวิน ชินวงศ์^{๔๖} ได้ทำงานวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ตำบลบางปลา จังหวัดสมุทรปราการ พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับ

^{๔๖} ไอริน โรจน์รักษ์ และศรวิน ชินวงศ์, แนวทางการจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ตำบลบางปลา จังหวัดสมุทรปราการ, วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม - เมษายน ๒๕๖๒, หน้า ๑๒๔-๑๓๓.

การจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนแยกตามรายด้านทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ ด้านวัสดุและอาคารสถานที่ และด้านการบริหารจัดการอยู่ในระดับมาก ส่วนแนวทางการจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ด้านบุคลากร ควรให้เจ้าหน้าที่เป็นบุคคลในตำบลบางปลา จังหวัดสมุทรปราการและมีการพัฒนาบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ ด้านงบประมาณ ควรได้รับการจัดสรรจากภาครัฐและจากท้องถิ่นอย่างเหมาะสม ด้านวัสดุและอาคารสถานที่ ควรจัดให้เพียงพอต่อการใช้งาน เหมาะสมกับผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยในชุมชนบางปลา และด้านการบริหารจัดการ ควรเป็นรูปแบบคณะกรรมการที่ได้รับคัดเลือกจากชุมชน และมีการแบ่งโครงการการดำเนินงานอย่างชัดเจนและเป็นระบบ

พระครูวัชรสุวรรณาทร,ดร.(ลูกซูป เกตุเขียว)และคณะ^{๔๗} ได้ศึกษาเรื่องการผลิตภัณฑท้องถิ่น : คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน พบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากต้นตาลสร้างมูลค่าเพิ่มให้ท้องถิ่นด้วยอัตลักษณ์ชุมชน เนื่องจากผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนยังคงมีการรักษาไว้ แต่อยู่อย่างกระจัดกระจายและลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของต้นตาลในท้องถิ่น ส่วนมาามีผลมาจากการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย สวนบางแห่งถูกทิ้งร้าง และสวนบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนแปลงเพื่อสนองความต้องการตามวิถีชีวิตที่ทันสมัย

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง^{๔๘} ได้ทำงานวิจัยเรื่อง สลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่า ๑.รูปแบบของหลักหิน-ใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีทั้งลักษณะรวมทั้งแพร่กระจายไปทั่วทุกกลุ่มน้ำและเอกลักษณ์ที่พบในพื้นที่เล็กๆ พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง หรือเฉพาะกลุ่มน้ำใดกลุ่มน้ำหนึ่ง ๒.หลักหิน-ใบเสมามีความเกี่ยวข้องกับประเพณีและคติความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างเห็นได้ชัดโดยบางแห่งทำหน้าที่เป็นนิมิตของพัทธสีมา ซึ่งยังสามารถแบ่งพัทธสีมาออกได้เป็นหลากหลายรูปแบบถูกต้องตามพระวินัยและอรรถกถา นอกจากนี้ยังค้นพบหลักหิน-ใบเสมามีความเกี่ยวข้องกับการสร้างสมบุญในพุทธศาสนาด้วย ๓.ภาพสลักเล่าเรื่องพุทธศาสนาบนหลักหิน-ใบเสมา มีนัยยะแฝงต่างๆ มากมาย และยังเป็นภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนสมัยนั้นได้ ๔.ภาพหม้อต่อด้วยกรวยแหลม ซึ่งมักเรียกกันว่า สลูปทรงหม้อน้ำ แท้จริงแล้วน่าจะเป็นเครื่องบวงสรวงบูชา อาจเทียบได้กับปुरुณกลศในพิธีกรรมของชาวอินเดีย หรือบายศรีในพิธีกรรมของไทย ๕.หลักหิน-ใบเสมามีความเกี่ยวข้องกับการประเพณีและคติความเชื่อต่างๆ

^{๔๗} พระครูวัชรสุวรรณาทร,ดร.(ลูกซูป เกตุเขียว) และคณะ, **ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน**, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา :สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒) บทคัดย่อ.

^{๔๘} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง **สลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย** รายงานการวิจัย. (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗) บทคัดย่อ.

ของท้องถิ่นพื้นเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ อันอาจให้คุณให้โทษต่อมนุษย์ได้

พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ ผศ. และคณะ^{๔๙} ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมปฏิบัติกรอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมผลประโยชน์การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญญา^{๕๐} ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชนพบว่าการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้เป็นการอาศัยระหว่างวัดและชุมชน ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันมาแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน และไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะส่วนหนึ่งการพัฒนาในอดีตนั้นต้องอาศัยวัดเป็นฐานเป็นแหล่งเรียนรู้ และมีการพัฒนาตามลำดับเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไปสู่ภาพในอนาคต เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาของยุคโลกาภิวัตน์ และเพื่อความเจริญของวัดคือกระบวนการแสวงหาแนวทางเพื่อพัฒนาวัดอย่างเป็นระบบ โดยนำความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความทางโลกผสม ผสานวิธีการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนของชุมชน

พระครูศรีวรพินิจ และสหทยา วิเศษ^{๕๑} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา” ผลการวิจัยพบว่า

๑) สถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุ วิหาร อุโบสถ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปจำลอง ศิลาคาริก เป็นต้น (๒) ลักษณะของตำนาน และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพะเยาและการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น และ (๓) การประกอบประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จะเป็นการทำกิจกรรมตามประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนาที่สืบต่อกันมา ตั้งแต่โบราณกาล

^{๔๙}พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ ผศ.และคณะ,การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

^{๕๐} พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญญา. (๒๕๕๙). การพัฒนาวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ หน้า๑๑๗.

^{๕๑}พระครูศรีวรพินิจ,ดร.และคณะ,การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา,ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,(พระนครศรีอยุธยา:สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย),๒๕๕๗), หน้าบทคัดย่อ.

๒) การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) รูปแบบการจัดการ ได้แก่ ๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการ ทำด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นการจัดการที่เป็นทางการโดยกรมศิลปากร ๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสนับสนุนงบประมาณให้แก่ชุมชนในทากิจกรรมตามประเพณีอย่างต่อเนื่อง ๔) การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย เป็นการงานเชิงวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษา และ ๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา และ (๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ ๑) การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เกิดจากธรรมชาติกาลเวลา และการกระทำของมนุษย์ ๒) ระบบในการจัดการไม่ชัดเจน ๓) การทำลายแหล่งโบราณคดีจากการท่องเที่ยว และ ๔) ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

๓) แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ (๑) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะของ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (๒) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่ง โบราณคดีทางพระพุทธศาสนา โดยจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน (๓) นำองค์ความรู้ จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา จัดทำป็นสื่อเผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ ผ่านเว็บไซต์และสื่อสาธารณะ และ (๔) การเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์^{๕๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาด้านแนวทางการอนุรักษ์และการสงวนรักษาซึ่งประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความคิดเห็นที่หลากหลาย บางส่วนเสนอให้สงวนรักษาไว้ตามเดิม และอาจใช้เทคนิคสมัยใหม่มาช่วย ต้องการให้ซ่อมแซมให้ดั้งเดิม ปัญหาที่พบคือความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ การพัฒนาที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อ โบราณสถาน แต่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบูรณะโบราณสถาน

^{๕๒}สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในจังหวัดเชียงใหม่, รายงานการศึกษา,.. (เชียงใหม่ : คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), บทคัดย่อ.

พระมหาพิสิฐ วิสิฐรูปญโญ และคณะ^{๔๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คุณค่าของพระธาตุเจดีย์ที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม พบว่า ๑.พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่นเป็นปูชนียสถานของจังหวัดขอนแก่น ๒.พระธาตุแก่นนคร เป็นพระธาตุเก่าชั้นฐานที่เหลี่ยมเป็นพระธาตุของจังหวัดขอนแก่น ๓.พระธาตุอุ้มง จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างสถาปบรรจุเก็บฝุ่นอัฐิเป็นบริวารพระธาตุพนม ๔.พระมหาเจดีย์ชัยมงคล จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นเจดีย์ที่ใช้ศิลปะผสมผสานระหว่างภาคกลาง ขอม และภาคอีสาน และ ๕.พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ถือว่าเป็นพุทธมณฑลแห่งอีสาน มีการสืบสานการท่องเที่ยวประเพณีวัฒนธรรม นมัสการบูชาพระธาตุเจดีย์ในแต่ละจังหวัดเชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนกับพระพุทธศาสนาจนได้ขึ้นชื่อว่า “เมืองท่องเที่ยววันวิถีพุทธ”

พุฒิกัทร เป็กเตปิน^{๔๔} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านงานจักสาน เช่น ไช ตะกร้า กระบุง เป็นต้น ด้านการเจาะครกหิน และด้านการเย็บหมอนโบราณ ๒) ภูมิปัญญาด้าน ศาสนาและประเพณี ด้านการทำกรวยดอกไม้ (สวยกาบ) ด้านการทำเครื่องสืบชะตา ด้านการทำ กระทง (สะตวง) ข ๒. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือจากคนในครอบครัว ซึ่งการถ่ายทอดนั้นเกิดจากความสนใจของผู้ที่จะเรียนรู้เข้าไปหาผู้รู้ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ผู้เรียนต้องมันใช้ทักษะ กระบวนการในการเรียนรู้ เพราะส่วนมากไม่มีการจัดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากผู้ ถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มักไม่ได้เรียนหนังสือ อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ จึงต้องใช้วิธีการ อธิบายให้เข้าใจ การสาธิต และให้ลงมือปฏิบัติ เพื่อเพิ่มทักษะประสบการณ์โดยตรง การจัดเก็บ ความรู้จึงไม่ได้มีรูปแบบการจัดเก็บที่เป็นแบบแผนที่เป็นเอกสาร หนังสือ หรือสารสนเทศอื่น ๆ เป็น การจัดเก็บโดยใช้ความจำและความชำนาญของผู้รู้เท่านั้น ๓. รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ซึ่งสามารถ กำหนดรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้ ๑) การกำหนดความรู้เป็นการตัดสินใจร่วมของช่างบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนร่วมกัน

^{๔๓} พระมหาพิสิฐ วิสิฐรูปญโญ,ดร.และคณะ,คุณค่าของพระธาตุเจดีย์ที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม, รายงานการวิจัย,(สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย),๒๕๖๐, บทคัดย่อ.

^{๔๔} พุฒิกัทร เป็กเตปิน, “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง”, (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาลังคม), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), บทคัดย่อ.

กำหนดลวดลาย ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษโดยใช้วัตถุที่มีจากท้องถิ่น ๒) การแสวงหาความรู้ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ด้วยการอธิบายและลงมือทำแบบลองผิดลองถูก เพื่อเป็นการฝึกทักษะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ๓) การแลกเปลี่ยนความรู้ มีการจัดอบรมสัมมนา ให้เกิดการแสวงหาความรู้มาพัฒนาผลงาน ต่อยอดภูมิปัญญาของตนเอง ให้เกิดการบูรณาการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ไปสู่ผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ได้ ๔) การจัดเก็บความรู้ การอธิบายโดยตัวบุคคลผู้รู้ ไปสู่การบันทึกภาพหรือวิดีโอ การจดบันทึกในเอกสาร และนำไปสู่แหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ การจัดเก็บองค์ความรู้และเผยแพร่ผ่านช่องทางเว็บไซต์ และสื่อสังคมออนไลน์ที่นิยมกันในปัจจุบัน เป็นการจัดเก็บความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ให้ผู้สนใจค้นคว้า ซึ่งความรู้ภูมิปัญญานั้นจะไม่สูญหายไปตามตัวบุคคล ๕) การถ่ายทอดความรู้ นอกจากการถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคลเป็นหลัก โดยเน้นการปฏิบัติให้ดูการสาธิตขั้นตอนการจัดสรรอย่างละเอียด เพราะว่าเป็นงานที่ใช้ทักษะอย่างสูง ซึ่งการถ่ายทอดนั้นผู้ถ่ายทอดจะสอนบุคคลในครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และจำเป็นที่จะต้องเรียบเรียงความรู้เหล่านั้นเพื่อเป็นคู่มือการปฏิบัติ

รัมภา ศิริวงศ์และคณะ^{๕๕} ได้วิจัยการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนาได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบ้านลำปางหลวง สรุปสาระว่า สังคมแต่ละสังคมย่อมมีประวัติความเป็นมาไม่เหมือนกัน ทั้งสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ท่าเลที่ตั้งของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี ขณะเดียวกันก็จะมี การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์แต่ละยุคแต่ละสมัยเพื่อให้สมาชิกภายในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สิ่งเหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรม จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กัน เป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด และการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่มجتمعรวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน ด้านความเชื่อ การตัดสินใจ ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออกอันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการ

วนิดา นาคีสงษ์^{๕๖} ทำการวิจัยเรื่อง “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่อุตสาหกรรมสินค้าชุมชน” ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร หรือผลผลิตจากวัฒนธรรมสู่อุตสาหกรรมสินค้าชุมชน สามารถสรุปผลได้ว่า พริกกะเหรี่ยง น้ำผึ้งป่า และผ้าทอกะเหรี่ยง สามารถนำมา

^{๕๕} รัมภา ศิริวงศ์และคณะ, “การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

^{๕๖} วนิดา นาคีสงษ์, “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่อุตสาหกรรมสินค้าชุมชน, การวิจัยหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต, สาขาวิชาบัณฑิตอาสาสมัคร, (วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ

ประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสู่การเป็นสินค้าชุมชน ผ่านการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนหลายฝ่ายในชุมชนเพื่อต่อยอดสินค้าชุมชนอันจะนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนในอนาคต ได้แก่ ประชาชนชุมชน ผู้สูงอายุในครอบครัว ผู้ปกครอง ผู้นำในชุมชน สถานศึกษาหน่วยงานภาครัฐ เพื่อร่วมกันเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น เนื่องจากพบว่า คริวเรือนมีความต้องการเพิ่มรายได้ ร้อยละ ๑๐๐ สาเหตุหลักมาจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้และหนี้สิน พบว่า คริวเรือนชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคามีรายจ่ายจากหนี้สินมากกว่ารายรับ กระบวนการบูรณาการการเพิ่มมูลค่าสินค้าของเยาวชนด้วยความรู้ใหม่จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างแนวทางการหารายได้ให้แก่ชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา โดยมีเยาวชนเป็นกลไกในการขับเคลื่อน และอาศัยแหล่งเรียนรู้จากบุคลากร องค์กรหรือสถานศึกษา รวมทั้งสื่อสมัยใหม่เพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มในการรังสรรค์สินค้าชุมชน

ไตรเทพ สหะขันธุ์^{๕๗} ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน เพื่อพัฒนา ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์” ผลการวิจัยพบว่า อัตลักษณ์และความเชื่อเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน มีคุณค่า ทางความงามที่ถูกสร้างขึ้นด้วยความประณีตของช่างภายในหมู่บ้าน ด้านคุณค่าทางเรื่องราวภาพวาด บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการสร้างสิ่งที่มีความหมายและ จุดประสงค์ที่แฝงอยู่ในภาพจิตรกรรม ด้านความสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดยางทวงวรา รามและวัดป่าเลไลยก์พบว่า ๑) มีความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง ๒) ความสำคัญในเรื่องศรัทธา ๓) ความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวในอดีตและ ๔) ความสำคัญในการกล่อมเกลาจิตใจ นอกจากนี้ยัง พบเรื่องราวที่เป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของสิ่งทั้งสองหลังคือคติความเชื่อเกี่ยวกับของชุกที่มีความเชื่อ เปลี่ยนไปจากเดิม คือเมื่อครั้งอดีตมีความเชื่อว่าชุกเป็นตัวร้าย เจ้าเล่ห์ตัวช่วย แต่ในปัจจุบันความ เชื่อนั้นถูกเปลี่ยนไปมองชุกว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภและความร่ำรวยและอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้วิจัยนำอัตลักษณ์และความเชื่อของชุกมาสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ ผ่านโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางความคิด โดยนำอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชุกมาเป็น แนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เน้นความทันสมัย สวยงาม สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์อย่าง ทรงคุณค่าและสอดคล้องกับความเชื่อของผู้คนและความต้องการของตลาด ทั้งยังเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนได้เห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมอีสานมรดกท้องถิ่น เพื่อการสืบสานวัฒนธรรมอีสานให้ ยั่งยืน ตลอดจนเป็นงานวิจัยต้นแบบในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์อีกด้วย

^{๕๗} ไตรเทพ สหะขันธุ์, “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ๒๕๖๒), บทคัดย่อ.

นฤดล สวัสดิ์ศรีและมัสนลิน ปูนอน^{๕๘} ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้นั้น จะต้องเน้นการพัฒนาด้านองค์ความรู้ และการศึกษา โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ เช่น การอบรม ความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณี และสามารถที่สืบค้นได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ประเด็นถัดมาจะต้องเน้นการพัฒนาด้านการสร้างสรรคผลงาน ให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ วัฒนธรรม หรือประเพณีและเป็นผลงานที่สามารถพัฒนาต่อยอดได้ และต้องพัฒนาด้านเทคโนโลยี นวัตกรรมสมัยใหม่ มีการนำเสนอข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวผ่าน ระบบอิเล็กทรอนิกส์ มีความเชื่อมโยงการท่องเที่ยวผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น เฟสบุ๊ก ไลน์ เว็บไซต์ และ แอปพลิเคชันต่างๆ

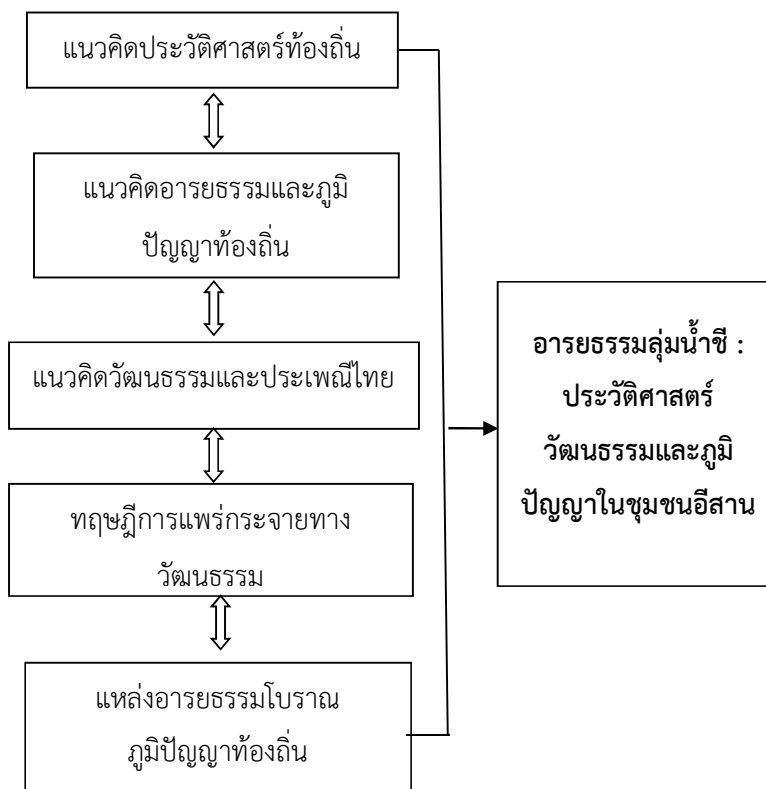
สรุปการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า อารยธรรมประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ที่ผ่านมาเป็นการศึกษาและเป็นการวิจัยในภาพกว้าง ยังไม่มีการทำวิจัยเจาะลึกที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม ในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี เมื่อเป็นเช่นนี้ คณะผู้วิจัยจึงนำประเด็นที่ยังไม่มีใครทำวิจัย มาทำงานวิจัยที่เจาะลึก เพื่อถอดบทเรียนแล้วนำมาสร้างแนวทางในการธำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี เพื่อนำองค์ความรู้มาสร้างเป็นพิมพ์เขียว แล้วนำไปใช้ในการธำรงรักษาและการสืบทอดประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี และได้เกิดแหล่งเรียนรู้ เกิดความเจริญอกงาม และเกิดความภาคภูมิใจของอนุชนรุ่นหลังที่มีบรรพบุรุษได้สรรคสร้างอารยธรรมที่ดงามเอาไว้

^{๕๘} นฤดล สวัสดิ์ศรี และมัสนลิน ปูนอน, “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์”, รายงานการวิจัย, สาขาวิชาบริหารธุรกิจเกษตร, (คณะเทคโนโลยีการเกษตร: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม} ๒๕๖๒), บทคัดย่อ.

๒.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ มีกรอบแนวคิดที่สำคัญในลักษณะของกระบวน การ และวิธีการศึกษาวิจัย รวมทั้งผลลัพธ์จากการศึกษา ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน และ ๓. เพื่อสร้างแนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง พระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารหนังสือตำราด้านอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และโดยทำการการวิจัยคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์ (In-depth interview) และสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในพื้นที่วิจัย ๒ พื้นที่ ได้แก่ วัดไชยศรี บ้านสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น และ วัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม.

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

โครงการนี้ เป็นชุดโครงการวิจัย คณะผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๔๒ คน โดยแบ่งออกเป็น ๒ โครงการย่อยๆ ละ ๒๑ คน ประกอบด้วย

๑.โครงการย่อยที่ ๑ เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๒๑ คน ประกอบด้วย

- ๑) นักวิชาการ จำนวน ๗ คน

๒) ประชาชนชาวบ้าน จำนวน ๗ คน

๓) ผู้แทนภาครัฐและเอกชน จำนวน ๗ คน

๒.โครงการย่อยที่ ๒ เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดมหาสารคาม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๒๑ คน ประกอบด้วย

๑) พระภิกษุสงฆ์และประชาชนในพื้นที่วิจัย จำนวน ๗ รูป/คน

๒) ประชาชนชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย จำนวน ๗ คน

๓) บุคลากรของหน่วยงานภาครัฐและนักวิชาการ จำนวน ๗ คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๓.๑ ลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เครื่องมือการวิจัยแบบผสมผสานทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยเชิงคุณภาพ และ ปฏิบัติการด้วยการลงพื้นที่สำรวจผลงานทางอารยธรรมโบราณสถาน ในแต่ละพื้นที่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นที่ในชุมชน จากวรรณกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ศิลปจารึก พงศาวดาร คำบอกเล่า เอกสาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้องที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ดังนั้น จึงมีเครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วย

๑. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์ และการสอบถาม โดยเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก อย่างมีจุดมุ่งหมาย มุ่งเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งประกอบไปด้วยนักโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ซึ่งจะมีทั้งพระสงฆ์ ประชาชนชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่ โดยมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา และการอนุรักษ์โบราณสถาน ในวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในพุทธศิลป์เพื่อการต่อยอดสู่การเรียนรู้ เช่นการสร้างมัคคุเทศก์น้อย เป็นต้น

๓) การจัดการแสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

๔) การจัดสร้างเครือข่ายแนวทางในการธำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๒. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (Key informant) ในพื้นที่วิจัย ได้แก่ พระสงฆ์เจ้าอาวาส ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม นักวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา นักวิชาการท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ โดยมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา และการอนุรักษ์โบราณสถาน ในวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในพุทธศิลป์เพื่อการต่อยอดสู่การเรียนรู้ เช่นการสร้างมัคคุเทศก์น้อย เป็นต้น

๓) การจัดการแสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

๔) การจัดสร้างเครือข่ายแนวทางในการธำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๓.๓.๒ การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยมีขั้นตอนในการออกแบบ การวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้นมีดังนี้

๑) การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ความเป็นมาของชุมชนลุ่มน้ำชี

๒) การสนทนากลุ่ม เป็นการศึกษาสภาพที่เป็นจริงการลงพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงปัญหา และอุปสรรคและความพร้อมในจะพัฒนาพื้นที่ แสดงองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

๓) ดำเนินการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบคุณภาพของเครื่อง ได้แก่

(๑) พระสุธีรัตนบัณฑิต,รศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดสุทธิวาราม ผู้อำนวยการสถาบันวิจัย พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมัญจาคีรี จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

(๒) พระมหาเสรีชน นริสโร, ดร. กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการ สถาบันวิจัยพุทธ ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๓) พระมหานันทวิทย์ ธีรภทฺโท,ดร. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔) นำเครื่องมือในการวิจัยมาปรับปรุงตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิแนะนำแล้วจึงนำเครื่องมือ ในการวิจัยไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๓.๔.๑ ชั้นเตรียมการ

(๑) การเตรียมตัวของผู้วิจัย คือ เป็นการเตรียมความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการเก็บ รวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตพฤติกรรมและการจดบันทึกภาคสนาม และการ วิเคราะห์ข้อมูล

(๒) การเตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น อุปกรณ์สำหรับจดบันทึกข้อมูลอุปกรณ์บันทึกเสียง แฟ้มสำหรับเก็บเอกสารข้อมูล และกล้องถ่ายภาพ

(๓) การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถามในการสัมภาษณ์ การสังเกต พฤติกรรมและกิจกรรมต่างๆ ที่จะดำเนินงาน โดยนำแนวคำถามและรูปแบบของกิจกรรมที่สร้างไปปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะสิ่งที่ต้องแก้ไขหรือเพิ่มเติม แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขหรือเพิ่มเติมบางประเด็นในข้อคำถาม เพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมและครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดและสามารถเก็บข้อมูลได้ถูกต้องครบถ้วน

๓.๔.๒ ขั้นตอนดำเนินการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและดำเนินการทำกิจกรรมด้วยตัวเอง โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน

๑) การบันทึกภาคสนาม (Field Note) การบันทึกข้อมูลใช้แบบสัมภาษณ์ โดยคำถามตอบในเรื่องตามจุดมุ่งหมาย ได้แก่ พระสงฆ์และประชาชนในพื้นที่วิจัย, ปราชญ์ชาวบ้าน, บุคลากรหน่วยงานภาครัฐ และนักวิชาการ โดยใช้วิธีการเจาะจงตามประเด็นที่ต้องการศึกษาวิจัย และผู้วิจัยจะทำการบันทึกเสียงในขณะที่การสัมภาษณ์ และจดบันทึกในประเด็นสำคัญซึ่งการทำกิจกรรมต่างๆ จะมีการถ่ายรูปไว้ทุกขั้นตอน โดยคณะผู้วิจัยทำการพัฒนาพื้นที่วิจัย จำนวน ๒ พื้นที่ ได้แก่ วัดไชยศรี บ้านสาววดี ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น และ วัดป่าเลไลยก์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ให้เป็นที่สภาพเป็นพื้นที่การเรียนรู้ อารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาตลอดชีวิต โดยดำเนินการดังนี้

(๑) การวิเคราะห์ประมวลข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานการออกแบบพื้นที่ที่จะทำการพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม

(๒) วางแผนและทำการเขียนแบบร่างคร่าวๆ บริเวณโดยรอบของพื้นที่ที่จะทำการพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม

(๓) ทำต้นฉบับและสร้างพิมพ์เขียวเพื่อนำไปสู่การทำกิจกรรมในพื้นที่จริง

(๔) นำไปสู่การธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ที่วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น แบบมีส่วนร่วม

๒) การจัดกิจกรรมประกอบการประเมินตามสภาพจริงที่เน้นกลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติจริง จำนวน ๒ แผนการจัดกิจกรรม ได้แก่

(๑) กิจกรรมที่ ๑ การพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นการสอบถามความต้องการของชุมชน ว่าชุมชนต้องการพัฒนาพื้นที่เรื่องอะไรอย่างไรบ้าง ใช้แนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วม แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรมและ

ประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและแนวคิดเครือข่าย นำมาสร้างแบบสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม

(๒) กิจกรรมที่ ๒ สร้างมัลติมีเดีย การเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติ ใช้ทฤษฎี แรงจูงใจ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรม และประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและแนวคิดเครือข่าย มาสร้างชุดความรู้ มัลติมีเดีย โดยจะมีกิจกรรมการฝึกอบรมมัลติมีเดียให้แก่กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นักเรียน เยาวชน ลูกหลานชาวบ้านในพื้นที่

๓) นำข้อมูลที่บันทึกมาสรุปในแต่ละวันและทำการจัดหมวดหมู่หาคำตอบตามเนื้อหาของงานวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การแปลผลข้อมูลจะดำเนินการหลังจากทำเก็บรวบรวมข้อมูลนำข้อมูลที่ได้มาทำการ บันทึกให้เป็นระเบียบ โดยเริ่มจากการถอดเทปที่ได้ทำการบันทึกเสียงไว้ ซึ่งจะบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไว้ทั้งหมด หลังจากนั้นจึงอ่านเพื่อการตรวจสอบข้อมูลที่ยังไม่ชัดเจนหรือครบถ้วน เพื่อที่จะนำไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป

(๑) ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยในครั้งต่อไปเมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่ซ้ำอีกครั้ง จะนำข้อมูลที่ได้จากการแปลผลไปสอบถามย้อนกลับเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ยืนยันความถูกต้องของข้อมูล

(๒) การสิ้นสุดการเก็บรวบรวมข้อมูลจะพิจารณาจากข้อมูลที่ได้ว่ามีความสมเหตุสมผล หรือไม่อาจมีการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมจากที่มีอยู่แล้วอีกจากนั้นจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิจัยเชิงคุณภาพและปฏิบัติการลงพื้นที่ของการวิจัยด้วย ในครั้งนี้เกิดจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก สอบถาม สนทนากลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยได้ทำงานอย่างตั้งใจและสนใจจนกระทั่งถึงจุดสุดท้าย ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการวิจัย^{๕๔} นำมาอธิบายผลวิธีพรรณนา มีการดำเนินการดังนี้

(๑) ศึกษาเนื้อหาในเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูล จัดประเด็นและ จัดหมวดหมู่เพื่อ การศึกษาชุมชนและความพร้อมต่างๆ ของชุมชน ทั้งพื้นที่และผลิตภัณฑ์ ในจังหวัดขอนแก่น

(๒) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลสอบถาม สังเกตพฤติกรรม ดำเนินกิจกรรมต่างๆ และปรึกษาผู้รู้ด้าน ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และหัตถกรรมศิลปะกรรมต่างๆ ที่เป็นอารยธรรมลุ่มน้ำชี

(๓) แยกแยะข้อมูลในด้านต่างๆ ตามวัตถุประสงค์อย่างเป็นระบบ

^{๕๔} สุวิมล ติรกานันท์, *ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์แนวทางสู่การปฏิบัติ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕๘.

(๔) จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการลงพื้นที่ จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และจากการทำกิจกรรมต่างๆ มาวิเคราะห์

(๕) นำผลที่ได้เพื่อการพัฒนาพื้นที่แสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น อารยธรรมลุ่มน้ำชี ต่อไป

(๖) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

(๗) สรุปการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน และ ๓) เพื่อสร้างแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน ซึ่งผู้วิจัยและคณะได้ลงพื้นที่การวิจัยไว้ ๒ แห่ง คือ วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และวัดป่าเลไลย์ ตำบลหนองพอก อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ทั้ง ๒ แห่ง เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านอารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี และเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยทวารวดี และอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีหลักฐานชัดเจนคือโบราณสถาน เมืองโบราณ และภาพกิจกรรมฝาผนังสี พื้นที่ทั้ง ๒ จังหวัด มีความผสมของอารยธรรมหลายหลาย ที่ควรแก่การศึกษาและการอนุรักษ์

จากการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูล ได้ในแต่ละประเด็น และผลการศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

๔.๑ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ผู้วิจัยศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งลงพื้นที่ มีการสัมภาษณ์เชิงลึก และทำการสนทนากลุ่ม ในพื้นที่วิจัย ๒ พื้นที่ ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งผลการวิจัยมีดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายแลเพื่อความชัดเจนในการทำวิจัย ผู้วิจัยได้แยกทำการศึกษาดังนี้

๔.๑.๑.๑ ประวัติศาสตร์แม่น้ำชี

แม่น้ำชีถือว่าเป็นแม่น้ำสายหลักหรือสายชีวิตของคนอีสานหลายจังหวัดเพราะแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านหลายจังหวัด ผู้คนอีสานจำนวนมากได้อาศัยแม่น้ำในการหล่อเลี้ยงชีวิตมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้อารยธรรมของอีสานจำนวนมากมีต้นกำเนิดจากลุ่มแม่น้ำชี ในการ

วิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเจาะประเด็นประวัติศาสตร์ อนุรักษ์ธรรมชาติ ภูมิปัญญาของคนอีสานที่เกิดจากลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น ซึ่งคณะผู้วิจัยจะได้เขียนรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) กำเนิดแม่น้ำชี

แม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีความยาวประมาณ ๗๕๖ กิโลเมตร ขนาดพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๔๙,๔๘๐ ตารางกิโลเมตร เป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในประเทศไทย แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่เขาสันปันน้ำ เขาแป้นน้ำ เขาเสลียงตาเถก เขาค้อน้ำ เขายอดชี เขาครอก จนถึงเขาเทวดา ซึ่งเป็นแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แม่น้ำชีไหลผ่านจังหวัดชัยภูมิ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูลที่บ้านวังยาง ตำบลบึงหวาย อำเภวารินชำราบ เขตรอยต่อจังหวัดศรีสะเกษกับจังหวัดอุบลราชธานี

๒) ตำนานแม่น้ำชี^{๖๐}

ชื่อของแม่น้ำชี เกิดจากแม่หม้ายคนหนึ่งอยู่กับลูกสาว สามีนางเสียชีวิตนานแล้ว วันหนึ่งนางไปหาหน่อไม้บนภูเขาซึ่งมีหน่อไม้มาก วันนั้นนางหาหน่อไม้ได้มากกว่าทุกวัน นางจึงได้นำหน่อไม้ที่หาได้ไปขายในตลาดกับลูกสาวของนาง ปรากฏว่าหน่อไม้ของนางขายดีได้เงินมาเป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อได้เงินจากการขายหน่อไม้ นางได้พาลูกสาวของนางไปซื้อเสื้อผ้าซื้อของที่ลูกของนางอยากได้ เมื่อนางและลูกสาวซื้อของเสร็จกำลังจะออกจากร้าน เจ้าของร้านก็ได้บอกนางว่า “ผู้หญิงคนนี้สวยจริง ๆ เลย” ต่อมามีคนพูดว่า “ลูกสาวของป้าสวยอย่างนี้ทำไมไม่ให้เข้าไปอยู่ในวังจะได้สบาย” ต่อมานางจึงส่งลูกสาวเข้าไปอยู่ในวัง เมื่อลูกสาวของนางได้ไปอยู่ในวังก็เป็นที่ยกย่องของชายทั้งหลาย และได้พบกับลูกขุนนาง และตกลงใจแต่งงานกัน โดยไม่บอกมารดาเพราะไม่อยากให้คนรู้ว่าตนเองเป็นหญิงชาวบ้าน ต่อมานางก็รู้ว่าลูกสาวของนางได้แต่งงานแล้วแต่ไม่บอกนาง นางก็ไม่โกรธและวันหนึ่งนางได้เข้ามาหาลูกสาวในวัง

เมื่อลูกสาวพบหน้ามารดาก็ทำท่าเหมือนไม่รู้จัก ซ้ำยังไล่เหมือนกับว่าไม่ใช่แม่ สร้างความเสียใจให้แก่ผู้เป็นแม่มาก นางกลับบ้านด้วยความเสียใจ เมื่อกลับถึงบ้านนางยังคงร้องไห้อยู่ทุกวัน เสียใจกับลูกที่นางรักปานแก้วตาดวงใจ ที่ทำกับนางเช่นนี้แม่ชีวิตก็ยอมสละให้ลูกได้ นางคิดว่าในชีวิตของนางไม่เหลืออะไรอีกแล้ว เพราะคนที่นางรักยังไม่สนใจใยดี นางจึงไปวัดไปหาความสงบในชีวิตที่เหลือน้อยเต็มที ในที่สุดก็ตัดสินใจบวชชี และได้เดินทางไปบนภูเขาซึ่งนางเคยหาหน่อไม้กับลูกสาวของนาง และได้นั่งร้องไห้บนภูเขาจนน้ำตาของนางกลายเป็นสายน้ำที่ไหล

^{๖๐} เผยตำนานแม่น้ำชี แม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย, แหล่งที่มา: [https://www.tnews.co.th/social/538509\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖\]](https://www.tnews.co.th/social/538509[สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖])

อยู่ทุกวันนี้และได้จับชีวิตลง ณ ที่แห่งนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำชี” ตำนานของแม่น้ำชี ยังมีปรากฏอีกแห่ง ซึ่งอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ซึ่งต้นฉบับดั้งเดิมจารึกไว้เป็นตัวอักษรธรรมอีสานบนแผ่นใบลาน คาดว่าถูกคัดลอกต่อกันมาไม่ต่ำกว่า ๔๐๐ ปี

กรมศิลปากร ได้ปริวรรตเป็นตัวอักษรไทยสยามไว้ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ บรรยายความเกี่ยวกับกำเนิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ลุ่มน้ำโขงว่า แต่เดิมมีหนองน้ำแห่งหนึ่งชื่อว่า หนองแส (คาดว่าปัจจุบันคือ ทะเลสาบเออไห่ เมืองท่าลี่ มณฑลยูนนาน ประเทศจีน) หนองแสแห่งนี้ มีขนาดอาศัยอยู่ด้วยกัน ๘ ตัว คือ พินทะโยนกวดินาค เป็นใหญ่ทางหัวหนอง, ณะมนุนาค เป็นใหญ่ทางท้ายหนอง, ชีวายนาค, หัตถิสรีสัตตนาค, สุกขรนาค, บัพพารนาค, สุวรรณนาค และพุทโธปาปะนาค โดย พินทะโยนกวดินาคและณะมนุนาค ได้ให้คำสัตย์ต่อกันว่า หากอาหารได้เท่าไร จะต้องแบ่งครึ่งเท่าๆ กัน อยู่มาวันหนึ่ง พินทะโยนกวดินาค จับमेंได้เป็นอาหาร และแบ่งครึ่งตามสัญญา ปรากฏว่าณะมนุนาค กินไม่พ้ออิม เนื่องจากกลางแกลงใจที่ ขนमेंยาวเป็นศอก จะได้เนื้อมินิดเดียวได้อย่างไร จึงเกิดเรื่องวิวาทกันระหว่างนาคทั้ง ๒ ฝ่าย ทำให้น้ำในหนองแสขุ่นมัว และสร้างความเดือดร้อนแก่สัตว์อื่นๆ ที่อยู่ร่วมกัน เรื่องจึงเดือดร้อนถึงสวรรค์ พระอินทร์จึงสั่งให้พระวิสุกรรมเทวบุตร ลงมาปราบนาคทั้ง ๒ ฝ่าย นาคทั้งหลายในหนองแส จึงถูกขับไล่และเหวี่ยงโยนออกจากหนองแส และบางตัวได้เลื้อยแถมแผ่นดินจนกลายเป็นสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้ ๑) พินทะโยนกวดินาค และ ชีวายนาค ถูกเหวี่ยงออกไปตกนอกหนองแส นาคทั้ง ๒ ได้ใช้หน้าอกลำตัวเลื้อยแถมแผ่นดินไปหาแม่น้ำโขง รอยเลื้อยจึงกลายเป็น แม่น้ำอู ใน สปป.ลาว ๒) จากนั้น พินทะโยนกวดินาคได้ทางเมืองเชียงใหม่ และแหวกแผ่นดินกลายเป็น แม่น้ำปิง และเมืองโยนกวดินคร ๓) สรีสัตตนาค หนีไปอยู่ ดอยนันทกั้งฮี (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๔) สุวรรณนาค หนีไปอยู่ ปูเวียน (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๕) พุทโธปาปะนาค คู้ควักแผ่นดินจนกลายเป็น หนองบัวบาน (ยังไม่ชัดเจนว่า จะหมายถึงเมืองหนองบัวลุ่มพูหรือไม่) ๖) บัพพารนาค หนีไปอยู่ภูเขาหลวง (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) แต่มีเงือกและ พญาภูพลัดหลงไปด้วย แต่เงือกและพญาภู ทั้ง ๒ ได้คู้ควักแผ่นดิน จนกลายเป็น แม่น้ำเงือกงู หรือ แม่น้ำจิมในปัจจุบัน (อยู่ สปป.ลาว) ๗) สุกขรนาค หนีไปอยู่เวินหลอด (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๘) ณะมนุนาค และบริวาร ตอนแรกพลัดไปอยู่ใต้ดอยกัปปนคีรี (ภูกำพร้าว หรือ เมืองธาตุพนม) แต่ณะมนุนาค ได้เลื้อยไปตามลำน้ำโขงต่อลงไปจนถึง ลีผี แล้วไม่สามารถเลื้อยต่อไปได้ จึงเลื้อยแถมแผ่นดินไปทางทิศตะวันตก ไปถึงเมืองกูรุษะนคร รอยแถมแผ่นดิน จึงกลายเป็น “มุนนที” หรือ แม่น้ำมุน ในปัจจุบัน ๙) ชีวายนาค ได้หนีไปตามเส้นทางของ ณะมนุนาค ก่อนที่จะเลื้อยแถมแผ่นดินไปทางด้านเหนือ โดยอ้อมเมืองพระยามหาสุรอุทก ไปจนถึงเมืองหนองหานหลวง และเมืองหนองหานน้อย รอยเลื้อย จึงได้กลายเป็น “ชีวายนที” ตามชื่อของ ชีวายนาค หรือ แม่น้ำชี ในปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่งคือ คำว่า “ชี” นั้น

มาจากภาษาอีสาน (ลาว) ท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชีบริเวณต้นน้ำนั้น คือคำว่า “ชี” ซึ่งหมายถึงการเจาะทะลุเป็นรู โดยลักษณะต้นกำเนิดของน้ำชีนั้นมีสายน้ำที่ไหลผ่านลอดใต้เทือกเขาหินปูน ที่เรียกว่า “ชีตัน” และไหลทะลุลอดผ่านมาอีกฝั่งหนึ่งของเทือกเขา เรียกว่า “ชีผุด” เป็นเช่นนี้เป็นส่วนใหญ่ในบริเวณต้นกำเนิดสายน้ำชี จึงทำให้เรียกลำน้ำสายนี้ตามลักษณะพิเศษที่ลำน้ำไหลชี (ไหลทะลุ) ลอดผ่านใต้เทือกเขานั้นว่า “ลำน้ำชี” ในภาษาถิ่น หรือ ลำน้ำชี ในภาษากลางนั่นเอง

๔.๑.๑.๒ ประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นมีแม่น้ำชีไหลผ่านตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองขอนแก่น บรรพบุรุษของชาวจังหวัดขอนแก่น ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ลุ่มแม่น้ำชี เดิมทีเดิยท้าวพันได้มาเห็นว่ามีบริเวณลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น เป็นที่ลุ่มเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและเหมาะสำหรับการทำเกษตร จึงได้รวบรวมคนจำนวนหนึ่งมาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่บริเวณริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) ซึ่งเป็นบริเวณลุ่มน้ำชี แล้วตั้งวัดเหนือ (หนองแวง)ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำชี จึงตั้งชื่อวัดตามลักษณะภูมิประเทศ โดยมีวัดกลาง และวัดธาตุ เมื่อเป็นเช่นนี้อารยธรรมจังหวัดขอนแก่นจึงเป็นเป็นอารยธรรมที่เกิดจากลุ่มน้ำชี ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

๑) สถานที่ตั้งจังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๔๕ กิโลเมตร อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕-๑๗ องศาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๑-๑๐๓ องศาตะวันออก มีพื้นที่ ๑๐,๘๘๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖.๘ ล้านไร่ และมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ แผนที่จังหวัดขอนแก่น^{๖๑}

๒) พื้นที่จังหวัดขอนแก่น

ทิศเหนือ ติดต่อกับ จังหวัดอุดรธานี และหนองบัวลำภู

ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดนครราชสีมา และบุรีรัมย์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดชัยภูมิ และเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดกาฬสินธุ์ และมหาสารคาม

ขอนแก่น อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๔๙ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๑๐,๘๘๖ ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น ๒๐ อำเภอ คือ อำเภอเมืองขอนแก่น อำเภอหนองเรือ อำเภอสีชมพู อำเภอน้ำพอง อำเภอกระนวน อำเภอชุมแพ อำเภอบ้านไผ่ อำเภอชนบท อำเภอมีชัยจาศิริ อำเภอหนองสองห้อง อำเภอพล อำเภอภูเวียง อำเภอแวงน้อย อำเภออุบลรัตน์ อำเภอบ้านฝาง อำเภอเขาสวนกวาง อำเภอพระยืน อำเภอแวงใหญ่ อำเภอเปือยน้อย และอำเภอภูผาม่าน

๓) สภาพภูมิประเทศ

จังหวัดขอนแก่นมีสภาพพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกและทิศใต้ บริเวณที่สูงทางด้านตะวันตกมีสภาพพื้นที่เป็นเขาหินปูนตะปุ่มตะป่ำสลับกับพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดเล็กน้อย มีระดับความสูงประมาณ ๒๐๐-๒๕๐ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีภูเขารูปแอ่งหรือภูเขาเว้าวงตัว อยู่ติดอำเภอภูเวียง บริเวณที่สูงตอนกลางและด้านเหนือมีสภาพพื้นที่เป็นเทือกเขา ได้แก่ ภูเก้า ภูเม็ง ภูพานคำ เป็นแนวขวางมาจากด้านเหนือ แล้ววกลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ ไหล่เขาด้านนอกมีความสูงและลาดชันมาก สูงประมาณ ๓๐๐-๖๖๐ เมตร ไหล่เขาด้านในมีความลาดชันน้อย มีระดับความสูงประมาณ ๒๒๐-๒๕๐ เมตร

บริเวณแอ่งโคราช ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านใต้จังหวัด สภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดเล็กน้อย มีความสูงประมาณ ๑๕๐-๒๐๐ เมตร มีบางส่วนเป็นเนิน สูงประมาณ ๑๗๐-๒๕๐ เมตร และลาดต่ำไปทางราบลุ่มที่ขนานกับลำน้ำชี มีความสูงประมาณ ๑๓๐-๑๕๐ เมตร จากนั้น พื้นที่จะลาดชันไปทางตะวันออก มีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาดมีความสูงประมาณ ๒๐๐-๒๕๐ เมตร และค่อนข้างราบ มีความสูงประมาณ ๑๗๐-๑๘๐ เมตร

๔) สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของขอนแก่น โดยทั่วไปเป็นแบบทุ่งหญ้าในเขตร้อน คือ มีฝนตกสลับกับแห้งแล้ง ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมี

^{๖๑} ที่ท่องเที่ยวขอนแก่น แหล่งท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์และโบราณคดี, แหล่งที่มา: <https://www.sanook.com/travel/1399409/>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖]

อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย ๓๖.๓๕ องศาเซลเซียส และมี ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม อากาศร้อนจัดในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม โดยจะมีฝนตกชุกในช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี และฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงเดือนกุมภาพันธ์ สภาพอากาศจะหนาวเย็น โดยทั่วไปจะหนาวจัดในช่วงเดือนธันวาคมจนถึงเดือนมกราคมของทุกปี อุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย ๑๕.๔ องศาเซลเซียส

๕) การก่อตั้งเมืองขอนแก่น

ประวัติเมืองขอนแก่นซึ่งได้ข้อมูลจากหลายแห่งเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากที่สุด คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการตามกระบวนการตั้งแต่การสืบค้นจากเอกสาร ตำรา ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องเล่าการตั้งเมืองขอนแก่นที่ปรากฏในเจดีย์และมีการจัดเสวนาวิชาการเรื่อง “ป้อบ้าน: ชำระต้นเค้าเมืองขอนแก่น” ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งเมืองขอนแก่นดังต่อไปนี้

เมืองขอนแก่นหรือจังหวัดขอนแก่นมีผู้ดำเนินการก่อตั้งเมืองครั้งแรกคือ ท้าวพันซึ่งต่อมาได้รับราชการแต่งตั้งเป็นเพี้ยเมืองแพนได้รวบรวมผู้คนประมาณ ๓๕๐ คนภายใต้การแนะนำจาก บุตรสาวเจ้าจอมคำแ่วน ก็ได้ตระเวนเลือกดูเพื่อเสาะหาทำเลที่ตั้งบ้านใหม่ จนกระทั่งมาเจอบึงมีหนองน้ำใสมีปลาชุกชุม รอบๆ หนองเป็นพื้นที่ราบ เหมาะแก่การทำนาเพราะปลูกข้าวอย่างยิ่ง จึงตั้งกองคาราวาน ณ ริมบึงบอนฝั่งตะวันตกและตกลงเลือกบริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งบ้านบึงบอน จวบวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสี่ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๒ จึงทำพิธีแสกที่ ซึ่งเป็นพิธีบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่ขอตั้งบ้านแปงเมือง พร้อมทั้งทำพิธีฝังป้อบ้าน (จุดกึ่งกลางบ้านที่พ่อเจ้าหรือพ่อพราหมณ์เสี่ยงเลือกจุด ซึ่งต่อมาก็จะเป็นเสาหลักบ้าน หรือศาลหลักเมืองของบ้านหรือเมืองนั้นๆ ต่อไป) ซึ่งปัจจุบันป้อบ้านก็ยังคงปรากฏอยู่ที่ชุมชนเมืองเก่า บริเวณชุมชนคุ้มวัดกลาง จริงๆ แล้วถ้านับจากวันเวลาที่ฝังป้อบ้านมาจนถึงวันนี้ (พ.ศ. ๒๕๖๔) เมืองขอนแก่นจะมีอายุ ๒๓๒ ปีพอดี

หลังจากได้ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านและได้ทำพิธีแสกที่ฝังป้อบ้านเสร็จเรียบร้อยแล้ว ท้าวพันหรือท้าวเพี้ยเมืองแพน ก็ได้แจ้งแก่เจ้าเมืองสุวรรณภูมิขอแยกบ้านบึงบอนเพื่อขอตั้งเป็นเมืองในโอกาสข้างหน้า บ้านที่มีฐานะเป็นเมืองในขณะนั้น นอกจากเมืองสุวรรณภูมิแล้ว ยังมีเมืองกาฬสินธุ์ เมืองชลบท เมืองนครราชสีมา แต่ละเมืองก็จะมีเจ้าเมืองปกครอง มีอาณาเขตเมืองที่แน่ชัด การจัดเก็บส่วยหรือภาษีต่างเมืองก็ต่างเก็บตามอาณาเขตของตน ท้าวเพี้ยเมืองแพนเป็นผู้นำที่ขยันขันแข็งต่างก็เร่งสร้างบ้านแปงเมือง เงินทองสิ่งของต่าง ๆ ก็ได้รับความช่วยเหลือจากบุตรสาวซึ่งเป็นสนมเอกเจ้าจอมคำแ่วนส่งมาช่วยก่อนสร้างเมืองตลอดเวลา แม้แต่วัดทั้งสามแห่งคือวัดคุ้มเหนือซึ่งก็คือวัดหนองแวง พระอารามหลวงในปัจจุบัน วัดคุ้มกลางก็คือวัดกลาง และวัดคุ้มใต้ก็คือวัดธาตุ พระอารามหลวงในปัจจุบัน สามารถสร้างเสร็จภายในไม่กี่ปี เข้าสู่ พ.ศ. ๒๓๓๘ บ้านบึงบอนกลายเป็นชุมชนใหญ่มีบ้านเรือนถนน มีตลาดเป็นระเบียบสวยงาม ไพร่ฟ้าหน้าใส มีความเป็นอยู่อุดมสมบูรณ์โดยทั่วหน้า

พ.ศ. ๒๓๔๐ เจ้าจอมคำแฉ่งจึงขอพระราชทานพระบรมราชโองการแต่งตั้งเพี้ยเมืองแพนขึ้นเป็นพระยาศรีบริรักษ์เจ้าเมืองคนแรกของเมืองขอนแก่น โดยขอแยกการปกครองออกจากเมืองสุวรรณภูมิ พร้อมทั้งแบ่งแยกเขตแดนกับเมืองกาฬสินธุ์และเมืองชลบท ให้ถูกต้องตรงกัน หลักฐานการตั้งเมืองและแต่งตั้งเจ้าเมือง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๐ ยืนยันได้จากใบบอกเมืองขอนแก่น ที่เก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร แม้ใบบอกนี้จะบันทึกเอาไว้หลังจากตั้งเมืองกว่า ๙๓ ปี ก็ตาม รายละเอียดใบบอกมีดังนี้

“ใบบอกเมืองขอนแก่นตามเอกสาร ร.๕ ม.๒.๑๒ก/๑(๙๒) ณ วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙

ข้าพเจ้าอุปฮาดราชวงศ์ ราชบุตรหลวงพรหมภักดีผู้ช่วยเมืองแสน เมืองจันทร์ท้าวเพี้ย กรมการเมืองขอนแก่นบอกปรนนิบัติค่านับมาอย่างท่านออกพันนายเวร ขอให้นำขึ้นกราบเรียนพลหัวเจ้านานลูกขุน ณ ศาลาทรงทราบ”

๖) การย้ายเมืองขอนแก่น

ถ้านับจากการตั้งบ้านบึงบอนมาเป็นเมืองขอนแก่นตั้งแต่ ปี ๒๓๔๐ ไปจนถึงปี ๒๔๔๒ เมืองขอนแก่นมีการย้ายเมืองถึง ๔ ครั้ง เหตุผลในการย้ายที่ตั้งเมืองบางครั้งก็เกิดจากความไม่ลงรอยกันกับเมืองรอบข้าง สภาพดินฟ้าอากาศอาจจะมีบางปีที่เกิดความแห้งแล้ง ความชอบพอในถิ่นที่อยู่ใหม่ของผู้เมืองในสมัยนั้น ๆ หรือบางครั้งก็เกิดการรุกรานที่แย่งหมู่บ้านแย่งชุมชนกันระหว่างเมืองเพื่อขยายพื้นที่เก็บส่วยให้ได้มากขึ้น เป็นต้น สรุปการย้ายเมือง ๔ ครั้ง มีดังนี้

(๑) การย้ายเมืองครั้งที่ ๑ จากบ้านบึงบอนไปบ้านดอนพันชาตใน พ.ศ.

๒๓๕๒

บ้านดอนพันชาต ในปัจจุบันคือบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม สาเหตุที่ย้ายเมืองเนื่องจากเกิดการกระทบกระทั่งกับเมืองชลบทในเรื่องเขตแดนของเมือง เมืองชลบทรุกพื้นที่มาถึงบ้านท่อม (ตำบลบ้านท่อมในปัจจุบัน)เจ้าคำยวงเจ้าเมืองขอนแก่นในขณะนั้น ได้มอบให้อุปฮาดสุวันเป็นผู้ไปเจรจากันพระยาจันทะประเทศ หรือท้าวคำพาวเจ้าเมืองชลบทอยู่หลายรอบแต่ก็ไม่สำเร็จ เจ้าคำยวงจึงตัดสินใจย้ายเมืองไปตั้งอยู่ดอนพันชาต เพื่อหลีกเลี่ยงการทะเลาะเบาะแว้งกัน

(๒) การย้ายเมืองครั้งที่ ๒ จากบ้านดอนพันชาตไปที่บ้านโนนทันและบ้านดอนบม ใน พ.ศ. ๒๓๘๑

บ้านโนนทัน ปัจจุบันก็คือชุมชนบ้านโนนทัน ที่อยู่ฝั่งตะวันออกบึงบอนหรือบึงแก่นนครนั่นเอง ท้าวคำยวงถึงแก่กรรมเมื่อปี ๒๓๗๘ ที่บ้านดอนพันชาต ท้าวหนูขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทนต่อมาได้รับคำสั่งให้ไปเป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร ท้าวอินซึ่งเป็นบุตรชายคนที่ ๒ ของท้าวคำยวง ได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองขอนแก่นแทนท้าวหนู เมื่อปี ๒๓๘๑ จึงคิดย้ายเมืองกลับไปใกล้ ๆ

เมืองเก่าบ้านบึงบอน สภาพชุมชน วัฒนาอารามที่เสื่อมโทรมไปบ้าง ก็ได้รับการบูรณะฟื้นฟูกลับคืนมา อีกครั้งประกอบกับดอนพันชาด บางปีน้ำชีหลากท่วมไร่นาได้รับความเสียหายอยู่เป็นประจำ

ท้าวอินได้ตั้งเสาหลักเมืองที่บริเวณหลังศาลเจ้าญาติเย็น (ศาลเจ้าปู่เย็น) แล้วสร้างวัดท่าแขกไว้ต้อนรับแขกบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ให้เป็นวัดประกอบพิธีสำคัญ เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น ท้าวอินได้ตั้งท้าวอุ เป็นที่หลวงศรีวรวงศ์ผู้ช่วยเจ้าเมืองท้าวอุ เป็นบุตรชายของเพี้ยบุตรและนางน้อยซึ่งเป็นหลานของเพี้ยเมืองแพน ซึ่งเสียชีวิตแล้วทั้งคู่ หลวงศรีวรวงศ์ (ท้าวอุ) เป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ เป็นนักดาบและนักกระบี่กระบอง ท้าวอินชุบเลี้ยงมาด้วยความรักเหมือนลูกตัวเอง (ท้าวอุต่อมาได้เป็นพระยานครศรีบริรักษ์บรมราชภักดีศรีสุภสุนทร ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น) พระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวอิน) ถึงแก่อนิจกรรมที่บ้านโนนทันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ อุปฮาดมั่งจึงรักษาราชการต่อมา

เมื่อท้าวอุได้รับแต่งตั้งเป็นราชบุตร ท่านได้ไปสร้างบ้านอยู่ที่บ้านดอนบม ตั้งเป็นกองราชบุตรแยกเก็บส่วยต่างหาก ฝ่ายท้าวมั่งเจ้าเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านกกบก (บริเวณโรงแรมรสสุคนธ์ปัจจุบัน) ฝ่ายอุปฮาดและราชวงศ์อยู่บ้านโนนทันในเวลานั้น การเก็บส่วยจะแบ่งกันเป็นหมวดเป็นกองแล้วนำมารวมกันส่งไปกรุงเทพฯ ประชาชนหรือที่เรียกว่า “ตัวเล็ก” จะสมัครใจอยู่ฝ่ายใดกองใดก็ได้ กองเจ้าเมืองต้องดูแลเมืองขึ้นด้วย ในขณะนั้นเมืองขอนแก่นมีเมืองขึ้นอยู่ ๓ เมือง คือ ๑. เมืองพล ๒. ภูเวียง ๓. เมืองคำพองน้อย (น้ำพอง)

การแบ่งแยกเมืองขอนแก่น (บ้านโนนทันและบ้านดอนบม) พ.ศ. ๒๔๑๘ แผ่นดินลาวถูกกองทัพจีนฮ่อรุกราน กองทัพจีนฮ่อเป็นนักรบกองโจรมาจากตอนใต้ของประเทศจีน เมื่อก่อนเคนเป็นส่วนหนึ่งของกองทัพจีน แต่เกิดขัดใจกันจึงแยกตัวออกมาเป็น ๔ ก๊ก เทียวปล้นสะดมลงมาถึงลาวตอนเหนือ จึงมาถึงเวียงจันทน์ ทหารฮ่อเป็นทหารที่เชี่ยวชาญในการรบ และแต่ละก๊กก็จะมีหัวหน้าใหญ่ ดังนี้

๑. ฮ่อหลิวตาหยัน ใช้ธงดำเป็นเครื่องหมาย
๒. ฮ่อยัมมันไต ใช้ธงเหลืองเป็นเครื่องหมาย
๓. ฮ่ออาเจียง ใช้ธงแดงเป็นเครื่องหมาย
๔. ฮ่อไกรซิง ใช้ธงลายเป็นเครื่องหมาย

ลาวได้มีใบบอกมาถึงกรุงเทพฯ ทางฝ่ายกรุงเทพฯ จึงมอบหมายให้หัวเมืองลาวในภาคอีสานจัดทัพไปปราบฮ่อ โดยมีเมืองอุบล เมืองร้อยเอ็ด (เมืองร้อยเอ็ดเป็นเมืองที่มีประตูเข้าสิบเอ็ดทาง ตัวเลขเขียน ๑๐๑ เป็นภาษาไทยน้อย อ่านว่าสิบเอ็ด แต่คนภาคกลางอ่านเป็นร้อยเอ็ด) เมืองมหาสารคาม เมืองชลบท เมืองขอนแก่นและเมืองนครราชสีมาเป็นกองหนุน ในการรบกับกองทัพฮ่อครั้งนั้น กองทัพเมืองขอนแก่นนำโดยราชบุตร (ท้าวอุ) ได้แสดงวีรกรรมอย่างห้าวหาญ ตีกองทัพฮ่อแตกทุกแห่ง โดยเฉพาะกองทัพใหญ่ของฮ่อที่ตั้งอยู่ด้านเหนือของกรุงเวียงจันทน์แตกพ่ายไป หลังจาก

การปราบศึกฮ่อในครั้งนี้ หลวงศรีวรวงค์ (ท้าวอู่) ราชบุตรได้รับโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น ตราตั้งลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๒๐ แม้ว่าเจ้าเมืองขอนแก่นคนเดิม (ท้าวมุง) ยังคงอยู่ในตำแหน่งเจ้าเมืองคนใหม่จึงยกกองราชบุตร ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านดอนบมขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น เมืองขอนแก่นจึงถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายคือ เมืองขอนแก่นที่บ้านโนนทัน ถือเป็นฝ่ายเมืองเดิมมีพระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวมุง) เป็นเจ้าเมือง และเมืองขอนแก่นที่บ้านดอนบมถือเป็นฝ่ายเมืองใหม่มีพระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวอู่) เป็นเจ้าเมือง ศาลาว่าราชการตั้งอยู่ห่างกัน ๖ กิโลเมตร เมืองขอนแก่นจึงมีเจ้าเมือง ๒ คน

(๓) การย้ายเมืองครั้งที่ ๓ จากบ้านโนนทันไปบ้านทุ่มใน พ.ศ.๒๔๒๔

บ้านทุ่มในปัจจุบันก็คือ บ้านทุ่ม ตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ในสมัยท้าวมุง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองต่อจากท้าวอินได้ถึงแก่กรรม ท้าวอู่ได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมือง และในช่วงนี้เองเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้นในกรมการเมือง ทั้งอุปฮาดและราชบุตรเกิดขัดใจกับเจ้าเมือง (ท้าวอู่) อุปฮาดขณะนั้นคือท้าวสุริยวงศ์ที่ถูกท้าวอู่กล่าวหาว่าไปถือน้ำพิพัฒน์สัตยาภิเษกกับเมืองชลบท เก็บส่วยและผลเร็วเอง โดยไม่ส่งเจ้าเมือง ส่วนท้าวสุริยวงศ์อุปฮาดก็ตอบโต้ว่า การย้ายเมืองมาบ้านทุ่ม ก็เพราะสายโทรเลขและถนนจะผ่านมาจากเมืองชลบทมาที่บ้านทุ่มไม่ได้ผ่านบ้านดอนบมและโนนทัน การเก็บส่วยนั้นท้าวสุริยวงศ์ก็บอกได้เก็บส่งแล้ว เจ้าเมืองค้ำไว้ไม่ส่งส่วนกลางเอง ความขัดแย้งดังกล่าวร้อนถึงพระเจ้าอนุวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ได้มีใบบอกสั่งการบัญชาว่า เมืองขอนแก่นถ้าจะแยกเป็น ๒ เมืองพื้นที่ก็น้อยข้าราชการและประชาชนก็จะทะเลาะกัน อีกทั้งเส้นทางคมนาคมถนนและเส้นทางโทรเลขจะตัดตรงจากเมืองนครราชสีมาตรงเมืองพล เมืองชลบท ผ่านบ้านทุ่ม จึงเห็นสมควรให้ย้ายเมืองจากดอนบมโนนทันไปรวมกันที่บ้านทุ่ม หลังจากนั้นการทะเลาะเบาะแว้งจึงจบลงด้วยดี

(๔) การย้ายเมืองครั้งที่ ๔ จากบ้านทุ่มกลับไปบ้านบึงบอนเมืองเก่าใน พ.ศ.

๒๔๔๒

ในปีที่บ้านทุ่มเกิดความแห้งแล้งกันดารน้ำอย่างหนัก ประกอบกับเส้นทางคมนาคม เส้นทางโทรเลข พร้อมทั้งมีการสำรวจเส้นทางรถไฟจากนครราชสีมาไปจนถึงหนองคาย เกิดการสำรวจเพื่อตัดเส้นทางบกใหม่ ซึ่งจะต้องคู่ขนานไปกับทางรถไฟ ซึ่งก็คือถนนมิตรภาพในปัจจุบัน ซึ่งจะตัดผ่านมาที่เมืองเก่า เจ้าเมืองและประชาชนชาวขอนแก่นจึงเห็นพ้องที่จะย้ายเมืองกลับไปที่บ้านบึงบอนเมืองเก่า โดยตั้งศาลาว่าการเมืองใหม่ที่ด้านทิศเหนือบึงบอนซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานีโทรทัศน์ช่อง ๑๑ นั่นเอง

ความเป็นมาของเมืองขอนแก่นจากอดีตจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่า ได้มีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมายจากเริ่มตั้งเมืองเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รวมระยะเวลา ๑๑๐ ปี เป็นเหตุให้ย้ายที่ตั้งเมืองจำนวนถึง ๔ ครั้ง แต่สุดท้ายก็มีเหตุให้ย้ายเมืองเข้ามาตั้งอยู่ ณ จุดเดิมอันเป็น

ที่ตั้งบ้านเมือง และผังหลักบ้านไว้ตั้งแต่ต้น ซึ่งสอดคล้องกับแผนประวัติศาสตร์หลักเมืองเมืองเก่า (ป้อมบ้าน) ในวรรณคดี ๒ ที่ระบุว่า

“ใจบ้าน ป้อมบ้าน หลักบ้าน หลักเมือง เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและมีข้อห้ามละเมิดไว้อย่างมากมาย เช่น ห้ามบุคคลใดทำการเคลื่อนย้ายอย่างเด็ดขาด ห้ามชาวบ้านย้ายที่ตั้งของหมู่บ้านไปอยู่ที่แห่งใหม่จนกว่า ใจบ้าน ป้อมบ้านจะผูกพันลงตามอายุชัย ฯลฯ..”

ประเพณีไทยอีสาน เมื่ออพยพไปหาสถานที่ตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ ครั้นได้ทำเลที่เหมาะสมที่จะตั้งหมู่บ้านแล้ว ก็จะพากันประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวเจ้าที่ ไทยอีสาน ถือว่าสถานที่ทุกแห่งมีเจ้าที่เจ้าทางรักษาอยู่ เมื่อประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวเสร็จแล้ว ก็จะหาที่ตั้ง “ศาลปู่ตา” (ตา ภาษาขอม แปลว่าบรรพบุรุษ) หรือดอนปู่ตา เป็นบริเวณป่าไม้ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนักมีต้นไม้ใหญ่เป็นป่าทึบไม่มีใครกล้าเข้าไปรบกวน จากนั้นก็จะพากันสร้างศาล บางแห่งก็เรียกว่า “ตูปู่ตา” ครั้นสร้างศาลเสร็จ ก็จะหาไม้มาแกะสลักเป็นรูปปู่ตา หาดินเหนียวปั้นเป็นรูปข้าทาสบริวาร ข้างม้าวัวควายและเครื่องมือเครื่องใช้ของปู่ตา แล้วนำขึ้นไว้บนศาล หมอธรรมผู้ทำหน้าที่เป็นพราหมณ์จะทำพิธีเชิญเจ้าที่ขึ้นสถิตอยู่บนศาล และมีการเลี้ยงฉลองกันทุกปี เพื่อเป็นสิริมงคล ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ทำนาทำไร่อุดมสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ใจผู้ร้ายไม่มารบกวน ใครประพฤติผิดนอกกลุ่มนอกทาง เรียกว่า “ผีมาตอง มาซุน” ได้รับความเจ็บ หรือเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องทำการบวงสรวงเซ่นไหว้ ตามข้อกำหนดไว้ แล้วจึงพากันตั้งใจสร้างป้อมบ้าน สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย มีพิธีขึ้นบ้านใหม่ ครั้นหมู่บ้านอุดมสมบูรณ์จึงพากันสร้างวัด เพื่อจะได้ทำบุญตามฮีตและคองปัจจุบันป้อมบ้านหรือศาลหลักเมืองหลักแรกของเมืองขอนแก่น ตั้งอยู่ในซอยป้อมบ้าน (ซอยกลางเมือง ๒๑) ชุมชนคุ้มวัดกลาง ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ได้ทำการปรับปรุงซ่อมแซมมาแล้ว ๔ ครั้งคือ ครั้งที่ ๑ ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓ ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๘ และครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๕ เทศบาลนครขอนแก่นได้ทำการสร้างมณฑปครอบ “ป้อมบ้าน” ใหม่เป็นศิลปะร่วมสมัย เพื่ออนุรักษ์สถานที่ประวัติของเมืองเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา

๗) คำขวัญประจำจังหวัดขอนแก่น

คำขวัญประจำจังหวัด คือ "พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองแรกมวยโอลิมปิก "

๘) ตราประจำจังหวัดขอนแก่น

ตราประจำจังหวัดขอนแก่นเป็นรูปเจดีย์เก่าครอบต้นมะขาม เรียกว่า เจดีย์ขามแก่น ซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด มีเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาว่าครั้งหนึ่งต้นมะขามใหญ่ ถูกตัดโค่นลงไว้หลายปีกลับออกงามมีกิ่งก้านสาขาขึ้นอีก ประชาชนถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์จึงพากันสร้างเจดีย์ครอบต้นมะขามนั้นไว้เรียกว่า เจดีย์ขามแก่น และถือเป็นปูชนียสถาน เคารพกราบ ดังภาพ

ภาพที่ ๔.๒ ตราประจำจังหวัดขอนแก่น

๙) รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น

รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น คือ รูปสีโท มีความหมายอันเป็นสิริมงคล เปรียบส่วนหัวของสีโทที่เหมือนช้าง หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองมาสู่เมืองขอนแก่น ส่วนลำตัวเหมือนราชสีห์ ที่มีความสง่างาม มั่นคงทั้งทางด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ปติมากรรมสีโท จึงเป็นสัญลักษณ์เมืองที่มีความงดงามน่าอยู่คู่กับการพัฒนาไปสู่ความเจริญด้วย

ภาพที่ ๔.๓ สัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น

๔.๑.๑.๓ วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น

วัฒนธรรม จังหวัดขอนแก่น คือ สิ่งที่คนขอนแก่นสร้างขึ้นหรือสิ่งที่คนขอนแก่นได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง แล้วทำการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันนี้ และเป็น

ลักษณะเฉพาะของจังหวัดขอนแก่น ที่บ่งบอกถึงการดำเนินชีวิตที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าเป็นสิ่งดีงาม โดยสร้างเป็นกฎเกณฑ์แบบแผน เพื่อนำไปปฏิบัติให้เป็นไปตามรูปแบบ ของคนคนกัน ถือเป็น "มรดกคนขอนแก่น" เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดให้แก่ อนุชนรุ่นหลังจนเป็นวิถีของสังคม มีดังนี้

๑. งานเทศกาลโหมนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด

งานเทศกาลโหมนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีงามที่ชาวขอนแก่นได้ทำสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นจนและได้มีพัฒนาจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดกัน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ ๔.๔ ภาพผูกเสี่ยว^{๖๒}

๑) ความสำคัญของประเพณีผูกเสี่ยว

ประเพณีผูกเสี่ยว เป็นประเพณีดั้งเดิมของคนกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว หรืออีสานมาแต่อดีตสมัยนาน จนไม่สามารถจะสืบค้นได้ว่าเริ่มตั้งแต่เมื่อใด

คำว่า “เสี่ยว” ในความหมายของชาวอีสานนั้น หมายถึง “เพื่อนรัก” “เพื่อนตาย” “เพื่อนร่วม ชะตาชีวิต ร่วมทุกข์ร่วมสุข” ถือเป็นเหมือนมีชีวิตเดียวกัน คู่เสี่ยวจะติดต่อกันไปมาหาสู่และเกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลา

^{๖๒} กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, แหล่งที่มา: <https://th-th.facebook.com/DCP.culture/posts/สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖>

“การผูกเสี่ยว” หมายถึง การที่คนสองคน ชายกับชาย หญิงกับหญิง หรือในอดีตชายกับหญิงก็ เคยมี (ปัจจุบันไม่นิยมทำแล้ว) ซึ่งรักใคร่สนิทสนมกัน รักนียมคล้ายกันเกิดปีเดียวกัน มีบุคลิกคล้ายกัน พ่อ แม่เห็นว่าเด็กรักกันอย่างนั้น จึงนำมาผูกแขนต่อหน้าผู้ใหญ่ อบรมให้รักกันและกันแล้ว ทั้ง ๒ คนก็ได้ชื่อว่า เป็นเสี่ยวกันไปตลอดจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ประเพณีผูกเสี่ยวจึงเป็นประเพณีแห่งความรัก ปลูกมิตรภาพ ระหว่างมวลมนุษยซึ่งเป็นประเพณีดีงามที่หาได้ยากในโลกปัจจุบัน

๒) ความเป็นมาของการผูกเสี่ยว

การผูกเสี่ยวเริ่มมาแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบได้ คงเป็นของคู่กับสังคมโลกมานาน เพราะทุกคน ต้องการมิตร มีเพื่อนเช่นเดียวกัน จึงมีการผูกมิตรกันในรูปแบบต่าง ส่วนในอีสานสามารถค้นพบได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ด้านวรรณคดี ได้พบข้อมูลเป็นกลอน วรรณคดีอีสาน กล่าวคำว่าเสี่ยวอยู่หลายแห่ง เช่น อันว่า บิดาพระพ่อพญาภายพูน ฮ้อยว่า จักไปหาเจ้าสหายแพงเป็นเสี่ยว (พระลักพระราม) สั่งเล่า มาลวงม้าง พญาเกล้าพ่อพระองค์กุมพลสุริวงเป็นเสี่ยว (สุริวง) นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่บอกว่าการผูกเสี่ยวในอีสานปรากฏมานานแล้ว แม้วรรณคดีในอีสานทั้ง ๒ เรื่อง ดังกล่าว

(๒) ในประวัติศาสตร์ชาติไทย ท่านจากรบุตร เรื่องสุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สำรวจประชาชนไทยที่มี วัน เดือน ปี เกิดตรงกับวันพระราชสมภพเพื่อขึ้นบัญชีเป็น “สหชาติ” โดยเฉพาะ ในรัชกาลที่ ๗ นั้นได้พระราชทานเหรียญมงคลเป็นที่ระลึกแก่ สหชาติคือเพื่อนร่วมวันเกิด

ในพงศาวดารล้านนาไทย ปรากฏว่า พ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนเม็งราย พ่อขุนงำเมือง ได้จัดให้มี พิธีกรรมปฏิญาณตนเป็นสหาย หรือ “เสี่ยว” กันโดยการกรีดเลือดลงในจอกสุรา แล้วทรงดื่มเลือดของกัน และกัน พร้อมกับกราบไหว้เทพอารักษ์ให้เป็นพยานด้วย ซึ่งนับเป็นหลักฐานสำคัญอันหนึ่งของการผูกเสี่ยว

๓) การผูกเสี่ยววิธีการต่างๆ

การผูกเสี่ยวทำให้เกิดมิตรภาพต่อเนื่องกันมายาวนาน และไม่ขาดสาย ต่างหมู่บ้านก็อาจมีวิธีผูก เสี่ยวที่แตกต่างกันไป แต่ผลที่ต้องการก็เป็นอย่างเดียวกันคือ “มิตรภาพ” ในอีสานสามารถประมวลวิธีผูกเสี่ยวได้ ๕ วิธี ดังนี้

(๑) แบบที่ ๑ เมื่อคู่เสี่ยวมาพร้อมกันแล้ว ผู้เป็นประธานจะนำมิดสะนาทคือ มิดหนีบหมาก มิดหนีบ สีเสียด มาตั้งไว้กลางขันหมากและถือว่ามิดสะนาทเป็นหลักเป็นตัวเปรียบเทียบกับมิดจะใช้ประโยชน์ได้ต้องมี ๒ ขา และจะต้องติดกันเหมือนคนเราจะมีชีวิตปลอดภัยต้องมีมิตร เป็นมิตรกันในทุกแห่ง คนจะต้องมีเพื่อน คอยช่วยเหลือซึ่งกันและกันเหมือนมิดสะนาท จะอยู่คนเดียวโดดเดี่ยวไม่ได้ แล้วทำพิธีผูกแขนให้คู่เสี่ยว

(๒) แบบที่ ๒ เมื่อคู่เสี่ยวมาพร้อมกันแล้ว ก่อนจะผูกเสี่ยวผู้เป็นประธานจะนำเกลือพริก มาวางไว้ ต่อหน้าในพิธี โดยให้เกลือกับพริกเป็นตัวเปรียบ เกลือมีคุณสมบัติคือเค็มไม่จี๊ดจาง พริกเผ็ดไม่เลี่ยนที่ เสี่ยว จะต้องมึลักษณะรักษาคุณสมบัติคือรักกันให้ตลอดไป เหมือนเกลือรักษาความเค็มแล้วจะทำพิธีผูกแขนให้คู่ เสี่ยว

(๓) แบบที่ ๓ เป็นแบบที่ง่าย ๆ คือ เมื่อคู่เสี่ยวพร้อมแล้ว ผู้เป็นประธานก็จะผูกแขนให้คู่เสี่ยว และ อวยชัยให้พร ใช้คำพูดเป็นหลักในการโน้มน้าวให้คู่เสี่ยวรักกันและกัน

(๔) แบบที่ ๔ เป็นแบบที่มีการจองคู่เสี่ยวกันไว้ก่อน หรือมีการพิจารณาเด็กที่รักกัน ไปด้วยกัน ทั้งๆที่เด็กไม่รู้ว่าจะเป็นคู่เสี่ยวกัน จึงนำเด็กมาผูกเสี่ยวกันโดยการเห็นดีเห็นงามของผู้หลักผู้ใหญ่ โดยผู้เป็น ประธานจะนำฝ่ายผูกแขนมาผูกให้คู่เสี่ยวต่อหน้าบิดามารดาของคู่เสี่ยว ให้รับรู้ความรักของเด็กทั้ง ๒

(๕) แบบที่ ๕ เป็นพิธีผูกเสี่ยวแบบผู้ใหญ่ คือ ผู้ใหญ่ที่รักกันมาตั้งแต่เด็กหรือมาชอบพอกันเมื่อโต แล้ว รับราชการด้วยกัน ทำธุรกิจด้วยกัน หรือด้วยเหตุผลอื่นก็ตาม มีใจตรงกันจะผูกเสี่ยวก็ขอให้ผู้หลัก ผู้ใหญ่ผูกแขนเป็นเสี่ยวกันให้ หรือผูกในพิธีผูกเสี่ยวที่จัดขึ้นเป็นกิจจะลักษณะก็ได้

๔) การผูกเสี่ยวที่ขอนแก่น

การผูกเสี่ยวที่ขอนแก่น เกิดมีขึ้นเป็นทางการปี ๒๕๒๓ ในงานเทศกาลไหม จังหวัดขอนแก่น โดย การดำริของศูนย์วัฒนธรรมอีสานมหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งมีศาสตราจารย์วิชัย วัฒนศัพท์ อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นประธานขณะนั้นมีชื่อว่า ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน ได้ร่วมกับนายจรินทร์ กาญจ โนนัย และท่านผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นในขณะนั้น คือนายชำนาญ พงณา โดยได้ความคิดจากการจัด ประเพณีผูกเสี่ยวที่ กิ่ง อ.เปือยน้อย จัดโดยนายเลื่อน รัตนมงคล หัวหน้ากิ่งในขณะนั้น และได้จัดเกือบทุก ปีจนทุกวันนี้ รวมแล้ว ๑๖ ครั้ง ปีนี้เป็นปีที่ ๑๗ (มีงบจัดประเพณีผูกเสี่ยวอยู่หนึ่งปี) การจัดประเพณีผูกเสี่ยวที่ขอนแก่นนี้ ได้ประยุกต์เอาวิธีผูกเสี่ยว ๕ วิธีดังกล่าว มาจัดให้ยิ่งใหญ่และ เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน โดยผนวกเอาพิธีกรรมต่างๆ เข้ามาด้วย ทำให้งานผูกเสี่ยวยิ่งใหญ่และมี ความหมายยิ่งขึ้นดังนี้

(๑) มีการให้คู่เสี่ยวจองการผูกเสี่ยวโดยการหาคู่มาเอง

(๒) ให้อำเภอต่างๆ ในจังหวัดขอนแก่นส่งคู่เสี่ยวจากอำเภอเข้าร่วมผูกเสี่ยว

(๓) มีพานบายศรีที่ใหญ่โตเป็นพานหลัก มีพราหมณ์ หรือหมอสูตรขวัญ มีการรำบายศรีก่อน จะทำพิธี และมีการมอบเกียรติบัตรคู่เสี่ยว

(๔) มีการจัดประกวดพานบายศรี

(๕) มีการจัดเลี้ยงแบบ “พาแลง” ขึ้นในงานผูกเสี่ยว เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองคู่เสี่ยว

(๖) มีผู้หลักผู้ใหญ่ เช่น รัฐมนตรี หรือผู้แทนมาเป็นประธานในพิธี และนำผูกแขนคู่

เสี่ยว

(๗) มีพระสงฆ์มาร่วมประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อสวดมงคลต่อคู่เสียว

(๘) จัดให้มีแขกมงคลเป็นผู้ผูกแขนคู่เสียว และมีแขกผู้มีเกียรติร่วมอวยพรและเป็น

สักขีพยาน

จุดประสงค์สำคัญของประเพณีผูกเสียว

ในการจัดประเพณีผูกเสียว มีจุดประสงค์สำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อให้คนในชาติเข้าใจคำว่า “เสียว” อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ๒. เพื่อฟื้นฟู อนุรักษ์ ประเพณีอันดีงามของอีสานไว้เป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” ๓. เพื่อปลูกเร้าให้คนในชาติตระหนักถึงความเป็นมิตรกัน ๔. เพื่อนำค่าแห่งมิตรภาพ ไปร่วมพัฒนาประเทศชาติ และขยายผลการผูกเสียวไปสู่คนในชาติให้มากขึ้น จำนวนคู่เสียว การผูกเสียวในปีแรกจำนวน ๒๐๐ คู่ ปีต่อๆ มา ได้ถือมา ๑๐๐ คู่ เป็นหลักและถือเอาโอกาสอัน ควรเป็นตัวเลขกำหนด เช่น ๙๐ คู่ สำหรับปี ๙๐ พรรษาสมเด็จพระเจ้า ๖๐ คู่ สำหรับ ๖๐ พรรษา พระ เจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เป็นต้น ในปี ๒๕๓๗ มีคู่เสียวมาร่วมผูกเสียวในพิธี ๕๐ คู่ มาร่วมผูกเสียวในคุ้มวัฒนธรรมตอนกลางคืนตลอดงาน ๑๔๘ คู่ รวมทั้งสิ้น ๑๙๘ คู่ เฉลี่ยแล้วปีละประมาณ ๑๐๐ คู่ ๑๔ ปี ที่ผ่านมาจะได้คู่เสียวไม่ต่ำกว่า ๑๔๐๐ คู่ สำหรับปี (๒๕๓๘) คณะกรรมการก็ได้ถือโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองสิริราชสมบัติ ได้เป็นปีที่ ๕๐ จึงจัดคู่เสียวจำนวน ๕๐ คู่ โดยให้อำเภอต่าง ๆ จัดหาคู่เสียวให้อำเภอละ ๒ คู่และคู่เสียว จากสถาบันต่างๆ อีก รวมเป็น ๕๐ คู่ เพื่อร่วมพิธีในวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ นอกจากนั้น ในเทศกาลไหมปี ๒๕๓๕ คณะกรรมการได้ริเริ่มให้มีการผูกเสียวทุกคืนเป็นครั้งแรกมีคู่ เสียวมาผูกเสียวกันเป็นจำนวนมาก เห็นว่าเป็นผลดี จึงจัดให้มีการผูกเสียวเช่นนั้นมาทุกปี ปี ๒๕๓๘-๒๕๓๙ และ ๒๕๔๐ นี้จึงจัดให้มีการผูกเสียวที่คุ้มศิลปวัฒนธรรมทุกคืนเช่นเดิม คาดว่าจะมีผู้สนใจมาผูกเสียวอย่างปีที่แล้ว การผูกเสียวเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างมิตรภาพที่จะหาที่ใดไม่ได้อีกแล้ว นอกจากที่อีสาน ณ จังหวัดขอนแก่น ท่านที่สนใจจะผูกเสียวสามารถแจ้งความจำนงได้ที่จังหวัดขอนแก่น และโครงการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น โทร. ๒๔๑๓๓๑-๙ ต่อ ๒๓๙๙ ทุกวันในเวลาราชการ

๒. งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณ เสียงแคน และถนนข้าวเหนียว

เทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ของทุกปี บริเวณบึงแก่นนครซึ่งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และชุมนุมสังสรรค์ของชาวขอนแก่น

๑) ความสำคัญ เป็นงานที่จัดขึ้นเพื่อชุมนุมสังสรรค์ของชาวขอนแก่นในงานนี้จะตกแต่งด้วยดอกไม้หลากสี เพื่อความสวยงามและแนวคิดสร้างสรรค์จุดเด่นของงานจะเป็นความงามของขบวนรถบุปผชาติเสียงเพลงและสาวงาม

๒) ความเป็นมาของถนนข้าวเหนียว แต่เดิมจังหวัดขอนแก่นไม่ค่อยมีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ และแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่ก็อยู่ห่างจากตัวเมืองทำให้เมื่อมีการจัดงานประเพณีต่าง ๆ จึง

ไม่มีผู้มาเยือนมากมายนักเทศบาลนครขอนแก่นมีความคิดที่จะผลักดันให้จังหวัดขอนแก่นให้เป็นสุดยอดงานสงกรานต์อีสานจึงได้เสนอถนนสายหลักที่เล่นน้ำสงกรานต์ได้สนุกสนาน เช่นเดียวกับถนนข้าวสารที่กรุงเทพฯ จึงใช้ชื่อสถานที่เล่นสงกรานต์ที่ขอนแก่นว่า "ถนนข้าวเหนียว" เพื่อรองรับการเล่นสงกรานต์ของคนขอนแก่น คนภาคอีสานและคนจากที่อื่นๆ ในปี ๒๕๔๕ โดยกำหนดสถานที่ที่จัดเป็นถนนข้าวเหนียวขึ้นที่บริเวณถนนหลังสำนักงานเทศบาลนครขอนแก่นซึ่งก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากประชาชนชาวขอนแก่นและใกล้เคียงแต่เนื่องจากถนนดังกล่าวมีความคับแคบ การจัดงานในปี ๒๕๔๖ จึงย้ายมาอยู่ที่ถนนศรีจันทร์ซึ่งมีกิจกรรมจัดขึ้นให้สนุกสนานกันเต็มที่ตั้งแต่วันที่ ๑๓ - ๑๕ เมษายน โดยมีเวทีกิจกรรมที่น่าสนใจมากมาย ทำให้นถนนศรีจันทร์แห่งนี้มีสีสันแห่งความสุขตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เทศบาลจึงได้ปรับรูปแบบการจัดงานเป็น "สุดยอดสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูนเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว" โดยแบ่งการจัดกิจกรรมเป็น ๒ โซนคือบริเวณบึงแก่นนคร เป็นโซนของวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ส่วนที่ถนนข้าวเหนียว (ถนนศรีจันทร์) เป็นโซนกิจกรรมตามสมัยนิยมทำให้งานสงกรานต์ที่จังหวัดขอนแก่นได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศล้นหลามมาเที่ยวสงกรานต์เพิ่มขึ้นทุกปีจนได้รับการบรรจุให้เป็นหนึ่งในกิจกรรมสุดยอดประเพณีสงกรานต์ในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ประชาชนให้ความสนใจมาเที่ยวเป็นจำนวนมาก

ภาพที่ ๔.๕ งานเทศกาลดอกคูนเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น^{๒๓}

^{๒๓} ภาพงานเทศกาลดอกคูนเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา:
<http://www.dhammathai.org/culture/songkrankhonkaen.php> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖]

๔.๑.๑.๔ อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น

อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาแหล่งอารยธรรมในจังหวัดขอนแก่นทั้งที่เป็นโบราณวัตถุ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต พร้อมทั้งศึกษาเอกสารที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ บทความ และงานวิจัย พบว่า จังหวัดขอนแก่น เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมมาช้านานแล้ว มีการตั้งชุมชนอยู่อาศัยกันมาไม่น้อยกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว และอยู่ต่อเนื่องกันมาหลายยุคหลายสมัย มีโบราณสถาน และโบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อเนื่องมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

๑. อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์

อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นั้นก็แสดงว่าจังหวัดขอนแก่นได้มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) อารยธรรมโนนนกทา อารยธรรมโนนนกทา คืออารยธรรมที่ถูกค้นพบที่บริเวณโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น จึงตั้งชื่ออารยธรรมตามแหล่งที่ขุดค้นพบ สำหรับสิ่งที่ขุดค้นพบ ได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์และเครื่องปั้นดินเผา จากการสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณวัตถุ ได้ทำการขุดค้นป่าช้าโบราณดึกดำบรรพ์ พบชั้นดิน ๘ ชั้น เรียงกันอยู่ใต้ดินอีก ๑๒ ชั้น ในชั้นดิน ๘ ชั้น มีหลักฐานที่แน่นอนบ่งถึงการทำเครื่องสำริด ส่วนในชั้นดินอีก ๑๒ ชั้น พบทั้งเครื่องสำริดและเหล็ก เครื่องสำริดพบเป็นครั้งแรกในชั้นดินที่ ๒๐ การกำหนดอายุโดยพิสูจน์คาร์บอน ๑๔ จากชั้นดินที่ ๑๙ ปรากฏว่ามีอายุ ๔,๒๗๕ มาแล้ว (คืออาจคลาดเคลื่อนได้ไม่มากนักไม่น้อยเกิน ๒๐๐ ปี) หมายความว่าได้มีการทำเครื่องสำริดที่นั่นมากกว่า ๑,๐๐๐ ปี ก่อนที่จะเริ่มทำเครื่องสำริดที่ประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ซาง และก่อนที่เจ้าของวัฒนธรรมฮาร์ปโปในลุ่มแม่น้ำสินธุ ประเทศอินเดีย จะเริ่มทำเครื่องสำริดเกือบหรือกว่า ๑๐๐ ปี

๒) อารยธรรมโนนชัย อยู่ที่บ้านโนนชัย อำเภอเมือง ฯ ลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ พบหลักฐานการตั้งชุมชน เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว มีการทำนาข้าว และผลิตเครื่องใช้เหล็ก และสำริด มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนร่วมสมัยที่ห่างไกล มีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิด มีการใช้ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเคลือบน้ำโคลนสีแดง และเขียนลายสี

๒. อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์

อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์ ที่ค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) อารยธรรมโนนเมือง อยู่ที่บ้านนาโพธิ์ ตำบลชุมแพ อำเภอชุมแพ เป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนโบราณที่มีการพัฒนาต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ประมาณ

๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ตลอดมาจนถึงสมัยทวารวดี ะยะนี้มีการขุดคูน้ำเป็นคูเมืองสร้างคันดินเป็นกำแพงเมือง เป็นขอบเขตเมืองสองวงซ้อนกัน เมืองนี้ได้ยู่มาถึงสมัยลพบุรีจึงทิ้งร้างไปในที่สุด เมืองชั้นในรูปทรงค่อนข้างกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๔๒๐ เมตร เมืองชั้นนอกรูปทรงยาวรีมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๖๐๐ เมตร มีเสมาหินทรายปักอยู่ในเมืองและพื้นที่โดยรอบ จากการขุดค้นพบว่า มีการฝังศพเป็นจำนวนค่อนข้างมาก นับว่าเป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ ๔.๖ เมืองโบราณโนนเมือง

๒) อารยธรรมบ้านเมืองเพี้ย อยู่ที่บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ ลักษณะเมืองเป็นเนินดินรูปวงรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๒ กิโลเมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบสองชั้น จากการสำรวจพบภาชนะบรรจุกระดูก แท่งหินบดยา แม่พิมพ์แหวนหรือกำไลดินเผา พระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทราย เครื่องมือเหล็ก เครื่องประดับสำริด ลูกปัดแก้ว และหิน บริเวณเมืองยังมีใบเสมาหินทรายทั้งแบบเรียบ และแบบมีลวดลายหม้อน้ำ

๓) อารยธรรมชัยวาน อยู่ที่บ้านโพธิ์ไชย ตำบลโพธิ์ไชย กิ่งอำเภอกอโกโพธิ์ไชย ตัวเมืองมีรูปทรงเป็นวงรี ลักษณะเป็นเนินดินมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ในบริเวณเมืองพบโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาหลายประเภท และโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์บางส่วน โบราณวัตถุที่สำคัญคือ พระเจ้าใหญ่พระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทราย ได้พบกลุ่มเสมาอีกสามกลุ่ม กลุ่มแรกอยู่บริเวณใกล้กับพระเจ้าใหญ่ มีเสมาปักอยู่รอบเนินดินทั้งแปดทิศ กลุ่มที่สองเรียกว่าลิมมะลืออยู่หกหลัก กลุ่มที่สามอยู่บริเวณวัดป่ามีประมาณสิบกว่าหลัก

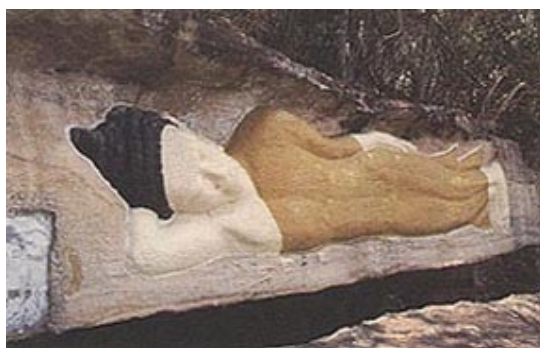
๔) อารยธรรมดงเมืองแอม อยู่ที่บ้านดงเมืองแอม ตำบลดงเมืองแอม อำเภอกาฬสินธุ์ เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีขนาดตามแนวตะวันออก-ตะวันตก ประมาณ ๒,๔๐๐ เมตร มีผังเมืองเป็นเมืองแฝดสองวงต่อเนื่องกัน เมืองทางด้านทิศตะวันตกมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เมืองทางด้านทิศตะวันออก มีรูปทรงวงรีแต่ด้านทิศใต้ขยายแผ่อ้อมไปทางทิศตะวันตก พบศิลาจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันเป็นจารึกบนแผ่นหินทราย จารึกด้วยภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อความกล่าวถึงพระนามมเหศวรมัน

มัน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ พบร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ชากโบราณสถานศิลาแลงในวัฒนธรรมลพบุรี

๓. อารยธรรมสมัยทวาราวดี

อารยธรรมสมัยทวาราวดี ที่ถูกค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยทวาราวดีซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง อยู่ที่บ้านโนนสะอาด ตำบลไชยสอ อำเภอชุมแพ เป็นประติมากรรมสลักบนหน้าผาเป็นรูปพระพุทธไสยาสน์ พระพุทธไสยาสน์องค์นี้สร้างตามพุทธศิลป์แบบทวาราวดี ผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่นอีสานตามคตินิยมการสลักภาพพระพุทธรูปบนผาหินหรือผนังถ้ำ ชาวขอนแก่นมีประเพณีปีนเขาขึ้นไปนมัสการองค์พระนอนนี้เป็นประจำทุกปี ในเดือนเมษายน

ภาพที่ ๔.๗ พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง

๒) อารยธรรมบ้านบัวสิมมา อยู่ที่บ้านบัวสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ เป็นชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวาราวดี อยู่ต่อเนื่องมาถึงสมัยวัฒนธรรมลพบุรี พบกลุ่มเสมาหินทราย ปักกระจายเป็นวงภายในบริเวณวัดหนองสระพัง มีขนาดต่างๆ กัน บางแผ่นสลักเป็นเสารองรับวงล้อพระธรรมจักรตามแบบศิลปะอินเดีย บางแผ่นทำลวดลายแกนกลางเป็นสันรูปสฎูปหินทรายแกะสลักเป็นเศียรนาคฝังจมทรายอยู่บริเวณเดียวกัน นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงยังมีเนินดินที่พบโบราณวัตถุเป็นกลุ่มๆ อีก ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ตอนปู่ตามีฐานรากโบราณสถานศิลาแลง สระน้ำโบราณ แลเสมาหินทรายสามแผ่นเคยพบพระพุทธรูปสำริด และพระพุทธรูปหินอ่อนสีขาว

กลุ่มที่สอง อยู่ที่โนนกกแจงใกล้ดินปู่ตาทพบเสมาสี่แผ่น

กลุ่มที่สาม ที่ดอนตาล พบร่องรอยโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาเล็กน้อย

หลักฐานที่พบในชุมชนโบราณบ้านบัวสิมาแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร มีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทนศาสนสถานอยู่หลายแห่ง และอาจเป็นการรวมกลุ่มกันของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เพื่อพัฒนาระบบเป็นสังคมเมือง

๓) **อารยธรรมท่ากระเสริม** อยู่ที่บ้านท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง เป็นเมืองโบราณมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ลักษณะเป็นเนินดินรูปวงรี กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ปัจจุบันคูเมืองแทบทุกด้านถูกทำลาย บริเวณกลางเนินดินเป็นที่ตั้งวัดป่า หรือวัดโนนเมืองเก่า ทางวัดได้นำเสมาที่พบบริเวณตัวเมืองมาปักล้อมรอบโบสถ์ใหม่

๔. อารยธรรมสมัยลพบุรี

อารยธรรมสมัยลพบุรี ที่ถูกค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยลพบุรี ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) **ปราสาทเป็ยน้อย** อยู่ที่บ้านหัวขัว ตำบลเป็ยน้อย อำเภอน้อย เป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ รูปแบบศิลปะแบบบาปวน นครวัดของขอม ประกอบด้วยกลุ่มปราสาทอิฐสามหลัง ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงฐานเดียวกัน ทางมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีอาคารบรรณาลัยอยู่หนึ่งหลัง ทั้งหมดมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีซุ้มประตู (โคปุระ) ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง คือด้านทิศตะวันออกเฉียง และทิศตะวันตก และมีคูน้ำรูปเกือกม้า ล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ด้านหน้าสุดมีขาลาที่ยกระดับดินสูงกว่าเบื้องล่าง ถัดไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียง ฟากถนนมีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ชื่อสระวงษ์ พบหินทรายสลักซึ่งเป็นส่วนประกอบอาคารที่สวยงามหลายชิ้นเช่นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ หน้าบันของบรรณาลัยรูปอุมาเหศวร ทับหลังรูปชกฤษณ์ และพบจารึกที่กรอบประตูปราสาทประธาน อักษรขอมโบราณภาษาสันสกฤต กล่าวถึงชื่อมนัสสูวตยา และพระฤๅษีไวยคัมปายนา การก่อสร้างและพิธีบูชาโยมีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พบแผ่นหินสลักรูปเทพพระเคราะห์และเทพผู้รักษาทิศ

ปราสาทเป็ยน้อยขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๘ กำหนดขอบเขตโบราณสถาน ๘ ไร่ ๒ งาน ๕๒ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕

๒) **กู่แก้ว** อยู่ที่บ้านหัวสระ ตำบลคอนช้าง อำเภอมัญจาคีรี เป็นโบราณสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม มีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ กู่แก้วเป็นศาสนสถานประจำโรงพยาบาลในสมัยนั้นที่เรียกว่าโรคยาศาล สร้างด้วยศิลาแลง และหินทรายประกอบด้วยปราสาทประธานทรงสี่เหลี่ยม มีมุขด้านข้างและบรรณาลัยเป็นอาคารสี่เหลี่ยมขนาดเล็กอยู่ที่มุมด้านหน้า มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบโดยมีซุ้มประตู (โคปุระ) ทางด้านทิศตะวันตก นอกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำกรูขุดด้วยศิลาแลงหนึ่งสระ

กู๋แก้วขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน จำนวน ๒ ไร่ ๒ งาน ๑๔ ตารางวา จากการขุดแต่งได้พบโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานสำคัญหลายชิ้น ได้แก่ ศิลาจารีกรูปเคารพศิลปะสมัยบายนของขอมมีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือพระวัชรสัตว์ พระโพธิสัตว์วัชรปาณีทรงครุฑ และรูปเทพบนหลังสัตว์

๓) **กู๋บ้านนาคำน้อย (กู๋ประภายชัย)** อยู่ที่บ้านนาคำน้อย ตำบลบัวใหญ่ อำเภอ น้ำพอง เป็นศาสนสถานที่เรียกว่า อโรคยาศาล สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีปราสาทประธาน สร้างด้วยศิลาแลง ๑ หลัง บรรณาลัย ๑ หลัง มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ทางด้านทิศตะวันออกด้านเดียว นอกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำ กรูขอบด้วยศิลาแลงอยู่หนึ่งสระ จะเห็นว่าองค์ประกอบของกู๋บ้านนาคำน้อย กับกู๋แก้วนั้นเหมือนกัน

กู๋บ้านนาคำน้อยขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และกำหนดขอบเขตโบราณสถานพื้นที่ ๓ ไร่ ๒ งาน ๒๙ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖

จากการขุดแต่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก และหลายประเภทด้วยกันเช่น เศียรพระวัชรสัตว์ ชิ้นส่วนจารึก และพระพุทธรูปบุเงิน - บุทอง เป็นต้น โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมล้านช้าง

๔) **รอยพระพุทธรบาทหินลาดและแหล่งตัดหิน** อยู่ที่บ้านหนองดับเต่า ตำบลป่าป้อ อำเภอบ้านไผ่ บริเวณลานหินทรายทางด้านทิศเหนือของวัดป่า มีรอยพระพุทธรบาทข้างซ้ายหนึ่งรอย ยาว ๑๗๒ เซนติเมตร ปลายพระบาทกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สันพระบาทกว้าง ๔๐ เซนติเมตร มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓

ในบริเวณลานหินเดียวกันมีร่องรอยการสกัดหินไปใช้งานสองจุดด้วยกัน เป็นหินทรายสีแดง รอยสกัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๖๕-๘๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๑๕๐-๑๘๐ เซนติเมตร ลักษณะเนื้อหินและขนาดใกล้เคียงกับหินทรายที่ใช้ก่อสร้างปราสาทเป็ย็ยน้อย ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

๕. อารยธรรมสมัยล้านช้าง

อารยธรรมสมัยล้านช้าง เป็นยุคที่คนจังหวัดขอนแก่นได้รับอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างไม่ว่าจะเป็นปรัชญา ความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิต ตามแบบฉบับล้านช้าง ซึ่งได้แก่

๑) **อารยธรรมบ้านขาม** ซึ่งมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่วัดเจติยภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง ถือว่าเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดขอนแก่น มีหลักปรากฏชัดเจนคือ**พระธาตุขามแก่น** จากการศึกษาทางสถาปัตยกรรมพบว่าพระธาตุรูปแบบนี้ น่าจะสืบทอดรูปทรงมาจากพระธาตุศรีสองรัก ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และพระเจ้าไชยเชษฐา เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แต่รูปทรงของเจดีย์องค์นี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากต้น

แบบเดิมไปพอสมควร รูปแบบที่เป็นอยู่ปัจจุบัน สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

พระธาตุขามแก่นขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๘ และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน พื้นที่ ๒ งาน ๖๒ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐

๔.๑.๑.๕ แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี จังหวัดขอนแก่น

คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่นแล้ว พบว่าตำบลสาวะถีเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชุมชนอีสาน ที่มีการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบัน และเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาแหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่นมากที่สุด คณะผู้วิจัยจึงเลือกตำบลสาวะถีเป็นพื้นที่วิจัย ในการถอดบทเรียนแนวทางการอนุรักษ์อารยธรรมลุ่มน้ำชี

๑. สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานของเทศบาลตำบลสาวะถี

เทศบาลตำบลสาวะถี ตั้งอยู่ที่เลขที่ ๑๖๘ หมู่ที่ ๘ ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลตำบลเมื่อวันที่ ๓๑ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย จัดเป็นเทศบาลตำบลขนาดกลาง ปัจจุบันมีนายจำนงค์ พงษ์ชนะ เป็นนายกเทศมนตรีตำบลสาวะถี นายธรรรงค์ บึงมุ่ม เป็นปลัดเทศบาลตำบล และนายสรวงค์ศักดิ์ วรรณบุตรพันธุ์ เป็นประธานสภาเทศบาลตำบลสาวะถี โดยมีนายไพฑูรย์ คำโหมง เป็นกำนันตำบลสาวะถี

๒. ประวัติตำบลสาวะถี^{๖๔}

เมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีมาแล้ว บริเวณที่ตั้งบ้านสาวะถีเป็นป่าป่านดง ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย บางคนบอกว่าหมู่บ้านอยู่ห่างไกลกันมาก จนเรียกกันเฉพาะที่มี คือบ้านท่อม บ้านแท่น ขอนแก่นชนบท หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ๆ ถิ่นนี้คือบ้านท่อมเท่านั้น เมืองและเจ้าเมืองก็อยู่ที่บ้านท่อมนี้เอง (เมืองนี้ย้ายจากบ้านท่อมแล้ว จึงไปตั้งอยู่เมืองเก่าขอนแก่นจนทุกวันนี้)

วันหนึ่งชาวบ้านท่อม ซึ่งมีปู่กะนิง ปู่คำจำโจ้ง และปู่มุกดาหาร ได้พากันไปผจญช้าง (เพียง แปลว่า ผูกหรือเลี้ยง) ที่โคกป่าเหล่าพระเจ้า ในเหล่าพระเจ้านี้มีประพุทธรูปเก่า ๆ องค์หนึ่ง ขณะนี้มีทุ่งนา ล้อมรอบเหลือเป็นโคกป่าอยู่ประมาณ ๒๐ ไร่เท่านั้น เหล่าพระเจ้าที่เวลานี้ อยู่ทางทิศใต้ของบ้านสาวะถี ห่างจากตัวหมู่บ้านประมาณ ๕ เส้น บังเอิญขณะที่ปู่ทั้ง ๓ เลี้ยงช้างอยู่นั้น ช้างเชือกหนึ่งตกมันเอาไว้มิไหว จึงหนีเข้าป่าดงไป ปู่ทั้ง ๓ จึงพากันติดตามหา ไปพบช้างยืนอยู่กลางโนนเมืองและยอมให้ปู่ทั้ง ๓ เข้าจับ ได้อย่างสบาย การตกมันของช้างก็หายไปอย่างน่าอัศจรรย์ เสมือนหนึ่งมีสิ่ง

^{๖๔} หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณพ่อหนู ชาญวิรัตน์ จ.ช. ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๔๑, (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, อ้างใน แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐), (ขอนแก่น: เทศบาลตำบลสาวะถี, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

บันดาลนิมิตให้เป็นไป เพื่อให้ปู่ทั้ง ๓ ได้พบ และเห็นความเจริญอุดมสมบูรณ์และสิ่งดีๆ หลากอย่างในอดีต และเหมาะสมอย่างยิ่งที่คนสมัยปัจจุบันควรจะได้อพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัยต่อไป

ตั้งนั้นปู่ทั้ง ๓ จึงได้ขึ้นคอช้างเดินสำรวจตรวจสอบสภาพของโนนเมือง และทำเลอันอุดมสมบูรณ์ และสิ่งดีๆ ในสมัยเก่าๆ นี้ จึงเห็นพร้อมกันว่าสมควรอย่างยิ่งที่จะชักชวนเพื่อนบ้านเข้ามาอยู่อาศัยต่อไป โนนเมืองที่กล่าวนี้อยู่ทางทิศเหนือของบ้านสาวะถี เป็นเนินสูง มีเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ไร่ ห่างจากหมู่บ้าน หรือวัดโพธิ์ชัยบ้านสาวะถี ประมาณสามหรือสี่เส้นเท่านั้น ในโนนเมืองนี้ จะเป็นบ้านร้างเก่าแก่มานานนับพัน ๆ ปี เพราะมีวัสดุที่เหลือให้เห็นหลายอย่าง เช่น ซากวัตถุโบราณ มีถ้วยชาม ไหแตก กระดุกยาวๆ สมัยคนโบราณ เครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ ที่แท่นหินเป็นเครื่องปั้นดินเผา หมุนรอบได้ นอกนั้นมีซากวัดร้างอยู่ ๓ แห่ง แต่ละแห่งมีพัทธสีมาอยู่ ๘ คู่ แห่งที่หนึ่งอยู่อ้อมบักป้อม อ้อมบักป้อมนี้เป็นดอนเป็นป่า มีกอไผ่ป่า ต้นสะแก ฯลฯ ตอนนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของโนนเมือง นอกคูคลองออกไปประมาณ ๑-๒ เส้น ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ได้มีหนังสือออกไปยังครูใหญ่ เพื่อให้เจ้าหน้าที่กรม ศิลปากรไปสำรวจก็เห็นที่อ้อมบักป้อมนี้มีพัทธสีมา ๘ คู่ และรอบๆ พัทธสีมามีจอมปลวกอยู่รอบๆ มีต้นไม้ ขึ้นเต็มจอมปลวกไปหมด เมื่อเจ้าหน้าที่สำรวจจอมปลวกก็พบว่า เป็นธาตุหรือเจดีย์ มีหินก้อนใหญ่น้อย เรียงรายอยู่บริเวณนั้น เจ้าหน้าที่ได้ทุบให้แตกเพื่อนำไปพิสูจน์ หลังจากนั้นชาวต่าง ๆ ก็เจียบไป โดยที่ไม่ได้แจ้งการพิสูจน์บริเวณที่พัทธสีมาล้อมรอบนี้ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เรียกว่า “กู๋”

วัดร้างแห่งที่ ๒ อยู่เหล่าตานี เหล่าตานีนี้โดยมากมีแต่ป่าไผ่ มีพัทธสีมาอยู่ ๘ คู่เช่นกัน อยู่ห่าง จากโนนเมืองไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๕-๖ เส้น ขณะนี้เป็นที่เลี้ยงวัว ควาย และเป็นสวน เป็นนา ไปแล้ว วัดร้างแห่งที่ ๓ อยู่กลางโนนเมือง โนนที่สูงที่สุด บริเวณรอบ ๆ มีก้อนหินใหญ่น้อย และซากวัตถุ เก่าๆ เหมือนที่กล่าวมาแล้ว และที่ต่างจากแห่งอื่นคือบริเวณโนนเมืองมีคูคลองล้อมรอบกว้างลึกเหมือนลำห้วย มีลำห้วยน้ำไหลมาทางทิศตะวันตก (มาทางอ้อมบักป้อม) แล้วไหลต่อลงลำห้วยทางทิศตะวันออก (ทางเหล่าตานี หรือหนองคูใหญ่ ปัจจุบัน) แล้วไหลต่อไปบ้านท่ม บ้านหัวบ้านสะอาดและท่าพระต่อไป ขณะนี้คูคลองอ้อมโนนเมืองยังมีหลงเหลืออยู่ เวล่าน้ำไหลหลากมาก็ยังไหลล้อมรอบเช่นเดิม

อยู่รอบนอกโนนเมืองออกไปมีसान้ำอยู่หลายสา (สาหมายถึงสระ) สาน้ำอยู่ที่ ๆ กัน ได้แก่ สาหนองสา สาหนองยุง สาหนองไข่มฝ้า สาหนองแกน้อย สาหนองแกใหญ่ สาหนองส้มยัง สาหนอง เผือก และสาหนองยาง สาสุดท้ายนี้ก่อด้วยก้อนอิฐ และเทพื้นด้วย สาทุกสายยังคงมีอยู่ บางสาประชาชนได้ปรับปรุงขุดลอกให้ลึก เพื่อใช้ประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น

เมื่อปู่ทั้งสามได้ทราบเรื่องราวของโนนเมืองดีแล้ว ก็ได้ชักชวนให้ชาวบ้านท่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานต่อไป บางพวกก็เลยเข้าไปเลือกหาถิ่นอุดมตามที่ตนชอบใจหลายหมู่บ้าน บางบ้านก็ยังคงมาอยู่ใกล้ๆ ติดๆ กับโนน เมือง เพราะได้เห็นว่าโนนเมืองนี้คงจะเจริญและเคยเป็นเมืองใหญ่สำคัญมาแล้ว

จึงได้สันนิษฐานว่า พระภิกษุสามเณรมาอยู่คงจะมีพระครูผู้ใหญ่จึงสามารถช่วยกันพัฒนาชุดสำน้ำไว้ได้หลาย ๆ สาขา แต่ละสาขาก็ อยู่ถี่ ๆ กันด้วย ประกอบกับสมัยนั้นผู้คนก็คงเป็นผู้มีอันจะกินและเป็นเศรษฐีก็หลายคน จึงสามารถขุด คลองใหญ่ล้อมเมืองจนรอบได้ บางคนก็เรียกกันว่า “บ้านเศรษฐี” แต่ส่วนมากก็เรียกกันว่า “บ้านสาวดี” เพราะมีสาวอยู่ถี่ ๆ กัน จึงพากันเรียกบ้านนี้ว่า “บ้านสาวดี” ครั้งต่อมาก็เรียกเพี้ยนจากบ้านสาวดี เป็นบ้านสาวดีตามเมืองของพุทธประวัติ กรุงสาวดีและเพี้ยนเป็นบ้านสาวะดี เพื่อให้เรียกง่ายเหมาะสม ตลอดมาจนทุกวันนี้

๓. การเปลี่ยนแปลงชื่อตำบลสาวะดี

การใช้ชื่อตำบลทางราชการและทางคณะสงฆ์ เรียกว่า “ตำบลสาวดี” พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางราชการ เปลี่ยนชื่อตำบลสาวดีเป็น สาวะดี แต่ชาวบ้านและคณะสงฆ์ยังคงใช้สาวดีเช่นเดิม จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๐ นายหนู ชาญวิรัตน์ ได้ทำงานช่วยเจ้าคณะตำบล หลวงพ่อเปลี่ยน ฐิตปถุญ จึงได้เปลี่ยนตำบลสาวดี เป็นตำบลสาวะดีให้เหมือนทางราชการตั้งแต่นั้นมา ส่วนโรงเรียนนั้นมีชื่อว่า โรงเรียนบ้านสาวะดี (สาวดี ราษฎร์รังสฤษดิ์) มาจนถึงทุกวันนี้

๔. อาณาเขตพื้นที่^{๖๕}

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลป่าหวายนึ่ง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น และตำบลบ้านค้อ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลบ้านค้อ และตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบ้านทุ่ม และตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลป่าหวายนึ่ง ตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น

๕. ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่โดยทั่วไปเป็นทุ่งนาและที่ราบสูง พื้นที่ส่วนใหญ่ยังแห้งแล้งอยู่ มาก บริเวณเขตบ้านหนองปิงมีภูเขาเล็ก ๆ เรียกว่า ภูค่าน้อย มีแหล่งน้ำธรรมชาติและลำห้วยในบาง หมู่บ้าน แต่หน้าแล้งจะขาดน้ำทำให้น้ำไม่พอเพียงในการอุปโภคและบริโภค ประชากรส่วนใหญ่จะตั้ง บ้านเรือนอยู่ตามพื้นที่ราบสูง อากาศในพื้นที่ตำบลสาวะดีมี ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัด ฤดูฝนก็ จะมีฝนตกตามฤดูกาลดี แต่ยังมีปริมาณน้ำฝนน้อยมาก ส่วนฤดูหนาว จะมีอากาศหนาวถึงหนาวจัด

^{๖๕} เอกสารประกอบการจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบลสาวะดี พฤษภาคม ๒๕๕๐, อ้างอิงในแผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐), (ขอนแก่น: เทศบาลตำบลสาวะดี, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

๖. แหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี

ภาพที่ ๔.๘ ภาพสีมโบริณวัดไชยศรี

๖.๑ ประวัติความเป็นมาของวัดไชยศรี

วัดไชยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านสาวะถี หมู่ที่ ๘ ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๖ ไร่ ๒ งาน ๔๘ ตารางวา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย อยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เป็นวัดเก่าแก่มีสีมโบริณ (โบสถ์) เป็นสถาปัตยกรรมอีสาน ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ วัดไชยศรีสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๐๘ และได้พระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๖๐ มีพระอธิการอ่อนสา เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก ส่วนสีมจะสร้างขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่สร้างเสร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ลักษณะประเพณีก่อสร้างพื้นล่างและผนังเป็นการก่ออิฐ ฉาบปูนเรียบ ช่วงบนเป็นไม้ทั้งหมด รวมทั้งหลังคาด้วย บานประตูหน้าต่างแกะสลักเป็นฝีมือของพระอธิการอ่อนสา ส่วนภาพฝาผนังเป็นฝีมือของช่างเขียนชาวบ้าน ชื่อนายทอง ทิพย์ชา เป็นชาวอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดย เขียนตามแนวคิดของพระอธิการอ่อนสา ฝาผนังด้านในเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพเวสสันดรชาดก ภาพเรื่องสังข์ ศิลป์ชัย ภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ต่างๆ ภาพเขียนด้านนอกเขียนเป็นภาพนรก ๘ ชุม ภาพพระเวสสันดร ภาพเรื่องสังข์ ศิลป์ชัย และภาพทหารยืนเฝ้าประตู ฮูปแต้มเขียนด้วยสีฝุ่น ส่วนใหญ่จะเป็นสีคราม สีเหลืองและสีเขียว เขียนภาพฝาผนังไม่เหลือที่ว่างไว้เลย การวางองค์ประกอบของภาพ เช่นภาพมนุษย์ จะมีลักษณะแปลกไปจากภาพจิตรกรรมที่พบเห็น ในที่อื่น เช่น ภาพตัวพระหรือกษัตริย์จะมีขนาดเล็ก ภาพยักษ์และภาพสัตว์จะมีขนาดใหญ่ ภาพต่างๆ จะแสดงท่าทางโลด โผน การจัดวางภาพบนผนังด้านต่างๆ ในที่แคบ เล็กและสูงใหญ่ก็จัดไว้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีภาพเหตุการณ์ แวดล้อมสังคมความเป็นอยู่ในสมัยนั้นด้วย ทำให้สามารถศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของชุมชนจากภาพเหล่านี้ นับว่าเป็น หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติชุมชนที่สำคัญ

๖.๒ สถาปัตยกรรมวัดไชยศรี

สถาปัตยกรรมวัดไชยศรี ที่ปรากฏชัดเจนคือ สิมโบราณ ซึ่งในภาษาอีสาน หมายถึงโบสถ์ มาจากคำว่า สีม่า สิมมา หรือพัทธสีมา ที่ปรากฏในคำจารึกบนแผ่นหินที่ประกาศเจตนาของผู้สร้าง ปักไว้ด้านหลังสิม ซึ่งมีปรากฏอยู่ทั่วไป ความหมายของสิม หมายถึงเขต หรืออาณาเขตที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้ทำกิจกรรมในพระพุทธศาสนา เช่น เป็นเขตที่พระสงฆ์ใช้ประชุมทำสังฆกรรม บรรพชา และอุปสมบทพระภิกษุสงฆ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสิมโบราณ เดิมเป็นหลังคาแบบอีสานคือมีปีกยื่นต่อมาหลังคาซำรูด มีการบูรณะ ในปี พ.ศ.๒๕๒๕ ชาวบ้านและทางวัดซ่อมและเปลี่ยนทรงหลังคาใหม่เป็นแบบรัตนโกสินทร์ซึ่งไม่สามารถ กันแดดกันฝนได้ทั่วถึงจึงทำให้ภาพจิตรกรรมที่ผนังด้านนอกเลื่อนไปบ้าง พ.ศ.๒๕๓๖ กรมศิลปากรก็ได้เข้ามาต่อเติม ปีกหลังคาด้านข้างของสิม เพื่อป้องกันแดดและฝน และยกพื้นขึ้นเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะฐานราก

โบสถ์หรือสิม ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ เดิมมุงหลังคาด้วยแผ่นไม้ ซึ่งมีเอกลักษณ์คือหลังคามีปีกยื่นทั้งสองข้างแบบสถาปัตยกรรมอีสานดั้งเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ หลังคาทรงแทนม จึงมีการรื้อและทำหลังคาขึ้นใหม่ เป็นแบบสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น ส่วนฝาผนังทั้งด้านในและด้านนอกยังคงมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนัง หรือ “อูบแต้ม” เป็นศิลปะการวาดภาพมีรูปแบบเฉพาะของคนอีสาน และใช้สีจากธรรมชาติ เป็นภาพความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาเวสสันดรชาดก ภาพเทพ ภาพสัตว์ต่างๆ ภาพนรกขุมต่างๆ รวมทั้งนิทานพื้นบ้าน เรื่องสินไช ฯลฯ ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑๘ วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๔

๖.๓ จิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ดูสวยงามแปลกตาฝีมือ นายทอง ทิพย์ชา ช่างพื้นบ้านชาวมหาสารคาม ภาพจิตรกรรมที่วัดนี้จะเขียนทั้งภายในและภายนอกสิม (โบสถ์) สิ่งที่สะดุดตาอันดับแรกคือการใช้สี ช่างจะเขียนด้วยสีฝุ่นโทนสีคราม เหลือง ขาว มองสบายตา ลักษณะการเขียนภาพนั้น สัดส่วนที่เกินจริง อารมณ์ของภาพดูสนุกสนาน ตัวละครจะออกท่าทางโลดโผน

ผนังด้านนอกสิม เป็นภาพวาดเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับรูปนรกแปดขุม ภาพพระเวสสันดร นิทานพื้นบ้านเรื่องสังข์สินไชย ภาพทวารบาล

ส่วนด้านในจะเล่าเรื่องพุทธประวัติ มีภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ต่างๆ แต่ปรกติวัดในต่างจังหวัดยังคงเคร่งตามประเพณีเดิม คือผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปภายในโบสถ์ได้ ซึ่งวัดไชยศรีก็เป็นวัดหนึ่งที่ยังรักษาธรรมเนียมนี้

๖.๔ ช่างเขียน

ช่างเขียนภาพกิจกรรมผานัง หรือฮูปแต้ม ทั้งภายในและภายนอกสิมวัดไชยศรีคือนายทอง ทิพย์ชา ช่างพื้นบ้านชาวมหาสารคาม

๖.๕ ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสิม

ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดไชยศรี เป็นกิจกรรมผานังแบบพื้นบ้านอีสาน การเขียนภาพจะเน้นการสื่อความหมายโดยไม่เน้นความสวยงาม ส่วนองค์ประกอบของภาพจะไม่แบ่งสัดส่วนที่ชัดเจน เช่น ภายในสิมจะวาดภาพเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ด้านทางเข้าสิมจะเขียนภาพยักษ์ ที่สื่อถึงเป็นผู้เฝ้าประตูทางเข้า ส่วนฝาผนังรอบสิมจะเป็นวรรณอีสานคือเรื่องสินไซ

รูปแบบการเขียนคลุมพื้นที่ภาพด้วยสีฝุ่น สีครามน้ำเงิน สีดำ สีน้ำตาลแดง สีเหลือง ช่างไม่คำนึงถึงสีที่ถูกต้องของสีกับความเป็นจริงอาจเพราะในสมัยนั้นอาจจะมีข้อจำกัดเรื่องสี

๖.๖ ฮูปแต้ม

“ฮูปแต้ม” หรือจิตรกรรมฝาผนังของวัดไชยศรี (ด้านในสิม) เป็นการเขียนภาพอดีตพระพุทธเจ้า เรื่องพระเวสสันดรชาดก สินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) ภาพเทพ บุคคลและสัตว์ต่างๆ ซึ่งด้านในห้ามสุภาพสตรีเข้า ส่วนผนังด้านนอกเป็นการเขียนภาพพระเจ็ดขุม เรื่องพระเวสสันดรชาดก สินไซ และภาพทหารยืนเฝ้าประตู ถึงแม้เวลาจะผ่านไปมากกว่าร้อยปีแล้วก็ตาม และแม้จะมีบางส่วนเลือนหายไปตามกาลเวลาบ้าง แต่ถือว่าฮูปแต้มของที่นี่ยังคงมีความชัดเจนและสวยงามอยู่มาก

ภาพที่ ๔.๙ ภาพยักษ์กุมภภัณฑ์ แห่งเมืองอินราช

เรื่องราวในวรรณกรรมเรื่อง “สินไซ” มีอยู่ว่า ณ เมืองเปงจาล มีพระยาสุทราษ ซึ่ง เป็นกษัตริย์ปกครอง มีมเหสีชื่อว่านางจันทาเทวี และมีน้องสาวชื่อนางสุมนธา ต่อมามียักษ์ชื่อ กุมภภัณฑ์ มาลักลอบฉุดนางสุมนธาไปเป็นมเหสี พระยาสุทราษรู้อย่างนั้นก็เสียใจจึงตัดสินใจออกบวชเพื่อ

ตามหาน้องสาว จนได้พบกับลูกสาวทั้งเจ็ดของเศรษฐีเมืองจำปา เกิดชอบพอกันจึงลาสิกขา และกลับมาสู่ขอเป็นมเหสีรองทั้งเจ็ดคน

ต่อมานางจันทามเหสีเอก ได้คลอดลูกเป็นชายสี่ เป็นราชสีห์เฉพาะลำตัว แต่มีส่วนหัวเหมือนช้างชื่อว่า สีโท และนางลุนธิดา ลูกสาวคนสุดท้ายของเศรษฐีได้ลูกแฝด คนหนึ่งชื่อ “สินไช” เพราะมีธนูและดาบออกมาด้วย ส่วนอีกคนมีรูปร่างเป็นหอยสังข์ จึงได้ชื่อว่า สังข์หรือสังข์ทอง ส่วนมเหสีอีก ๖ คนคลอดเป็นเช่นคนปกติทั่วไป เรียกว่า กุมาร หรือท้าวทั้งหก ต่อมาเกิดการชิงดีชิงเด่นกัน นางจันทา นางลุน ท้าวสีโท ท้าวสินไช และท้าวสังข์ ถูกใส่ร้ายว่าเป็นคนที่ไม่ดีต่อบ้านเมือง จึงถูกเนรเทศออกจากเมืองไปอยู่ป่า

เมื่อทั้งหมดโตเป็นหนุ่ม ท้าวซึ่งเป็นพระโอรสของ ๖ มเหสีได้ออกตามนางสุมณฑา ท้าวทั้งหกพบกับสินไชกลางป่าเห็นว่ามฤตฤกษ์ล้าหาย จึงออกอุบายให้สินไชไปตามหานางสุมณฑา สินไชเชื่อจึงออกตามหาพร้อมด้วยสีโทและสังข์ ทั้งสามพี่น้องต้องฝ่าฟันอุปสรรค ต่อสู้กับทั้งยักษ์ นาค ครุฑ งูชวง จนรบชนะและฆ่ายักษ์กุมภกันต์ตาย สุดท้ายก็ได้พานางสุมณฑากลับคืนมา แต่พอเดินทางกลับมาสมทบกับท้าวทั้งหก กลับถูกผลักตกเหว สินไชเกือบสิ้นชีวิต แต่พระอินทร์ลงมาช่วยไว้

ภาพที่ ๔.๑๐ สินไช สู้กับยักษ์จนชนะ

ต่อมาความจริงถูกเปิดเผย ทำให้ท้าวกุศราษสังเนรเทศมเหสีและโอรสทั้งหกออกจากเมือง แล้วไปรับนางจันทา นางลุน สินไช สีโท และสังข์กลับเมืองเปงจาล แล้วมอบเมืองเปงจาลให้สินไชขึ้นปกครองแทน ต่อมายักษ์กุมภกันต์ได้รับการชุบชีวิตจากพระยาเวสสุวรรณเจ้าแห่งยักษ์ ให้ฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง จึงมาลักลอบพานางสุมณฑากลับเมืองอนิราช และจับสินไชไปเป็นตัวประกัน ทำให้สีโท

และสังข์ตามไปช่วย จนเกิดสงครามใหญ่อีกครั้ง พระอินทร์จึงมาไกล่เกลี่ย พร้อมเสนอทางออกที่ทุกฝ่ายยอมรับได้ สุดท้ายทุกฝ่ายได้กลับไปสู่บ้านเมืองดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

เรื่องราวของวรรณกรรมเรื่องสินไซ ที่ถูกจารึกไว้ผ่านจิตรกรรมฝาผนัง หรือรูปแต้มที่ลี้ม วัดไชยศรี นอกจากนี้จังหวัดอื่นๆ ของภาคอีสานยังมีลี้มและเรื่องราวของรูปแต้ม อีกมากมายที่ยังไม่เคยเห็น

๗. แหล่งอารยธรรมโนนกุล

โนนกุล ตั้งอยู่ที่บ้านโนนกุล ตำบลสาวะถี ห่างจากบ้านสาวะถี ๔ กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งกุยังเป็นป่า สมบูรณ์ประเภทป่าเบญจพรรณ มีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ไร่ มีสภาพทั่วไปเป็นเนินดินล้อมรอบด้วยทุ่งนา ตัวกุ ปรักหักพังลงมากแล้ว เหลือเฉพาะฐานสร้างด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ ๘ x ๑๖ ตารางเมตร มีตำนานเล่าต่อ กันมาว่า กุแห่งนี้สร้างสมัยเดียวกับพระธาตุพนม คือเมื่อชนศิลาแลงมาถึงบริเวณนี้ได้ทราบข่าวว่าพระธาตุพนมสร้างเสร็จ แล้ว จึงนำศิลาแลงเหล่านี้สร้างกุแห่งนี้ขึ้นมา ปัจจุบันนี้ชุมชนหลายหมู่บ้านรอบบริเวณโนนกุล ให้ความร่วมมือกันสร้าง พระพุทธรูป สร้างด้วยปูนทาสีเหลืองทอง ขนาดสูงประมาณ ๓ เมตร หน้าตัก ๒.๕ เมตร อยู่บนฐานสูงประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๓ เมตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ในบริเวณใกล้เคียงได้สร้างสำนักสงฆ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ก่อนเทศกาลวันสงกรานต์ทุกปี ประชาชนในตำบลสาวะถี ตำบลป่าหวาย ตำบลบ้านทุ่ม จะพร้อมใจ กันทำบุญฉลองและมีพิธีสักการะ เรียกว่า “วันนมัสการกุ” ในวันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ และในวาระเดียวกันนี้ ชาวบ้านโนนกุลก็จัดงาน “บุญผะเหวด” (บุญเทศมหาชาติ) ขึ้นทุกปีเช่นเดียวกัน นับว่าเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของชุมชนในท้องถิ่นในจังหวัดขอนแก่น

๔.๑.๒ อารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน จังหวัดมหาสารคาม

๔.๑.๒.๑ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานจังหวัดมหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคามเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีบรรยากาศของเมือง ที่สงบเงียบและเรียบง่ายตามแบบฉบับของเมืองอีสาน ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราช มีแม่น้ำสำคัญคือแม่น้ำชี ปัจจุบันมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาแห่งหนึ่งของภูมิภาค เนื่องจากมีสถาบันการ ศึกษาอยู่มากมาย จึงได้ชื่อว่าเป็น “ตักศิลาแห่งอีสาน” มหาสารคามมีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่โดดเด่นในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และประเพณี และเนื่องจากมีความเจริญไม่มากนัก ผู้ที่มาเยี่ยมเยือนเมืองนี้จึงได้สัมผัสกับวิถีชีวิตชาวอีสานอันเรียบง่าย

และมีเสน่ห์ที่นับวันจะหาได้ยากในสังคมเมืองปัจจุบัน^{๖๖} มหาสารคามถือว่าเป็นเมืองแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ และยาวนานมาหลายร้อยปี เพราะได้ พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยคุปตะตอนปลายและปาละวะของ อินเดียผ่านเมืองพุกามมาในรูปแบบของศิลปะสมัยทวารวดี เช่น บริเวณเมืองกันทรวิชัย (โคกพระ) และ เมืองนครจำปาศรี โดยพบหลักฐาน เป็นพระยืนกันทรวิชัย พระพิมพ์ดินเผา ตลอดจนพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนั้นแล้วยังได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ผ่านมาทางชนชาติขอม ในรูปแบบสมัยลพบุรี เช่น กู่สันตรัตน์ กู่บ้านเขวา กู่บ้านแดง และกู่อื่น ๆ รวมไปถึงจนถึงเทวรูปและเครื่องปั้นดินเผาของขอมอยู่ตามผิวดินทั่ว ๆ ไปในจังหวัดมหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคามตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน มีชนหลายเผ่า เช่น ชาวไทยพื้นเมือง พุท ภาษา อีสาน ชาวไทยย้อและชาวผู้ไท ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมจารีต ประเพณี "ฮีตสิบสอง" ประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายมีการไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันตามแบบของคนอีสานทั่วไป

จังหวัดมหาสารคาม เป็นศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สะตืออีสาน)^{๖๗} เป็นมหามงคล นามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงพระราชทานให้เป็นชื่อเมือง ครั้งทรง โปรดเกล้าฯ ตั้งเมืองเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ มีความหมายว่า ถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์ด้วยความ ดิงามทั้งปวง มีท้าวมหาชัย (กวต) เป็นเจ้าเมืองท้าวมหาชัย (กวต) ได้พาผู้คนออกจากเมืองร้อยเอ็ดมาทาง ทิศตะวันตก ประมาณ ๑,๐๐๐ เส้นจึงหยุดตั้งอยู่บริเวณที่ดอน แล้วจัดพิธีการฝังเสาหลักเมือง บริเวณนั้น ได้สร้างวัดชื่อวัดดอนเมือง แต่ราษฎรนิยมเรียกว่า “วัดข้าวอ้าว” อยู่ได้ประมาณ ๖ เดือน เห็นว่าขาดแคลน แหล่งน้ำ จึงย้ายมาตั้งระหว่างกุดยางใหญ่กับหนองกระทุ่ม ซึ่งเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่บ้างแล้ว คือบ้าน จาน ประกอบกับห่างออกไปเล็กน้อยทางทิศตะวันตกก็มีหนองหัวช้าง (บริเวณทิศใต้วัดนาควิชัย) และถัด จากหนองกระทุ่มออกไปเล็กน้อยก็เป็นห้วยคะคาง นับว่าเป็นชัยภูมิที่มีแหล่งน้ำสมบูรณ์จึงได้ตั้งเป็นเมือง มหาสารคาม มีพระเจริญราชเดช (กวต) เป็นเจ้าเมืองคนแรกส่วนท้าวบัวทองได้พาผู้คนจำนวนหนึ่งไปตั้ง ถิ่นที่อยู่บริเวณบ้านลาดริมฝั่งลำน้ำชี ตามที่ตนเห็นเหมาะสมและเสนอตั้งเป็นเมืองตั้งแต่แรก โดยเมือง มหาสารคามเมื่อแรกตั้งยังตั้งขึ้นอยู่ในความดูแลบังคับบัญชาของพระขัติยวงษา (จัน) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด พุทธศักราช ๒๔๕๖ หม่อมเจ้านพมาศ นวรัตน์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นปลัดมณฑลประจำจังหวัด โดยความ เห็นชอบของพระมหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยะศิริ) และได้ย้ายศาลากลางจังหวัดมาตั้ง ณ ที่ศาลากลาง หลังเดิมหรือที่ว่าการ

^{๖๖} สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม, แผนปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรม จังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๒, (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, ๒๕๖๒) หน้า ๑. [online : <https://nmpc.go.th>] เข้าถึง ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖

^{๖๗} สำนักงานคลังจังหวัดมหาสารคาม (<https://www.cgd.go.th>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

อำเภอเมืองมหาสารคามในปัจจุบัน ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๕๒ ได้ย้ายศาลากลางจังหวัดมาตั้งอยู่ ณ ที่ปัจจุบัน คือ บริเวณถนนเลี้ยวเมืองมหาสารคาม – ร้อยเอ็ด ตำบลเวียงนาง อำเภอเมืองมหาสารคาม จากอดีตจนถึงปัจจุบันจังหวัดมหาสารคามมีผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการจังหวัด รวม ๔๙ คน^{๖๘}

สภาพภูมิประเทศ^{๖๙}

จังหวัดมหาสารคามเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ ๓,๔๘๙,๖๑๓ ไร่ หรือประมาณ ๕,๕๘๓ ตารางกิโลเมตร มีรูปร่างคล้ายนกอินทรียกกลับหัว ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๒๕ ลิปดา และ ๑๖ องศา ๔๐ ลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๕๐ ลิปดา และ ๑๐๓ องศา ๓๐ ลิปดาตะวันออก อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถยนต์ประมาณ ๔๗๕ กิโลเมตร

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบถึงลูกคลื่นลอนลาด สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๑๓๐ - ๒๓๐ เมตร ทิศตะวันตกและทิศเหนือเป็นที่สูงในเขตอำเภอโกสุมพิสัย อำเภอเชียงยืน และอำเภอกันทรวิชัย ครอบคลุมพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของจังหวัด และค่อนข้างลาดมาทางทิศตะวันออกและทิศใต้ แบ่งสภาพพื้นที่ออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

- พื้นที่ราบเรียบถึงค่อนข้างเรียบ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำชีในบริเวณอำเภอเมืองมหาสารคาม อำเภอโกสุมพิสัย และทางตอนใต้ของจังหวัดร้อยเอ็ด
- พื้นที่ค่อนข้างราบเรียบสลับกับลูกคลื่นลอนลาด พบทางบริเวณตอนเหนืออำเภอพยัคฆภูมิพิสัย เป็นแนวยาวไปทางตะวันออกถึงอำเภอเมืองมหาสารคาม
- พื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดสลับกับพื้นที่ลูกคลื่นลอนชันพบทางตอนเหนือและตะวันตกของจังหวัดบริเวณนี้มีเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของจังหวัด

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองมหาสารคาม อำเภอแกดำ อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเชียงยืน อำเภอบรบือ อำเภอนาเชือก อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย อำเภอวาปีปทุม อำเภอนาคู อำเภอยางสีสุราช อำเภอกุดรัง และอำเภอชื่นชม โดยมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดต่างๆ ทั้ง ๔ ด้าน ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดบุรีรัมย์

^{๖๘} <https://www.mkarea1.go.th/ita2021/history/mkhistory1.pdf>

^{๖๙} กรมชลประทาน รายงานแผนหลักการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดมหาสารคาม, สำนักบริหารโครงการกรมชลประทาน ธันวาคม ๒๕๖๑, หน้า ๑.

จังหวัดมหาสารคามห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ ๔๗๐ กิโลเมตร

สภาพภูมิอากาศ

จังหวัดมหาสารคามได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือทำให้เกิดฤดูกาล ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน โดยลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย ทำให้ฝนตกประมาณกลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว จึงเป็นฤดูฝนส่วนลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งพัดมาจากทางตอนเหนือของประเทศจีน จะนำความหนาวเย็นและแห้งแล้งเข้ามา โดยจะเริ่มจากเดือนพฤศจิกายนไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ทำให้ช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นฤดูหนาวนอกจากลมมรสุมทั้งสองแล้ว บางครั้งยังมีพายุจรพายุหมุนเขตร้อน และดีเปรสชัน พัดมาจากทะเลจีนใต้ทำให้ฝนตกหนักในฤดูฝน โดยจะตกมากที่สุดในช่วงเดือนสิงหาคม และเดือนกันยายน ส่วนฤดูร้อนจะอยู่ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน

ลำน้ำและแหล่งน้ำตามธรรมชาติ^{๗๐}

จังหวัดมหาสารคามอยู่ในเขตของกลุ่มน้ำหลัก ๒ กลุ่มน้ำ คือ กลุ่มน้ำมูลและกลุ่มน้ำชี ลำน้ำที่ไหลลงพื้นที่กลุ่มน้ำมูล ได้แก่ ลำพลับพลา ห้วยหว่า ลำเตา และลำเสียว ส่วนลำน้ำที่ไหลลงพื้นที่กลุ่มน้ำชี ได้แก่ กลุ่มลำน้ำที่ไหลลงลำชี ห้วยสายบาตร ลำพาน

กลุ่มน้ำมูล มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสันกำแพง บริเวณเขื่อนมูลบน อำเภอบรบือ จังหวัดนครราชสีมาไหลเข้าสู่จังหวัดมหาสารคาม โดยมีลำเสียวใหญ่ ที่มีต้นน้ำจากเนินเขาด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดในเขตอำเภอบรบือ ซึ่งเป็นสันปันน้ำระหว่างกลุ่มน้ำชีและมูล ไหลผ่านอำเภอวาปีปทุมและอำนาคุณ แล้วไหลเข้าเขตจังหวัดร้อยเอ็ดก่อนไหลลงแม่น้ำมูลต่อไป

กลุ่มน้ำชี มีต้นกำเนิดจากสันปันน้ำของกลุ่มน้ำป่าสักและกลุ่มน้ำชีในเขตจังหวัดชัยภูมิ ไหลเข้าสู่จังหวัดมหาสารคามบริเวณ อำเภอโกสุมพิสัย ไหลผ่านอำเภอบรบือ อำเภอกันทรวิชัย และไหลไปยังจังหวัดร้อยเอ็ดแล้วไหลลงลำน้ำมูลต่อไป

ห้วยสายบาตร ต้นน้ำกำเนิดจากเนินเขาด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัด ไหลบรรจบลำน้ำพองในท้องที่อำเภอเชียงยืน

ลำพลับพลา มีต้นกำเนิดในเขตอำเภอยางสีสุราช เป็นลำห้วยกั้นเขตจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดสุรินทร์ ไหลผ่านบริเวณอำเภอยักษ์ภูมิพิสัย มีความยาว ๓๐ กม. สภาพลำน้ำห้วยตื้นเขินเป็นบางส่วน

ลำเตา มีต้นกำเนิดในเขตอำเภอนาคุณ ไหลผ่านอำเภอปทุมรัตน์ มีความยาว ๒๕ กม. ไปบรรจบกับลำเสียวใหญ่ที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด มีทิศทางการไหลจากทิศจากเหนือลงใต้ และไปทางทิศตะวันออก ลักษณะลำน้ำห้วยตื้นเขินมาก

^{๗๐} อ่างแล้ว, กรมชลประทาน รายงานแผนหลักการพัฒนาแม่น้ำ จังหวัดมหาสารคาม, หน้า ๑๑.

ลำเสียวใหญ่ ต้นน้ำกำเนิดจากเนินเขาด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัด ในเขตอำเภอบรบือ ซึ่งเป็นสันปันน้ำระหว่างลุ่มน้ำชีและมูล ไหลผ่านอำเภอบรบือและอำเภอดูนแล้วไหลเข้าเขตจังหวัดร้อยเอ็ดก่อนไหลลงแม่น้ำมูลต่อไป ความยาว ๖๐ กม. มีปัญหาเรื่องน้ำเค็ม เนื่องจากมีการสูบน้ำเกลือจากใต้ดินขึ้นมาทำเกลือสินเธาว์บริเวณอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอ บรบือ ซึ่งเป็นต้นน้ำลำเสียวใหญ่

ห้วยเชียงสง ต้นน้ำกำเนิดจากเนินเขาด้านทิศเหนือของจังหวัด ไหลผ่านรอยต่อระหว่างอำเภอเชียงยืนและอำเภอกันทรวิชัยและบรรจบแม่น้ำชี ด้านทิศตะวันตกของอำเภอเมืองมหาสารคาม

ลำพังชู ต้นน้ำกำเนิดจากเนินเขาด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดในเขตอำเภอบรบือไหลผ่านอำเภอนาเชือก อำเภอยางสีสุราช และพยัคฆภูมิพิสัยก่อนที่จะไหลลงลำน้ำมูลด้านทิศใต้ของจังหวัด รวมความยาว ๗๐ กม. มีทิศทางการไหลของน้ำจากทิศเหนือไปทิศใต้ กั้นเขตแดนระหว่างจังหวัดมหาสารคามกับจังหวัดขอนแก่น มีลักษณะลำห้วยต้นเขินเกือบตลอด

ลำห้วยวังกะฮัง ลำห้วยแห่งนี้เป็นต้นน้ำของลำเตาไหลผ่านอำเภอดูนความยาว ๗๐ กม. มีสภาพต้นเขินมาก

ลำห้วยหว่า ลำห้วยแห่งนี้ไหลผ่านอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ความยาว 25 กม. สภาพลำห้วยต้นเขินมากตลอดสาย

ลำห้วยคะคาง เป็นลำห้วยธรรมชาติ ไหลผ่านอำเภอเมือง ความยาว ๔๖ กม. มีอ่างเก็บน้ำห้วย คะคางความจุ ๔.๒๒ ล้าน ลบ.ม. ปรับปรุงโดยการขุดลอก

ยุทธศาสตร์จังหวัดมหาสารคาม^{๗๑}

กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ประกอบไปด้วย ๔ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น , มหาสารคาม, กาฬสินธุ์ , และร้อยเอ็ด มียุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง^{๗๒} มีวิสัยทัศน์คือ “ศูนย์กลางอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตร เชื่อมโยงการบริการ การท่องเที่ยว และโลจิสติกส์ สู่อุณหภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” และมีประเด็นยุทธศาสตร์ ดังนี้

๑) การพัฒนาศักยภาพการผลิตการเกษตรและอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

๒) การพัฒนาขีดความสามารถทางการแข่งขันด้านการค้า การบริการ และโลจิสติกส์

๓) การเพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวอย่างครบวงจร

^{๗๑} อ่างแล้ว หน้า ๒๑.

^{๗๒} อ่างแล้ว, กรมชลประทาน รายงานแผนหลักการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดมหาสารคาม, หน้า ๒๑.

และวิสัยทัศน์จังหวัดมหาสารคาม คือ “เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรและอาหารคุณภาพ ศูนย์กลางบริการทางการศึกษาและวัฒนธรรม ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี” โดยมีประเด็นยุทธศาสตร์ ดังนี้

๑) ปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตรให้เอื้อต่อการผลิตสินค้าเกษตรและอาหารคุณภาพ

๒) ส่งเสริมการค้า การลงทุน และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และวัฒนธรรม เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

๓) ส่งเสริมและพัฒนาการจัดการศึกษาเพื่อยกระดับสู่การเป็นศูนย์กลางบริการทางการศึกษาและวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔) พัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนสู่สังคม รู้รักสามัคคี เทิดทูนสถาบันของชาติ เอื้ออาทรและสมานฉันท์

ความเปลี่ยนแปลงของเมืองมหาสารคาม ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๕๐๐

นับจากวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เมืองมหาสารคามมีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการ คือ

พ.ศ. ๒๔๐๘ ขึ้นกับเมืองร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๔๑๒ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๔๒๒ อุปฮาช (ฮึง) ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น พระเจริณราชเดช (ฮึง) เจ้าเมืองมหาสารคาม คนที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๒๕ ตั้งเมืองวาปีปทุม และเมืองโกสุมพิสัย

พ.ศ. ๒๔๔๓ เปลี่ยนชื่อตำแหน่ง เจ้าเมือง เป็นผู้ว่าราชการเมือง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ในตัวเมืองมหาสารคามแบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ อุทัยสารคาม และอำเภอ ประจิมสารคาม

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระพิทักษ์นรากร (อุ่น) ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการเมืองมหาสารคาม ต่อมาได้เลื่อนเป็น พระเจริณราชเดช (อุ่น) เจ้าเมืองมหาสารคามคนที่ ๓

พ.ศ. ๒๔๕๕ หม่อมเจ้านพมาศ นวรัตน์ ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามคนแรก

พ.ศ. ๒๔๗๕ จังหวัดกาฬสินธุ์ และทุกอำเภอในจังหวัดกาฬสินธุ์ ขึ้นตรงกับจังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๔๗๗ ขุดคลองสมถวิล

พ.ศ. ๒๔๗๘ จัดตั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๔๙๘ จัดตั้งเทศบาลเมืองมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ
บรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรจังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๕๐๐ สร้างหอนาฬิกา

คำขวัญจังหวัดมหาสารคาม “พุทธมณฑลอีสาน ถิ่นฐานอารยธรรม ผ้าไหมล้ำเลอค่า
ตักสิลานคร”^{๗๓}

ตราจังหวัดมหาสารคาม รูปต้นรังใหญ่ กับทุ่งนา หมายถึง พื้นที่ในจังหวัดที่
อุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร และมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก

สีประจำจังหวัดมหาสารคาม สีน้ำตาลและสีเหลือง

ดอกไม้ประจำจังหวัด : ดอกกลิ่นทมขาวหรือจำปาขาว (Plumeria alba)

ต้นไม้ประจำจังหวัด : ต้นพฤษภ (Albizia lebeck(L.) Benth.)^{๗๔}

^{๗๓} <https://scoop.mthai.com/scoop/6621.html/คำขวัญประจำจังหวัดมหาสารคาม>.

^{๗๔} <https://www.forest.go.th/nursery/ต้นไม้ประจำจังหวัดมหาสารคาม>.

ภาพที่ ๔.๑๑ แผนที่จังหวัดมหาสารคาม

<https://sites.google.com/site/jakka52010918109/naeana-canghwad-mhasarkham/phaenthi-canghwad-mhasarkham>

๔.๑.๒.๒ วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม

วัฒนธรรมต่างๆ จะมีลักษณะเฉพาะและมีความแตกต่างกันไปตามสภาพปัจจัยของสภาพแวดล้อมและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน วัฒนธรรมอีสานมีลักษณะสังคมตามความเชื่อของชาวอีสาน ซึ่งมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงมีวัฒนธรรมประเพณีงานบุญตลอดฤดูกาล จังหวัดมหาสารคามมีวัฒนธรรมทางภาษาที่ใช้สื่อสารกันท้องถิ่นที่แตกต่างออกไปจากภาษาอีสานทั่วไปด้วย ก็คือ คือ ภาษาย้อ ภาษาเขมรสูง และภาษากูยหรือกวย

งานบุญเบิกฟ้า

ประเพณีบุญเบิกฟ้า และงานกาชาดของจังหวัดมหาสารคาม จะจัดขึ้นราววันขึ้น ๓ ค่ำเดือน ๓ ของทุกปี เพราะชาวมหาสารคามถือว่าวันนี้เป็นวันไขประตูฟ้าเพื่อขอฝน และเริ่มเข้าสู่

ฤดูกาลเพาะปลูกอันเป็นความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมตามแบบสังคมกสิกรรม^{๗๕} จะมีเสียงฟ้าร้อง และทิศที่ฟ้าร้อง เป็นสัญญาณบ่งบอกตัวกำหนดปริมาณน้ำฝนที่จะตกลงมาหล่อเลี้ยงการเกษตรในปีนั้นๆ เป็นงานเฉลิมฉลองในช่วงต้นฤดูการทำนา เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของอีสาน ในงานจัดให้มีขบวนแห่บุญเบิกฟ้า ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระแม่โพสพ เรื่องของพานบายศรีสู่ขวัญ ตลอดจนวัฒนธรรม การละเล่น ดนตรีพื้นบ้าน และพิธีกรรมต่างๆ^{๗๖}

ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่^{๗๗}

ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งจัดขึ้นในงานนมัสการพระบรมธาตุนาคน เป็นบุญประเพณีของชาวอีสานที่แสดงให้เห็นจิตวิญญาณของชุมชนที่ดำรงอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมมาช้านาน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน ด้วยสำนึกในบุญคุณของข้าวที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนทุกคน ได้มีการแจกเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิ ๑๐๕ ที่เป็นข้าวมงคลแก่ผู้ที่มาร่วมงานเพื่อไปบูชาหรือนำไปปลูกในไร่นาตนเองเพื่อความเป็นสิริมงคล

ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นบุญประเพณีของชาวอีสาน ที่แสดงให้เห็นจิตวิญญาณของชุมชนที่ดำรงอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมมาช้านาน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน ด้วยสำนึกในบุญคุณของข้าว ที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนทุกคน นอกจากนี้เป็นการแสดงออกถึงพลังแห่งความร่วมมือร่วมใจของชุมชน เพื่อสืบทอดจิตวิญญาณที่กล้าแกร่งของชาวนามีการทำพิธีพราหมณ์บายศรีสู่ขวัญข้าวทุกปี เพราะชาวอีสานเชื่อว่าแม่พระโพสพ มีอำนาจที่สามารถดลบันดาลให้ข้าวเจริญงอกงามนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ชาวนาที่บูชาเทวีแห่งข้าว ด้วยเหตุนี้ชาวนาจึงมีพิธีบูชาแม่พระโพสพก่อนที่จะลงมือทำนาหรือระหว่างตากกล้าจนข้าวตั้งท้องออกรวง ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวในที่สุด

การทำพิธีบูชาแม่พระโพสพนั้นในสมัยต่อมานิยมทำกันเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว โดย นำข้าวมากองไว้กลางลานนวด แล้วทำพิธีบายศรีข้าวหรือเมื่อนวดข้าวเสร็จจะได้ข้าวเปลือกกองใหญ่กลางลานนวดชาวอีสานเรียกกองข้าวเปลือกใหญ่ว่า กุ่มข้าวใหญ่และจะทำพิธีทางพราหมณ์ตามประเพณีปฏิบัติของบรรพชนเรียกว่า “พิธีรับขวัญข้าว” เพราะถือคติความเชื่อว่า ขณะที่ทำนาเกี่ยวข้าวและนวดข้าวได้ใช้เท้าเหยียบย่ำข้าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องร่วมทำพิธีบูชาแม่พระโพสพเพื่อขอมาจะได้เป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัวให้มีแต่ความผาสุก

งานนมัสการพระธาตุนาคน^{๗๘}

^{๗๕} ชวนเที่ยวมหาสารคาม,วารสารท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๑,(ขอนแก่น:โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์,๒๕๖๑),หน้า ๖๔.

^{๗๖} องค์การบริหารส่วนตำบลเหล่าดอกไม้ จังหวัดมหาสารคาม (<http://www.ldm.go.th>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖.

^{๗๗} NNT สำนักข่าว กรมประชาสัมพันธ์ (<https://thainews.prd.go.th/th/>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

พระธาตุนาดูน หรือพุทธมณฑลอีสาน เป็นสถานที่ที่ค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่แสดงว่าบริเวณแห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองของนครจำปาศรี เมืองโบราณในอดีต อีกทั้งได้ขุดพบสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในตลับทองคำ เงิน และสำริด ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ สมัยทวารวดี จึงได้สร้างพระธาตุตามแบบสถูปที่ได้อันพบ และทุกปีจะมีการจัดงานนมัสการพระธาตุนาดูน อ.นาดูน จัดงานในช่วงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ หรือวันมาฆบูชา ของทุกปี โดยจัดที่บริเวณพุทธมณฑลอีสาน พระธาตุนาดูนรวม ๙ วัน ๙ ค่ำ มีการร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนา และกิจกรรมในงานประกอบด้วยขบวนแห่ประเพณี ๑๒ เดือน การทำบุญตักบาตร การเวียนเทียนวันมาฆบูชา การปฏิบัติธรรมวิปัสสนา การออกกนิทรศการของหน่วยงานต่าง ๆ การแสดง แสง สี เสียง ประวัติความเป็นมานครจำปาศรี และการจัดร้านสินค้าชุมชน

งานแห่เทียนเข้าพรรษา^{๗๘}

การถวายเทียนพรรษา และผ้าอาบน้ำฝนได้กระทำขึ้นก่อนเทศกาลเข้าพรรษาแต่พระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาทุกปี เพื่อให้พระสงฆ์จุดบูชาพระรัตนตรัย เป็นเวลา ๓ เดือน สมัยก่อนเทียนพรรษามีความสำคัญเป็นอย่างมากเพราะพระสงฆ์ต้องใช้จุดให้แสงสว่างในการศึกษาพระธรรมวินัย แต่ในปัจจุบันนั้นเทียนพรรษาอาจจะมีสำคัญลดน้อยไป ญาติโยมผู้มีจิตศรัทธาได้เปลี่ยนมาถวายหลอดไฟฟ้า ถ่านไฟฉาย เป็นต้นแทน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ก็ยังมีการถวายเทียนพรรษากันอย่างต่อเนื่อง เพื่อรักษาไว้ซึ่งประเพณีอันดีงามของชาวพุทธไม่ให้สูญหาย ให้ดำรงอยู่สืบไป โดยจัดก่อนวันเข้าพรรษาหนึ่งวัน ในงานจะมีขบวนแห่เทียนของคุ้มต่างๆ และมีการประกวดความสวยงามของเทียน

งานบุญบั้งไฟ^{๗๙}

ประเพณีบุญบั้งไฟ ตำบลบ่อใหญ่ จัดขึ้นที่ วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดมหาสารคาม ประวัติความเป็นมา การจัดประเพณีบุญบั้งไฟของชาวตำบลบ่อใหญ่นั้น เริ่มจัดทำในปีใดไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่ชาวตำบลบ่อใหญ่ก็ได้จัดมาโดยตลอดทุกปี โดยในช่วงแรกมีบั้งไฟ เพียง ๓ บั้ง เท่านั้น เป็นการจุดเพื่อถวาย พ่อปู่ประจำหมู่บ้านและเป็นการเสี่ยงทาย เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในหมู่บ้านในรอบปีที่จะถึง ในการทำบั้งไฟในแต่ละครั้ง นั้นมีการทำกันล่วงหน้าถึง ๓ เดือน โดยจะ มีการตำหม้อ(ดินประสี) ที่วัด โดยวิธีอัด บั้งไฟนั้น จะอัดตามต้นไม้

^{๗๘} เทศบาลเมืองมหาสารคาม (<http://mkm.go.th/web/travelinprovince>) เข้าถึง เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๗๙} NNT สำนักข่าว กรมประชาสัมพันธ์ (<https://thainews.prd.go.th/th/news>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

^{๘๐} กระทรวงวัฒนธรรม : ประเพณีบุญบั้งไฟ (<https://calendar.m-culture.go.th/events>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ที่มีขนาดใหญ่ และเป็นไม้เนื้อแข็งพอสสมควร ตัวบั้งไฟทำ จากส่วนต้น (เหง้า) ของไม้ไผ่ (ไม้ไผ่ บ้าน) ซึ่งมีขนาดใหญ่และหนา ส่วนที่ใช้พัน รอบบั้งไฟเพื่อป้องกันการแตกนั้น เรียกว่า “ลึง” ทำจากไม้ไผ่ นำมาสับเป็นเส้นยาวแล้ว คั่นเป็นเส้นเดียวมีลักษณะคล้ายเชือก การเตรียมงานบุญบั้งไฟการเริ่มเตรียมงานจะเริ่มจากชาวบ้านในคุ้ม แบ่ง งานกันว่าใครทำอะไรนับตั้งแต่การจัดทำบั้ง ไฟ การฝึกหัด การพ้อนรำประกอบขบวน แห่บั้งไฟ การปลุกปะรำที่ปักอาศัยเผื่อแขก ที่เชิญมาร่วมงานจากหมู่บ้านอื่น การ เตรียมหาอาหารไว้ทำบุญและเลี้ยงแขกใน งาน เช่น ทำขนมจีน ช่วงเวลาที่จัด สัปดาห์ที่ ๒ ของเดือนมิถุนายน

งานออนซอนกลองยาวชาววาปี ของดีพื้นบ้าน^{๘๑}

ประเพณีออนซอนกลองยาวชาววาปี ของดีพื้นบ้านเป็นหนึ่งในประเพณีสำคัญในรอบปี ที่ชาวอำเภอลองยาวจังหวัดมหาสารคาม ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน โดยจะจัดงานราวเดือนธันวาคมของทุกปี เพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นของชาวอีสาน โดยเฉพาะกลองยาว ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมที่เป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น เพราะกลองยาว เป็นศูนย์รวมภูมิปัญญา ตลอดจนปราชญ์ต่างๆ ของชุมชน จะจัดงานเป็นประจำในวันศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ สัปดาห์ที่ ๒ ของเดือนธันวาคมของทุกปี ณ สนามที่ว่าการอำเภอลองยาว ในบริเวณงานจะมีการประกวดกลองยาวพื้นบ้านและกลองยาวประยุกต์ ขบวนแห่คณะกลองยาว การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน การออกร้านจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง การประกวดธิดากลองยาว มหรสพต่างๆ

ประเพณีไหลเรือไฟใหญ่^{๘๒}

ประเพณีไหลเรือไฟเป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่งที่ชาวอีสานสืบทอดปฏิบัติในเทศกาลออกพรรษา ทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำถึงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ตามแม่น้ำลำคลอง ส่วนในจังหวัดมหาสารคาม เรียกว่า งานประเพณีไหลเรือไฟใหญ่ ซึ่งจัดขึ้นบริเวณสนามกลางบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย ชาวบ้านและนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยมหาสารคาม ร่วมกันจัดประเพณีไหลเรือไฟใหญ่เพื่อสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงาม

ชุมชนท่าขอนยาง เป็นผู้คนที่สืบเชื้อสายชาวไทญ้อซึ่งเป็นชนเผ่าหนึ่งในภาคอีสาน มีสำเนียงพูดอีสานที่เป็นเอกลักษณ์และมีประเพณี อีกทั้งการแต่งกายที่แตกต่างไปจากชาวอีสานทั่วไป และได้มีประเพณีไหลเรือไฟใหญ่ คือการลอยกระทงที่ใช้ทำจากกาบกล้วยยาวประมาณ ๑ เมตรประดับด้วยดอกไม้ปักธูปเทียนอย่างสวยงาม เรียกกันว่า กระทงสาย และมีการทำเรือไฟเป็นหุ่นรูป

^{๘๑} สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม, แผนปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรม จังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๒, (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, ๒๕๖๒) หน้า ๑. [online : <https://nmpr.go.th>] เข้าถึง ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖

^{๘๒} เทศบาลเมืองมหาสารคาม (<http://mkm.go.th/web/travelinprovince>) เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖.

สัตว์ต่างๆ ลอยไปพร้อมกับกระทงอย่างสวยงาม นอกจากนั้นยังมีการจัดขบวนแห่ การรำบนเรือและ การแข่งเรือยาวอีกด้วย^{๘๓}

๔.๑.๒.๓ โบราณสถานและอารยธรรมจังหวัดมหาสารคาม

กุ้งสันตรัตน์ เป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดมหาสารคามที่เชื่อมโยง ประวัติและความเป็นมาของจังหวัดมหาสารคามตั้งแต่ยุคทวารวดี จนถึงยุคที่ขอมเรืองอำนาจที่สุด ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗^{๘๔} กุ้งสันตรัตน์ ตั้งอยู่ที่ตำบลกุ้งสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอนาดูน ไปทางทิศตะวันออก ประมาณ ๔ กิโลเมตร สร้างด้วยศิลาแลงเป็นศิลปะขอมแบบ บายน มีรูปลักษณะปราสาทหินที่มีปราสาทประธาน เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขด้านหน้ายื่นไปทางทิศตะวันออก มีบรรณาลัยซึ่งเป็นที่เก็บคัมภีร์ทางศาสนา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้หันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน อาคารทั้ง ๒ ล้อมด้วยกำแพงศิลาแลง ซึ่งสร้างยังไม่เสร็จเรียบร้อยอีกชั้นหนึ่ง

กุ้งสันตรัตน์สร้างขึ้นด้วยมีวัตถุประสงค์เพื่อประดิษฐานรูปเคารพสำหรับประกอบ พิธีกรรมทางศาสนา และเป็นโรคยาศาล คือเป็นที่พักรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยอีกด้วย^{๘๕}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเคยเสด็จทอดพระเนตร และทรงเยี่ยมราษฎรที่กุ้งสันตรัตน์แห่งนี้เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๔

กุ้งบ้านเขวา^{๘๖} เป็นโบราณสถานที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ทำด้วยศิลาแลงเป็น รูปกระโจมสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่ที่บ้านเขวา ตำบลเขวา เป็นโบราณสถานที่มีอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ สร้างขึ้นเพื่อเป็นโรคยาศาล ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นศิลปะขอมแบบบายน ทำด้วยศิลาแลง เป็นรูปกระโจมสี่เหลี่ยม สูงจากพื้นดินถึงยอด ๔ วา กว้าง ๒ วา ๒ ศอก ภายในปราสาท มีเทวรูปทำ ด้วยดินเผา ๒ องค์ นั่งขัดสมาธิ ประนมมือ ถือสังข์ มีกำแพงทำด้วยศิลาแลงล้อมรอบ โคปุระ ด้านทิศ ตะวันออกเฉียงใต้มีบรรณาลัย ๑ หลัง มีซุ้มประตูอยู่กึ่งกลางกำแพงแก้ว ด้านหน้าเป็นทางเข้าออก เพียงด้านเดียว ส่วนอีก ๓ ด้าน เป็นประตูหลอก กรอบประตูและทับหลังเป็นหินทราย กรมศิลปากร

^{๘๓} ชวนเที่ยวมหาสารคาม,วารสารท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๑,(ขอนแก่น:โรงพิมพ์ พัฒนาการพิมพ์,๒๕๖๑),หน้า ๘๓.

^{๘๔}มหาสารคาม วารสารเพื่อการท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๒ โดย จังหวัด มหาสารคาม,หน้า ๔๖.

^{๘๕} <https://sites.google.com/site/jakka52010918109/naeana-canghwad-mhasarkham/boran-sthan-canghwad-mhasarkham>, เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖.

^{๘๖} <https://cbtthailand.dasta.or.th/webapp/relattraction/content/2176/กุ้งบ้านเขวา>, เข้าถึง ข้อมูลวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖.

ได้ทำการขุดแต่งเรียบร้อยแล้วการเดินทาง จากตัวเมืองไปตามถนนแจ้งสนิท ๑๓ กิโลเมตร ทางหลวงหมายเลข ๒๓ สายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด

คู่น้อย^{๘๗} ตั้งอยู่ที่บ้านหมี่ ตำบลเขวา อำเภอเมือง ฯ สภาพเป็นเนินดินอยู่กลางทุ่งนา มีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ บริเวณกลางเนิน มีส่วนฐานของอาคารศิลาแลงใสรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่ ๑ ชั้น พบฐานรูปเคารพหินทรายทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส เมื่อพิจารณาจากลักษณะ และแผนผังของโบราณสถานแล้ว สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นสถาปัตยกรรมที่เรียกว่าปราสาทหิน ที่สร้างขึ้นในศิลปะแบบเขมร ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

แหล่งโบราณคดีบ้านค้อน้อย^{๘๘} ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านค้อน้อย ตำบลตลาด อำเภอเมือง ฯ มีลักษณะเป็นเนินดินขนาดเล็ก มีร่องรอยคูน้ำคันดินล้อมรอบ ผังเมืองเป็นรูปวงรี มีพื้นที่ประมาณ ๒๐๐ ไร่ พื้นที่ส่วนหนึ่งปัจจุบันกลายเป็นหนองน้ำสาธารณะ จากการสำรวจได้พบเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่ทั่วไป สันนิษฐานว่า เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดี

เมืองโบราณกันทรวิชัย^{๘๙} อยู่ที่บ้านสระ ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย มีลักษณะเป็นเมืองโบราณ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ผังเมืองเป็นรูปกลมรี คูเมืองกว้าง ๑๘ เมตร และมีคันดิน ๒ ชั้น ความสูงของคันดินปัจจุบันประมาณ ๓ เมตร กว้างประมาณ ๖ เมตร ภายในเมือง มีโบราณสถานสำคัญหลายแห่ง เช่น อุมัญญาคู วัดพุทธมงคล และวัดสุวรรณवास พบเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่ทั่วไป มีทั้งแบบเนื้อหยาบ ลายเชือกทาบ เคลือบน้ำโคลนสีแดง สันนิษฐานว่า เมืองโบราณแห่งนี้ คงมีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สืบต่อมาจนถึงสมัยทวารวดี

โบราณสถานอุมัญญาคู^{๙๐} อยู่ที่บ้านสระ ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย ในเขตเมืองโบราณกันทรวิชัย เป็นอาคารก่อด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังเป็นแท่นยกพื้นคล้ายฐานชุกชี ด้านข้างมีใบเสมาปักอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นอุโบสถ สิ่งที่สำคัญคือ ได้ขุดพบแผ่นเงินดุนจำนวนมาก บรรจุอยู่ในภาชนะดินเผา พบพระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ ๑ องค์ สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ ศิลปะสมัยทวารวดี

^{๘๗} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๘๘} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๘๙} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๙๐} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

กุ้ชขาด (วัดป่ากู่แก้ว)^{๔๑} อยู่ที่บ้านดอนหนอง ตำบลมะขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย ภายในบริเวณวัดมีซากอาคารก่อด้วยอิฐ และศิลาแลง แต่ปรักหักพังจนไม่ทราบรูปทรงที่แท้จริง มีคูน้ำรูปเกือกม้าล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ปัจจุบันมีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้น ทับบนส่วนหนึ่งของศาสนสถานเดิม และสร้างอุโบสถทับส่วนหนึ่งของคูน้ำทางด้านทิศใต้

จากหลักฐานที่ปรากฏ สันนิษฐานว่า โบราณสถานแห่งนี้จะเป็นศาสนสถานในศิลปะกรรมแบบขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๓๘

เตาเผาบ้านเขียบ^{๔๒} อยู่ที่บ้านเขียบ ตำบลขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย มีลักษณะเป็นเนินขนาดใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ ๑๐๐ ไร่ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดบ้านเขียบ (วัดพุทธโชยาราม) จากการสำรวจได้พบร่องรอยของผนังเตาเผาภาชนะ และมีเศษภาชนะเนื้อแกร่งจำนวนมาก แต่ปัจจุบันถูกทำลายไปเกือบหมด สันนิษฐานว่า บริเวณนี้น่าจะเป็นแหล่งเตาเผา เพื่อผลิตภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งประเภทไห มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๔ เป็นวัฒนธรรมแบบล้านช้าง

กู่บ้านแดง^{๔๓} อยู่ที่บ้านแดง ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม เป็นศาสนสถานก่อด้วยศิลาแลง สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นศิลปะขอมแบบบายน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปัจจุบันอยู่ในสภาพปรักหักพังมาก สันนิษฐานว่า ประกอบด้วยปราสาทหิน ๓ หลัง ตั้งเรียงอยู่บนฐานเดียวกัน มีแนวกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ เดิมทีบริเวณรอบประตูทางเข้าปราสาท เคยมีทับหลังหินทรายแดง สลักรูปรัตนตรัยฝ่ายมหายานตั้งอยู่ แต่ปัจจุบันไปตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย กู่บ้านแดงได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๓๘ และประกาศขอบเขตโบราณสถานเมื่อ ๑๕ มีนาคม ๒๕๒๖ มีพื้นที่ ๔ ไร่ ๒ งาน

กู่บ้านสนาม (วัดกู่สุนทราราม) อยู่ที่บ้านสนาม ตำบลเสื่อโกก อำเภอวาปีปทุม เป็นศาสนสถาน ก่อสร้างด้วยศิลาแลง น่าจะมีอาคารอยู่ตรงกลาง แต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ทับไว้ แต่ยังคงเหลือแนวกำแพงศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากั้นอยู่โดยรอบ กู่บ้านสนามได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๓๘ และประกาศกำหนดขอบเขตโบราณสถาน เมื่อ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๕

^{๔๑} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๔๒} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๔๓} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

แหล่งโบราณคดีโนนท้อ อยู่ที่บ้านโชคชัย ตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย มีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๑๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของลำชี่น้อย (ลำชีหลง) ได้พบโบราณวัตถุหลายประเภทด้วยกัน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โลหะที่เป็นเหล็ก และสำริด เบ้าหลอมโลหะ ตะกรัน (ซีแร่) และภาชนะดินเผา จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ประมาณ ๒,๕๐๐ - ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นยุคโลหะ และชุมชนแห่งนี้ น่าจะมีความรู้เกี่ยวกับ โลหกรรมเป็นอย่างดี

แหล่งโบราณคดีวัดป่ามณีมวาราราม อยู่ที่บ้านเขว้าไร่ อำเภอโกสุมพิสัย มีลักษณะเป็นเนินดินรูปยาวรี กว้างประมาณ ๓๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร ความสูงเฉลี่ยประมาณ ๗ เมตร จากพื้นนาโดยรอบ พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบโคลนสีแดง และลายเขียนสี พบตะกรันแร่เหล็ก กระจายอยู่ทั่วไปทั้งเนินเป็นจำนวนมาก สันนิษฐานว่าบริเวณนี้มีการถลุงโลหะที่สำคัญ และอาจมีการผลิตเครื่องมือโลหะด้วย

แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตูม^{๙๔} อยู่ที่บ้านดอนตูม อำเภอโกสุมพิสัย มีลักษณะเป็นเนินดินรูปกลมรี ขนาดกว้างประมาณ ๒๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๔๐๐ เมตร สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๕ เมตร สํารวจพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ แบบผิวเรียบ และแบบเคลือบน้ำโคลนสีแดง บางชิ้นตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบ และลายเขียนสีด้านนอก พบเบ้าดินเผาตะกรัน และเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งที่เผาด้วยอุณหภูมิสูง สันนิษฐานว่าชุมชนโบราณแห่งนี้ได้ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สืบต่อมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

แหล่งโบราณคดีวัดป่าสามัคคีธรรม^{๙๕} อยู่ที่บ้านแพ่ง ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย มีลักษณะเป็นเนินดินรูปยาวรี กว้างประมาณ ๒๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐๐ เมตร สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๓ เมตร สํารวจพบเศษภาชนะดินเผาแบบลายเขียนสี ลายเชือกทาบแบบเคลือบน้ำโคลนสีแดง และแบบผิวเรียบ ส่วนใหญ่พบบริเวณกลางเนิน พบตะกรันกระจายอยู่ทั่วไป สันนิษฐานว่าชุมชนแห่งนี้อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือเหล็ก

ศาลานางขาว อยู่ที่บ้านกุโนนเมือง ตำบลกุสันทรรัตน์ อำเภอนาคู อยู่ในเขตคันดินเมืองโบราณจัมปาศรี ตัวอาคารด้านหน้า ก่อเป็นแนวศิลาแลงจตุรมุข ตัวอาคารหลักตั้งอยู่ถัดมาทางทิศตะวันตก ประมาณ ๓๐ เมตร ประกอบด้วยอาคารจตุรัสย่อมุม มีมุขด้านทิศตะวันออกยาวกว่าด้านอื่น

^{๙๔} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm> มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๙๕} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm> มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

จากการสำรวจได้พบโบราณวัตถุหลายชิ้น มีศิลาจารึกขนาดเล็กอยู่ ๑ หลัก จารึกด้วยอักษรขอมโบราณภาษาเขมร มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ใช้กระเบื้องมุงหลังคาแบบขอมได้พบภาชนะดินเผาจำนวนหนึ่ง ปัจจุบันโบราณสถานศาลานางขาว ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติเมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๓๘

กุ່ทอง อยู่ที่บ้านกุ່ทอง ตำบลกุ່ทอง อำเภอเขียงยืน มีลักษณะเป็นเนินดิน รูปร่างค่อนข้างกลม สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ ๑.๕ เมตร จากการสำรวจพบเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่ทั่วไป พบเครื่องประดับสำริดมีกำไลและตุ้มหู เป็นต้น ซากโบราณสถานก่อด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร อยู่ในสภาพปรักหักพังมาก ในบริเวณใกล้เคียงพบมูลดินที่มีร่องรอยของแนวอิฐอีก ๓ แห่ง สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์

จากหลักฐานที่พบเข้าใจว่ากุ່ทองเป็นงานศิลปกรรมแบบล้านช้าง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๔ กุ່ทองได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติเมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๓๘

แหล่งโบราณคดีโนนหนองบ่อ^{๙๖} อยู่ที่บ้านโนนหนองบ่อ ตำบลบรบือ อำเภอบรบือ มีลักษณะเป็นเนินดินรูปทรงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๒๐๐ เมตร มีศาลเจ้าพ่อจุมดำตั้งอยู่ จากการสำรวจได้พบเศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อหยาบ เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ บางชิ้นมีร่องรอยเขียนสีอยู่ด้วย พบตะกรันกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ทางด้านทิศเหนือของเนินดิน สันนิษฐานว่า เป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ที่รู้จักใช้ความรู้ด้านโลหกรรมเป็นอย่างดีแล้ว

พระพุทธมงคล พระพุทธมิ่งเมือง ตั้งอยู่ที่ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พระคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งเป็นพระเก่าแก่ เป็นโบราณวัตถุ และเป็นที่เคารพสักการบูชาของชาวอำเภอกันทรวิชัยมาแต่ครั้งโบราณ พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้สร้างขึ้นในเวลาเดียวกัน เมื่ออำเภอกันทรวิชัยฝนแล้ง ผู้ชายสร้างพระพุทธรูปมิ่งเมือง ผู้หญิงสร้างพระพุทธรูปยืนมงคล เสร็จพร้อมกันแล้วทำการฉลองอย่างมโหฬาร ปรากฏว่าตั้งแต่ได้สร้างพระพุทธรูปทั้งสององค์แล้วฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ท้องที่นี้เป็นอันมาก

กุ่ม้วมาศ^{๙๗} อยู่ที่บ้านนกออก ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ มีลักษณะเป็นศาสนสถาน ก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ ภายในมีอาคารประธานก่อด้วยศิลาแลง และด้านบนก่อด้วยอิฐเสริมในสมัยหลัง กำแพงด้านทิศตะวันตกมีร่องรอยคล้ายซุ้มประตูทางเข้า ด้านนอกมีคูน้ำรูปเกือบกลมล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง สันนิษฐานว่า เป็นสถาปัตยกรรมขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

^{๙๖} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๙๗} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm>/มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

โบราณสถานบ้านโคกกุ่ (วัดดอนกุ่สามพันคำ) อยู่ที่บ้านโคกกุ่ ตำบลหนองคูขาด อำเภอบรบือ ลักษณะเป็นเนินดินโบราณ ได้เคยขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ เครื่องประดับสัมฤทธิ์ ภาชนะดินเผาสีน้ำตาล มีการปั้นแปะรูปคนขี่ช้าง มีฐานอาคารก่อด้วยศิลาแลง รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๗ เมตร ยาว ๘ เมตร มีคูน้ำรูปเกือกม้าล้อมอีกชั้นหนึ่ง สันนิษฐานว่า มีการอยู่อาศัยมา ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาจนถึงสมัยที่ได้รับอิทธิพลศิลปะขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองเตา อยู่ที่บ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอยักษ์ภูมิ พิสัย ลักษณะเป็นเนินดินรูปร่างค่อนข้างกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๐๐ เมตร สูงจากระดับ พื้นที่โดยรอบประมาณ ๕ เมตร ปรากฏร่องรอยแนวคูน้ำคันดิน ยกเว้นด้านตะวันตก และตะวันออกเฉียงใต้ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ และภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก พบตะกั่วกระจายอยู่ทั่วไป ในบริเวณวัดศรีนครเตา มีสิมก่อด้วยอิฐสอดินที่ขังหลัง ฐานกว้าง ๕ เมตร ยาว ๖ เมตร พบใบเสมา หินรูปหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ (บูรณฉกษ) ซึ่งเป็นศิลปกรรมสมัยทวารวดี สันนิษฐานว่า เป็นที่ตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย สืบเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดี

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองเจีย^{๔๘} อยู่ที่บ้านเจีย ตำบลปะหลาน อำเภอยักษ์ภูมิ พิสัย ลักษณะเป็นเนินดินรูปกลมรี กว้างประมาณ ๒๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๓๐๐ เมตร มีคูน้ำคันดิน ล้อมรอบ พบโบราณวัตถุหลายประเภท เช่น ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ เศษภาชนะเนื้อแกร่ง และเครื่องเคลือบ พบกำไลสำริด หินตุ้ ลูกกลิ้งดินเผา และภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก สันนิษฐานว่า เป็นที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น

โบราณสถานวัดบ้านกุ่ อยู่ที่บ้านกุ่ ตำบลกุ่ อำเภอยักษ์พิสัย ลักษณะเป็นอาคารก่อด้วยอิฐศิลาแลง รูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘

พระธาตุนาดูน^{๔๙} ตั้งอยู่ที่ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นเขตที่มีการขุดพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เพราะบริเวณนี้ได้เคยเป็นที่ตั้งของนครจำปาศรีมาก่อน เมืองโบราณแห่งนี้เป็นย่านที่อยู่ของชุมชนขนาดใหญ่ในอดีต มีความเจริญรุ่งเรืองทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในถิ่นแถบนี้ มาแล้วในอดีต อันพอสันนิษฐานได้ว่า นครจำปาศรีมีความเจริญรุ่งเรืองมา ๒ ยุคด้วยกันคือ ๑.ยุคทวารวดี ระหว่าง พ.ศ.๑๐๐๐-๑๒๐๐ และ ๒.ยุคลพบุรี ระหว่าง พ.ศ.๑๖๐๐-๑๘๐๐ ปัจจุบัน

^{๔๘} <http://www.thaiheritage.net/nation/oldcity/sarakham3.htm> มรดกทางวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๔๙} ชวนเที่ยวมหาสารคาม,วารสารท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๑,(ขอนแก่น:โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์,๒๕๖๑),หน้า ๘.

เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านกู๋ บ้านงสวรรค์ บ้านหนองแคน บ้านหนองทุ่ม บ้านสระบัว ตำบลกุสันทรรัตน์ และบ้านโพธิ์ทอง ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

นครจำปาศรี มีลักษณะตัวเมืองเป็นรูปไข่ กำแพงเมืองประกอบด้วยเชิงเทินดิน ๒ ชั้น มีคูอยู่กลาง คูกว้างประมาณ ๒๐ เมตร เชิงเทินดินสูง ๓ เมตร และกว้างประมาณ ๖ เมตร โบราณวัตถุต่างๆ ที่ค้นพบได้นำไปแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจังหวัดขอนแก่น และที่สำคัญยิ่งก็คือการขุดพบสลูพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในตลับทองคำ เงิน และสำริด ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๕ รับอิทธิพลศิลปะแบบทวารวดีที่รุ่งเรืองอยู่ในยุคนั้น บริเวณลุ่มน้ำตอนกลางของดินแดนสุวรรณภูมิอันได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและศิลปะจากอินเดีย หลักฐานที่ชี้ชัดได้แก่พระพิมพ์ดินเผาจากรูต่างๆ ที่เรียกว่า “พระกรุนาดูน” จากนั้นนครแห่งนี้ก็ได้เปลี่ยนไปรับอิทธิพลของศิลปะแบบลพบุรีอารยธรรมขอมโบราณ

เรื่องราวของนครจำปาศรี เข้าสู่ยุคเสื่อมถอยและเลือนหายไปหลายร้อยปี จนมาชัดเจนอีกครั้งเมื่อปี ๒๕๒๒ เมื่อชาวบ้าน ต.นาดูน ได้ขุดพบพระพิมพ์โบราณจำนวนมาก กรมศิลปากร จึงได้เข้าขุดค้นที่นาแปลงนี้ ปรากฏพบเป็นซากเมืองโบราณและพบสลูจำลองที่สูงราว ๒๔ ซม. ด้านในมีผอบโบราณซึ่งมีถึงสามชั้นโดยชั้นยอดนอกสุดเป็นสำริด ชั้นกลางเป็นเงินและชั้นในสุดเป็นทองคำ ภายในบรรจุอัฐิธาตุ ซึ่งเมื่อผู้เชี่ยวชาญเปรียบเทียบยุคสมัยทั้งของโบราณวัตถุที่ค้นพบ รวมถึงสิ่งก่อสร้างที่รองรับสลูนี้ไว้ ทุกอย่างชี้ชัดว่าผู้คนสมัยนั้นจะจัดเก็บและบูชาสิ่งสำคัญนี้ในลักษณะนี้ เมื่อสิ่งนั้นคืออัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าเท่านั้น รัฐบาลจึงอนุมัติให้ดำเนินการก่อสร้างพระธาตุนาดูนขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำคัญนี้ไว้ให้คงอยู่ตลอดไป การก่อสร้างได้ถอดแบบองค์พระธาตุดอกมาจากสลูจำลองที่ขุดค้นพบนั่นเอง ในเนื้อที่ ๙๐๒ ไร่ โดยการก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.๒๕๒๙ โดยบริเวณรอบๆ จะมีพิพิธภัณฑสถานและวัฒนธรรม สวนรุกขชาติ สวนสมุนไพร ซึ่งตกแต่งให้เป็นสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา

พิพิธภัณฑสถานบ้านเชียงเหียน ตั้งอยู่ที่ บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม มีลักษณะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ด้านนอกตัวเมืองโบราณมีเนินดินโบราณคดีอีก ๕ แห่ง ได้แก่ ตอนข้าวโอ ตอนปู่ตา ตอนย่าเต่า ตอนยาคุ และหนองงา จากการขุดค้นครั้งแรก ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ มีเครื่องใช้สำริดฝังร่วมอยู่ด้วยหลายโครง ต่อมาได้ขุดค้นพบว่า มีชั้นดินลึกประมาณ ๖ เมตร ชั้นดินล่างสุด แสดงถึงการเริ่มต้นอยู่อาศัยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ ภาชนะดินเผาเคลือบ และภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ชั้นดินด้านบนสุด พบหลักฐานการอยู่อาศัยของคนยุคปัจจุบัน

วัดมหาชัย (วัดพระอารามหลวง) เป็นวัดคู่บ้านคูเมืองของจังหวัดมหาสารคาม เดิมมีชื่อว่า “วัดเหนือ” ถูกก่อตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ มีพื้นที่กว่า ๑๐ ไร่ ว่ากันว่าเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์และเป็นวัดที่เลื่อมใสของชาวจังหวัดมหาสารคาม ทำให้มักมีผู้คนมากราบไหว้บูชาเป็นจำนวนมาก

มาก โดยในบริเวณวัดยังมีต้นไม้อายุที่หายาก ก็คือ “ต้นสาละ” ซึ่งเป็นต้นไม้อายุที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาปฏิบัติเพียรนั่นเอง

วัดหนองหูลิง ตำบลมิตรภาพ อำเภอแกดำ พบอุโบสถหลังงามสีเหลืองอร่าม ที่สร้างขึ้นมาจากแรงศรัทธาของชาวบ้าน โดยอุโบสถหลังนี้สร้างเป็นรูปทรงเรืออนันตนาคราช มีลวดลายวิจิตรบรรจง และภายในอุโบสถมีองค์พระพุทธรูปมหาชัยมงคลเมณฑลสารคามพิทักษ์ พระพุทธรูปเนื้อโลหะประดิษฐานอยู่ภายใน

สิมวัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาคู สิมวัดโพธารามเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานที่เหลืออยู่เพียงน้อยนิด เพราะสิมหรือโบสถ์โบราณที่สร้างแบบอีสานแท้ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่ปัจจุบันจะโดนรื้อถอน ไม่ก็เสื่อมสภาพไปหมดแล้ว^{๑๐๐} สิม เป็นชื่อเรียกโบสถ์โบราณของภาคอีสาน มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งการก่อสร้างและลวดลายการวาดภาพฝาผนังที่หาได้ยากมาก สิมวัดโพธารามตั้งอยู่ที่บ้านดงบัง ต.ดงบัง อ.นาคู จ.มหาสารคาม สร้างแบบก่ออิฐฉาบปูน พื้นเมือง ฐานยกสูง หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง มีช่องหน้าต่าง ด้านหน้าสิมมีรูปปั้นพญานาคเอกลักษณ์ของสิมอีสานที่สมบูรณ์นั่นคือ ฮูปแต้มฝีมือช่างท้องถิ่นชื่อนายชาลายและนายสิงห์ ที่ใช้เทคนิคการวาดด้วยสีฝุ่นวรรณะเย็น ถ่ายทอดเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก พุทธประวัติ พระมาลัย สิ้นไซ สลับกันไปมา หลายตอนเป็นเรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านและวัฒนธรรมอีสาน นอกจากนี้ในวัดยังมีศาลาการเปรียญเก่าแก่ที่เรียกว่า หอแจก ตั้งอยู่ข้างๆ อีกด้วย^{๑๐๑}

สิมวัดป่าเลไลย์^{๑๐๒} บ้านหนองพอก สิมวัดป่าเลไลย์ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากสิมวัดโพธาราม อายุการสร้างจัดว่าใกล้เคียงกันเพราะใช้ช่วงวาดฮูปแต้มคนเดียวกันซึ่งชื่อว่า นายสิงห์ ภาพที่วาดบนผนังสิมได้วาดไว้ทั้งด้านนอกและด้านใน ด้านในวาดพุทธประวัติ พระมาลัย ผนังด้านนอกวาดเรื่องพระลัก-พระลาม (รามเกียรติ์ฉบับลาว) และพระเวสสันดรชาดก

สิมวัดยางทองวราราม^{๑๐๓} อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

วัดบ้านยางเป็นวัดเก่าแก่ ตั้งขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๓๙ (รัชกาลที่ ๑) ผู้นำในการก่อสร้างได้แก่พระทอง รมมปชโชโต และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๓๖๘

^{๑๐๐} ชวนเที่ยวมหาสารคาม วารสารท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคามประจำปี ๒๕๖๑, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๔๐.

^{๑๐๑} <https://thailandtourismdirectory.go.th/th/attraction/21597/สิมวัดโพธาราม จังหวัดมหาสารคาม.เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๖>.

^{๑๐๒} ชวนเที่ยวมหาสารคาม วารสารท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคามประจำปี ๒๕๖๑, (ขอนแก่น:โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๔๑.

^{๑๐๓} <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=muralsay&month=09-2017&date=01&group=8&gblog=36> เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๖๖.

ต่อมา ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ (รัชกาลที่ ๖) ซึ่งในการบูรณะครั้งนั้น ได้มีการวาดรูปแต้มขึ้นใหม่โดยมีช่างหน่วยเป็นช่างภาพและมีช่างแต้มเป็นลูกมือ ๔ คนคือหลวงพ่อดุ้ย ครูกองอาจารย์หลงและอาจารย์ฟื้น

วัดบ้านยางได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๒๕

ภาพที่วาดบนผนังสิมได้วาดไว้ทั้งด้านนอกและด้านในของสิม (โบสถ์อีสาน) บริเวณเหนือและใต้หน้าต่างกระจกในศาลาการเปรียญ

ด้านนอก: เขียนเต็มผนังทั้งหมด มีทั้งเรื่องเวสสันดรชาดก พระมาลัยและพุทธประวัติ ด้านล่างสุดใต้ขอบหน้าต่างเป็นเรื่องราวปาจิตต์-นางอรพิมพ์ รูปแต้มที่นี้มีประเพณีและวิถีชีวิตอีสานแทรกอยู่มากมาย

ด้านใน: เขียนภาพอดีตพุทธไว้ ๓ ด้าน ผนังด้านทางเข้าเขียนภาพทหารและครุฑ

ศาลาการเปรียญ: เหนือหน้าต่าง เขียนเป็นภาพพุทธประวัติ เวสสันดรชาดกและทิวทัศน์ในชนบท ใต้หน้าต่างเขียนพุทธประวัติ ฮีตสิบสอง (ประเพณี ๑๒ เดือนของอีสาน) ทั้งยังมีวรรณคดีและนิทานพื้นบ้านต่างๆ ได้แก่เรื่องขุนช้างขุนแผน หลวิชัย-คาวี สังข์ทอง ไกรทอง ทีฆาฎกุมาร โสนน้อยเรือนงาม ปลาบู่ทอง เมขลา-รามสูรและท้าว ๗ หวด ๗ ไท

๔.๒ ภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน

คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นและมหาสารคามแล้ว พบว่า แหล่งอารยธรรมน้ำชีจังหวัดขอนแก่น ตำบลสวาทเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชุมชนอีสาน ที่มีการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบัน และเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาแหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่นมากที่สุด ส่วนแหล่งอารยธรรมน้ำชีจังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยพิจารณาว่าพื้นที่ตำบลหนองพอก อำเภอนาดูน วัดป่าเลไลย์ เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชุมชนอีสาน คณะผู้วิจัยจึงเลือกตำบลสวาทในจังหวัดขอนแก่นและพื้นที่ตำบลหนองพอก อำเภอนาดูน เป็นพื้นที่วิจัย ในการถอดบทเรียนแนวทางการอนุรักษ์อารยธรรมลุ่มน้ำชี

๔.๒.๑ ภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน คือองค์ความรู้ ความสามารถของบรรพบุรุษอีสานที่ประดิษฐ์ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือทำมาหากิน สิ่งอำนวยความสะดวก ศิลปะ วัฒนธรรม จารีตประเพณี เช่น เครื่องจักสาน เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องนุ่งห่ม การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดจากการสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษ แล้วถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงยุคปัจจุบัน สำหรับภูมิปัญญาอีสานในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยขอยกเอาภูมิปัญญาอีสานที่มีความโดดเด่นเพียง ๖ ด้าน ดังนี้ ๑) ภูมิปัญญา

การแพทย์ ๒) ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ ๓) ภูมิปัญญาการจักสาน ๔) ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ๕) ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม ๖) ภูมิปัญญาการทอผ้า

๑. ภูมิปัญญาการแพทย์

คนอีสานรู้จักการใช้สมุนไพรมาตั้งแต่สมัยโบราณ ก่อนที่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันจะถูกนำเข้ามาเผยแพร่ การใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคก็ยังคงมีการใช้อยู่ทั้งในเขตเมืองและในเขตชนบท โดยเฉพาะในเขตชนบทที่ห่างไกลตัวเมืองนั้นจะมีหมออายุสมุนไพโรประจำหมู่บ้าน โดยหมออายุสมุนไพโรจะทำการรักษาโรคขั้นพื้นฐานให้กับคนในหมู่บ้านก่อนที่จะส่งไปรักษาที่โรงพยาบาล เพื่อให้หมอทางโรงพยาบาลรักษาตามขั้นตอนของแพทย์แผนปัจจุบันต่อไป ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญมากในยามเจ็บป่วยของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามชนบทห่างไกล การรักษาโรคด้วยหมอพื้นบ้านจึงถือว่าเป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของคนอีสานมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงทุกวันนี้

๑) หมอพื้นบ้านหรือหมอยา คือผู้รักษาผู้ป่วยด้วยยาสมุนไพโร ด้วยการเป่า ด้วยการสีกยา ด้วยการจับเส้นเอ็น ด้วยน้ำมันต์ เป็นต้น การรักษาด้วยวิธีการเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีสานที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษล้านช้างและการรักษาแบบพื้นบ้านนี้ยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ ถึงแม้ในปัจจุบันมีความเจริญด้านการแพทย์และเป็นที ทุกคนสามารถเข้าถึงบริการในการรักษาตามสถานพยาบาลหรือตามโรงพยาบาลต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน แต่ถึงกระนั้นการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณก็ยังไม่เสื่อมคลายไปจากสังคมอีสาน แต่กลับกันปัจจุบันแพทย์แผนโบราณได้มีการพัฒนาและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมอย่างมาก โดยมีการเปิดหลักสูตรแพทย์แผนไทยในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศไทย และมีการรักษาตามโรงพยาบาลต่างๆ คู่กันไปกับแพทย์แผนปัจจุบัน สำหรับหมอยาแบ่งออกดังนี้

๒) หมอยาฮากไม้ (รากไม้) คือหมอยารากไม้หรือหมอยาสมุนไพโร ซึ่งเป็นหมอที่ทำการรักษาผู้ป่วยและรักษาสัตว์ด้วยสมุนไพโร สำหรับยาสมุนไพโรที่ใช้ในการรักษาแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มหลัก^{๑๐๔} ดังนี้

(๑) สมุนไพโรที่เป็นพืช คือหมอยาจะมีความรู้สรรพคุณของต้นไม้แต่ละชนิดว่ามีคุณสมบัติในการรักษาโรคอะไรและจะใช้ส่วนไหนของพืชในการทำยา พืชบางชนิดอาจจะใช้ลำต้น ใช้เถาเครือ ใช้รากเหง้า ใช้ใบ ใช้ดอกในการทำยา

(๒) สมุนไพโรที่เป็นสัตว์ คือหมอยาจะมีความรู้สรรพคุณสัตว์แต่ละชนิดว่ามีคุณสมบัติในการรักษาโรคอะไรและจะใช้ส่วนไหนของสัตว์ในการทำยาจะมีทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ เช่น เปือกห้อย กระดุกสัตว์ เขาสัตว์ หนังสัตว์ น้ำมันสัตว์ เป็นต้น

(๓) แร่ธาตุ คือ จำพวกแร่ธาตุที่สลายตัวยากและสลายตัวย่าง

^{๑๐๔} วัฒนาพร ชินพรและคณะ, การใช้สมุนไพโรในชุมชน อำเภอคำม่วง และกิ่งอำเภอสามชัย จังหวัดกาฬสินธุ์, (กาฬสินธุ์: โรงพยาบาลคำม่วง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๐.

ตัวยาสมุนไพรทั้ง ๓ ชนิดนี้ จะใช้ตามสัดส่วนของยาแต่ละชนิดในรักษาโรค และในขณะเดียวกันก็มีการรักษาควบคู่ไปกับคาถาอาคม โดยมีการเสกเป่าก่อนการรักษา เช่น การปลุกเสกยาก่อนปรุงหรือผสมตัวยาเพื่อเอาเคล็ดในการรักษาโรค สำหรับการปลุกเสกยาของหมอพื้นบ้านแต่ละคนล้วนมีสูตรที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครูบาอาจารย์โดยมีการสืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น เพราะคนโบราณมีความเชื่อว่าทุกอย่างนั้นมีจิตวิญญาณ โดยเฉพาะวัตถุต่างๆ นั้นเมื่อนำมาปรุงเป็นยา ก็จะต้องมีการปลุกเสกก่อนจึงจะมีความศักดิ์สิทธิ์หรือมีคุณค่าทางยา ความเชื่อในการเข้าป่าเก็บยาสมุนไพรมาทำยารักษาโรคจะต้องขุดหรือตัดยาผู้ตัดต้องอยู่ทางทิศตะวันตกของต้นยาในตอนเช้า เพื่อที่จะไม่ให้เงาของเราไปทับต้นไม้ที่เราจะเอาไปทำยา มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นการลบหลู่คุณของยา ซึ่งจะทำให้ยาไม่มีสรรพคุณดีเท่าที่ควร ด้วยความเชื่อว่ายาดีต้องมีเทพรักษาคุ้มครอง

๓) หมอเป่า คือหมอที่มีวิธีการในการรักษาโรคด้วยการเสกเป่า ส่วนมากจะเคี้ยวสมุนไพรประกอบในการเป่า เช่น เคี้ยวหมากเป่า เคี้ยวกระเทียมเป่า หมอเป่ารักษาโรคต่างๆ เช่น ฝีโรครำเริบ (เด็กที่คลอดใหม่มีร่องไห้ในเวลากลางคืน) ปวดศีรษะด้านเดียว ตลอดจนโรคผิวหนังบางชนิด เช่น งูสวัด (โรคติดเชื้อไวรัส มีสาเหตุมาจากเชื้อไวรัสชนิดเดียวกับเชื้อที่เป็นสาเหตุของโรคอีสุกอีใส) หมอเป่าก็จะทำการรักษาด้วยการเป่า โดยพิธีกรรมและอุปกรณ์ประกอบในการเป่ารักษาตามที่ตนได้เคยรักษาแบบสืบทอดกันมา

๔) หมอน้ำมัน คือหมอที่ใช้คาถาอาคมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการเสกคาถาลงในน้ำทำเป็นน้ำมันแล้วทำการพรมลงไปยังคนไข้หรือให้ดื่มกินน้ำมัน เพื่อขับสิ่งชั่วร้ายที่เข้าสิงอยู่ในร่างกาย เช่น ฝีเข้า ถูกคุณไสยโดยการกระทำของผู้ไม่หวังดีในทางไสยศาสตร์ซึ่งเป็นเป็นเรื่องลึกลับไม่สามารถจะมองเห็นได้ในระดับของสามัญชนธรรมดา

๕) หมอเอ็น คือหมอนวดที่จับเส้นเอ็นคลายความปวดเมื่อยซึ่งเป็นที่แพร่หลายอยู่ในขณะนี้ โดยเฉพาะต้นตำรับหมอนวดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เป็นการบีบนวดเพื่อรักษาโรค ในขณะเดียวกันก็ยังมีหมออีกประเภทหนึ่งที่ได้รับการสืบทอดมาจากประเทศจีน คือหมอฝังเข็ม ก็ทำการรักษาโรคด้วยการฝังเข็มตรงจุดเส้นเอ็นที่มีอาการเจ็บป่วยนั้น แต่การรักษาโรคทั้งสองแบบนี้ก็มีจุดหมายเดียวกัน เช่น โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต แก้วปวดเมื่อยตามร่างกาย นวดคลายเส้นเอ็น นวดคลายเครียดโดยใช้หัวแม่มือและนิ้วชี้ ตลอดจนการใช้เท้าเหยียบไปตามร่างกายด้วยพิธีกรรมที่ได้ศึกษามา

๖) หมอเหยียบ คือการรักษาโรคด้วยการใช้เท้าเหยียบ ซึ่งเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ อาศัยศรัทธาและคาถาอาคมประกอบในการรักษาโรค สำหรับโรคที่ทำการรักษา เช่น โรคอัมพฤกษ์ โรคอัมพาต ปวดตามร่างกาย ตลอดจนโรคผิวหนังต่างๆ ส่วนพิธีการรักษา หมอจะเหยียบอาศัยความร้อนจากเหล็กที่นำไปเผาให้แดงแล้วเอาเท้าไปเหยียบน้ำมันงาที่ผสมกับน้ำมันมะพร้าวและผสมกับยาสมุนไพรต่างๆ ตามสูตรของหมอที่ทำการรักษา หลังจากเอาเท้าไปเหยียบน้ำมันแล้วก็เอาเท้าไปเหยียบ

เหล็กกล้าที่นำออกมาจากไฟ แล้วเหยียบเหล็กแดงแล้วก็เอาเท้าไปเหยียบคนป่วยอีกต่อหนึ่ง ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าอาการจะดีขึ้นหรือหายจากโรคภัยไข้เจ็บ

๓) **หมอน้ำมัน** คือการรักษาโรคอีกแขนงหนึ่งของคนโบราณอีสานที่สืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน หมอน้ำมันจะรักษาโรคด้วยการทาน้ำมันแทนการนวดหรือแทนการเหยียบ ยาที่นำมารักษาทำมาจากน้ำมันสัตว์และน้ำมันพืช เช่น น้ำมันเสือ น้ำมันเลียงผา น้ำมันมะพร้าว น้ำมันงา น้ำมันที่ได้จากพืชตระกูลวานต่างๆ แล้วนำมาผสมกันตามอัตราส่วนที่กำหนดแล้วนำไปทาตามร่างกาย เพื่อรักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ปวดตามร่างกาย ปวดตามข้อตามกระดูก เป็นต้น

๔) **การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟ^{๑๐๕}** เป็นวิธีหนึ่งของการแพทย์พื้นบ้านอีสาน ใช้รักษาผู้ป่วยที่ได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุ เช่น ตกต้นไม้ ควายชน หรือรถจักรยานยนต์ล้ม ผู้ที่ได้รับอุบัติเหตุมีอาการเคล็ด ขัดยอก ฟกช้ำดำเขียว แผลถลอก การย่างไฟมีจุดเด่นในการแก้อาการเจ็บป่วยโดยช่วยให้เลือดลมในร่างกายไหลเวียนดี ทำให้เลือดกระจายและป้องกัน เลือดตกในหรือเลือดคั่งค้างเป็นการใช้ความร้อนที่เหมาะสมผ่านตัวยา สมุนไพร เพื่อให้ออกฤทธิ์และความร้อน ไอน้ำมันจะทำให้ น้ำมันหอมระเหย ในสมุนไพร ช่วยบำบัดเลือดลมในร่างกายให้เป็นปกติ

การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟเป็นภูมิปัญญาอีสานที่ใช้รักษามาตั้งแต่บรรพบุรุษ การย่างไฟเป็นทั้งกระบวนการปฐมพยาบาลและรักษาผู้ที่ ประสบอุบัติเหตุที่มีการใช้มานานนับร้อยปี โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ ต่าง ๆ ในภาคอีสาน การย่างไฟมีวิธีการ ดังนี้

(๑) นำแคร่มาวางไว้ที่โล่ง ตัดไฟใช้ไม้พินหรือถ่าน ไม้ที่นิยมนำมา ใช้ ได้แก่ จิก (เต็ง) ชี้เหล็ก สะแกนา จากนั้นเทข้าวเปลือกที่นึ่งใหม่ แล้วเกลี่ยกระจายให้ทั่วบริเวณแคร่ตามที่ ต้องการ

(๒) วางสมุนไพรลงบนแคร่ให้ทั่ว (แล้วแต่สูตรตำรับ) ปูผ้า หรือเสื่อที่ชุบน้ำแล้วบนชั้นของสมุนไพร (ต้องชุบน้ำก่อนอย่างเสมอและ หลังจากย่างได้ ๒-๓ ชั่วโมง ต้องพรมน้ำให้ชุ่ม) สำหรับสมุนไพรที่ใช้ในรักษาผู้ป่วยด้วยการย่าง สมุนไพรหลัก ได้แก่ ใบนาค ใบเป้ง เป็นต้น

(๓) ก่อนทำการรักษาให้ผู้ป่วยดื่มเหล้าขาว ๔๐ ดีกรี ๑-๒ กัง (ประมาณ ๓๐-๔๐ มิลลิลิตร) ผสมน้ำตาลทราย ๑-๒ ช้อนโต๊ะก่อน เพื่อป้องกันและรักษาอาการ “เลือดดีขึ้น” หมายถึงภาวะเลือดตกใน ทำให้เลือดไม่แข็งตัว

(๔) ผู้ป่วยต้องอาบน้ำให้สะอาด โดยการอาบน้ำอุ่นที่มีส่วนผสม ของใบมะขาม และใบหนาดต้มให้เดือด

^{๑๐๕} กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖๐.

(๕) ให้สวมเสื้อผ้าหลวมๆ ระบายอากาศหรือถ่ายเทความร้อน ได้ดี เวลาอย่างไรก็ได้ไม่ต้องอบอุ่นเกินไป

(๖) การนอนบนแคร่ที่มีฮีทริง ต้องเผ้าระวังหรือประเมิน อาการผู้ป่วยทุกระยะ เพื่อป้องกันไม่ให้ความร้อนมากเกินไปจนผิวหนัง ลวกพอง

(๗) ระยะเวลาที่ใช้ย่างขึ้นอยู่กับอาการของผู้ป่วย ว่าผู้มีอาการหนักมากน้อยเพียงใด หมอพื้นบ้านก็จะทำการวินิจฉัย แล้วจึงทำการรักษาโดยการย่างตามอาการหนักเบา ซึ่งมีการย่างอยู่ ๓ ระยะดังนี้

ก. ระดับเล็กน้อย ย่างไฟครั้งละ ๒ - ๔ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๑ - ๒ วัน

ข. ระดับปานกลาง ย่างไฟครั้งละ ๓ - ๕ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๒ - ๔ วัน

ค. ระดับการเจ็บป่วยรุนแรง เช่น กระดูกหัก หมดสติ ย่างไฟครั้งละ ๔-๗ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๓ - ๕ วัน

ปัจจุบันยังมีการถือปฏิบัติอยู่หลายชุมชน แต่ละชุมชน มีหลักการเหมือนกัน แต่อาจมีตำรายาที่ใช้ในการย่างไฟแตกต่างกัน ในการรักษาผู้ประสบอุบัติเหตุ การประกาศขึ้นบัญชี การย่างไฟ การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟ ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

๙) การรักษาผู้ป่วยด้วยการสักยา^{๑๐๖} เป็นภูมิปัญญาในการรักษาโรคของคนที่สันนิษฐานประเภทหนึ่ง เช่น สักเพื่อลดอาการปวดศีรษะ ลดอาการปวดบวมตามข้อ ถอนพิษต่าง ๆ โดยเฉพาะพิษจากแมงมุมกัด ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ น้ำยาที่ใช้ประกอบการสักและวิธีการสัก

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา น้ำยาที่ใช้ประกอบการสัก ประกอบด้วย ว่านกระจาย ว่านแก้ เส้นขอด ว่านขมิ้นขาว ว่านถอนพิษร้อยแปดและน้ำมันขิงแดง ถ้าไม่มี ให้ใช้น้ำมันเลียงผาแทน แต่คุณภาพจะด้อยกว่าน้ำมันจากขิงแดง การเตรียมน้ำยาเพื่อใช้ในการสัก ให้นำหัวว่านสดทั้งหมดมาหั่นให้เป็น ชิ้นบาง ๆ แล้วนำไปทุบกับน้ำมันมะพร้าวผสมกับน้ำมันงา โดยมี คาคากำกับในการสัก ส่วนการจับขิงแดงมาใช้ต้องระวังเป็นพิเศษ เพราะถ้าถูกบั้งก็ต่ออาจตายได้

วิธีการสักเริ่มจากการหยดน้ำยาลงบริเวณที่ต้องการรักษา เช่น กรณีรักษาพิษให้หยดน้ำยารอบ ๆ ปากแผล แต่ถ้ารักษาอาการปวดเมื่อย ให้หยดน้ำยาไปตามเส้นที่ต้องการรักษาอาการปวด จากนั้นใช้เข็มสัก บริเวณที่มีหยดน้ำยาทุกหยด ๕-๖ ครั้ง แถงบริเวณผิว ๆ ไม่ลึกเหมือน การสักยันต์ เมื่อน้ำยาแห้งแล้ว ใช้สำลีสูดน้ำมันขิงแดงหรือน้ำมันเลียงผา เช็ดบริเวณที่สักไว้ ตำรับพ่อแพง นาคะอินทร์ มีคาคาในขณะที่เช็ดน้ำมัน ว่า “โอมสามเฒ่า โอมสามแก่ โอมสามพาข้าว โอมเฒ่าผีโพง โอมเฒ่าผี พาย โอมสหายยาเด้อ มนต์อันนี้กูซื่ออยู่เลือดขึ้น มนต์อันนี้กูซื่ออยู่ เลือดลง ว่าซิงลงเลือด

^{๑๐๖} อ่างแล้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๑๖๑.

แล้วถูกซีเป่าเลือดหมู่นี้ให้มันมันบัดนี้แล้วนครโอม สะหะโอมสหายยาเพื่อ” (คาถาสลายเลือด) ข้อห้ามของการสักรักษามี ๒ ประการ คือ น้ำยาที่สกัดจาก ว่านห้ามนำมาสูดดม และเมื่อได้รับการรักษาด้วยการสักไปแล้วห้ามกินดักแด้ โดยเด็ดขาด เพราะโปรตีนจากดักแด้จะไปลดประสิทธิภาพของยาที่อยู่ในร่างกาย ทั้งนี้ การสัก คือ การทำให้ผิวหนังเป็นรู เพื่อให้ยาซึมเข้า สู่บริเวณที่เป็นปัญหาโดยตรง ส่วนน้ำมันที่ใช้มีลักษณะเป็นน้ำกระสาย ยา ช่วยให้ยาเดินได้ดีขึ้น จากบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัจจุบันการสัก เพื่อรักษาโรคลดลง ในปัจจุบันอาจมีผู้รู้ไม่เกิน ๒๐ ท่าน ปัญหาที่สำคัญ คือ ยังไม่มีการถอดองค์ความรู้ทางด้านนี้ เพื่อนำมาอนุรักษ์ฟื้นฟูและ พัฒนาการใช้ในขั้นต่อไป การสักเพื่อใช้ในการรักษาโรคลดลงคงปรากฏในหมอสักในบางพื้นที่ของภาคอีสาน

การประกาศขึ้นบัญชี การสักยา ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

๒. ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ

การรับประทานอาหารของคนอีสานแต่ละเมื่อจะมีอาหารหลายประเภท ทำให้คนอีสานได้รับประทานอาหารแต่ละเมื่อครบ ๕ หมู่ ซึ่งเป็นคุณค่าอาหารด้านโภชนาการ สำหรับอาหารที่เป็นอัตลักษณ์ของคนอีสาน ปลาร้า ส้มตำ แจ่วบอง เป็นต้น

๑) **ปลาร้าหรือปลาแดก^{๑๐๗}** เป็นภูมิปัญญาในการถนอม อาหารของคนไทยในทุกภูมิภาคที่มีมาแต่ โบราณ เพื่อที่จะเก็บปลาที่มาจากธรรมชาติ ในช่วงต้นฤดูฝนไว้กินนาน ๆ วิธีการทำปลาร้า คล้ายคลึงกัน แต่จะแตกต่างกันที่ส่วนผสม และระยะเวลาในการหมัก

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา การหมักปลาร้าต้องหมักในไห ภาคอีสานจึงเรียกว่า “ปลาแดก” ตามลักษณะของการบรรจุปลาลงในไห การแดก คือ การยัดปลาให้แน่นที่สุดแล้วปิดฝาไหให้สนิท การหมักปลาร้ามี ๒ แบบ คือ ๑) ปลาร้าข้าวคั่ว ได้จากการหมักปลาขนาดกลางและขนาดใหญ่ร่วมกับเกลือและข้าวคั่ว ปลาร้าที่ได้จะมีลักษณะและ เนื้ออ่อนนุ่ม สีเหลืองเข้ม และมีกลิ่นหอม ปลาสดที่นิยมใช้ คือ ปลากระตี่ ปลาสลิด ปลาหมอเทศ ปลาดุก ปลาช่อน นิยมนำไปปรุงอาหารประเภทน้ำพริก และป่น (ป่น คือ ปลาต้มกับน้ำปลาร้าใส่หอม กระเทียมและพริกเผา โขลกให้เข้ากันทำเป็นเครื่องจิ้ม) ๒) ปลาร้ารำ ได้จากการหมักปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาสร้อย ปลาชิว ปลากระตี่ หมักร่วมกับเกลือและรำ หรือรำผสมข้าวคั่ว ปลาร้า ที่ได้จะมีสีคล้ำ ปลายังมีลักษณะเป็นตัวเนื้อไม่นิ่มมาก มีกลิ่นรุนแรงกว่า ปลาร้าข้าวคั่ว นิยมนำไปปรุงอาหารเพื่อเพิ่มรสชาติ เช่น ปรุงน้ำแกง ปรุงในส้มตำ ปรุงในลาบ ก้อย คั่วไก่ คั่วเนื้อ รส กลิ่น สีของปลาร้า ขึ้นอยู่กับสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่าง ปลา เกลือและอุณหภูมิ ส่วนกลิ่นที่หอมและรสที่ไม่เค็มเกินไป ขึ้นอยู่กับ การใช้ข้าวคั่วและรำใหม่ที่มีคุณภาพ ปลาร้าที่หมักนานประมาณ แปดเดือนขึ้นไปถึงหนึ่งปี จะให้รสชาติที่ดี เค็มดีรสสำคัญ

^{๑๐๗} อ่างแล้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๕๔-๕๕.

ในการหมักปลาร้า คือการใช้เกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นเกลือในท้องถิ่นอีสาน ซึ่งสามารถยับยั้งการเจริญเติบโตของจุลินทรีย์และทำให้มีรสไม่เค็มมากเกินไป คนอีสานมักนิยมใช้น้ำปลาร้า เป็นเครื่องปรุงรสแทนน้ำปลาในอาหารทุกอย่าง ปัจจุบันมีผู้นำปลาร้า ไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อาหารต่าง ๆ เช่น ปลาร้าบองหรือแจ่วบอง น้ำพริกปลาร้า ปลาร้าก้อนตลอดจนแปรรูปเป็นปลาร้าก้อน ปลาร้าผง เพื่อพกพาได้สะดวกยิ่งขึ้น การประกาศขึ้นบัญชี ปลาร้า

ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปลาแดก เป็นภาษาอีสาน หมายถึง “ปลาร้า” ปลาแดกเป็นอาหารหลักและใช้เป็นเครื่องปรุงรสอาหารอีสานเกือบทุกประเภท และรับประทานได้ทุกมื้อจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของคนอีสาน สำหรับปลาแดกเป็นภูมิปัญญาการถนอมอาหารของคนอีสาน โดยการนำเอาปลาที่เหลือจากการกินมาทำปลาร้าเพื่อ รักษาปลาไว้ให้รับประทานในระยะยาวนาน การทำปลาร้านั้นส่วนมากจะนิยมใช้ปลาตัวเล็ก เช่น ปลาขาว ปลาสร้อย ปลากระดี่ นำมาหมักเป็นปลาร้า ซึ่งต้องเป็นปลาที่สดใหม่ ควักไส้ ล้างน้ำ ทำความสะอาดอย่างดี ถ้าเป็นปลาที่มีเกล็ดต้องขอดเกล็ดออกให้หมดเสียก่อน แล้วล้างน้ำให้สะอาด คลุกเกลือแล้วนำมาคลุกผสมกับข้าวคั่วหรือรำก่อน การหมักปลาร้าเป็นสูตรเฉพาะของแต่ละคน บางสูตรหมักเกลือไว้ ๑ คืบ แล้วจึงนำมาคลุกกับรำอ่อน ซึ่งบางคนอาจจะคั่วรำก่อน หรือคลุกกับข้าวคั่ว แล้วจึงบรรจุใส่ภาชนะที่แห้งสะอาด กดให้แน่น (แดกลงไปให้แน่น) ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “แดก” หรือ “ปลาแดก” ของชาวอีสานและชาวลาว แล้วปิดให้สนิทหมักไว้อย่างน้อย ๓ เดือน จึงรับประทานหรือนำออกขายหรือจำหน่ายได้^{๑๐๘}

๓. ภูมิปัญญาการจักสาน

งานจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อใช้ในครัวเรือนมาแต่โบราณ งานจักสานเกิดจากภูมิปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ ที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้ในการดำรงชีวิตของคนอีสานลุ่มน้ำชี ในการประกอบอาชีพ โดยการนำเอาวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ มาจักสานจักสานสุมไก่ กระด้ง กระติบข้าว สำหรับข้าว เป็นต้น ซึ่งอุปกรณ์ในการทำมาหากินตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สำหรับคนอีสานลุ่มน้ำชีก็จะมีภูมิปัญญาด้านการจักสาน ดังนี้

๑) **ไซตักปลา**^{๑๐๙} คนอีสานที่อาศัยน้ำชีในการดำรงชีวิต อุปกรณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ไซ ซึ่งเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำ โดยมากตักปลาในแม่น้ำ ใช้งานในแหล่งน้ำไม่ลึก มักเป็นแหล่งน้ำ

^{๑๐๘} จักรพรรณ วงศ์พรพวัฒน์ และสาริกา ไสวงาม, ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตของอาณาจักรล้านช้าง, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๑๙๓

^{๑๐๙} ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย, แหล่งที่มา: [https://maekhawtom.go.th/สืบค้น](https://maekhawtom.go.th/สืบค้นเมื่อวันที่) เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖]

ไหลและเป็นการเปิดช่องระบายน้ำเข้าออกตามแม่น้ำลำคลอง หรือนาคันนา ไชมีหลายรูปทรง ตั้งชื่อตามรูปทรงนั้น เช่น ไชปากแตร สานเป็นรูปกรวยปากไชบานออกเป็นรูปปากแตร ไชท่อ สานคล้ายท่อตักปลา หรืออาจตั้งชื่อตามวัตถุประสงค์ เช่น ไชสองหน้า มีช่อง ๒ ด้าน ไชลอย ใช้วางลอยในช่วงน้ำตื้น ๆ แหวกกอข้าวหรือกอหญ้า วางแช่น้ำไว้ ไชปลากะต๋ี่ ใช้ตักปลากะต๋ี่ ไชกบ สานเป็นลายขัดตาสี่เหลี่ยมรูปทรงกระบอก ใช้ตักกบ ไชโป่ง สานก้นโป่งเล็กน้อย แม้ว่าจะมีรูปลักษณะที่ต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกันคือ สานเป็นทรงกระบอกและทำปากทางเข้าเป็นงาแซง (ซึ่งไม่เสียมปลายแปลม รูปทรงคล้ายกรวยที่บีบแบน ๆ ทำให้ปลาเข้าได้ แต่ว่ายสวนความคมของปลายไม่ออกมาไม่ได้)

วัสดุที่ใช้ คือต้นไผ่ ปัจจุบันนี้หาง่ายมาก มีปลูกกันเต็มไปหมดทุกหัวระแหงต้นไผ่ที่นำมาทำไช ต้องไม่แก่หรืออ่อนจนเกินไป ขนาดกลางๆ อายุประมาณ ๒-๓ ปี เพราะถ้าแก่เกินไป มันก็จะหักง่าย ส่วนไผ่ที่เอามาทำส่วนใหญ่จะเป็นไผ่สีสุก เพราะทนทานและมีความยืดหยุ่นสูง โดยไผ่ ๑ ลำจะสามารถทำไชได้ ๑ ลูก ซึ่งแต่ละลูกจะใช้เวลาทำประมาณ ๓-๕ วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของไชด้วย”

วิธีการสานไช ผู้ทำมักเหลาเส้นตอกให้เล็กเป็นเส้นกลมยาวอย่างน้อย ๒ ปล้องไผ่ เมื่อได้เส้นตอกตามจำนวนที่ต้องการแล้วนำมามัดปลายด้านหนึ่งรวมกัน ก่อนจะพับให้กลับไปที่ด้านหลังแล้วใช้เส้นตอกอีกส่วนหนึ่งสานขวางสลับกันไปตั้งแต่ด้านบนถึงด้านล่าง การสานนิยมสานเป็น “ลายขวางโพหา” ระหว่างสานผู้ทำต้องบังคับให้รูปทรงป่องแคบตามลักษณะของงาน ส่วนบริเวณตรงกลางหรือกลางค่อนไปทางปลายจะมีการเจาะใส่งาอีกด้านละช่อง เพื่อให้เป็นส่วนที่ปลาวิ่งเข้าและนำออก

ประโยชน์ของไชตักปลา มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนในอดีตทุกบ้านจะทำไชไว้ใช้เอง โดยจะนำไชไปตักไว้ตามคลองที่น้ำไหลผ่าน ซึ่งสถานที่ตักก็จะมีอยู่ทั่วไปตามไร่นา ในฤดูฝนมีน้ำหลาก ชาวบ้านออกไปทำไร่ ทำนา ก็จะทำไชไปตักทิ้งไว้ด้วย ก็จะได้ปู ปลาต่าง ๆ มากมาย บางครั้งอาจยกไชไม่ได้เนื่องจากหนักเพราะตักปลาได้เกือบเต็มไช ปลาที่ได้ก็จะนำไปประกอบอาหารสำหรับทุกคนในครอบครัว แบ่งปันให้เพื่อนบ้านบ้าง โดยไม่ต้องซื้อขายกัน ที่เหลือก็จะนำมาถนอมอาหารเช่น ทำปลาร้า ปลาเค็ม ปลาหย่าง เก็บไว้กินยามฤดูแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ที่สามารถหาปลา กินได้อย่างเหลือเฟือ เป็นที่มาของความเชื่อในเรื่องโชคราง ชาวบ้านตำบลเพชรชมพู มีความเชื่อว่าไชเป็นเครื่องรางที่จะช่วยตักเงินทอง โชคลาภได้ จึงมักจะนำไชไปแขวนไว้ตามหน้าร้านค้า ประตูบ้าน หรือใช้ผูกเสาเอกในพิธีลงเสาเอกบ้านเรือน เพื่อความเป็นสิริมงคล

๒) **ข้องใส่ปลา**^{๑๑๐} ข้องเป็นเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง สานด้วยผิวไม้ไผ่ ปากแคบอย่างคอหม้อ มีฝาปิดเปิดได้ เรียกว่า ฝาข้อง ฝาข้องมีชนิดที่ทำด้วยกะลามะพร้าว และใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูปกรวย ปลายกรวยแหลมปล่อยเป็นซี่ไม้ไผ่เรียกว่า งาแซง ข้องใช้สำหรับใส่ ปลาปู กุ้ง หอย กบ เขียด

ภาพที่ ๔.๑๒ ข้องใส่ปลา^{๑๑๑}

การใช้งาน ใช้ใส่ปลา กุ้ง หอย ทุกชนิด ใช้ในเวลาที่ออกหาปลา โดยผูกข้องไว้ที่เอว ถ้าจับปลาที่มีขนาดใหญ่นิยมใช้ข้องเปิด เพราะปลาไม่ต้องงอตัวอยู่ในข้อง ปลาจะนอนตามความยาวของตัวข้อง จะทำให้ปลามีชีวิตอยู่ได้นาน ถ้าขังปลาด้วยข้องเปิดแล้วนำไปแช่น้ำที่ไหล ยิ่งจะทำให้ปลามีชีวิตอยู่ได้หลายวัน

อุปกรณ์ในการสานตะข้อง

๑. ไม้ไผ่ที่จักเป็นเส้น และเหลาเป็นเส้นบางๆตามความยาวที่ต้องการ
๒. มีดสำหรับเหลา 1 อัน ต้องเป็นมีดที่คม
๓. เศษผ้าสำหรับพันที่นิ้วชี้ ใช้งานเมื่อเหลาไม้ไผ่ป้องกันการบาดมือ
๔. ท่อนไม้ที่เหลาเป็นทรงกลม สำหรับทำแบบขนาดของปากตะข้อง

วิธีการทำ

๑. นำไม้ไผ่ที่เป็นลำมาผ่า แล้วจักให้เป็นเส้นๆ เสร็จแล้วเหลาให้เป็นเส้นบางๆ จะใช้เฉพาะที่ผิวเปลือกนอกในการสานตะข้อง เพราะจะมีความทนทานกว่าการใช้ไม้ข้างใน

^{๑๑๐} ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย, แหล่งที่มา: <https://maekhawtom.go.th/สืบค้น> เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๑๑} ข้องใส่ปลา, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search/?สืบค้น> เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖]

๒. ในการเหลาจะเหลาไว้หลายขนาด ถ้านำมาสานที่ตัวช่องจะใช้เส้นที่ยาว และแบนถ้านำมาทำที่ปากช่องจะใช้เส้นเล็กและกลม เพื่อความแน่นหนา และคงทน

๓. ทำการสานโดยสานตั้งแต่ฐานของตะข้องขึ้นมาก่อน โดยสานเป็นการสลับ ๑ เว้น ๑

๓) พาช้าว^{๑๑๒} ประวัติความเป็นมา อาหารมื้อหลักของคนไทยเป็น อาหารชุด ประกอบด้วยข้าวและกับข้าว หลายอย่างที่มีสีสันทและรสชาติแตกต่างกัน แต่กลมกลืนกัน เพราะมีทั้ง ของกินแก่ และของแถมที่เรียกว่า “เครื่องเคียง” และ “เครื่องแถม” จัดวางรวมกัน ภาคกลาง เรียกว่า “สำหรับ” ภาคใต้เรียกว่า “หมรับ” ภาคเหนือเรียกว่า “ขันโตก” และภาคอีสาน เรียกว่า “พาช้าว” อาหารไทยจึงเป็นอาหาร ที่เสพทั้งทางตาและลิ้น เพราะอาหารในสำหรับ ของทุกภาคมีหลายรสชาติ และหลายสีสันท

ภาพที่ ๔.๑๓ พาช้าว^{๑๑๓}

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา “พา” คือ สำหรับกับข้าวหรือถาดที่คน อีสานใส่กับข้าวล้อมวงกินกัน ดังนั้น สำหรับอาหาร ของภาคอีสานที่เรียกว่า “พาช้าว” หรือ “ภาชนะ ข้าว” นั้นจึงมีลักษณะเป็นภาชนะที่ใส่อาหาร หลาย ๆ อย่าง เช่น ถาดใส่กับข้าวหลาย ๆ อย่างหรือ การรวมวงกันนั่งรับประทานอาหาร ก็เรียกกันว่า วงพาช้าวเช่นเดียวกัน นอกจากนี้บางแห่งยังเรียก “พางายพาแลง” คือสำหรับกับข้าว สำหรับอาหาร เช้าและสำหรับอาหารเย็น (งาย – เช้า แลง – เย็น) และเนื่องจากอาหารไทยในแต่ละภาคจะมีรสชาติ แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพนิเวศทางธรรมชาติและ ธรรมเนียมของท้องถิ่น จึงทำให้อาหารอีสานมีรสชาติเค็มและเผ็ดจัด

๔) กระจับข้าว^{๑๑๔}

กระจับข้าว คือ ภาชนะในการเก็บบรรจุข้าวเหนียว ซึ่งเป็นงานหัตถกรรมอัน ทรงคุณค่าชนิดหนึ่งที่มาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นของที่มีประจำบ้านของชาวไทยทางภาค ตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือมาช้านาน ใช้สำหรับบรรจุข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วหรือใช้เก็บเมล็ด

^{๑๑๒} อ่างแก้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^{๑๑๓} พาช้าว, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>[เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖]

^{๑๑๔} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สิบขัน> [เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖]

พันธุ์พืช หรือแม้แต่ใช้เป็นเครื่องประดับในครัวเรือนหรือประดับในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็นเครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก ใบตาล ใบลาน ต้นคล้า หรือ จากต้นพืชที่มีลักษณะยาวเรียวยาว

ภาพที่ ๔.๑๔ ภาพกระติ๊บข้าว

ประวัติกระติ๊บข้าว

การสานกระติ๊บเป็นงานหัตถกรรมที่มีพื้นฐานมาจากสังคมเกษตรกรรม และค่านิยมในการบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักของคนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ แต่เดิมภาชนะที่ใช้บรรจุข้าวเหนียวมักทำจากต้นไม้ต้นเล็กๆ นำมาเจาะลำต้นให้กลวงแล้วตัดเป็นท่อนขนาดสั้นๆ เป็นกระบอก มีฝาปิด หรือบางครั้งก็ใช้ไม้ไผ่มาตัดเป็นกระบอกสั้นๆ นำมาเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว ต่อมามีการคำนึงถึงปริมาณไม้ไผ่ในพื้นที่ซึ่งมีมากบ้างน้อยบ้างและความสะดวก หากนำต้นไม้มาทั้งต้นแบบเดิมต้นไม้ก็อาจจะไม่เพียงพอต่อการใช้งาน อีกทั้งภาชนะบรรจุข้าวเหนียวรูปแบบเดิมก็เทอะทะ พกพาไม่สะดวกในการเดินทางไกล

จึงมีการริเริ่มนำเอาไม้ไผ่มาผ่าเป็นซีกเล็ก ๆ มาเหลาเป็นแผ่นบาง ๆ นำมาจักสานเป็นตะกร้ากระบุง บรรจุข้าวสาร และพัฒนานำไม้ไผ่มาจักสานมาเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว (กระติ๊บ) ซึ่งมีน้ำหนักเบาและระบายอากาศได้ดีทำให้ไอน้ำระเหยออกไปได้ ซึ่งจะทำให้ข้าวเหนียวที่บรรจุอยู่ภายในยังมีความร้อนและข้าวไม่แฉะด้วยไอน้ำ พกพาง่ายเพราะมีการทำสายสะพาย อีกทั้งยังมีหลายรูปแบบ รูปทรงกลม รูปทรงรี หลากหลายขนาดสอดคล้องกับการใช้งาน คือ กระติ๊บขนาดเล็กสำหรับบรรจุข้าวเหนียวสำหรับรับประทานคนเดียว ขนาดกลางสำหรับรับประทาน ๒-๓ คน ขนาดใหญ่สำหรับรับประทานทั้งครอบครัว เป็นต้น

ผู้สานจะใช้ช่วงเวลาว่างหลังจากการทำอะไรทำนา เลือกใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งหาได้ในท้องถิ่นมาผลิตเป็นเครื่องจักสาน เพื่อความสุข สนุกเพลิดเพลินในการรวมกลุ่มกันทำงานหัตถกรรมตลอดจนสนองประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือนของตนเองและสมาชิกในครอบครัว การสานกระติ๊บเป็นงานที่มีมักจะกระทำกันภายในครอบครัวหรือชุมชน ซึ่งหลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว คนในครอบครัวจะมารวมกันเพื่อช่วยกันทำงาน ทำให้เกิดความอบอุ่น สมัคสมานสามัคคีเพราะเมื่อมา

รวมตัวกันทำงาน ก็จะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถึงเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในแง่มุมต่างๆ ตลอดจนสอนลูกสอนหลานไปด้วย

ก่อให้เกิดให้เป็นภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่ตกทอดและสืบสานกันมาจากรุ่นสู่รุ่น รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานจึงเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีความงามบริสุทธิ์แบบธรรมชาติ สะท้อนถึงความเป็นอิสระและการแสดงออกถึงความเฉลียวฉลาดและความสามารถของผู้จักสาน ซึ่งให้เห็นคุณค่าทางอารยธรรมในการเข้าใจใช้วัสดุธรรมชาติให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของการดำรงชีวิต อีกทั้งยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานอีกด้วย

อุปกรณ์การทำกระติบข้าว

การทำหรือการสานกระติบข้าวจะมีอุปกรณ์การทำหลายชนิด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) ไม้ไผ่บ้าน ซึ่งใช้เป็นวัสดุหลักในการทำกระติบข้าว ผู้ทำกระติบข้าวจะสรรหาไม้ไผ่ที่ไม่อ่อนเกินไปและไม่แก่เกินไป

(๒) ด้ายไนลอน ใช้สำหรับเย็บกระติบข้าวเมื่อสานไม้ไผ่เรียบร้อยแล้ว

(๓) เข็มเย็บผ้าขนาดใหญ่ การเย็บกระติบข้าวเหนียวต้องใช้เข็มขนาดใหญ่เพราะเป็นการเย็บไม้ที่แข็ง

(๔) กรรไกร ใช้สำหรับตัดชิ้นส่วนการจักสานที่เป็นส่วนเกิน

(๕) มีดโต้ ใช้สำหรับการตัดไม้ไผ่และการจักตอกสำหรับสานกระติบข้าว

(๖) เลื่อยใช้สำหรับตัดไม้ไผ่ที่เป็นท่อน ก่อนที่จะนำมาจักตอก

(๗) เหล็กหมาด (เหล็กแหลม) ใช้สำหรับเสียบรูก่อนที่จะใช้เข็มเย็บเพราะเข็มไม่สามารถที่จะแทงทะลุได้

(๘) ก้านตาล ใช้สำหรับทำเป็นฐานกระติบข้าวหรือตีนกระติบข้าว

๔. ภูมิปัญญาศิลปปะการแสดง

ภูมิปัญญาอีสานด้านศิลปปะการแสดง ซึ่งองค์ความรู้และเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่คนอีสานคิดขึ้นใช้ในแสดงหรือการละเล่นเพื่อความบันเทิง แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ประเภทเครื่องดนตรีอีสาน ๒) ประเภทการแสดงอีสาน เช่น หมอลำ การฟ้อน การเซิ้ง หนังประโมทัย เป็นต้น สำหรับภูมิปัญญาศิลปปะการแสดง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ประเภทเครื่องดนตรีอีสาน

เครื่องดนตรีอีสานนั้นมีมากมายแต่เครื่องดนตรีที่เป็นชิ้นเอกหรือเป็นชิ้นสำคัญที่ขาดไม่ได้ที่ใช้ในการแสดงศิลปอีสานจนกลายเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของดนตรีอีสาน คือ พิณแคน ปองกลาง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) แคน เป็นเครื่องดนตรีพื้นเมืองชนิดหนึ่งของประเทศไทย และถือเป็นสัญลักษณ์ประจำกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีกด้วย ตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ในประเทศไทย และถือเป็นสัญลักษณ์ประจำกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีกด้วย

เครื่องดนตรีชนิดนี้จะใช้ไม้ซางขนาดต่าง ๆ ประกอบกันเข้าเป็นตัวแคน แคนเป็นเครื่องเป่ามีลิ้นโลหะเสียงเกิดจากลมผ่านลิ้นโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน การเป่าแคนต้องใช้ทั้งเป่าลมเข้าและดูดลมออกด้วย จึงเป่ายากพอสมควรและแคนมีหลายขนาด ถือเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งที่ทำให้เสียงไพเราะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว สร้างเสียงประสานได้ในตัวเอง บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงได้เป็นอย่างดี ใครเป็นผู้คิดประดิษฐ์เครื่องดนตรีที่เรียกว่า "แคน" เป็น คนแรก และทำไมจึงเรียกว่า "แคน" นั้น ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันได้^{๑๑๕}

(๑) ประวัติความเป็นมาของแคน^{๑๑๖}

แคน เป็นชื่อเครื่องดนตรีพื้นเมืองภาคอีสานที่เก่าแก่มากมีมาแต่โบราณ แคนเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ปากเป่าให้เป็นเพลง ใครเป็นผู้คิดประดิษฐ์เครื่องดนตรีที่เรียกว่า "แคน" เป็น คนแรก และทำไมจึงเรียกว่า "แคน" นั้น ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันได้ แต่ก็มีประวัติที่เล่า เป็นนิยายปรัมปราสืบต่อกันมา ดังต่อไปนี้

หญิงหม้ายผู้คิดประดิษฐ์ทำแคน กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีพรานคนหนึ่งได้ไปเที่ยวล่าเนื้อในป่า เขาได้ยินเสียงนกกรวีก (นกการเวก) ร้องไพเราะจับใจมาก เมื่อกลับมาจากป่าถึงบ้าน จึงได้เล่าเรื่องที่ตัวเองไปได้ยินเสียง นกกรวีกร้องด้วยเสียงไพเราะนั้นให้แก่ชาวบ้านเพื่อนฝูงฟัง ในจำนวนผู้ที่มาฟังเรื่องดังกล่าวนี้ มีหญิงหม้ายคนหนึ่ง เกิดความกระหายใคร่อยากจะได้ฟังเสียงร้องของนกกรวีกยิ่งนัก จึงได้พูดขอร้องให้นายพรานล่าเนื้อ อนุญาตให้ตนติดตามไปในป่าด้วย เพื่อจะได้ฟังเสียงร้องของนก ตามที่นายพรานได้เล่าให้ฟังในวันต่อมาครั้งเมื่อนายพรานล่าเนื้อได้พาหญิงหม้ายขึ้นต้นไปถึงในป่า จนถึงถิ่นที่นกกรวีก และนกเหล่านั้นก็กำลังส่งเสียงร้องตามปกติวิสัยของมัน นายพรานก็ได้กล่าวเตือน หญิงหม้ายให้เงียบหูฟังว่า "นกกรวีกกำลังร้องเพลงอยู่ สุเจ้าจงฟังเอาเถาะ เสียงมันอ่อนซอนแท้ แม่่นบ" หญิงหม้ายผู้นั้น ได้ตั้งใจฟังด้วยความเพลิดเพลิน และติดอกติดใจในเสียงอันไพเราะ ของนกนั้นเป็นยิ่งนัก ถึงกับคลั่งคลៃไหลหลง ราพึงอยู่ในใจตนเองว่า "เฮ็ดจั่งไค่นอ จั่งสิดังฟังเสียงอันไพเราะ ม่วนซื่น จับใจอย่างนี้ตลอดไป ครั้นสิคอยเฝ้า ฟังเสียงนกในถิ่นของมัน ก็เป็นแดนดงแสนกันดาร อาหารก็หายาก มากไม้ก็บ่มี" จึงได้คิดตัดสินใจ แน่วแน่มั่นใจตนเองว่า "เฮาสิดังคิดทำเครื่องบังเกิดเสียง ให้มีเสียงเสนาะ ไพเราะอ่อนซอนจับใจ ดุจดังเสียง นกกรวีกนี้ให้จงได้"

เมื่อหญิงหม้ายกลับมาถึงบ้าน ก็ได้คิดอ่านทำเครื่องดนตรีต่าง ๆ ทั้งเครื่องดีด สี ดี เป่า หลาย ๆ อย่าง ก็ไม่มีเครื่องดนตรีชนิดใด มีเสียงไพเราะวิเวกหวานเหมือนเสียงนกกรวีก ในที่สุดนาง ได้ไปตัดไม้ไผ่น้อยชนิดหนึ่ง เอามาประดิษฐ์ดัดแปลงเป็นเครื่องเป่าชนิดหนึ่ง แล้วลองเป่าดูก็รู้สึก

^{๑๑๕} จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี “แคน”, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๑๖} Kotoknow ดอกจานเรตีโอ “เสียงแคน ฮิตอีสาน”, แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/437629>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

ค่อนข้างไพเราะ จึงได้พยายามดัดแปลงแก้ไขอีกหลายครั้งหลายครา จนกระทั่งเกิดเป็นเสียงและท่วงทำนองอันไพเราะเหมือนเสียงนกกกรวิก

บางท่านก็สันนิษฐานว่า คำว่า "แคน" คงจะเรียกตามเสียงเครื่องดนตรีที่ตั้งออกมาว่า "แคนแล่นแคน แล่นแคน แล่นแคน" ซึ่งเป็นเสียงที่ตั้งออกมาจากการเป่าเครื่องดนตรีชนิดนี้ แต่บางคนก็มีความเห็นว่า คำว่า "แคน" คงเรียกตามไม้ที่ใช้ทำเต้าแคน กล่าวคือ ไม้ที่นำมาเจาะใช้ทำเต้าแคนรวมเสียงจากไม้ไผ่น้อยหลาย ๆ ลำนั้น เขานิยมใช้ไม้ตะเคียน ซึ่งภาษาท้องถิ่นทางภาคอีสานเรียกว่า "ไม้แคน" แต่บางท่านก็ให้ความเห็นที่แตกต่างกันออกไป

แต่มีสิ่งหนึ่งที่น่าคิดอยู่บ้างคือ "แคน" นี้ น่าจะสร้างขึ้นโดยผู้หญิง ซ้ำยังเป็น "หญิงหม้าย" เสียด้วย ด้วยเหตุผลที่ว่า ส่วนประกอบที่ใช้ทำแคนอันสำคัญคือส่วนที่ใช้ปากเป่า ยังเรียกว่า "เต้า แคน" และมีลักษณะรูปร่างเป็นกระเปาะคล้าย "เต้านม" ของสตรีอีกด้วย ทั้งการเป่าแคนก็ใช้วิธี เป่าและดูด จนสามารถทำให้เกิดเสียงอันไพเราะ นอกจากนี้ยังมีเหตุผลสนับสนุนอีกข้อคือ คำที่เป็นลักษณะนามเรียกชื่อ และจำนวนของแคนก็ใช้คำว่า "เต้า" แทนคำว่า อัน หรือ ชิ้น ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น ที่สำคัญคือ เสียงของแคนเป็นเสียงที่ไพเราะอ่อนหวาน ซาบซึ้งเหมือนเสียงนกกการเวก ตามนิทานเรื่องดังกล่าว เหมือนเสียงของหญิงหม้ายที่ว้าเหวเดียวดาย ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่า "หญิงหม้าย" เป็นผู้ประดิษฐ์คิดทำแคนขึ้นเป็นคนแรก จึงเป็นเหตุผลที่น่ารับฟังได้มากพอสมควรทีเดียว

ภาพที่ ๔.๑๕ แคน

(๒) **ลักษณะของแคน** แคนมีสองชนิด คือแคนน้อย (ยาวสอง คีบ ยาวสองคอก ยาวสองคอกคีบ) และแคนใหญ่ (ยาวสามคอก ยาวสามคอกคีบ สี่คอก สี่คอกคีบ) ที่เคยใช้ในปัจจุบัน แต่ที่เคยมี ยาวถึงหกคอก แคนสองขนาดนี้แบ่งเป็นสองอย่าง คือ แคนเจ็ด และแคนแปด แคนเจ็ดนั้นมีลูกเจ็ดคู่ ส่วนแคนแปดนั้นมีลูกแปดคู่

(๓) **ไม้ทำแคน "แคน"** ทำด้วยไม้อ้อ หรือไม้เหียน้อย แต่เดิยนี้ไม้อ้อหาได้ยาก เขาจึงทำแคนด้วยไม้เหียน้อย และจะต้องหาให้ได้ขนาดเท่านี้ว่ามีมือจึงจะใช้ได้ นอกจากไม้เหียน้อย ซึ่งทำเป็นลูกแคนยาวลดหลั่นกันตามลำดับ ๗ คู่ หรือ ๘ คู่ ประกอบเข้ากันกับเต้า ติดสุด (ขี้สุด) ข้างบน และข้างล่างเต้า เพื่อไม่ให้ลมเป่าเข้าสู่ออกเร็ว แล้วยังมีลิ้นแคน รูแพว และรูนับเสียงเป็นสิ่งสำคัญด้วย ข้างในของแต่ละลำไม้ลูกแคนประกอบด้วยลิ้นแคนหนึ่งอันที่มีหนึ่งเสียง และจะต้องเจาะรูแพวให้ถูกตามเสียงเสมอ วิธีเป่าแคนลาวลุ่มก็เหมือนกับการเป่าแคนลาวเทิง หรือ ลาวสูง คือจะต้องใช้อุ้งมือทั้งสองข้าง อุ้มเต้าแคนไว้แล้ว เป่าหรือดูดสูบลมที่รูเต้า ส่วนนิ้วมือก็นับไล่ตามเสียงไปด้วย

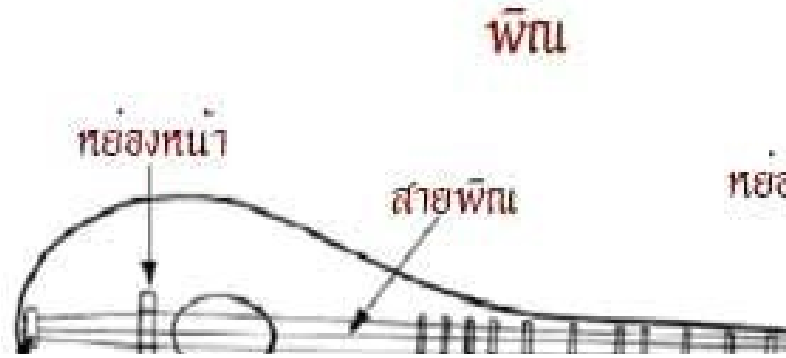
๒) **พิณ** คำว่า พิณ มาจากคำว่า วิณา ในภาษาอินเดีย เป็นเครื่องดนตรีประเภทสายดีดที่มีมานาน นานจนไม่อาจทราบได้ว่า ใครเป็นผู้ประดิษฐ์คิดค้นเป็นคนแรก เครื่องดนตรีที่มีหลักการเช่นเดียวกันนี้ พบในหลายๆ ประเทศ แต่ชื่อเรียก ย่อมแตกต่างกันไปตามเชื้อชาติภาษา และรูปร่างปลีกย่อยอาจแตกต่างกันไปเช่นกัน

พิณ ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ เฉพาะพิณของชาวอีสาน ซึ่งแม้แต่ชาวอีสานเอง ก็เรียกชื่อเครื่องดนตรีชนิดนี้แตกต่างกันออกไป เช่น แถบอุบล เรียกว่า "ซุง" ชัยภูมิเรียกว่า "เต่ง" หรือ "อีเต่ง" หนองคาย เรียกว่า "ซจับปี" เป็นต้น แต่ชื่อสามัญที่คนทั่วไปใช้เรียก คือ "พิณ" นั่นเอง

พิณสมัยก่อน มีเฉพาะพิณโปร่ง นิยมทำจากไม้ขนุนหรือไม้มะม่วง เนื่องจากให้เสียงกังวานใสดี เกิดกำทอนดี ไม้ขนุน เนื้อไม้แข็งมาก ไขมีดี ใช้สัวเจาะทำพิณได้ไม่ยาก จริงๆ แล้ว ไม้ชนิดอื่นๆ เช่น ไม้มะหาด ไม้ยุง ก็ให้เสียงกังวานใสดีเช่นกัน แต่เนื้อไม้ค่อนข้างแข็งมาก และค่อนข้างหายาก จึงไม่นิยมนำมาทำพิณ ไม้ชนิดอื่นๆ เช่น ไม้มะเกลือ ไม้ฉำฉา เป็นต้น ก็ทำพิณได้เช่นกัน แต่เสียงอาจจะไม่แน่นดี ซึ่งหากจะเอาแค่นี้แล้วมีเสียงดัง จะใช้ไม้อะไรก็ได้ที่ซึ่งสายแล้วตัวพิณไม่หัก นอกจากนั้น ช่างทำพิณบางคน อาจทำเต้าพิณจากกะลา น้ำเต้า บั้งไม้ไผ่ กระจดองเต้า ใช้หนังสัตว์ เช่น หนังงู เป็นต้น ทำเป็นแผ่นประกบปิดเต้าพิณ

พิณสมัยปัจจุบัน มีทั้งพิณโปร่ง พิณไฟฟ้า และพิณโปร่งไฟฟ้า สายพิณ เมื่อก่อนนิยมใช้หางม้าหรือไหมทำสาย ปัจจุบันใช้ลวดเหล็กเส้นเล็กๆ หรือลวดสายเบรกจักรยานแทน เพราะหาง่ายและเหนียว พิณ มีเสียงกังวานสดใส สามารถบรรเลงเพลงได้ทั้งจังหวะอ่อนหวาน เศร้ารินท

และสนุกสนานครื้นเครง เข้าถึงอารมณ์แบบพื้นบ้าน พิณจึงเป็นเครื่องดนตรีชิ้นเอกอีกชิ้นหนึ่งของคนอีสาน^{๑๑๗}

ภาพที่ ๔.๑๖ พิณอีสาน^{๑๑๘}

๑) ลักษณะของพิณอีสาน

- (๑) ตัวพิณ ทำจากไม้ที่มีน้ำหนักเบา คือ ไม้ขนุน ไม้ประดู่ เพราะให้เสียงที่ทุ้มกังวานมีน้ำหนักเบา ตัวพิณที่มีขนาดใหญ่และลึกลงจะมีเสียงดังกว่าตัวพิณที่มีขนาดเล็กและตื้น
- (๒) คอพิณ ทำจากไม้เนื้อแข็ง ลักษณะคล้ายกับคอของกีตาร์
- (๓) ขันแบ่งเสียง ทำจากซี่ไม้ไผ่แบน ๆ หันด้านผิว ขันรองรับสาย ยึดติดคอพิณด้วยซี่ฝิ่งเหนียวสีดำ
- (๔) สายพิณ ทำจากลวดเส้นเล็กๆ แต่แข็ง ปัจจุบันนิยมจึงมาใช้สายกีตาร์แทน

๓) โป่งกลาง^{๑๑๙} เป็นเครื่องดนตรีของชาวอีสานชนิดหนึ่งทำด้วยท่อนไม้ร้อยต่อกัน สิบสามท่อน แต่ละท่อน จะมีความยาวลดหลั่นกันไม้นี้นำมาทำลูกโป่งกลางนี้ นิยมใช้ไม่มหาดซึ่งมีโน้ตป่าเบญจพรรณภาคอีสาน ไม้ชนิดนี้มีเนื้อเหนียวแข็งไม้อบแตกเป็นเสี้ยนแห้งแล้วเคาะมีเสียงกังวาลดี มาก ยิ่งเป็นต้นมะหาด จากต้นที่ยืนตายยิ่งให้เสียงดีเป็นพิเศษ ช่างทำโป่งกลางบางคนถึงกับลงทุนตัดเซาะเผารากต้นมะหาด แล้วปล่อยให้ยืนตายก่อนโค่นลงมาทำลูกโป่งกลาง และในขณะที่ปล่อยให้ไม้ยืน

^{๑๑๗} ประเภทเครื่องดนตรี พิณ , แหล่งที่มา: <https://www.lib.ru.ac.th/journal/isan/music/index.html>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๑๘} พิณเครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคอีสาน, แหล่งที่มา: <https://esan108.com>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๑๙} ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร โป่งกลาง, แหล่งที่มา: <http://library.msu.ac.th/isancenter>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

ตายนั้นตนเองจำเป็นต้องเฝ้ารักษาป้องกันไม่ให้คนอื่นมาขโมยตัดไปทำพินเสียก่อน บางคนถึงกับลงทุนไปตั้งแคมป์เฝ้าต้นมะหาด ไม้ชนิดอื่นๆ ที่นำมาทำลูกโป่งกลางได้มีไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชิงชัน ไม้หมากเทศียม เป็นต้น

ภาพที่ ๔.๑๗ รูปโป่งกลางและการตีโป่งกลาง^{๑๒๐}

การตีโป่งกลาง โป่งกลางบรรเลงโดยการเคาะใช้ผู้เล่นสองคน คนแรกเล่นทำนองเพลงหลักเรียกว่าหมอเคาะ อีกคนหนึ่งนั่งเคาะด้านขวามือทำหน้าที่เคาะประสานเสียงทำจังหวะ เรียกว่าหมอเสรีฟ การบรรเลงจะบรรเลงเดี่ยวเฉพาะโป่งกลาง หรือจะเล่นผสมวงกับ เครื่องดนตรีพื้นบ้านอื่น เช่น แคน พิณ ไหซอง และกลองเรียกว่าแคนวงก็ได้ทำนองดนตรีจของโป่งกลางเรียกว่าลาย มีดังนี้ ลายลมพัดพร้าว ลายโป่งกลาง ลายช้าง ขึ้นภู ลายแม่ฮ้างกล่อมลูก ลายนกไทรบินข้ามทุ่ง ลายภูไทเลาะ ตูบ ลายแมลงภู่ออมดอก โดยทั่วไปโป่งกลางมีไว้ตียามว่าง ต่อมาได้มีการประยุกต์รำโป่งกลางประกอบการเคาะโป่งกลาง ส่วนตำแหน่งเสียงของลูกโป่งกลางนั้น โป่งกลางหนึ่งผืนจัดสเกลเสียง เป็นแบบเพนทาโทนิคสเกล คือในหนึ่งช่วง ทบเสียงประกอบด้วยเสียง โด เร มี โซ ลา เสียงโดเป็นเสียงที่หนึ่ง เสียงเรเป็นเสียงที่สาม เสียงโซเป็นเสียงที่สี่และเสียงลา เป็นเสียงที่ห้า เมื่อเคาะเสียงตามลำดับจากต่ำไปหาสูงมีดังนี้ มี โซ ลา โด เร มี โซดา โด เร มี โซ เร เนื่องจากลูกโป่งกลางทำด้วยไม้ เวลา เคาะเสียง แกร่งขึ้นและห้วน ถ้าเคาะโน้ตหนึ่งหรือสองจังหวะได้เสียงไม่ไพเราะเพราะเสียงไม่กังวานผู้เคาะควรชอยโน้ตให้ ย้อยออกเป็นตัวเข็บจหนึ่งชั้นหรือสองชั้นแทน คือใช้เคาะรวถี่

(๑) พัฒนาการของโป่งกลาง

กำเนิดของโป่งกลางมีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้หลายแนวทาง จารุบุตร เรื่องวูวรรณสันนิษฐานว่าโป่งหมายถึง สิ่งที่มีลักษณะกลวงหรือโป่งด้านในช่วยทำให้เกิดเสียงดังอาจทำด้วยโลหะ

^{๑๒๐} การตีโป่งกลาง, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

หรือไม้ก็ได้ ตามวัดเก่าแก่ในภาคอีสานนอกจากจะมีกลองแล้วยังมีโปงขนาดใหญ่ ซึ่งหล่อด้วยสำริด หรือทำด้วยไม้ท่อนใหญ่ขุดเจาะให้กลวงแขวนไว้สำหรับใช้กระทุ้งตีสัญญาณ มีเสียงก้องกังวานไกลให้คนทั้งชุมชนได้ยินเป็นสัญญาณบอกเวลาใครได้ยินเสียง โปงนอกจากจะรู้ว่าเป็นเวลาใดแล้ว ผู้ที่หลงทางอยู่กลางป่าก็สามารถกำหนดทิศทางเข้าสู่หมู่บ้านได้ นอกจากโปงชนิดนี้อยู่ตามอยู่ตามวัดแล้วยังมีโปงขนาดเล็กใช้แขวนคอวัวควายเรียกว่า ชิก หรือ ขอ หรือเกราะไม้ถือว่าเป็นโปงขนาดเล็กอาจทำด้วยไม้หรือทองเหลืองผสมเงินสำหรับสัตว์พาหนะเวลาใช้งานไม่ว่าจะเป็นช้าง ม้า วัวต่างและวัวเทียมเกวียน จะมีสัญญาณผูกคอแบบต่าง ๆ เช่น ช้างและวัวอาจจะใช้โปงหรือหมากกะโหล่ง (เกราะเหล็กก็ได้) ในสมัยโบราณการไปค้าขายทางไกล ต่างถิ่นต่างแดนจะจัดเป็นกองคาราวานขบวนวัวต่าง ๆ โดยประกอบด้วยวัวหลายร้อยตัวสำหรับบรรทุกสินค้า ในขบวนทั้งหมดจะมีจำฝูงสองตัว สำหรับอยู่ต้นขบวนและท้ายขบวน บนหลังวัวจำฝูงทั้งสองตัวจะบรรทุก โปงกลางคู่ใหญ่มีเสียงทุ้มกังวานนำต้นขบวน ส่วนโปงกลางคู่เล็กมีเสียงแหลมวงบนหลังวัวตัวกำกับท้ายขบวน ปัจจุบันนี้แทบทุกครอบครัวของนายฮ้อยค้าวัวต่างมักจะมีโปงกลาง เหลือไว้เป็นอนุสรณ์ไว้ให้แก่ลูกหลาน นอกจากนี้ผู้สูงอายุบางคนเล่าว่า สมัยก่อนบ้านเมืองยังเป็นป่าดงมีสัตว์ป่าอยู่ทั่วไป ชาวบ้านต่างบุกร้างถางพง สร้างที่พุ่มกลาป่าให้เป็นไร่นาสวนปลูกผักผลไม้สัตว์ป่ามักจะยกฝูงลงมาเก็บกินธัญญาหารที่ปลูกไว้ ชาวบ้านจึงข่มขวัญโดยการเคาะมีดเคาะไม้เคาะท่อนโลหะต่าง ๆ และได้ตัดเอาท่อนไม้เนื้อแข็งผูกเชือกแขวนไว้ตามชื่อคากระท่อมกลางนา เมื่อฝูงสัตว์ลงมาก็จะเคาะไม้เป็นท่อน ๆ ไป นักดนตรีพื้นบ้านจึงเกิดแรงบันดาลใจประดิษฐ์โปงกลางโดยนำท่อนไม้เนื้อแข็งขนาดต่าง ๆ มาร้อยเชือกเป็นผืนเดียวกัน ทำให้สามารถเคาะทำนองดนตรีได้ ชื่อที่ใช้เรียกโปงกลาง บางท้องถิ่นจะเรียกแตกต่างกัน เช่น หมากกลิ้งกล่อม หมากเตอะเต็น หมากเต็ดเต็ง หมากเกราะล่อ

(๒) ส่วนประกอบของโปงกลาง

(๒.๑) ผืนโปงกลาง ประกอบด้วยลูกโปงกลางสิบสองลูก โดยแต่ละลูกจะเรียงจากลูกใหญ่ซึ่งอยู่ข้างบนลงไปหาลูกเล็กซึ่งอยู่ข้างล่าง ลูกใหญ่ที่สุดจะมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๖๐ เซนติเมตร ขนาดจะเล็กลงตามลำดับไปจนถึงลูกสุดท้ายจะมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๒ นิ้ว ปลายไม้ทั้งสองข้างจะกลมทุกท่อนห่างจากท่อนปลายประมาณเจ็ดเซนติเมตร เจาะรูสำหรับร้อยผูกเชือกขนาดสองหุนครึ่ง ตรงกลางลูกโปงกลางจะตักแต่งให้บางทั้งสองด้าน เพื่อปรับระดับเสียงของโปงกลางให้เข้ากับเสียงของแคน ลูกใหญ่ที่อยู่ด้านบนจะมีเสียงต่ำ ส่วนลูกที่เล็กจะสั้นจะมีเสียงสูง โปงกลางจะมีเสียงห้าเสียงคือ โด เร มี ซอล ลา

(๒.๒) ขาโปงกลาง ในสมัยก่อนผืนโปงกลางไม่นิยมใช้ขาแต่มีจะผูกหรือแขวนโยงไว้กับเสา ส่วนอีกด้านหนึ่งจะผูกติดกับพื้นหรือใช้ขาเกี่ยวไว้ ปัจจุบันนิยมทำขาโปงกลางแบบถาวร เพื่อสะดวกในการติดตั้งขณะบรรเลงขาโปงกลางทำจากไม้เนื้อแข็ง มีความสูงประมาณหนึ่งเมตร

และมีความยาวประมาณหนึ่งเมตร การแขวนลูกโป่งกลางจะแขวนลูกใหญ่ไว้ด้านบนโดยจะมีตะปุ่นเสาสวนตัวกลางจะมีตะปุดอกไว้เหมือนกันเพื่อเกี่ยวเชือกร้อยโป่งกลาง

(๒.๓) **ไม้ตีโป่งกลาง** ไม้สำหรับตีโป่งกลางส่วนมากทำด้วยไม้ชนิดเดียวกันกับไม้ที่ทำลูกโป่งกลาง โดยไม้ที่นิยมทำไม้ตีโป่งกลางจะมีหลายแบบแตกต่างกันไปตามความถนัดของผู้ตี ส่วนมากจะมีความยาว ประมาณ ๒๐-๒๕ เซนติเมตรโดยด้านหัวของไม้ตีจะมีขนาดใหญ่ มีทั้งแบบหัวกลมแบบหัวแบนและหัวโค้ง ส่วนมากนิยมแบบหัวโค้งเพราะเวลาตีหัวโค้งสามารถที่จะเลื่อนไหลได้อย่างรวดเร็วโดยไม่สะดุดลูกอื่น ๆ ของโป่งกลาง

๔.๒ ประเภทการแสดงอีสาน

การแสดงของอีสานมีมากมายหลายชนิด เพราะคนอีสานโดยธรรมชาติเป็นคนที่ชอบสนุกสนาน จึงทำให้มีการแสดงในรูปของการสร้างความเพลิดเพลินมีหลากหลาย สำหรับการแสดงที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของอีสานที่เด่นชัด ได้แก่ หมอลำ การฟ้อน การเซิ้ง หนังประโมทัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. หมอลำ

คำว่า "หมอลำ" มาจากคำ ๒ คำมารวมกัน ได้แก่ "หมอ" หมายถึง ผู้มีความชำนาญ และ "ลำ" หมายถึง การบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองอันไพเราะ ดังนั้น หมอลำ จึงหมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองเพลง หรือการขับร้อง โดยการนำเอาเรื่องราวในธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดีมาขับร้องเป็นบทกลอนทำนองที่เป็นภาษาอีสาน

๑) วัฒนาการของหมอลำ

สังคมอีสานโบราณมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเวลาว่างมักจะมาจับกลุ่มพูดคุยกันกับผู้เฒ่าผู้แก่ เพื่อคุยปัญหาสารทุกข์สุกดิบและผู้เฒ่าผู้แก่นิยมเล่านิทานให้ลูกหลานฟัง นิทานที่นำมาเล่าเกี่ยวกับจารีตประเพณีและศีลธรรม ที่แรกนั้นเล่าเมื่อลูกหลานมาฟังกันมากจะนั่งเล่าไม่เหมาะ ต้องยืนขึ้นเล่า เรื่องที่นำมาเล่าต้องเป็นเรื่องที่มีในวรรณคดี เช่น เรื่องกาพย์กลอน สิบชัย เป็นต้น ผู้เล่าเพียงแต่เล่า ไม่ออกทำออกทางก็ไม่สนุกผู้เล่าจึงจำเป็นต้องยกไม้ยกมือแสดงท่าทางเป็น พระเอก นางเอก เป็นนักรบ เป็นต้น เพียงแต่เล่าอย่างเดียวไม่สนุก จึงจำเป็นต้องใช้สำเนียงสั้นยาว ใช้เสียงสูงต่ำ ประกอบ และหาเครื่องดนตรีประกอบ เช่น ซุง ซอ ปี่ แคน เพื่อให้เกิดความสนุกครึกครื้น ผู้แสดงมีเพียงแต่ผู้ขอยอย่างเดียวไม่มีรสชาติเผ็ดมัน จึงจำเป็นต้องหา ผู้หญิงมาแสดงประกอบ เมื่อ ผู้หญิงมาแสดงประกอบจึงเป็นการลำแบบสมบูรณ์ เมื่อผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ก็ตามมา เช่น เรื่องเกี่ยวพาราสี เรื่องชิงดีชิงเด่นയാဒ (แย่ง) ชู้ยาดผัวกัน เรื่องโจทย์ เรื่องแก้ เรื่องประชัน ชนทำ เรื่องตลก โป๊กฮากก็ตามมา จึงเป็นการลำสมบูรณ์แบบ จากการมีหมอลำชายเพียงคนเดียวค่อย ๆ พัฒนาต่อมาจน

มีหมอลำฝ่ายหญิง มีเครื่องดนตรีประกอบจังหวะเพื่อความสนุกสนาน จนกระทั่งเพิ่มผู้แสดงให้มีจำนวนเท่ากับตัวละครในเรื่อง มีพระเอก นางเอก ตัวโกงตัวตลก เสนา ครบถ้วน^{๑๒๑}

๒) ประเภทหมอลำ

หมอลำ เป็นศิลปะการแสดงของเพลงพื้นบ้านอีสาน ซึ่งเป็นการแสดงที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของอีสาน สำหรับการร้องหมอลำจะมีหลายทำนอง เช่น ลำเต้ย ลำเพลิน ลำกลอน ลำเรื่อง ลำซิ่ง เป็นต้น

(๑) หมอลำกลอน^{๑๒๒}

หมอลำกลอน เป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่อันหนึ่งของอีสานลักษณะเป็นการลำ ที่มีหมอลำชายหญิงสองคนลำสลับกันมีเครื่องดนตรีประกอบเพียงชนิดเดียว คือแคน การลำมีทั้งลำเรื่องนิทานโบราณคดีอีสาน เรียกว่า ลำเรื่องต่อกลอนลำทวย (ทวยโจทย) ปัญหา ซึ่งผู้ลำจะต้องมีปฏิภาณไหวพริบที่ดีสามารถตอบโต้ ยกเหตุผลมาหักล้างฝ่ายตรงข้ามได้ ต่อมามีการเพิ่มผู้ลำขึ้นอีกหนึ่งคนอาจเป็นชายหรือหญิงก็ได้ การลำจะเปลี่ยนเป็นเรื่อง ชิง รักหักสวาท ยาดชู้ยาดผัว เรียกว่า ลำซิ่งซู่ปัจจุบันกลอนนั้นหาได้ยากเพราะขาดความนิยมลงไปมากแต่ปัจจุบัน ได้วิวัฒนาการมาเป็นหมอลำซิ่งเพื่อความอยู่รอดและผลก็คือได้รับความนิยมใน ปัจจุบัน

(๒) หมอลำกลอนซิ่ง^{๑๒๓}

หมอลำกลอนซิ่งเป็นศิลปะการแสดงของชาวอีสานโดยได้นำเอาศิลปะ ที่มีมาตั้งแต่เดิมมาดัดแปลงประยุกต์ให้ทันสมัยคือนำเอาหมอลำกลอนซิ่งแต่ เดิมนั้นเป็นการลำประกอบ แคนเพียงอย่างเดียวมาประยุกต์เข้าดนตรีซิ่งอื่น ๆ เช่น พิณ เบส และกลองชุด จนได้รับความนิยม ปัจจุบันได้มีการนำเอาเครื่องดนตรีสากลเช่น ออร์แกนคีย์บอร์ดมาประยุกต์เล่นเป็นทำนองหมอลำ ทำให้จังหวะสนุกคึกครื้น ประกอบกับการนำเพลงสากลเพลงสตริงเพลงลูกทุ่งที่กำลังฮิตมาประยุกต์เข้าด้วยลำซิ่ง เป็นวิวัฒนาการของลำคู่ (เพราะใช้หมอลำ 2-3 คน) ใช้เครื่องดนตรี สากลเข้าร่วมให้จังหวะเหมือนลำเพลิน มีทางเครื่องเหมือนดนตรีลูกทุ่ง กลอน ลำสนุกสนานมีจังหวะอันเร้าใจ ทำให้ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว หมอลำกลอนซิ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นธุรกิจความบันเทิงที่ได้รับความนิยม อีกแขนงหนึ่ง ที่ชาวอีสานนิยมจ้างไปเป็นมหรสพสมโภชงานที่ได้จัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ รูปแบบการแสดง จะเป็นการร้องรำทำนองหมอลำประยุกต์กับเพลงที่สนุก โดยมีหมอลำฝ่ายชายคอยร้องแก้ กับ หมอลำฝ่ายหญิง พร้อมกับ การ โข่วลีลา การรำยรำที่อ่อนช้อยงดงามและมีหมอแคนเป่าแคน

^{๑๒๑} หมอลำ,แหล่งที่มา: <https://www.finearts.go.th/nakhonphanomlibrary/view/12439>สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๒๒} อ่างแก้ว, หมอลำ, แหล่งที่มา: <https://www.finearts.go.th/nakhonphanomlibrary/view/12439>

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน

ประกอบอยู่ข้าง ๆ เพื่อคอยคลอแค้นให้หมอลำไม่หลงคีย์เสียงของตนเองซึ่งหมอลำแต่ละคนจะมีหมอลำประจำตัวของตัวเองปัจจุบัน วงหมอลำซึ่งใหญ่ ๆ จะมีหางเครื่องเพื่อเพิ่มสีสันอีกด้วย การว่าจ้างเจ้าภาพจะเป็นคนจับคู่หมอลำเอง เพื่อจะได้เห็นการร้องแก๊กกันด้วยความสนุกสนานและมีไหวพริบ

(๓) หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน

การลำที่มีผู้แสดงครบหรือเกือบจะครบตามจำนวนตัวละครในเรื่องที่ดำเนินการแสดงมีอุปกรณ์ประกอบทั้งฉาก เสื้อผ้าสมจริงและยังมีเครื่องดนตรีประกอบ แต่เดิมที่มีหลัก ๆ คือ พิณ (ซุง หรือ ซิ่ง) แคน กลอง การลำจะมี ๒ แนวทาง คือ ลำเวียง จะเป็นการลำแบบลำกลอน หมอลำแสดงเป็นตัวละครตามบทบาทในเรื่อง การดำเนินเรื่อง ค่อนข้างช้า แต่ก็ได้อรรถรสของละครพื้นบ้าน หมอลำได้ใช้พรสวรรค์ของตัวเองในการลำ ทั้งทางด้านเสียงร้อง ปฏิภาณไหวพริบ และความจำ เป็นที่นิยมในหมู่ผู้สูงอายุ ต่อมาเมื่อดนตรีลูกทุ่งมีอิทธิพลมากขึ้นจึงเกิดวิวัฒนาการของ ลำหมู่ อีกครั้งหนึ่ง โดยได้ประยุกต์ กลายเป็น ลำเพลิน ซึ่งจะมีจังหวะที่เราใจชวนให้สนุกสนาน ก่อนการลำเรื่องในช่วงหัวค่ำจะมีการนำเอารูปแบบของ วงดนตรีลูกทุ่งมาใช้เรียกคนดู กล่าวคือ จะมีนักร้อง(หมอลำ) มาร้องเพลงลูกทุ่งหรือบางคณะหมอลำได้นำเพลงสตริงที่กำลังฮิตในขณะนั้น มีหางเครื่องต้นประกอบ นำเอาเครื่อง ดนตรีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ เช่น กีตาร์ คีย์บอร์ด แซ็กโซโฟน ทรัมเป็ต และกลองชุด โดยนำมาผสมผสานเข้ากับเครื่องดนตรีเดิมได้แก่ พิณ แคน ทำให้ได้รสชาติของดนตรีที่แปลกออกไป ยุคนี้นับว่าหมอลำเฟื่องฟูมากที่สุดคณะหมอลำต่างๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคามอุบลราชธานี หมอลำหมู่สามารถแบ่งตามทำนองของบทกลอนลำได้อีกซึ่งแต่ละทำนองจะออกเสียงสูงต่ำ ไม่เหมือนกัน ได้แก่ ทำนองขอนแก่น ทำนองกาฬสินธุ์ มหาสารคาม ทำนองอุบล เป็นต้น

๕. ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม

มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลซึ่งแตกต่างจากสัตว์อื่น คือมนุษย์สามารถใช้ภาษาในการสื่อสารและสามารถคิดค้นประดิษฐ์อักษรขึ้นมาใช้บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนเองประสบพบเจอไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้อักษรจึงมีบทบาทสำคัญในการบันทึกปรัชญา ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต สำหรับคนอีสานก็ได้มีการคิดค้นประดิษฐ์อักษรขึ้นมาใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่างๆ จนกลายมาเป็นมรดกภูมิปัญญาภาษาอีสานดังนี้

๕.๑ ภูมิปัญญาภาษา

ภาคอีสานของประเทศไทยในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง แต่ ณ ปัจจุบันอาณาจักรล้านช้างได้ล่มสลายไปแล้ว ส่วนดินที่อยู่ฝั่งโขงอีกฝั่งหนึ่งกลายมาเป็นดินแดนของประเทศไทย อีกฝั่งหนึ่งกลายเป็น สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) ถึงแม้ว่าอาณาจักรล้านช้างได้ล่มสลายไปแล้วแต่ว่าภาษาและวรรณกรรมยังคงอยู่ไม่ได้หายไปหรือล่มสลาไปกับอาณาจักรแต่อย่างใด

ภาคอีสานมีภูมิปัญญาที่จะกำหนดสิ่งหนึ่งขึ้นมาเพื่อใช้ในการสื่อสารหรือการสืบทอด ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ด้วยการประดิษฐ์อักษรหรือภาษาขึ้นมาใช้ซึ่งเรียกว่าภาษาอีสาน หรือภาษาลาว ส่วนอักษรที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ จะมีอยู่ ๒ ภาษาที่นิยมใช้กันมากคือ อักษรไทยน้อย และอักษรธรรม สำหรับสิ่งที่ใช้บันทึกก็จะใช้วัสดุจากธรรมชาติโดยเอาไปเผาไหม้แทนกระดาษ เพราะในอดีตยังไม่มีกระดาษจึงต้องหาวัสดุจากธรรมชาติใช้แทนนั่นก็คือภูมิปัญญาของคนอีสาน

๑) อักษรธรรม (Dhamma Scripts)^{๑๒๔}

อักษรธรรมพัฒนาการมาจากอักษรมอญและอักษรล้านนา ใช้เขียนพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นิยมใช้ตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๐๐ เป็นต้นมา จารึกอักษรธรรมอีสานที่พบว่ามีอายุเก่าแก่มากที่สุดพบในประเทศลาว คือจารึกบนฐานพระพุทธรูปที่วัดศรีสะเกษ (สีสะเกด) ในนครเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๐๓๓ ตรงกับสมัยพระเจ้าสามแสนไทยไตรภูวนาถ

ส่วนในประเทศไทยศิลาจารึกที่เก่าแก่ที่สุดคือที่วัดศรีคุณเมือง อ. เมือง จ. หนองคาย รองลงมาคือจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา อ. สุวรรณคูหา จ. หนองบัวลำภู จารึกในปี พ.ศ. ๒๑๐๕ เป็นรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๔๓-๒๑๑๕) แห่งราชวงศ์ล้านช้าง เป็นแผ่นหินสีดำขัดเงาอย่างดี เนื้อหาจารึกเป็นพระราชโองการของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโปรดให้มอบที่ถวายสงฆ์ที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อีกทั้งถวายสร้างพระพุทธรูป ถวายข้าโอกาส และยังได้กล่าวถึงชื่อบ้านนามเมืองที่อุทิศให้เป็นนาจ้งหันเพื่อเก็บผลประโยชน์ถวายพระภิกษุ และบำรุงวัดในตอนท้ายได้สาปแช่งผู้ที่ทำลายทานวัตถุและถือประโยชน์สงฆ์มาเป็นของตนเอง ส่วนหลักฐานที่เป็นใบลานคือคัมภีร์วิสุทธิมรรค จารในปีพ.ศ.๒๑๔๓ ถือว่าเก่าแก่ที่สุด ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๔๔๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้เข้ามาบริหารจัดการภูมิภาคท้องถิ่นมากขึ้นโดยเฉพาะภาคเหนือและภาคอีสาน เพราะกลัวภัยคุกคามจากมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ รัฐบาลจึงเข้ามาควบคุมการศึกษาอย่างเป็นแบบแผนเดียวกัน บังคับให้เขียนภาษาไทยด้วยอักษรรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศเพื่อความเป็นเอกภาพเป็นเหตุให้การเขียนต้องเปลี่ยนไปด้วย เพราะทุกคนต้องเรียนอ่านอักษรไทยให้ได้ ส่วนภาษาไทยน้อยและธรรมนั้นปล่อยตามยถากรรม อักษรธรรมอีสานที่เคยครองถิ่นอีสานทั้งหมดจึงถูกละทิ้ง เป็นการละเลยมรดกท้องถิ่นของชาติที่น่าเสียดายยิ่ง ในปัจจุบันเราจะหาพระสงฆ์อ่านได้ยากเต็มที โดยไม่ต้องกล่าวถึงคฤหัสถ์ที่ไม่

^{๑๒๔} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, แบบเรียนอักษรธรรมอีสานและไทยน้อย, (ขอนแก่น: คลังนาวิทยาขอนแก่น, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒-๑๓.

เคยบวชเรียน เด็กรุ่นใหม่ชาวอีสานจึงพูดได้เต็มปากเมื่อไปเจอเพื่อนต่างภูมิภาคว่า "ภาษาอีสานของฉันทัน มีแต่ภาษาพูด ไม่มีอักษรใช้เหมือนภาคกลาง"

อักษรธรรมมีชะตากรรมที่แย่กว่าอักษรล้านนา ภาคเหนือยังพอหาศึกษาได้บ้างในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ตามวัดและมหาวิทยาลัยของรัฐบางแห่ง อย่างน้อยอักษรล้านนาก็มีการนิยมเขียนตามสถานที่ราชการ โรงเรียน และวัด เป็นต้น เราจะหาสภาพแบบนี้ในอีสานไม่ค่อยได้ ดังนั้น อักษรธรรมจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งของชาวอีสาน เราจึงควรช่วยกันรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานชาวอีสานได้ทราบว่าครั้งหนึ่งเรามีตัวหนังสือใช้มาก่อน อีกทั้งเป็นอุปกรณ์ขุกุญแจสู่ชุมชนทรัพยากรทางภูมิปัญญาที่จารึกในโบราณอย่างมากมายก่ายกอง

๒) อักษรไทยน้อย (Thainoi Scripts)^{๑๒๕}

อักษรไทยน้อยเป็นอักษรตระกูลไทยอย่างหนึ่งมีลักษณะคล้ายกับอักษรลาวในประเทศลาวปัจจุบัน และคล้ายคลึงกับอักษรไทยสมัยสุโขทัย นิยมเขียนเรื่องราวบันทึกลงในแผ่นศิลา และแผ่นใบลาน จารึกอักษรไทยน้อยที่เก่าแก่ที่สุด คือจารึกที่วัดหลวง จังหวัดหนองคาย พ.ศ. ๑๙๕๗

อักษรไทยน้อย นิยมใช้ตั้งแต่พ.ศ. ๑๔๐๐ เป็นต้นมา แต่ไม่นิยมเขียนคำสอนทางพุทธศาสนา เพราะพยัญชนะไม่ครบตามหลักภาษาบาลีและสันสกฤต

๕.๒ ภูมิปัญญาวรรณกรรม

ภาคพื้นอีสานเป็นภาคที่มีความยิ่งใหญ่ในด้านอารยธรรม ภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตและวรรณกรรม สำหรับวรรณกรรมที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสาน คือบรรพบุรุษอีสานได้มีแต่งวรรณกรรมโดยมีจุดหมายหลักเพื่อใช้สอนคนในสังคมและเพื่อความบันเทิง สำหรับวรรณกรรมที่เป็นอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของวรรณกรรมอีสาน คือมีการวางเค้าโครงเรื่องด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผสมกับความวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยเริ่มจากการคิดว่าจะสอนใคร สอนหลักธรรมอะไร แล้วจึงกำหนดพื้นที่ เรื่องราวแล้วกำหนดตัวละครใส่ วรรณกรรมอีสานที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอีสานมากในปัจจุบัน คือวรรณกรรมผาแดงนางไอ่ และวรรณกรรมสินไซ ซึ่งมารายละเอียดดังนี้

๑) วรรณกรรมผาแดงนางไอ่

วรรณกรรมผาแดงนางไอ่เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเนื้อเรื่องและอิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมอีสานผู้จึงแยกให้เห็นแต่ละด้านดังนี้

(๑) เนื้อหาวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ : กาลครั้งหนึ่งมีเมืองใหญ่เมืองหนึ่งชื่อว่า “เมืองเอกชะอีตา” มีพระยาขอมเป็นผู้ปกครอง ประชาชนอาศัยอยู่กันด้วยความสงบสุข

^{๑๒๕} อ้างแล้ว, หน้า ๑๓.

รมเย็น พระยาขอมมีพระมเหสีชื่อนางจันทร์จอม ต่อมาพระนางได้ตั้งครรภ์ และได้ประสูติพระธิดาซึ่งมีผิวพรรณเหลืองอร่ามเหมือนดั่งทองคำ รวากับว่าสวรรค์ส่งนางลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ จึงได้ตั้งชื่อนางไอ้คำ เมื่อเติบโตเป็นสาวนางไอ้คำ มีพระสิริโฉมงดงามกิริยาวาจาอ่อนหวาน มีความเป็นกุลสตรี กิตติศัพท์ความงามของนางไอ้คำได้ขจรไปไกลเป็นที่เลื่องลือไปทั้งสามโลก นางจึงเป็นที่หมายปองของบุรุษทั้งหลาย นางไอ้คำจึงเป็นที่รักและหวงแหนของพระบิดามาก พระองค์จึงสร้างปราสาทให้อยู่พร้อมเหล่านางสนม นางกำนัลให้คอยดูแลเป็นอย่างดี

พระยาขอมได้แบ่งเมืองให้ผู้ชาย หลานชายและเหลนปกครองเมืองต่างๆ เช่น เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองหงส์ เมืองสีแก้ว เป็นต้น ขณะเดียวกันยังมีเมืองอีกเมืองหนึ่งชื่อ เมืองผาโพง มีเจ้าชายนามว่า ท้าวผาแดง เป็นผู้ปกครอง เมื่อท้าวผาแดงได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางไอ้คำ จึงใคร่อยากจะชมสิริโฉม จึงปลอมตัวเป็นพ่อค้าเดินทางมายังนครเอกชะธิตา เมื่อถึงเมืองเอกชะธิตา ท้าวผาแดงได้ติดสินบนนางสนมกำนัลและได้ฝากฝ้ายางดีไปให้นางไอ้คำ ด้วยผลกรรมที่ได้ทำร่วมกันมาในชาติปางก่อน จึงทำให้นางไอ้คำกับท้าวผาแดงมีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน จนในที่สุดทั้ง ๒ ก็ได้แอบสมสู่กันก่อนท้าวผาแดงจะจากไป เพื่อจัดขบวนขันหมากมาสู่ขอตามประเพณี ก่อนจากกันทั้ง ๒ ได้คร่ำครวญต่อกันด้วยความอาลัยยิ่ง วันเวลาผ่านไปจนถึงเดือน ๖ เป็นประเพณีมาตั้งแต่โบราณกาลของเมืองเอกชะธิตา จะต้องมีการทำบุญบั้งไฟบูชาพญาแถน พระยาขอมจึงได้ประกาศออกไปตามหัวเมืองต่างๆ ว่าบุญบั้งไฟปีนี้จะเป็นการหาผู้ที่จะมาเป็นราชบุตรเขยอีกด้วย ขอให้เจ้าชายหัวเมืองต่างๆ จัดทำบั้งไฟมาจุดแข่งขันกัน ถ้าใครชนะจะยกพระธิดาไอ้คำให้อภิเษกสมรสด้วย

ข่าวนี้ได้รัลือไปทั่วสารทิศทุกเมืองในเขตแคว้นแคว้น ต่างก็ส่งบั้งไฟเข้ามาแข่งขัน เช่น เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเชียงเหียน เมืองเชียงทอง แม้กระทั่งท้าวพังคี่ซึ่งเป็นพญานาค อยู่ใต้เมืองบาดาลก็อดใจไม่ไหวอยากจะชมความงดงามของนางไอ้คำ จึงปลอมตัวเป็นกระรอกด่อน (กระรอกเผือก) มาดูความงามของนางไอ้คำด้วยในวันบุญบั้งไฟ เมื่อถึงวันแข่งขันจุดบั้งไฟ ปรากฏว่าบั้งไฟท้าวผาแดงจุดไม่ขึ้นพ่นควันอยู่ ๓ วัน ๓ คืน จึงระเบิดแตกออกเป็นเสียงๆ ทำให้ความหวังของท้าวผาแดงหมดสิ้นลง ขณะเดียวกัน ท้าวพังคี่ที่ปลอมตัวมาเป็นกระรอกด่อน ไต่เต็นไปมาอยู่บนยอดไม้ ข้างปราสาทของนางไอ้คำ ก็ปรากฏร่างให้นางไอ้คำเห็น นางจึงอยากได้มาเลี้ยง แต่แล้วก็จับไม่ได้ จึงบอกกับนายพรานว่าถ้าจับเป็นไม่ได้ก็ให้จับตาย ในที่สุดกระรอกด่อนก็ถูกยิงด้วยลูกศรจนตาย ก่อนตายท้าวพังคี่ได้อธิษฐานว่า “ขอให้เนื้อของข้าพเจ้าขยายใหญ่ได้แปดพันเกวียน ให้คนทั้งเมืองกินหมดสิ้น ให้คนกินมีรสชาดหอมหวานชวนชิมติดใจ ใฝ่ได้กินให้ตายหลุมจมดิน ธรณินทร์สุบร้างให้มัน ม้างบ่มีมาย” จากนั้นร่างของกระรอกด่อนก็ขยายใหญ่ขึ้น จนผู้คนแตกตื่นมาดูกันและจัดแล่นเนื้อแบ่งกันไปกินทั่วเมือง รวากับว่าเป็นอาหารทิพย์ นางไอ้คำก็ได้กินเนื้อกระรอกด้วย ยกเว้นพวกแม่หม้ายที่ชาวเมืองรังเกียจจึงไม่ได้แบ่งเนื้อกระรอกให้กิน พญานาคราชแห่งเมืองบาดาลทราบข่าวท้าวพังคี่ผู้เป็นบุตรของตนถูกมนุษย์ฆ่าตายพร้อมกับแลเนื้อไปกินกันทั้งเมือง จึงโกรธแค้นยิ่งนักจึงยกทัพพญานาคมา

ถล่มเมืองเอกชะตีตา ดึกสงัดของคืนนั้นขณะที่ชาวเมืองเอกชะตีตากำลังหลับไหลเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้น เสียงกัมปนาทดังสนั่นหวั่นไหว พายุฝนฟ้ากระหน่ำลงมาอย่างหนัก ทำให้กลางเมืองถล่มยุบตัวลงไปทีละน้อย ท่ามกลางเสียงหวีดร้องของผู้คนที่วิ่งหนีตาย พญานาคผุดขึ้นมาจับหมื่น นับแสนตัว ถล่มเมืองเอกชะตีตาจนหายไปใต้บาดาลทันที คงเหลือไว้แต่ดอนแม่หม้าย ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกแม่หม้ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระดูกตอนจึงรอดตาย ฝ่ายท้าวผาแดงได้ยินข่าวด้วยความเป็นห่วงนางไอ่คำจึงรีบควมม้าบักสามเข้าไปคว่าแขนนางไอ่อุ้มขึ้นหลังม้าบักสามหนีออกจากเมืองไป ถึงแม่จะเร่งฝีเท้าม้าเท่าใดแผ่นดินก็ถล่มตาม ในที่สุดพญานาคใช้หางจุดเอานางไอ่จากอ้อมแขนของท้าวผาแดง จมน้ำหายไปต่อหน้าต่อตา เพราะนางไอ่ได้กินเนื้อกระดูกตอนด้วย จึงหนีไม่พ้นทัพพญานาคที่ทำให้แผ่นดินถล่มจมหายไปใต้พื้นดิน รุ่งเช้าภาพของเมืองเอกชะตีตาที่เคยรุ่งเรืองโอฬาร ก็อันตรธานหายไปสิ้น คงเห็นพื้นน้ำกว้างยาวสุดตา ทุกชีวิตในเมืองเอกชะตีตาจมสู่ใต้บาดาลจนหมดสิ้น เหลือไว้แต่ดอนแม่หม้ายบนเกาะกลางหนองหาร ในพื้นน้ำอันกว้างนี้ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

(๒) ที่มาและความสำคัญ : วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ ซึ่งมีตัวละครที่โดดเด่น คือ ท้าวผาแดงและนางไอ่คำ เนื้อเรื่องกล่าวถึงบุพกรรมที่เคยร่วมกันทำในชาติปางก่อน มีความรัก ความแค้น และการให้อภัย วรรณกรรมผาแดงนางไอ่ เป็นตำนานรักอมตะของภาคอีสาน ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างมาก จึงมีการนำมาเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ เช่น แต่งเพลง บทละคร นิทาน ภาพยนตร์ การ์ตูน และวรรณกรรมเรื่องนี้ยัง บ่อเกิดของวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสานนั่นก็คือบุญบังไฟ

(๓) ต้นฉบับ : ต้นฉบับมาจากหนังสือ ประวัติพระธาตุนารายณ์เจงเวง เขียนด้วยอักษรธรรม เขียนไว้ในคัมภีร์ใบลานจำนวน ๘ ผูก พบที่วัดสุทธาวาส บ้านโสกใหญ่ ตำบลสี้อ อำเภอพนา จังหวัดอุบลราชธานี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

(๔) แก่นของเรื่อง : วรรณกรรมผาแดงนางไอ่ เป็นเรื่อง โศกนาฏกรรมของความรักสามคน คือ ระหว่างท้าวผาแดง ท้าวพังคี และนางไอ่คำ ที่มีบุพกรรมสร้างร่วมกันมาแต่ชาติปางก่อน ถึง ๒ ภพ ๒ ชาติ ซึ่งมีทั้งความรัก ความแค้น และแรงอธิษฐานจึงนำพามาสู่ความหายนะ

(๕) ด้านเนื้อหาเนื้อหาในวรรณกรรม : วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณกรรมที่ได้สอดแทรกวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักกรรม และความโกรธ จะนำไปสู่ความหายนะ และเป็นปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน นอกจากนี้เนื้อเรื่องยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรมอีสานที่โดดเด่นและเป็นที่ยึดมั่นเป็นอย่างดี คือประเพณีบุญบังไฟของชาวอีสาน

(๖) หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา : วรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมคำสอนของอีสาน ใช้ภาษาอีสานในการแต่งทำให้เข้าใจได้ง่าย อีกทั้งโครงเรื่องที่

นำติดตามเพราะท้าวผาแดง และท้าวพั้งคีในอดีตชาติ เคยครองรักกับนางไอมาก่อน และที่สำคัญของเรื่องนี้ คือ เป็นวรรณกรรมที่สอนเรื่องกฎแห่งกรรม ที่ทั้งสามคนได้ทำร่วมกันมาในอดีตชาติ ทำให้รู้ว่า “กรรมย่อมสนองกรรม” ซึ่งในอดีตชาติ นางไอ่ ได้อิच्छานหรือสาปแข่งว่า “ชาติใดขออย่าได้มาเป็นคูครองกับพั้งคี และพั้งคีเกิดมาชาติใดขอให้เจอแต่ความทุกข์ทรมาน และขอให้พั้งคีตายบนต้นมะเดื่อ” และสุดท้ายคำอิच्छานหรือคำสาปแข่งนางไอ่ก็เป็นจริง กระจกตอนขณะที่หนีการล่าของนายพรานพอมาเจอผลมะเดื่อสุกกี้ลืมหงกิ้นผลมะเดื่อจนนายพรานยิงตายในที่สุด ส่วนนางไอ่ไปสาปแข่งพั้งคีให้ตาย ตัวเองก็ได้รับผลของกรรมคือไปหลงกิ้นเนื้อกระจกตอน ตนเองจึงไม่รอดพ้นคำสาปแข่งของพั้งคีก่อนตายว่า “ถ้าใครกิ้นเนื้อตนขอให้ตายจมนครณี” เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “กรรมย่อมสนองกรรม” ธรรมต้องละด้วยการให้อภัย และความโกรธแค้นยอมนำไปสู่ความหยวนะ^{๑๒๖}

๒) วรรณกรรมสินไซ^{๑๒๗}

วรรณกรรมเรื่องสินไซที่จะเล่าเป็นนิทานต่อไปนี้ได้ต้นแบบมาจากหนังสือสังข์ศิลป์ชัย วันนะคะคีคำกอนชั้นยอดของลาว โดย ท้าวปางคำนักปะพันเอกแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ (สมัย พ.ศ. ๒๑๙๓) กวดทานโดย สีลา วีระวงส์ กะชวงทัมมะกานเป็นผู้จัดพิมพ์ (พ.ศ. ๒๕๑๒) และหนังสือสังข์ศิลป์ชัยฉบับนักศึกษา โดยนายมัน จงเรียน พ.ม.เป็นผู้เรียบเรียง นอกจากนี้ ยังได้ค้นคว้าจากหนังสือเรื่องเดียวกันนี้ที่มีรวบรวมไว้ การเขียนฉบับเดิมเป็นการเขียนด้วยภาษาร้อยกรอง ซึ่งจะผิดกับที่จะเล่าต่อไปนี้เป็นภาษาร้อยแก้ว มีภาษาร้อยกรองเดิมประกอบเพื่อให้ได้อรรถรสในภาษาวรรณกรรมบ้างการเล่านี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจเนื้อหาของเรื่องดีขึ้นใช้เวลาไม่มากอ่านแล้วได้ความเข้าใจตลอดเรื่อง อาจขาดรายละเอียดในบางตอนถ้าต้องการทราบรายละเอียดครบถ้วนกระบวนความก็ใครแนะนำให้อ่านฉบับร้อยกรองเบื้องต้นนี้ใครแนะนำให้ทำความเข้าใจกับวรรณกรรมเรื่องสินไซดังต่อไปนี้

(๑) ชื่อเรื่อง คำว่าสินไซเป็นคำที่เขียนมาจากอักษรไทยน้อยในโบราณ เป็นภาษาลาวล้านช้าง มาจากคำ ๒ คำ คือ สิน ซึ่งหมายถึงทรัพย์ สิ่งของ เงินทอง สิ่งมีค่าอย่างหนึ่ง หมายถึงตัด หรือ ตัดสิน ตัดให้ขาด ตัดรอนทำให้เกิดความสวยงามเหมาะสม อาจหมายถึงถึงความเข้มแข็ง ความแข็งแกร่ง ความเยือกเย็น ความเป็นปกติวรรณกรรมพื้นบ้าน สินไซเป็นเสียงที่พ้องกันกับคำว่า สีล หรือ สีล ส่วนคำว่า ไซ มีความหมายว่าจนตรอก จวนตัว ถึงทางตันสุดท้ายสู้อาจหมายถึงเครื่องดักปลา รวมความได้ว่าคำว่าสินไซ จึงหมายความว่าชัยชนะอย่างมีค่าหรือชัยชนะ

^{๑๒๖} อุดม บัวศรี และประกอบ มีโคตรกอง, การวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่ใช้ในการเสริมสร้างความปรองดองของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๗๖-๘๐.

^{๑๒๗} ขอบ ดีสวนโคก, วรรณกรรมพื้นบ้านสินไซ, (ขอนแก่น: สำนักการศึกษาเทศบาลนครขอนแก่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๔.

อย่างมีศิลป์ ซึ่งเขียนเป็นภาษาไทยได้ว่าศิลปะชั้น นันเอง จะเห็นได้ว่านิทานเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของการต่อสู้ เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องต่อสู้จนได้ชัยชนะเป็นการเข้าไปโรมรันพันธุกันอย่างมีชั้นเชิง โดยแต่ที่ละครตัวเอกมีชื่อว่าสินไซ เนื่องด้วยเกิดมาพร้อมกับดาบและธนูสิน หรือศรเป็นนิทานชาดก สินไซเป็นพระโพธิสัตว์

(๒) สถานที่ อาณาจักรล้านช้างเป็นสถานที่เกิดแห่งนิทานเรื่องสินไซเป็นเหตุการณ์บ่งบอกวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มไทลาวสองฝั่งโขง อันหมายถึง ประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งผู้ประพันธ์ได้โยงเรื่องราวธรรมชาติเข้าไปผูกพันกับปหิมพาน เพื่อให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ และความมหัศจรรย์ของธรรมชาติอันบริสุทธิ์ แท้จริงก็คือความเป็นธรรมชาติใกล้ตัวในยุคสมัย

(๓) เหตุเกิดของเรื่อง ผู้ประพันธ์มองเห็นสังคมมนุษย์เป็นสังคมที่สับสน วุ่นวายมีหลายเรื่องเป็นสิ่งที่งำเงาจดจำ มีหลายเรื่องที่น่าหือหือใจ น่าเบื่อหน่าย น่าขจัดปัดเป่า ในเรื่องเต็มไปด้วยความร้อนด้วยไฟ ๓ กองเป็นพื้นฐาน ไฟคือ ราคะ โทสะและโมหะ หรือความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำสังคมให้ขาดศีล ขาดธรรมขาดสติ ขาดสัมปชัญญะ ในใจหือหือ ด้วยกิเลส คือ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นนำไปสู่การกระทำเรียกว่ากรรม ครั้นทำลงไปแล้ว ก็เกิดเป็นผลจากการกระทำเรียกว่าวิบากเมื่อได้รับวิบากหรือผลจากการกระทำแล้วก็เกิดความอยากต่อไปอีก จนต้องทำซ้ำทำแล้วก็ได้ผลอีกเป็นอยู่เช่นนี้ไม่จบสิ้นเกิดบานปลายไปเรื่อยจนเป็นเนืองอกหรือเนื้อร้ายในสังคมบราหฺมาพันกันไปไม่จบสิ้น ในที่สุดต้องให้ทุกฝ่ายรู้จักตัวเองถอยไปอยู่ที่เดิม ใช้หลักรู้จักสามัคคี ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมจึงจบลงด้วยดี

(๔) กาลสมัย ทราบได้ว่าเรื่องสินไซเขียนขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (๒๑๗๖-๒๒๔๑) ซึ่งเป็นสมัยที่อาณาจักรล้านช้างมีความสงบร่มเย็นเป็นยิ่งนัก พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนี้ถือเป็นยุคทองของอาณาจักรล้านช้างนักปราชญ์มีเวลาคิดตรองรังสรรค์วรรณกรรมหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องสินไซนี้ด้วย

(๕) นักประพันธ์ วรรณกรรมเรื่องสินไซ เดิมเชื่อกันว่าผู้ประพันธ์ คือท้าวปางคำเพราะเห็นมีระบุไว้ในตอนต้นของบทประพันธ์ถ้าผู้ประพันธ์ชื่อนี้จริงก็เห็นเป็นเรื่องแปลกที่ผู้แต่งบอกชื่อหรือเปิดเผยชื่อตัวเอง เพราะนักปราชญ์ผู้ประพันธ์วรรณกรรมอีสานหรือวรรณกรรมแบบล้านช้างไม่นิยมบอกชื่อตัวเอง เนื่องด้วยอยู่ในยุคสมัยราชาธิปไตย วรรณกรรมที่เขียนส่วนใหญ่ก็จะเกี่ยวกับจักรวาลต่างๆอาจหมิ่นเหม่ต่อราชภัยประกอบกับกวีในยุคสมัยไม่นิยมเขียนเพื่อเกียรติยศชื่อเสียงแต่หากกระทำเพื่อบูชาคุณพระศาสนา ดังนั้นคำว่า ปางคำ จึงอาจหมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ อาจหมายถึงพระราชวังที่ประทับ อาจหมายถึงเจ้านายคนใดคนหนึ่งในราชสำนัก คงไม่ใช่นักกวีสามัญชนทั่วไป

(๖) เนื้อเรื่อง ในกาลสมัยนั้นมีเมืองและบุคคลที่ควรกล่าวถึงและให้ความสนใจ ดังนี้

นครเป็งจาล ปกครองโดยพระยาสุทราชมหเสีทั้งหมด ๘ องค์ องค์เอกพระนามว่าจันทาเทวี มีพระโอรส ๑ องค์ พระนามว่าสีโท มีพระวรกาย เป็นคชสีห์ มีอิทธิฤทธิ์เข้มแข็งเสียดสีหนาท มหเสีองค์รองพระนาม นางลุน มีโอรสแฝดนามว่า สังข์ หรือหอยสังข์มีพระวรกายเป็นหอยสังข์ มีฤทธิ์บุกบ่ฝ้าดง เนรมิตกายเป็นเรือ มีฤทธิ์เดชนานาประการอีกองค์หนึ่งชื่อสินไซมีพระวรกายเป็นมนุษย์รูปร่างเกิดมาพร้อมกับดาบและธนูศิลป์มีมหิทธิเดชกล้าแกร่งเป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมกับมีมหเสีอีก ๖ นางแต่ละนางก็มีโอรสนางละ ๑ องค์ พระยาสุทราชมหเสีองค์หนึ่งนามว่า สุมนทา ซึ่งถูกยักษ์กุมภันท์ลักพาไปเป็นมเหสีครองเมืองอินราษ

นครอินราษ ปกครองโดยพญายักษ์นามว่า กุมภันท์ พระยาคุมภันท์ ได้รับบัญชาจากท้าวเวสสุวรรณ ผู้เป็นจอมแห่งยักษ์ให้มาปกครองยักษ์ มาร เปรตผีทั้งหมดมีพระนางสุมนทาเป็นมเหสี มีพระธิดานาม สีดาจัน ซึ่งได้ยกให้ไปเป็นมเหสีของพระยาบาดาลนามว่า วรณนาค พญายักษ์กุมภันท์มีพี่ชายอยู่ตนหนึ่งนามว่า วันนุราษ

นครบาดาล ปกครองโดยพญานาคราชนามว่า วรณนาค ปกครองเมืองนาคพิภพ มีมเหสีชื่อสีดาจัน ลูกสาวพญายักษ์กุมภันท์กับนางสุมนทา

นครจำปาคะ ปกครองโดยพระเจ้ากามะทา ณ เมืองนี้มีเศรษฐีนามว่านนทเศรษฐี ซึ่งมีธิดาที่สวยงามถึง ๗ นาง และต่อมาได้ไปเป็นมเหสีของพระยาสุทราชมหเสีแห่งเมืองเป็งจาล เมืองอยู่ของนานาบิวาร เมืองสิมพะลีหรือฉิมพลีเป็นเมืองของพญาครุฑทองจอมราชบัลลังก์มีบิวารในปกครองมาหนึ่งพันล้าน (ต่อ) ในเมืองสมุทรก็มีพญานาคค่าปกครองดูแลเหล่าานาคทั้งหลาย ทั้งพญาครุฑ และพญานาค ต่างก็อาสาเผ้าคุ้มครองรักษา ช่วยเหลือแม่ บ้า สีโท สังข์และสินไซ ตลอดกลางวันกลางคืน "ผัดเลี่ยนตั้งเวียนแวดเวณยามกลางวันครุฑค่านองแวนน้ำ"

เมืองสวรรค พระอินทาทเวรราชเป็นจอมกษัตริย์ หรือมีพระอินทร์เป็นเจ้าของ ปกครองเป็นผู้ขอให้เทวดาทั้งหลายอาสาสมัครลงมาเกิดกับมเหสีของพระยาสุทราชมหเสีเพื่อช่วยเหลือติดตามเอาอาจากยักษ์กุมภันท์ พระอินทร์ยังคอยให้ความช่วยเหลือแก่ พระกุมารสีโท สังข์ และสินไซ อยู่ตลอดเวลาในคราวจำเป็น

สินไซเป็นหนึ่งในจำนวนวรรณกรรมที่ได้ถูกบันทึกลงบนฝาผนังสิม เพราะมีนานาสารัตถะอย่างพร้อมมูล กล่าวคือ **ด้านเศรษฐกิจ** ให้รู้จักบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูก ป่าไม้ ไม้ดอก ไม้ผลส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นพื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจ ดังคำว่า "คอยเห็นงมเมืองขึ้นเป็งจาลยววย่าน หุ่นเยอ นาข้าวว่างแสนชั้นโยชน์ผยอง ฟ่างฟางน้ำยมแรงลักขณา ฝะนัวเชียงฮอมอมดาวตาลพร้อม"

๖. ภูมิปัญญาการทอผ้า

ภูมิปัญญาการทอผ้าของอีสาน บรรพบุรุษของคนอีสานมีการนำเอาวัสดุจากธรรมชาติมาทำเป็นสีย้อมผ้า มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเรียกว่าการนำเอาวัสดุธรรมชาติมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เช่น ฝ้ายนำมาแปรสภาพจรรออกมาเป็นผ้าฝ้าย ไหมนำมาแปรสภาพเป็นผ้าไหม เป็นต้น

๖.๑ ภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้าย ฝ้ายเป็นไม้พุ่ม ลำต้นมีสีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยว รูปไข่กว้าง ปลายใบแหลม ขอบใบหยัก ๓-๕ หยัก ฐานใบเป็นรูปหัวใจ ก้านใบค่อนข้างยาว ดอกเดี่ยว มีใบประดับ ๕ กลีบติดกัน กลีบดอกสีเหลือง ผลกลมปลายยาวแหลม เมล็ดรูปไข่ มีขนสีขาวยาว ๓.๗-๕ เซนติเมตร รอบๆ เมล็ด

ปุ๋ยฝ้ายมากกว่าครึ่งหนึ่งของที่ผลิตได้ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้อื่นๆ ที่เหลือจะใช้ในอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น ทำถุง ทำสายพานต่างๆ เชือก และยางรถ เส้นใยที่สั้นใช้ทำพรม และเครื่องใช้อื่นๆ เส้นใยที่ติดแน่นอยู่กับเมล็ด (fuzz or linters) ใช้ทำเส้นใยเทียม เช่น เรยอน และผลผลิตอื่นๆ ที่ทำจากเซลลูโลส เมล็ดฝ้ายใช้ทำน้ำมัน ปุ๋ยฝ้ายทำสบู่และอุปกรณ์ใช้ในทางการแพทย์ และใช้เตรียมเป็นยาแผนปัจจุบันหลายชนิด น้ำมันเมล็ดฝ้ายใช้เป็นน้ำมันหุงต้ม แต่ต้องเอาสารบางชนิดออกก่อน ประโยชน์ทางสมุนไพรก็มี เช่น เปลือกกรากฝ้ายเป็นยาบีบมดลูก

๖.๑.๑ วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการย้อมสี:^{๑๒๘} สำหรับวัตถุประสงค์ที่ใช้ในการย้อมผ้าฝ้าย จะเป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ใบตะเพียนหนู (ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “ใบเหว”) จะขึ้นในป่าบริเวณทางไปอุทยานแจ้ซอน บางครั้งมีให้เห็นบ้างตามข้างทาง มีมากในช่วง ฤดูฝน ให้สีเขียวอมเหลืองหรือเขียวมะนาวสีเขียวสด เขียวขี้ม้า และสีเทา

๒) ใบหูกวาง ให้สีเขียว เช่นเดียวกับสีจากใบตะเพียนหนู แต่สีจะไม่ค่อยใสจะออกตุ่น ๆ

๓) ใบลำไย ให้สีน้ำตาลอ่อน หรือสีเปลือกไข่

๔) ใบมะม่วง ให้สีเขียวอมเหลือง

๕) เปลือกประตู ให้สีน้ำตาลอมแดงแต่ในช่วงหน้าฝนจะได้สีน้ำตาลอ่อน หรือน้ำตาลอมชมพู

๖) เปลือกตะแบก ให้สีน้ำตาลอ่อน แต่สีออกไปทางอมส้มมากกว่าสีจากเปลือกประตู

๗) ใบหม่อน นอกจากใช้เลี้ยงไหมหรือทำซาใบหม่อนแล้ว ยังนำมาย้อมผ้าได้อีก จะได้สีเขียวอ่อน

^{๑๒๘} น้ามอญติไซน์ ผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ, แหล่งที่มา: https://nammorndesign.com/?page_id=134[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๖]

๘) คำแสด เป็นที่ได้จากต้นคำแสด ให้สีส้ม สีนี้อ้อมได้ปีละ ๑ ครั้ง คือช่วงเดือน พฤษภาคมหลังจากนั้นจะไม่มีให้เห็นแล้ว แต่แต่ละครั้งย้อมได้ไม่มากเพราะสามารถเก็บผลคำแสดได้คราวละไม่มาก

๙) ผลมะเกลือ ให้สีดำ หรือเทา

๖.๑.๒ ขั้นตอนการย้อมฝ้ายด้วยสีธรรมชาติ^{๑๒๙}

๑). นำเส้นด้ายที่จะย้อมมาต้มในน้ำสบู่ หรือผงซักฟอกเพื่อไล่ไขมันใช้เวลาประมาณ 30 นาที จากนั้นนำขึ้นมาผึ่งให้เย็นแล้วนำไปซักในน้ำสะอาด

๒) นำเปลือกไม้/ใบไม้ที่เตรียมไว้มาต้มจนเดือดใช้เวลาประมาณ 45 นาที แล้วกรองแยกกากออก

๓) นำน้ำสีที่กรองแล้วมาต้มในหม้อใส่เกลือ สารส้ม หรือปูน คนจนละลายแล้วนำฝ้ายที่ไล่ไขมันไว้แล้วลงมาต้มต่อ ประมาณ 45 นาที

๔) นำฝ้ายที่ย้อมแล้วออกให้สะเด็ดน้ำ ทิ้งไว้จนเย็น แล้วนำไปซักจนสะอาด

๕) นำฝ้ายที่ซักสะอาดดีแล้วไปตากจนแห้งส่วนฝ้ายที่ใช้เป็นเส้นยืนนำไปแช่ในแป้งเปียกก่อนนำออกไปตากเพื่อให้เส้นด้ายมีความเหนียวไม่ขาดง่าย

๖.๒ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ผ้าไหม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาประจำจังหวัดขอนแก่น ซึ่งทุกภาคส่วนได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาการทอผ้าไหม จนกระทั่งนำมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่น จนกระทั่งได้นำมา เป็นการจัดงานกาชาดประจำจังหวัดทุกปี คือ “งานไหมงานกาชาดและการผูกเสี่ยว”

๖.๒.๑ ประวัติการทอผ้าไหมชนบท

“ชนบท” เป็นเมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน มีการตั้งเป็นเมืองมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๒๖ โดยกวนเมืองแสน สมุหกลาโหมแห่งเมืองสุวรรณภูมิ พาสัมครพรรคพวกอพยพหนีออกจากเมือง สุวรรณภูมิ แคว้นจำปาสัก ในประเทศลาว มาตั้งเมืองที่บ้านหนองกงแก้ว ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านหนองกงแก้ว ขึ้นเป็นเมือง พระราชทานนามว่า “ชลบทพิบูลย์” ซึ่งแปลว่าทางน้ำหรือเมืองที่มีน้ำล้อมรอบ และตั้งท้าวคำพาวเป็นเจ้าเมือง ตำแหน่งพระจันตะประเทศ จากนั้นได้มีการจัดเขตการปกครองและเมืองชนบทได้ถูกยุบรวมหลายครั้ง จากอำเภอเป็นตำบล ขึ้นกับอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น จนถึงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ ทางราชการจึงได้ตั้งเมืองชนบทขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งหนึ่ง ในชื่อ “ชนบท” จนถึงปัจจุบัน

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน

ชาวชนบทมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทุกครัวเรือนจะมีที่ดินทำนาทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ นอกจากอาชีพทำนาแล้ว ก็มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย เพื่อนำเส้นไหมและฝ้ายมาทอเป็นผืนผ้า ดังคำกล่าวที่ว่า “ยามว่างจากนา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน” ในอดีตที่ผ่านมา การทอผ้าถือเป็นหน้าที่สำคัญของผู้หญิงชาวอีสาน เพราะจะต้องทอผ้าเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในชีวิตประจำวัน ผู้หญิงอีสานต้องเรียนรู้และฝึกหัดการทอผ้ามาตั้งแต่เด็ก จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ดังคำขวัญที่สอนสตรีชาวอีสานว่า “ทอหูกบ่เป็นแจ ทอแพรบ่เป็นผาด้อน เลี้ยงม่อนบ่ฮู้โตลูกโตนอน อย่าพ้าวอนเอาผัว” การทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้หญิงอีสานจะต้องเรียนรู้และฝึกหัด โดยเริ่มจากผู้เป็นแม่ได้ถ่ายทอดความรู้และเทคนิควิธีการทอผ้าให้ลูกหลาน สืบทอดกันมาไม่ขาดสาย ผ้าไหมที่ทอได้ นิยมสวมใส่ไปทำบุญที่วัด หรือในงานพิธีและงานมงคลต่างๆ รวมทั้งเก็บไว้เป็นมรดกให้ลูกหลาน

อำเภอชนบท เริ่มมีการทอผ้ามาตั้งแต่เมื่อไร ไม่สามารถสืบประวัติได้ แต่มีหลักฐานสำคัญคือ ผ้าไหมมัดหมี่หน้านาง หรือผ้าปุม อายุ กว่า ๒๒๐ ปี ที่เจ้าเมืองชนบทคนแรกได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โดยทายาทของเจ้าเมืองเป็นผู้เก็บรักษาไว้ ซึ่งต่อมา คนชนบทได้นำมาเป็นต้นแบบในการทอผ้าไหมมัดหมี่หน้านาง ที่มีชื่อเสียงและเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของผ้าไหมชนบทในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าการทอผ้าของอำเภอชนบทยังจะมีมาไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี หรืออาจจะเริ่มมาตั้งแต่เริ่มตั้งเมืองชนบท คือ ประมาณ ๒๐๐ กว่าปีที่แล้ว

๖.๒.๒ ลวดลายและกรรมวิธีการทอผ้าไหม

ผ้าที่ทอด้วยมือที่มีชื่อเสียงที่สุดของอำเภอชนบท ได้แก่ “ผ้าไหมมัดหมี่” โดยมีขั้นตอนเริ่มจากการคัดเลือกเส้นไหม การออกแบบลายหมี่ การให้สี การทอเป็นผืนผ้า ซึ่งเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ผ้าไหมชนบทมีจุดเด่นคือ มีความสวยงาม ลวดลายละเอียดแตกต่างจากที่อื่น

เอกลักษณ์ของผ้าไหมชนบท คือ “ลาย” และ “เทคนิคการทอผ้า” ลายเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาและถือว่าเป็นลายต้นแบบและเป็นลายเก่าแก่ของผ้าเมืองขอนแก่น คือ ลายหมี่กง ลายขันทากเบ็ง ลายขอพระเทพหรือลายเชิงเทียน โดยส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดจะเป็นการทอผ้าแบบ ๓ ตะกอ ทำให้เนื้อผ้าแน่น สม่่าเสมอ มีลักษณะสีและลวดลายของผ้าด้านหนึ่งสีที่ปักกว่าอีกด้าน สีที่เป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมคือ สีม่วง สีแดง สีเขียว สีเม็ดมะขาม

เอกลักษณ์ของการทอผ้าอีกแบบหนึ่งของชาวชนบท คือ ผ้าปุมหรือผ้าหน้านาง ซึ่งมีลักษณะแบบโจงกระเบน ประกอบด้วย ลายมัดหมี่บริเวณท้องผ้า ลายมัดหมี่หน้านาง และลายมัดหมี่ริมชายผ้าทั้งสองด้าน

ภาพที่ ๔.๑๘ ภาพการทอผ้าไหม

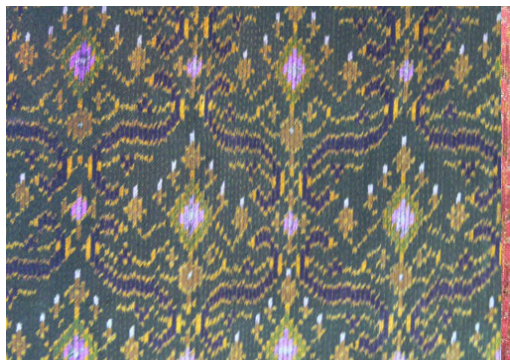
ภาพที่ ๔.๑๙ ภาพเส้นไหม

ภาพที่ ๔.๒๐ ภาพมัดหมี่

ภาพที่ ๔.๒๑ ภาพตัดริมผ้าไหม

ภาพที่ ๔.๒๒ ผ้าไหมลายหมากจับว่วน

ภาพที่ ๔.๒๓ ผ้าไหมลายปลาชิว

ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่ บ้านหัวฝาย หมู่ ๒ ตำบลปอแดง อำเภอนบพิตำ จังหวัดขอนแก่น

๖.๒.๓ เอกลักษณ์ความโดดเด่นของผ้า

ลวดลายบนผืนผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่ที่นิยมทอกันมักเป็นลวดลายของภูมิปัญญาโบราณที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยคนรุ่นปู่ย่าตายาย การจะคิดสร้างสรรค์ลายผ้าใหม่ ๆ ไม่ค่อยมีปรากฏมากนัก การริเริ่มสร้างลายผ้ามัดหมี่ใหม่ของ จ. ขอนแก่น ซึ่งใช้ชื่อว่า “ลายแคนแก่นคูณ” ซึ่งจะใช้สร้างอัตลักษณ์ที่ชัดเจนมากขึ้นให้กับจังหวัดในฐานะนครมัดหมี่โลก จึงเป็นภาพสะท้อนใหม่ของการสร้างสรรค์ที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาโบราณ การสร้างอัตลักษณ์ที่อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม

จากชุมชน ที่เชื่อมโยงการยกระดับและพัฒนาเมือง ซึ่งคล้ายแนวทางการอนุรักษ์ของเมืองที่มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมหลาย ๆ เมืองในโลก ที่ค้นหาและต่อยอดตัวตนของเมืองผ่านการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมหลักของเมืองสำหรับขอนแก่นก็เป็นเช่นเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่การทำผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่นิยมทำกันมานาน ชาวบ้านจะใช้เวลาว่างจากการทำนาและการเก็บเกี่ยวมาทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน หรือทอผ้าเอาไว้ใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ กระทั่งในยุคหลัง ๆ มีการนำผ้าที่เหลือใช้เองมาจำหน่าย จนหลายพื้นที่การทอผ้ากลายเป็นรายได้หลักแทนการทำนาอาชีพแต่ดั้งเดิม อ. ชนบท จ. ขอนแก่น เป็นหนึ่งในอำเภอที่ขึ้นชื่อเรื่อง “ผ้าไหมมัดหมี่” และ “ช่างทอผ้า” ความเป็นมาเริ่มจากการทอผ้าใช้เองในครัวเรือน ก่อนจะมีการรวมกลุ่มทำขายและพัฒนาจนกลายเป็น “ผ้าไหมมัดหมี่” ที่โด่งดัง กระทั่งล่าสุด ขอนแก่นได้รับการประกาศอย่างเป็นทางการจากสภานิติบัญญัติโลกให้เป็น “เมืองแห่งผ้าไหมมัดหมี่” หรือ “นครแห่งผ้าไหมมัดหมี่” โดยในการให้การรับรองพิจารณาจากข้อมูลเชิงประวัติความเป็นมาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ วัตถุประสงค์ที่ใช้ มาตรฐาน และการยอมรับใน “ผ้าไหมมัดหมี่” ของเมืองขอนแก่น

ในข้อมูลประวัติและความเป็นมา ขอนแก่นมีวัฒนธรรมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมายาวนาน ทำให้ปัจจุบันเมืองแห่งนี้เป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบอย่างเส้นไหมแหล่งใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีศักยภาพในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งมีกลุ่มผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นลำดับ ๔ ของประเทศ หรือประมาณกว่า ๘,๕๖๕ ราย แบ่งเป็นเกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม และทอผ้าไหม ๕,๑๕๒ ราย ผู้ประกอบการทอผ้าไหม ๒,๓๘๒ ราย ผู้ประกอบการทอผ้า ฟอกผ้า และย้อมสี ๖๔๔ ราย ร้านค้าจำหน่ายผ้าไหมและผลิตภัณฑ์จากหม่อนไหมที่ขึ้นทะเบียนไว้ จำนวน ๓๘ ร้าน และเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่สามารถผลิตผ้าไหมในแต่ละปีได้ไม่น้อยกว่า ๑๕๐,๐๐๐ เมตร ว่ากันว่า การที่ผ้าทอมือของขอนแก่นเติบโตเป็นเพราะเสน่ห์ของไหมมัดหมี่ที่แตกต่างจากที่อื่น ซึ่งเกิดจากความเฉพาะตัวของวิธีการมัดหมี่ และเทคนิคการทอที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์ “ความเป็นชิ้นเดียวในโลก” ในทางเทคนิควิธีการทอแบบดั้งเดิมยังทำให้เกิดรอยซึมของสีที่วิ่งไปบนลวดลายที่ถูกมัด ที่ถึงแม้จะใช้เวลาความแม่นยำในการทอมากแค่ไหนก็จะเกิดความเหลืออบนสีของเส้นไหม ซึ่งให้ความรู้สึกของความ เป็นงานทำมือสุดมหัศจรรย์

ภาพที่ ๔.๒๕ ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ^{๑๓๐}

๔.๒.๒ ภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ที่ได้รับการสั่งสม ถ่ายทอด และพัฒนามาจากประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถของปู่ ย่า ตา ยาย ที่สามารถนำสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา มาทำให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพ และความรู้และวิธีการต่าง ๆ ที่มีคุณค่าเหล่านั้น ได้ถ่ายทอดมาให้ลูกหลานในวันนี้ ในจังหวัดมหาสารคามมีภูมิปัญญาหลายอย่าง ได้แก่

ข้าวหมาก^{๑๓๑} อาหารทานเล่นของชาวอีสาน ที่มีกินมาอย่างช้านาน ด้วยเหตุผลการทำที่ง่าย ไม่ซับซ้อน อร่อย หอม หวาน ถึงเป็นที่ชื่นชอบของทุกครัวเรือนและถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาเป็นเวลานาน โดยนายคุณานต์ เสาสามา และ นายปภินวิทย์ พลนรา

สมุนไพร ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอพื้นบ้านด้านสมุนไพร จังหวัดมหาสารคาม^{๑๓๒} มาจากการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ซึ่งใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแก้อาการหรือรักษาโรคชาวบ้านในชุมชนด้วยสมุนไพรท้องถิ่นและคาถาตามความเชื่อชาวยุคที่แตกต่างกันของหมอพื้นบ้าน มีลักษณะลักษณะและกระบวนการภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านด้านสมุนไพร จังหวัดมหาสารคามมีลักษณะการสืบทอดจากบรรพบุรุษ การเรียนรู้จากตำรา และผู้รู้ โดยการนำลักษณะพืชสมุนไพรที่สำคัญในท้องถิ่น ที่มีสรรพคุณมาผ่านกระบวนการที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน นำมาแก้อาการหรือรักษาโรคชาวบ้านในชุมชน โดยมีรูปแบบในการใช้ยาเพื่อแก้อาการหรือรักษาโรคจากการสืบทอด

^{๑๓๐} ผ้ามัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่บ้านหัวฝาย จ.ขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://i-san.tourismthailand.org/6906/>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖]

^{๑๓๑} https://oer.learn.in.th/search_detail/result/97167 ภูมิปัญญาท้องถิ่นข้าวหมาก.

^{๑๓๒} ทิพพา ลุนเผ่และคณะ,รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอพื้นบ้าน ด้านสมุนไพรจังหวัดมหาสารคาม, บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๒, หน้า ๘.

มาจากบรรพบุรุษซึ่งใช้สมุนไพรเพื่อแก้อาการหรือรักษาโรคทางกายและใช้คาถาเพื่อการรักษาทางจิตใจ ประกอบด้วย ยาฝน ยาต้ม ยาลูกกลอน และยาทา การใช้สมุนไพรที่มาจากธรรมชาติซึ่งมีคุณค่าและมีความปลอดภัย อีกทั้งมีผลข้างเคียงที่มีพิษต่อร่างกายน้อย

การปั้นหม้อดินเผา^{๑๓๓}

ภาพที่ ๔.๒๕ การปั้นหม้อดินเผา

ชาวบ้านหม้อ ในอำเภอเมืองมหาสารคาม ขึ้นชื่อเรื่องการทำเครื่องปั้นดินเผาмаาเกือบ ๒๐๐ ปี แต่นับวันช่างปั้นกลับลดน้อยลง การปั้นดินเผาแต่ทุกชั้นตอนละเอียดอ่อน และปราณีต ต้องยอมรับว่า เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำได้ยาก นี่เป็นเหตุผลที่ทำให้หมู่บ้านปั้นดินเผาแห่งนี้ เหลือช่างปั้นเพียง ๑๕ คน ทั้งที่ในอดีตมีคนทำแทบทุกคนรอบครัว การขึ้นรูปเครื่องปั้นด้วยไม้ตีและหินดู เป็นหัตถกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่แต่ละคนอาศัยประสบการณ์ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ปี

ช่างปั้นส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน เป็นผู้หญิงอายุเฉลี่ยตั้งแต่ ๕๐ ปี ไปจนถึง ๗๐ ปี แต่ละคนต่างสืบทอดการปั้นดินเผาจากคนรุ่นเก่า ความยากของการทำเครื่องปั้นดินเผา ต้องผ่านขั้นตอนหลายอย่าง นี่คงเป็นสาเหตุที่คนทำเครื่องปั้น ค่อย ๆ ลดน้อยลง แม้ว่าสินค้าที่ผลิตแทบไม่พอขาย

การทอผ้า^{๑๓๘} ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก กลุ่มทอผ้าไหมบ้านกุฎรัง จ.
มหาสารคาม

ภาพที่ ๔.๒๖ ภาพผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก

ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก เป็นลวดลายผ้าโบราณลายดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน เป็นลายเก่าแก่ของบรรพบุรุษซึ่งชาวบ้านในแถบภาคอีสานโดยเฉพาะ จ. มหาสารคาม มีการทอใช้กันมาก ต่อมา จ. มหาสารคาม จึงได้กำหนดให้ “ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก” ให้เป็น “ลายผ้าเอกลักษณ์ประจำจังหวัด”

แต่เดิมชาวบ้านแถบ จ. มหาสารคาม ทอผ้าลายโบราณตามแบบบรรพบุรุษอยู่หลายลายด้วยกัน แต่ภายหลังลายเก่าแก่เหล่านี้ก็เริ่มสูญหายไปจากชีวิตการทอผ้าของชาวบ้าน เนื่องจากความยากในการทอ ลายสร้อยดอกหมากก็เป็นลายผ้าโบราณลายหนึ่งที่เกือบจะสูญหายไปจากท้องถิ่น ด้วยความที่ลายผ้ามีความละเอียดมาก ผู้ทอต้องมีความรู้ในเรื่องของลายและมีฝีมือทั้งในการมัดและการทอ ถ้าไม่มีความชำนาญ การย้อมสีอาจไม่สม่ำเสมอ ทำให้ลายผ้าผิดเพี้ยนไป นอกจากนี้ต้องใช้ระยะเวลาในการทอมาก จึงเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านไม่นิยมทอผ้าลาย “สร้อยดอกหมาก”

มีคุณสมบัติพิเศษเป็นจุดเด่น คือ เป็นลายเล็กที่มีความละเอียดอย่างยิ่ง เมื่อนำมาประยุกต์สีสันทลงไปในกรรมด้อมแต่ละครั้งจะทำให้มองดูสวยงามระยิบระยับจับตามีคุณค่ามากขึ้น การทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก เส้นไหมที่ใช้จะต้องเส้นเล็ก มีความสม่ำเสมอ การทอผ้าไหมลาย

^{๑๓๘} <http://i-san.tourismthailand.org/6993/>

สร้อยดอกหมากใช้เวลาในการทอมากและขึ้นอยู่กับความละเอียดของลาย เฉพาะการมัดหมี่ก็ใช้ระยะเวลา ๔-๕ วัน ยิ่งลายละเอียดก็ต้องขยายลำหมี่ให้มากขึ้นเป็น ๔๙ ลำ หรือเป็น ๗๓ ลำ ดอกก็จะ มีขนาดเล็กลงไป ส่วนขั้นตอนการทอก็ใช้เวลาพอสมควร

“ลายสร้อยดอกหมาก” เป็นชื่อลายตามคำเรียกของคนโบราณ ปัจจุบันชาวบ้านอาจเรียกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น ลายเกล็ดปลา หรือลายโคมเก้า เกิดจากการนำเอา “ลายโคมห้า” มามัดซ้อนกับ “ลายโคมเก้า” และทำการโอบหมี่แลเงาเพื่อให้ลายแน่นขึ้น ละเอียดขึ้น

การทอเสื่อ^{๑๓๘} เสื่อกกบ้านแพง เป็นหัตถกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาที่สืบทอดมาครั้น บรรพบุรุษ โดยนำเอา”ต้นกก” หรือชาวอีสานเรียกว่า “ต้นผือ” ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในท้องถิ่นมา ทอขึ้นเพื่อรองนั่งหรือปูรองนอนในครัวเรือน นอกจากนี้ชาวอีสานยังทอเสื่อเพื่อใช้เป็นสิ่งของ แลกเปลี่ยนหรือเป็นของกำนัลตอบแทนระหว่างกัน และยังใช้เป็นสิ่งของประกอบการทำบุญสุนทาน ในงานมงคลต่าง ๆ อาทิ งานบวช งานแต่งงาน งานบุญทอดกฐินหรือแม่แต่งงานบุญทอดผ้าป่า โดย ปัจจุบันเสื่อกกพัฒนารูปแบบการใช้สอยตามยุคสมัย สามารถนำมาทอแล้วนำมาแปรรูปเป็นวัสดุใช้สอย ได้หลายอย่าง เช่น ที่รองแก้ว เบาะรองนั่ง กระเป๋า ตะกร้า กล้องทึบชู หมวก เป็นต้น ซึ่งสร้างรายได้ ให้กับชาวบ้าน หลังว่างเว้นจากการทำไร่ทำนาได้เป็นอย่างดี

ก่องข้าวและกระติบข้าว เป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียวของชาวอีสานที่ทรงคุณค่า มาก ด้วยภูมิปัญญาเก็บความร้อนได้ดีในขณะที่ยอมให้น้ำระเหยออกไปได้ ทำให้ข้าวเหนียวที่บรรจุอยู่ ภายในกระติบ หรือก่องข้าวไม่แฉะด้วยไอน้ำ ต่างจากกระตักน้ำแข็ง ที่จำเป็นต้องใช้ผ้าขาวบางรองอีก ที่ ก่อนบรรจุข้าวเหนียว แต่เมื่อดข้าวที่อยู่ชิดรอบขอบกระตักก็ยังคงแฉะอยู่ดี ทำให้ผลิตภัณฑ์กระติบ ข้าวที่ทำจากไม้ไผ่เป็นที่ยอมรับ และยังคงอยู่ตลอดมา สร้างรายได้ให้กับชุมชนในการสร้างงาน และ ยังสืบสานความรู้ของการจักสานไว้

การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เครื่องดนตรีที่ผลิตเพื่อการค้า ได้แก่ กลองยาว แห่ผลิต ที่สำคัญอยู่ที่ตำบลหัวเรือ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม ระยะห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๔๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ที่ หมู่ 2 ตำบลหวาย อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านตลาดได้รวมตัว กันจัดตั้ง “กลุ่มผลิตกลองยาว” ขึ้นหลังจากว่างเว้นจากการทำนามาผลิตกลองยาว โดยมีนายเที่ยง หินทะปะกั้ง เป็นผู้สืบทอดวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมภูมิปัญญาพื้นบ้าน ต่อมากำลังการผลิตไม่ทันต่อ ความต้องการของลูกค้า จึงได้ใช้เครื่องช่วยทุ่นแรงอีกทางหนึ่ง แต่ยังคงอนุรักษ์ใช้ฝีมือช่างแบบดั้งเดิม ไว้จนถึงปัจจุบัน

^{๑๓๘} <https://www.77kaoded.com/news/surachet/742718>

ภาพที่ ๔.๒๗ การผลิตกลองยาวเครื่องดนตรีพื้นบ้าน
 การทำเครื่องเบญจรงค์ แหล่งผลิตตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
 ระยะห่างจากตัวจังหวัด ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร

ภาพที่ ๔.๒๘ ผลิตภัณฑ์เครื่องเบญจรงค์

การทำขนมจีน (ข้าวปุ้น) แหล่งผลิตขนมจีน ตำบลโคกพระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ระยะห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๑๖ กิโลเมตร

ขนมข้าวเกรียบโบราณ ข้าวเกรียบอีสานหรือภาษากลางเรียกว่าข้าวโป่ง ถือเป็นขนมโบราณหรือขนมพื้นบ้านอีสานอีกประเภทหนึ่ง โดยชาวบ้านมีการอนุรักษ์และสืบสานมาหลายชั่วอายุ นิยมทำกันในช่วงบุญเดือนสี่หรือบุญมหาชาติ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ที่นอกจากจะใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ร่วมกันทำเพื่อถวายพระคุณเจ้าแล้ว ยังเป็นขนมขบเคี้ยวและแจกจ่ายผู้มาร่วมในงานบุญอีกด้วย ส่วนผสมและกรรมวิธีทำได้แก่ หัวของเถาดตหมา ซึ่งมีคุณสมบัติทำให้ข้าวเกรียบโป่งพอง มีกลิ่นหอม มาบดให้ละเอียดแล้วคั้นเอาน้ำ สำหรับผสมกับข้าวเหนียวนึ่งสุก ขณะตำหรือบดข้าวเหนียวให้ละเอียด ซึ่งจะทำให้การผสมเครื่องปรุง เช่น น้ำตาลทรายขาว งาม ไข่ไก่สด มะพร้าว เป็นเนื้อเดียวกันตำหรือบดข้าวเหนียวนึ่งสุกจนละเอียด ด้วยครกกระเดื่องเข้ากับส่วนผสมต่างๆเป็นเนื้อเดียวกันแล้ว นำข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนขนาดพอเหมาะ วางบนแผ่นพลาสติกใส ประคบด้วยแผ่นไม้ แล้วกดทับก้อนข้าวเหนียวเป็นแผ่นวงกลม จากนั้นนำมาวางเรียงกันบนผืนเสื่อ แล้วนำไปผึ่งในร่ม พอแห้งนำไปอังถ่านไฟ ก็จะได้ข้าวเกรียบอีสานหรือข้าวโป่งที่ให้กลิ่นหอมกรุบกรอบมัน น่ารักประทาน

๔.๒.๓ แหล่งภูมิปัญญาของอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม

๔.๒.๓.๑ ประวัติ ความเป็นมา ของวัดป่าเลไลย์^{๑๓๖}

ชุมชนบ้านหนองพอกและวัดป่าเลไลย์ ชุมชนบ้านหนองพอกเป็นชุมชนลาวอีสานอยู่ในเขตตำบลดงบังร่วมกับชุมชนบ้านดงบัง ซึ่งทั้งสองชุมชนมีวัดที่มีจิตรกรรมฝาผนังเมื่อผนวกรวมกันแล้วจึงกลายเป็นกลุ่มชุมชนที่มีนัยสำคัญต่อการศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านจิตรกรรมฝาผนังเป็นอย่างดี บ้านหนองพอกว่ามีความเป็นมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ชุมชนบ้านหนองพอกเป็นชุมชนที่เกิดจากการ“ แดกบ้าน” หรือทิ้งบ้านเดิมของชาวบ้านหมู่บ้านกระ ออกที่อยู่ในเขตป่าเหนือหมู่บ้านปัจจุบันไปอีกเล็กน้อย ซึ่งมีบ้านเรือนประมาณ ๒๐ ครัวเรือนกาลครั้งนั้นได้เกิดไฟป่าหน้าแล้งและลมพัดไฟลามไหม้บ้านเรือนแล้วข้าวซึ่งล้วนทำด้วยไม้กวอดวายทั้งหมู่บ้านชาวบ้านกระออกเห็นว่าเป็นพื้นที่ไม่เป็นมงคลจึงอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่รอบหนองน้ำธรรมชาติที่มีต้นพอกต้นไม้ขนาดใหญ่กระจายรอบหนองน้ำหนาแน่นซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเดิมนักและเรียกชุมชนบนพื้นที่ใหม่ของตนว่า“ บ้านหนองพอก

จากนั้นจึงร่วมกันสร้างวัดประจำหมู่บ้านเรียกชื่อว่าวัดหนองพอก ครั้นเมื่อสร้างอุโบสถเป็นอุโบสถก่อผนังทึบและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ. ศ. ๒๕๖๐

^{๑๓๖} <https://fineart.msu.ac.th/th/goodwillguideatdongbangvillage/วัดป่าเลไลย์จังหวัด>

มหาสารคาม โดย นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมกับเปลี่ยนชื่อวัดบ้านหนองพอกเป็น วัดป่าเลไลย์ โอกาสดังกล่าวได้ว่าจ้างช่างจารย์สิงห์ วงศ์वादมาเขียนภาพฝาผนัง^{๑๓๗} ด้วยเหตุที่ชุมชนบ้านหนองพอกอยู่ใกล้กับชุมชนบ้านดงบัง จึงมีความสัมพันธ์กันทุกด้านโดยเฉพาะด้านพุทธศาสนาที่ได้สร้างให้ชุมชนทั้งสองมีความผูกพันเสมือนเป็นชุมชนเดียวกันได้ใช้วัดและหอไตรกลางน้ำร่วมกัน กรณีการสร้างอุโบสถและจิตรกรรมฝาผนังจากช่างจารย์สิงห์ วงศ์वाद ก็ให้เห็นแบบอย่างร่วมกัน นอกจากนี้ชุมชนบ้านหนองพอกกับชุมชนบ้านดงบังยังติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ในเขตอีสานตอนกลาง ซึ่งชุมชนเหล่านี้มีเส้นทางโบราณเชื่อมโยงหากันผ่านกิจกรรมทางศาสนาที่แต่ละชุมชนได้มาบอกข่าวงานบุญระหว่างกัน เช่น บุญพระเวสส์ บุญบั้งไฟ ที่ส่งผลให้พระสงฆ์และชาวบ้านรวมตัวกันไปร่วมงานประเพณี กลายเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายระหว่างชุมชนนับตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ด้วยเหตุแห่งความสัมพันธ์ชุดนี้น่าจะส่งผลสำคัญต่อการแพร่กระจายของรูปแบบอุโบสถและจิตรกรรมฝาผนังที่มีความหนาแน่นที่สุดในภาคอีสานตอนกลางด้านตะวันตกอย่างมีนัยสำคัญ

ภาพที่ ๔.๒๙ สิมวัดป่าเลไลย์ด้านหน้า
(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๖๖)

^{๑๓๗} สัมภาษณ์, หลวงพ่อจรัส ญาณธีโร, วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๖.

ภาพที่ ๔.๓๐ บริเวณโดยรอบสิมวัดป่าเลไลย์
(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

๔.๒.๓.๒ สถาปัตยกรรมภายในวัดป่าเลไลย์

อุโบสถวัดป่าเลไลย์เป็นโบสถ์ก่อผนังทึบหรือ“ สิมทึบ” แบบท้องถิ่นอีสานสร้างเมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๔ เสร็จ พ. ศ. ๒๔๖๐ โดยพระครูจันทร์ศรีรัตนคุณเจ้าอาวาสรูปแรกเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นำชาวบ้านสว่างใช้เวลาก่อสร้างกว่า ๖ ปีเป็นสิมขนาดเล็กมีผนังกว้าง ๔.๔๐ เมตรยาว ๕.๖๕ เมตรมี ๓ ห้องเสาสร้างตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตกประตูสิม ๑ ช่องและบันไดขึ้น-สูงด้านทิศตะวันออก ราวบันไดทำเป็นรูปนาคอย่างง่าย

อาคารสิมตั้งบนฐานปัทมขนาดต่ำระเบียงมีเสาไม้รองรับชายคาปีกนกผนังด้านข้างเจาะผนังเป็นช่องหน้าต่างแคบด้านละสองบานพอได้เปิดแสงและอากาศเข้าไปในอุโบสถ หลังคาชั้นเดียวมีปีกนกยื่นต่อออกมาจากหลังคา ส่วนบนกางแผ่คลุมผนังโดยรอบอุโบสถทำหน้าที่ป้องกันแดดฝนให้กับภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนัง และประโยชน์ใช้สอยโดยรอบอาคารโครงสร้างเสา-เครื่องบนทำด้วยไม้เนื้อแข็ง หลังคาทรงจั่วมีทับหลังคาปีกนกลาดลง ๑ ชั้น ปีกนกแผ่กว้างและลาดลงต่ำเพื่อป้องกันแดดฝนให้กับจิตรกรรมฝาผนังส่วนหลังคา ในอดีตมุงด้วยแป้นเกร็ดและได้เปลี่ยนมาใช้สังกะสีในระยะต่อมา ขณะที่ตัวหงส์นาคบ้านลมและหางหงส์ยังเป็นไม้ชุดเดิมปัจจุบัน

อุโบสถวัดป่าเลไลย์ยังถูกใช้ทำหน้าที่รองรับการทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์และพิธีกรรมทางศาสนาชาวบ้าน อาทิ การบวช การเวียนเทียน ทำให้จิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวก็ได้ถูก

สัมผัสจับจองจากพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นที่มีโอกาสใช้สิมดังกล่าว โดยที่ทางวัดและชุมชน ยังไม่ได้สร้างสิมหลังใหม่มาเคียงคู่และผลักให้สิมหลังเดิมกลายเป็น “วิหาร” เหมือนกับที่ปรากฏในหลายๆ วัดของภาคอีสาน

นอกจากคนในชุมชนพื้นที่เข้าไปมีความสัมพันธ์กับสิมดังกล่าวแล้ว ในระยะหลังได้มีผู้คนและองค์กรนอกชุมชนที่เข้าไปมีความสัมพันธ์กับจิตรกรรมฝาผนังซึ่งสัมพันธ์กับสิมในฐานะพื้นที่รองรับจิตรกรรมด้วยสิมโบราณ จึงเป็นพื้นที่ติดป้ายของกรมศิลปากรที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติและประกาศไว้ในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๑๑๐ ตอนที่ ๒๑๗ วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ป้ายได้อธิบายประวัติสิมที่สัมพันธ์กับการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๔.๒.๓.๓ จิตรกรรมฝาผนัง

วัดป่าเลไลยก์เป็นจิตรกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนวิถีคิดเกี่ยวกับ “โลก” ของผู้คนไทยลาว ในสังคมลุ่มน้ำโขง จิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวสะท้อนประวัติศาสตร์ความคิดและประวัติศาสตร์สังคมของคนอีสานในอดีต ผ่านวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระลักพระราม แสดงให้เห็นรูปแบบการปกครองแบบอาญาสี่ โครงสร้างสังคมอีสานเน้นสายสัมพันธ์ทางความคิดของคนลาวอีสานที่มีต่อโลกมนุษย์ โลกสวรรค์และโลกบาดาล จิตรกรรมฝาผนังจึงทำให้เข้าใจความคิดของคนลาวอีสานที่มีต่อการมองโลกอย่างมีความสัมพันธ์กับชีวิตบนผิวโลกเหนือโลกและใต้พิภพที่ถูกนำมาแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในวรรณกรรมลาวอีสานเรื่องพระลักพระราม ที่มีการสอดแทรกอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาไว้อย่างแยบคาย^{๑๓๘}

จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเลไลยก์ ลักษณะเด่นของจิตรกรรมวัดป่าเลไลยก์ คือ เขียนภาพขนาดใหญ่จัดภาพแบบโปร่งดูง่ายสามารถยืมชมในระยะห่างได้ชัด โดยฝาผนังด้านนอกทางทิศเหนือ นำเสนอภาพพระลักพระรามอำลาพระฤาษี ตอนกำเนิดนางสีดา และตอนลอยแพนางสีดา ทางทิศตะวันออกตอนควายสรพิน่าควายทรพาผู้เป็นบิดา ด้านทิศตะวันตกเป็นภาพพระเวสสันดรชาดก กัณฑ์จุลพน มหาพน มัทรี กุมาร และนครกัณฑ์ ภาพพระเวทเข้าเมืองและอัญเชิญพระเวสสันดรขึ้นครองราชย์แทนพระบิดา^{๑๓๙} ช่างแต้มเลือกนำเสนอเฉพาะตอนที่สำคัญ ดังนั้น ภาพโดยรวมทั้งหมดมีหลักการจัดภาพที่มีความมือสระเสรี มีได้เคร่งครัดในการจัดเรียงลำดับขั้นตอนของภาพ ทั้งนี้คนชมภาพจะต้องเข้าใจเนื้อเรื่องมาก่อนและรูปแบบภาพเขียนจึงทำหน้าที่เสริมอรรถรสของเรื่องที่ถูกเล่า ขาน ถ่ายทอดเชิงจินตนาการต่อเนื่องภายในท้องถิ่นในฐานะมหรสพที่สอดแทรกคติธรรมจำแนก

^{๑๓๘} <https://fineart.msu.ac.th/th/goodwillguideatdongbangvillage/วัดป่าเลไลยก์จังหวัดมหาสารคาม> โครงการการพัฒนาภูมิคุ้มกันท้องถิ่นในชุมชนจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิม เพื่อรองรับเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมธรรม จังหวัดมหาสารคาม ต.ตบึง อ.นาาดูน จ.มหาสารคาม.

^{๑๓๙} นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดีกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖

อธิบายให้เห็นชัดตัวไหนเป็นใครสื่ออย่างชัด เช่น ชูชก จะสังเกตจากอิริยาบถที่รูปลักษณะของความน่าเกลียดทั้งร่างกายและจิตใจ ภาพชูชกกินจนท้องแตกตาย ก็ทำให้ผู้ชมเข้าใจได้ง่ายๆ ว่าภาพสื่อถึงใคร^{๑๔๐} ดังนั้นเด็กๆ และนักเรียน ประชาชนทั่วไปจะเพลิดเพลินดื่มชมแต่ภาพลำดับเหตุการณ์ได้อย่างสนุกและต่อเนื่องกัน^{๑๔๑}

๔.๒.๓.๔ ข่างเขียน

ข่างเขียนภาพจิตรกรรมสิมวัดป่าเลไลยก์ เป็นข่างเขียนท่านเดียวกับวัดโพธาราม คือ นายสิงห์ วงศ์วาด เป็นคนลาวอีสานชาวบ้านคลองจอบ ตำบลปะหลาน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชุมชนบ้านหนองพอกและบ้านดงบังโดยปกติจารย์สิงห์วงศ์วาด เป็นผู้ฝีมือในการวาดภาพผ้าพระเวสส์ ดังนั้น เมื่อพิจารณาในมิติสังคมวัฒนธรรมแล้ว นายสิงห์ วงศ์วาด ถือว่าเป็นช่างพื้นบ้านที่เป็นบุคคลในระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนที่จัดว่าอยู่ในเขตสังคมวัฒนธรรมชุดเดียวกันกับชาวบ้านหนองพอกและหมู่บ้านอื่น ๆ ในชุมชนแถบนี้

อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างสรรค์การกำหนดเนื้อหาหน้าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการให้ข้อเสนอแนะของเจ้าอาวาสและผู้อาวุโสในท้องถิ่นซึ่งล้วนเป็นบุคคลในสังคมวัฒนธรรมลาวอีสานจิตรกรรมฝาผนังชุดนี้ ถือว่าเป็นภาพแทนที่สะท้อนสังคมวัฒนธรรมชาวบ้านหนองพอกและชุมชนลาวอีสานตอนกลางได้อีกชุดหนึ่ง

๔.๒.๓.๕ ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสิม

วัดป่าเลไลยก์ ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเลไลยก์เป็นแบบพื้นบ้านอีสานเป้าหมายเพื่อการนำเสนอเรื่องราวมีความโดดเด่นในด้านการจัดภาพแต่ละส่วนที่มีองค์ประกอบสวยงามภาพ มีขนาดใหญ่ง่ายต่อการดูและทำความเข้าใจภาพ อาทิ ภาพตอนพระพุทธรูปเจ้าอยู่ส่วนบนด้านซ้ายและขวาของพระองค์ คือ ภาพพระยามาร ด้านซ้ายนางธณิเบ็บบวยผมหลังน้ำท่ามกลางกลุ่มพญามาร ถัดมาเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าออกบิณฑบาตนับเป็นภาพที่มีความงดงามทั้งทางศิลปกรรมและการสื่อสารเชิงเนื้อหา

ด้านรูปแบบการเขียนคลุมพื้นที่ภาพด้วยสีวรรณะเย็น ได้แก่ ครามน้ำเงินเขียวและมีกลุ่มสีวรรณะร้อนมาสอดแทรกในบางส่วน เช่น สีน้ำตาลแดง น้ำตาลดำ ทั้งนี้ช่างไม่คำนึงถึงสีที่ถูกต้องของสีกับความเป็นจริงตามสภาวะที่ปรากฏในโลกภายนอก ที่รับรู้เช่นช่างตัวสีน้ำเงินฟ้าเสื้อผ้าคนสีเขียวอ่อน กำหนดภาพรวมของสีด้วยสีน้ำเงิน แสดงให้เห็นว่าสีน้ำเงินในระยะนั้น เป็นสีหลักที่สามารถหาได้ง่ายกว่าทุกๆสี การเลือกใช้สีเพื่อความคงทนช่างแต่มใช้สีน้ำเงินจากต้นคราม สีน้ำตาลเข้มหรือ

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ คุณพ่อเสถียร พุทโรสง,ปราชญ์ชาวบ้านดงบัง วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ คุณแม่สุภาพร พุทโรสง,ชาวบ้านจิตอาสาเป็นมัคคุเทศก์ ผู้นำชมภาพอุปถัมภ์ วัดป่าเลไลยก์ วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๖.

น้ำตาลอมดำทำจากยางรัก สีม่วงจากลูกหว่า สีเหลืองจากยางของต้นรง สีดำจากเขม่าก้นหม้อ หรือสีแดงจากหินชนิดหนึ่ง ส่วนมากเป็นวัสดุตามธรรมชาติที่หาได้จากท้องถิ่น^{๑๔๖}

๔.๒.๓.๖ ชูบแต้ม

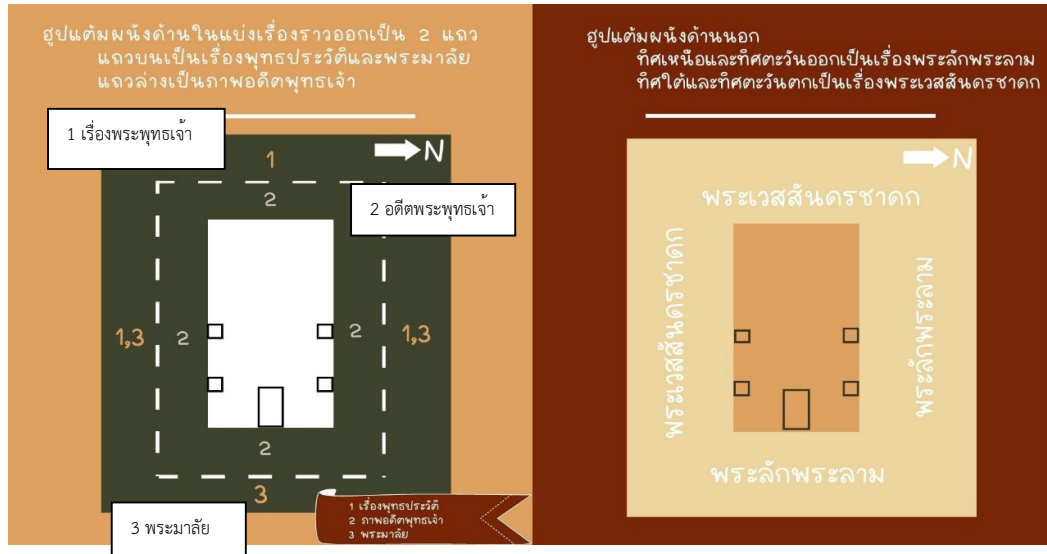
ชูบแต้ม เป็นภาพจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ที่ผนังของลิม มีลักษณะของการเขียนภาพที่เป็นเรื่องราววรรณกรรมทางศาสนา ซาดก หรือเรื่องราวการประกอบอาชีพ ประเพณีต่างๆ ของผู้คนในภาคอีสาน โดยชูบแต้มนั้น มักปรากฏทั้งภายในและภายนอกลิม ผู้เขียนภาพจะเรียกว่า “ช่างแต้ม” ส่วนใหญ่จะเป็นศิลปินพื้นบ้าน มักแสดงคติความเชื่อของท้องถิ่นผสมผสานเข้าไปกับภาพเขียน เพื่อแสดงให้เห็นถึงการศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งแฝงไว้ในพุทธประวัติและนิทาน วรรณกรรมพื้นบ้าน นอกเหนือจากการดำเนินเรื่องราวแล้ว ช่างจะใช้พื้นที่ว่างให้เป็นประโยชน์ด้วยการสอดแทรกบันทึกเหตุการณ์ วิถีชีวิต จารีตประเพณี การละเล่นที่เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตสังคมสมัยนั้นไว้ในบางช่วงของภาพ และมักจะมีการเขียนอักษรธรรม หรืออักษรไทยน้อยบอกชื่อตอน เรื่องราว ชื่อบุคคลประกอบกันไปด้วย ความสวยงามและความโดดเด่นของชูบแต้มในภาคอีสานนั้น จะมีความแตกต่างออกไปตามลักษณะการเขียนของช่างท้องถิ่นต่างๆ ขึ้นอยู่กับฝีมือและทักษะของช่างแต้มและการเขียนภาพด้านนอกของลิมจึงเขียนขึ้นเพื่อประโยชน์ทางด้านมุมมอง และเพื่อให้คนภายนอกที่ไม่สามารถเข้าไปภายในลิมนั้นสามารถศึกษาเรื่องราวที่ปรากฏภายนอกลิมในระหว่างที่มีการประกอบพิธีกรรม^{๑๔๗}

^{๑๔๖} สัมภาษณ์, คุณพ่อเสถียร พุทไธสง, ปราชญ์ชาวบ้านดงบัง วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๖.

^{๑๔๗} พระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปญโญ, ดร. และคณะ, แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสถาปัตยกรรมของลิมอีสาน, ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระนครศรีอยุธยา:สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๘๘

(๑) ฮูปแต้มผนังด้านใน และฮูปแต้มผนังด้านนอก

ภาพที่ ๔.๓๑ ภาพแสดงตำแหน่งของภาพฮูปแต้ม

(นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.)

(๒) ฮูปแต้มภายในถ้ำเรื่องพุทธประวัติ อดีตพุทธเจ้า และพระมาลัย

มีพระประธานปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิ ด้านหลังจะเป็นภาพฮูปแต้ม ๒ ช่วง โดยช่วงบนจะเป็นภาพพุทธประวัติ ตอนปรินิพพาน มีเหล่าพระสาวกยืนเข้าแถวเรียงรายรอบพระบรมศพ และอีกด้านหนึ่งเป็นเหล่าเจ้ากษัตริย์ทั้งหลายที่นั่งเข้าเฝ้าพระบรมพระศพของพระองค์ ด้านบนจะเป็นเหล่าเทพดาที่มาถวายพระบรมพระศพ

ช่วงล่างถัดลงมา ด้านหลังพระประธาน เป็นภาพอดีตพุทธเจ้า จำนวน ๖ พระองค์ จะคั่นระหว่างภาพด้วยเทพดานำดอกไม้มาสักการบูชาพระพุทธองค์ และยังมีภาพอดีตพุทธเจ้า จำนวน ๓ พระองค์ ประทับนั่งปางสมาธิ นั่งเป็นชุดๆ ปรากฏในผนังด้านทิศเหนือ ด้านทิศใต้ และทิศตะวันตก จำนวน ๑๘ พระองค์ โดยคั่นระหว่างภาพด้วยแจกันและดอกไม้

ภาพที่ ๔.๓๒ แสดงภาพภายในสิมวัดป่าเลไลย์
(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ผนังด้านทิศเหนือ ภายในสิม จะเป็นภาพพระมาลัยเสด็จจุฬาเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ และได้สนทนาเรื่องบุญ บาปกับพระศรีอาริยมตไธย (อนาคตพุทธเจ้า)

ผนังด้านทิศใต้ ภายในสิม จะเป็นภาพพุทธประวัติพระองค์ประทับนั่งสมาธิบนบัลลังก์ ตอนตรัสรู้หรือตอนมารวิชัย ที่พระองค์ต้องผจญกับพญามารที่ระดมพลเสนามารทั้งหลายมาผจญเพื่อขับไล่พระองค์ด้วยวิธีที่น่ากลัว พระองค์ได้ทรงระลึกถึงความดีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ที่เรียกว่าพระบารมี ๑๐ ประการ จึงทรงมีพระทัยมั่นคง ไม่หวาดกลัวต่ออำนาจมารที่มาแสดงด้วยประการต่างๆ

ในเวลานั้นพระโพธิสัตว์ไม่มีเสนาหรือใครอื่นที่จะอ้างมาเป็นพยาน จึงได้ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาชี้ลงไปแม่พระธรณีเป็นพยานเพราะได้ทรงบำเพ็ญทานต่างๆเป็นอันมากและในการให้ทานทุกครั้งก็ได้ทรงหลังทักษิณทก(หยาดน้ำ)ลงบนที่แผ่นดินซึ่งโดย บุคลาธิฏฐานก็เหมือนดังตกลงไปบนมวยผมของแม่พระธรณี เพราะฉะนั้นแม่พระธรณีจึงเท่ากับเป็นพยานในการทรงบริจาคทาน

จึงได้ปรากฏเป็นนางธรณีปีบมวยผม ซึ่งชุ่มด้วยน้ำหลังออกมามากมายกลายเป็นทะเลหลวง ท่วมพญามารและเสนาทิ้งหลาย ช้างคีรีเมขลาซึ่งพญามารบัญชาการอยู่นั้นก็ฟุบเท้าหน้าทั้งสองลงเป็นการถวายนมัสการพระพุทธองค์ พญามารพร้อมทั้งเสนามารจึงแตกพ่ายถูกน้ำพัดพาไปหมดสิ้นจึงเป็นอันได้ทรงชนะมารก่อนพระอาทิตย์อัสดง และก็พอดีเป็นเวลาพาค่ำ จึงได้เริ่มบำเพ็ญความเพียรต่อไป

ภาพที่ ๔.๓๓ ภาพพุทธประวัติตอนผจญมารและพระแม่ธรณีบีบมวยผม
(ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพชุบแต้มผนังด้านใน ช่างใช้เทคนิคการตัดเส้นและลงสีภาพบุคคลต่างๆ ในสัดส่วนที่มากกว่าผนังด้านนอกด้วยสีส้มแดง ซึ่งเป็นสีโทนอุ่น^{๑๔๔}

ผนังด้านทิศตะวันออก(เหนือประตูทางเข้าออกสิม) ภายในสิม จะเป็นภาพพระมาลัย ตอนพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรก และอีกภาพเป็นภาพคชสารพาหนะของพญามารวิสวดี ได้นำกองทัพมารเข้าล้อมเขตโพธิมณฑลสถานของพระพุทธเจ้าไว้อย่างแน่นหนา ซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มภาพถัดไปคือภาพกองทัพมาร เหล่าเสนามารมาจัญจับไล่ระดมทำร้ายพระโพธิสัตว์

^{๑๔๔} นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมาเข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ภาพที่ ๔.๓๔ ภาพตอนพระมาลัยเสด็จโปรดสัตว์นรก
(ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

(๓) **ชูปแต้มภายนอกโบสถ์ (ภายนอกสิม)** เรื่องพระลักพระลามา (พระลามาชาดก) เรื่องพระเวสสันดรชาดก และการสอดแทรกเรื่องราวที่เป็นลักษณะท้องถิ่น ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตจริง เช่น อาคาร ภาพสัตว์ ภาพบุคคล แนวกำแพง ต้นไม้ ลวดลายต่างๆ วิธีชีวิตและประเพณี ต่างๆ ได้แก่ การบายศรีสู่ขวัญ ประเพณีฮอตสง การล่าสัตว์ การค้าขาย

ผนังด้านทิศเหนือ ภายนอกสิม เป็นการเล่าเรื่องพระลักพระลามา ตอนราพณาสูรหรือทศกัณฐ์ สั่งให้อาณางสีดาไปลอยน้ำ เป็นฉากตอนที่ข้าราชการนำนางสีดา ไปลอยในพที่มีหลังคา เนื่องจากราพณาสูรไปฟังคำทำนายเกี่ยวกับพระธิดาของพระองค์ จึงสั่งให้นางสีดาไปลอยน้ำ ซึ่งภาพได้แสดงการเคลื่อนที่ของนางสีดา จากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง พร้อมทั้งมีคำบรรยายอักษรธรรมอีสานว่า “เขาอาณางสีดา ใส่แพไหลน้ำหนีหั้นแล” และ ราพณาสูรให้อาณูกสาว (นางสีดา) ไปด้วง (ไปถ่วง) น้ำแล”^{๑๔๕}

^{๑๔๕} นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมาเข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ภาพที่ ๔.๓๕ ภาพเขียนแสดงขบวนรบของพระลี้ก พระละม
(ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพที่ ๔.๓๖ แสดงภาพรวมขบวนทหารและโหรทำนายนางสีดา จึงให้เอาตัวนางสีดาไปลอยน้ำ
(ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพที่ ๔.๓๗ ภาพนางสีดาไปลอยน้ำ

ภาพที่ ๔.๓๘ ภาพกรีธาทัพของพระลักษมณ์

ภาพที่ ๔.๓๙ ภาพการสู้รบระหว่างกองทัพพระลักพระลามกับกองทัพพราพณาสูร

(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

อีกภาพ คือเป็นฉากการสู้รบระหว่างกองทัพพระลักพระลามกับกองทัพพราพณาสูร ซึ่งกองทัพของพระลักพระลามมี ๒ แถว โดยแถวบนเป็นช้าง ๓ เชือก พร้อมทั้งมีคำบรรยายอักษรธรรมว่า “พระยาลามะราชรบกันที่นี้แล”

ผนังด้านทิศตะวันตก ภายนอกสิม เป็นภาพเล่าเรื่องตอนชูชก ตอนที่เดินทางมาถึง อาศรมของอัจจุตฤาษีที่ได้หลงเข็อกกลางของชูชก และชี้ทางไปสู่เขาวงกต พร้อมทั้งมีคำบรรยายอักษรธรรมอีสานว่า “ตอนพระฤาษีบอกเส้นทางแก่พราหมณ์(ชูชก)”

ภาพที่ ๔.๔๐ ภาพเวสสันดรชาดก ตอนชูชกเดินทางมาถึงอาศรมของอัจจุตฤาษี

เป็นเรื่องพระเวสสันดร ตอนนครกัณฑ์ เล่าเรื่องพระเจ้าสุทนต์ได้เสด็จไปทรงรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทรงขอให้ลาผนวช ให้เสด็จกลับกรุงเชตุคร นครสีพี และปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม ทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนมีความสุขร่มเย็น

ภาพที่ ๔.๔๑ ภาพพระเวสสันดร ตอนนครกัณฑ์

(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

จากบริเวณผนังด้านบนสุดทิศตะวันตก เป็นฉากเรื่องพระเวสสันดรชาดก ในกัณฑ์ที่ ๑๓ หรือนครกัณฑ์ ปราบภูรูปบุคคผล เปลื้องท่อนบนนั่งอยู่ใต้ฮ้างฮก (ฮตสรง/พิธีสรงพระมูรธาภิเษก) หรือราชรินฝั่งเศียรพญานาค พิธีนี้เป็นพิธีที่ใช้ในการสถาปนายศพระและกษัตริย์ แต่จากภาพสันนิษฐานว่าเป็นเหตุการณ์ขณะพระเวสสันดรทรงรับน้ำผ่านฮ้างฮตเพื่อชำระมลทินก่อนลาผนวช (ฮตสรงเป็นประเพณีที่ถูกจัดขึ้นเพื่อแสดงสัญลักษณ์ในการเลื่อนสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ด้วย) แล้วส่งลาพระอาศรม พร้อมรับเครื่องทรงกษัตริย์กลับไปครองกรุงเชตุคร นครสีพี โดยอ้างอิงเนื้อหาจากมหาชาติคำหลวง ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าวรรณกรรมฉบับดังกล่าวแต่งขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ ๔.๔๒ ภาพแสดงประเพณีฮอตสรง เป็นวัฒนธรรมล้านช้าง

ประเพณีฮอตสรง เป็นวัฒนธรรมล้านช้าง การใช้ฮอตในพิธีกรรมถือเป็นการถวายพระเกียรติสูงสุดแก่บุคคลนั้นๆ โดยฮอตที่พบส่วนใหญ่รวมถึงที่ปรากฏในภาพแกะสลักเป็นรูปพญานาค นอกจากจะสะท้อนถึงความเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์และความเชื่ออุดมสมบูรณ์ของชาวลาวแล้ว พญานาคยังมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในฐานะบริวารขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย^{๑๕๖}

^{๑๕๖} นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมาเข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.

ผนังด้านทิศใต้ ภายนอกถ้ำ กัณฑ์หิมพานต์ กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ชวานครสีพี เกรงว่าการพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์ของพระเวสสันดร จะทำให้บ้านเมืองพินาศ จึงกราบทูลพระเจ้าสฤษดิ์ให้เนรเทศพระเวสสันดรไปจากพระนคร

ภาพที่ ๔.๔๓ แสดงภาพกัณฑ์หิมพานต์
(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพที่ ๔.๔๔ ภาพแสดงวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น
(นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.)

ทิศตะวันออก (ด้านขวามือประตูเข้าสู่ิม) ด้านนอกสิม เป็นภาพแสดงนิทานเรื่องเกี่ยวกับ ทรพี ทรพา ทั้งทรพีและทรพาเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย ทรพาเป็นพ่อที่บ้าอำนาจ เทียวไปมีเมียไว้ตามที่ต่างๆ แต่ชั่วร้ายมากคือจะฆ่าลูกตัวผู้ทุกตัวที่เกิดมา เพราะกลัวจะมาแย่งความเป็นใหญ่และฆ่าตน ส่วนทรพีคือลูกที่แม่แอบซ่อนไว้ไม่ให้พ่อรู้เพราะกลัวโดนฆ่า จึงเติบโตมาด้วยความโกรธแค้นและตามฆ่าพ่อในที่สุด เมื่อฆ่าพ่อได้ก็มัวเมากับอำนาจและพลัง เทียวระรานทำร้ายผู้อื่น ในที่สุดก็โดนพาลีซึ่งเป็นเจ้าเมืองขีดขินและเป็นลุงของหนุมานฆ่าตาย

ความชั่วร้ายที่เป็นเรื่องพ่อฆ่าลูกและลูกฆ่าพ่อเช่นนี้ คนโบราณถือว่าเป็นความวิปริตผิดมนุษย์ จึงเอาไปยกให้เป็นเรื่องของสัตว์คือควาย ควายจึงเป็นสัตว์เจ้ากรรมต้องรับไป ทั้งๆ ที่ความเป็นจริงแล้ว ควายเป็นสัตว์ที่เป็นประโยชน์และมีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างมหาศาล แต่เรื่องนี้ต้องไปโทษคนอินเดียเพราะเป็นเจ้าของเรื่องรามเกียรติ์ คนอินเดียมักจะมองสัตว์เนรมิต เช่น ราชสีห์ นาค ครุฑ เป็นสัตว์สัญลักษณ์ของความดีงาม และเอาสัตว์ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ของความธรรมดาและความไม่สูงส่งไป

ภาพที่ ๔.๔๕ ภาพทางขึ้นสิม มีบันไดและมينا ๒ ตัว ตรงบันไดขึ้น

(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพที่ ๔.๔๖ ภาพด้านหน้าสิม แสดงนิทานเรื่อง ควายทรีพิ ทรพา
(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพที่ ๔.๔๗ ภาพด้านตะวันออกและภาพสุปแต่มด้านเหนือ
(ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

พ.ศ.2536 ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โดยประกาศให้ โบราณสถานอุโบสถวัดป่าเรไร บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นโบราณสถาน และกำหนดเขต 1 ไร่ 3 งาน 60 ตารางวา เป็นพื้นที่โบราณสถาน ดังความตามราชกิจจานุเบกษา เล่ม 110 (ฉบับพิเศษ) ตอนที่ 217 หน้า 67 ลงวันที่ 22 ธันวาคม 2536

ภาพที่ ๔.๔๘ ภาพแสดงผังบริเวณที่ตั้งของสิม

(นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖.)

๔.๒.๓.๗ คุณค่าของstupae

stupae เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นงานศิลปกรรมที่อยู่คู่กับสิม เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพราะสิมเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ทรงคุณค่า สร้างขึ้นจากความเชื่อและความศรัทธาของชุมชน ผสานกับการประยุกต์ให้กับบริบทของพื้นที่เกิดการสร้างสรรค์งานผ่านแรงศรัทธาผสานกับภูมิปัญญาของคนในชุมชน^{๑๔๗} Stupae จึงมีคุณค่าดังนี้

- ๑.มีความงามทางสุนทรียศาสตร์ ถ่ายทอดศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ
๒. Stupae ฝาผนังคุณธรรมแบบง่ายๆ มองภาพแล้วสื่อธรรมออกมาได้ทันที
- ๓.เล่าเรื่องราวพุทธประวัติ หรือเล่าจากวรรณกรรมพื้นบ้าน พรรณนาด้วยเส้นสีและองค์ประกอบภาพเป็นตอนๆ ที่ต่อเนื่องกันไป
๔. Stupae แต่ละภาพมีการเชื่อมต่อกันอีกภาพหนึ่ง เป็นการสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการตาม
- ๕.เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบลงในตัวของมันเอง

^{๑๔๗} อ่ำภา บัระภา, ความสัมพันธ์ของ Stupae กับภูมิทัศน์ชุมชน, วารสารสถาปัตยกรรม การออกแบบ และการก่อสร้าง คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๖๔ หน้า ๓๓.

๖. ฮูปแต้มเปรียบเทียบได้กับสื่อที่เป็นตัวเชื่อม โนม่น้าวจิตใจ ผู้คนที่พบเห็น เกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดอรรถรสของความสนุกสนานและเข้าถึงสาระแห่งศุภธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี

๗. เป็นความงามที่เกิดจากความเรียบง่าย อันเป็นคุณสมบัติศิลปะพื้นบ้าน

๘. ดึงเรื่องราวของภาพฮูปแต้มออกมาต่อยอด นำไปสู่การสร้างสรรคและการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ท้องถิ่น

๘.๑ นำมาเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตผลิตภัณฑ์ของชุมชนเพื่อจำหน่าย

๘.๒ นำไปสู่การเพิ่มมูลค่าด้านการท่องเที่ยว

๘.๓ นำไปสู่การพัฒนาชุมชน

๘.๔ นำไปสู่การปลุกใจให้คนในท้องถิ่นหันมารักบ้านเกิดของตนเอง

๘.๕ เป็นเส้นทางการท่องเที่ยวด้านศิลปะวรรณกรรม

๘.๖ นำไปการดึงสื่อพื้นบ้านอย่างฮูปแต้มออกมาต่อยอด เพื่อสร้างสรรค

เศรษฐกิจชุมชน

๙. ฮูปแต้มเป็นสื่อในการปลุกปล้ำคนในชุมชนให้หันมาร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาชุมชนจนกลายเป็นชุมชนในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม เกิดการท่องเที่ยวทางภูมิปัญญา

๔.๒.๓.๘ วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนจังหวัดมหาสารคาม

วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม นับตั้งแต่วิถีการกิน วิถีอยู่ การแต่งกาย การทำงาน การพักผ่อน การแสดงอารมณ์ การสื่อสาร การจราจร การขนส่ง และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและตามกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีการแก้ไขปัญหาใหม่ๆ หรือการตอบสนองความต้องการของคนได้ดีกว่าเดิม ซึ่งอาจทำให้สมาชิกในสังคมเกิดการยอมรับและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม จนอาจเกิดการยกเลิกวัฒนธรรมดั้งเดิม

แต่การจะเกิดอารยธรรมได้นั้น จะต้องเกิดวัฒนธรรมก่อน วัฒนธรรมเป็นลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามของสังคมที่แสดงออกได้ทั้งทางจิตใจและวัตถุ เช่น ความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกในสังคม มารยาท เมื่อเกิดขึ้นแล้วมีการสั่งสมจนถึงระดับหนึ่ง คือ เกิดความเจริญ เจริญของสังคมในทุกด้านที่ได้สั่งมาและขยายกลายเป็นอารยธรรม อารยธรรมเน้นมองในภาพรวมและคุณภาพที่ใหญ่กว่า ดังนั้นอารยธรรมจะมีนัยกว่าวัฒนธรรม ความเจริญในบางพื้นที่เป็นเพียงวัฒนธรรม ไม่สามารถขยายเป็นอารยธรรมได้

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ทักษะ ความเชื่อ พฤติกรรม ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติถือเป็นกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคนในการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว และการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของ

บุคคล ภูมิปัญญาเป็นลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของตนเอง ภูมิปัญญาไทยจึงเป็นผลงานที่คนไทยได้ทำการศึกษาค้นคว้า รวบรวมและจัดเป็นความรู้มีการถ่ายทอดและปรับปรุงจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไปจนเกิดเป็นผลผลิตที่ดั่งดงาม มีคุณค่าและประโยชน์

ความสัมพันธ์ ระหว่างวัฒนธรรม อารยธรรมกับภูมิปัญญา จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดกันลงมานั้นถือว่าเป็นวัฒนธรรม และอารยธรรมอย่างหนึ่ง เพราะวัฒนธรรมเกิดขึ้นมาได้ด้วยการสร้างสรรค์ของมนุษย์ แล้วนำสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมาขึ้นมาผสมผสานจนเกิดเป็นภูมิปัญญา

วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนจังหวัดมหาสารคาม จะเห็นได้จาก สิม ที่เป็นลักษณะของอาคารหลังเล็ก ที่ก่อสร้างในรูปแบบสิมแต่ขนาดเล็ก สิมใช้ในกิจกรรมของพระพุทธศาสนาเหมือนกับสิมทุกประการ สิมอีสานได้ชื่อว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบพอเพียง และจะมีเฉพาะในพื้นที่ของภาคอีสานเท่านั้น

จังหวัดมหาสารคาม มีสิม อย่างน้อย ๓ แห่ง กล่าวคือ

- ๑) วัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน
- ๒) วัดป่าเลไลยก์ บ้านหนองพอก และ
- ๓) วัดยางทองวราราม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ภายในและภายนอกสิม จะมีการวาดจิตรกรรมฝาผนังที่เรียกว่าฮูปแต้ม ภาคฮูปแต้มสะท้อนให้ว่าคนจังหวัดมหาสารคาม เป็นคนรักสงบ มีความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ และฝึกฝนในการดำเนินชีวิตตามคำธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ฮูปแต้มถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่ถ่ายทอดเรื่องราวทั้งวัฒนธรรม ประเพณี และอารยธรรม ตลอดจนการดำรงชีวิต วิถีชีวิตของชาวชุมชน ฮูปแต้มวัดป่าเลไลยก์เล่าเรื่องพุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดร นิทานพื้นบ้าน การเล่นพื้นบ้าน ความสนุกสนาน ความเพลิดเพลิน ความรักและความสามัคคีในหมู่คณะ ได้เป็นอย่างดี อาทิ วัฒนธรรมการทำขวัญข้าว ก็เพราะความเชื่อเรื่องข้าวที่ให้ชีวิต ข้าวจึงเป็นพื้นฐานของชีวิต หรือมีความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิม คือ ความเชื่อเรื่องผีนางงามประเภทต่างๆ เช่น ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ จึงเกิดวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการทำขวัญข้าว หรือประเพณีวัฒนธรรมการทำบุญบังไฟ ด้วยวัตถุประสงค์ขอให้ตกต้องตามฤดูกาล แสดงถึงภูมิปัญญาไทยที่แสดงออกในด้านจิตใจ คือ การสร้างขวัญและกำลังใจแก่ชาวบ้านเพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พิษพันธุดมสมบูรณ์ การทำบุญบังไฟ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างสรรค์โดยการใช้วัสดุพื้นบ้านให้เป็นประโยชน์ด้วย คือ การรู้จักใช้กระบอกไม้ไผ่ บรรจุเชื้อเพลิงทำด้วยดินปืนสำหรับจุดไฟพุ่งไปในอากาศ เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดมหาสารคาม โดยผู้วิจัยทำการวิจัยภาพฮูปแต้มที่ปรากฏ ที่วัดป่าเลไลยก์ ดังนี้

๑. ฐูปแถมเป็นภูมิปัญญาอีสานด้านศิลปะที่มีคุณค่า โดยช่างแถมในท้องถิ่นอีสานสามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ เล่าเรื่องพุทธประวัติ นิทาน ชาดก ประเพณี และอื่นๆ ผ่านการแถมบนฝาผนังสิม ได้อย่างชาญฉลาด

๒. ฐูปแถมวาดโดยศิลปินพื้นบ้าน ที่นิยมแสดงคติความเชื่อของท้องถิ่นผสมผสานเข้าไปกับภาพเขียน เพื่อแสดงให้เห็นถึงการศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งแฝงไว้ในพุทธประวัติและนิทาน

๓. บอกเล่า วรรณกรรมพื้นบ้าน มีการสอดแทรกบันทึกเหตุการณ์ วิถีชีวิต จารีตประเพณี การละเล่นที่เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตสังคมสมัยนั้นไว้ในบางช่วงของภาพ

๔. มีการเขียนอักษรธรรม หรืออักษรไทยน้อยบอกชื่อตอน เรื่องราว ชื่อบุคคลประกอบกันไป

๕. ภาพแต่ละภาพมีความสวยงามและความโดดเด่นแตกต่างกันไปตามลักษณะการเขียนของช่างท้องถิ่นต่างๆ ขึ้นอยู่กับฝีมือและทักษะของช่างแถม

๖. ฐูปแถมจะปรากฏทั้งด้านในและด้านนอก เพื่อประโยชน์ให้ผู้ที่ไม่สามารถเข้าไปภายในสิม สามารถเดินดูศึกษาอยู่ภายนอกได้

๔.๓ แนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน

๔.๓.๑ แนวทางการดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดขอนแก่น

แนวทางการดำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยลงสำรวจพื้นที่แหล่งอารยธรรมในจังหวัดขอนแก่นแล้วเลือกพื้นที่วิจัย ๑ แห่งในการถอดบทเรียน คือ แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สำหรับการถอดบทเรียนเพื่อให้เป็นแบบอย่างในการดำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี เพื่อให้เป็นแบบอย่างสำหรับชุมชนอื่นจะได้นำไปใช้ต่อไป ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ มีการถอดบทเรียนแต่ละแนวทาง ดังนี้

๔.๓.๑.๑ สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี

แนวทางการดำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ที่เป็นหัวใจสำคัญคือการพิพิธภัณฑ์ เพราะพิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวชุมชนสาวะถี ได้ร่วมมือกันของ ๓ ฝ่าย คือบ้าน วัด โรงเรียน สร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและบุคคลทั่วไป โดยตั้งขึ้นครั้งแรกที่วัดไชยศรี แต่อยู่ต่อมาทำให้รู้ว่ามีข้อจำกัดด้านงบประมาณ ด้านบุคลากรในการดูแล ชาวบ้าน วัด และโรงเรียนจึงมีความให้ย้ายพิพิธภัณฑ์ ไปไว้ที่โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ มีรายละเอียดดังนี้

ที่อยู่ : โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ หมู่ ๒๑ บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ **โทรศัพท์ :** ๐๔๓๔๔๘๓๘๔ **โทรสาร :** ๐๔๓๔๔๘๓๘๔

วันและเวลาทำการ : วัน-เวลาราชการ (โปรดติดต่อก่อนการเข้าชม)

ค่าเข้าชม : ไม่เสียค่าเข้าชม

อีเมล : worasylpa2561@gmail.com, vorasinninkhet@yahoo.com,
sawatee@hotmail.com

ภาพที่ ๔.๔๙ พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาละวิน

พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาละวิน โรงเรียนบ้านสาวัตติราชรังสฤษฏ์ ปีที่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๙ พิพิธภัณฑ์นี้ เดิมเป็นอาคารเรียนของนักเรียนโรงเรียนบ้านสาวัตติราชรังสฤษฏ์ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๒ ตามความต้องการของผู้อำนวยการโรงเรียน ที่เห็นว่าอาคารไม้ไม่มีความเก่า เพราะจำนวนนักเรียนที่ลดน้อยลงจึงตัดสินใจมาทำเป็นพิพิธภัณฑ์ ซึ่งสิ่งของที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ส่วนหนึ่งย้ายมาจากพิพิธภัณฑ์วัดไชยศรี และอีกส่วนมาจากชาวบ้านซึ่งนำของเก่าที่ตนมีอยู่มาบริจาคให้ เนื่องจากอยากมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา ซึ่งสิ่งของที่จัดแสดงนั้นเป็นอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ที่ชาวบ้านชุมชนสาละวินใช้ประโยชน์ และมีเรื่องราวที่น่าสนใจที่คนในชุมชนสามารถเป็นคนถ่ายทอดให้นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมได้รับรู้ พิพิธภัณฑ์แบ่งออกเป็น ๓ ห้อง ห้องแรกเป็นห้องที่บอกเล่าเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาซึ่งแสดงถึงความเป็นกลุ่มชนเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานาน เป็นเอกลักษณ์ของชาติและท้องถิ่นที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง และมีอุปกรณ์ของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันจัดแสดง ห้องที่สองเป็นอุปกรณ์และเครื่องมือเกี่ยวกับการทอผ้า , อุปกรณ์การประมง อุปกรณ์การเกษตร และห้องที่สามเป็นเรื่องราวของวรรณกรรมสินไซผลงานต่าง ๆ มีการจัดทำข้อมูลดังนี้

การจัดทำข้อมูลสารสนเทศและเผยแพร่อารยธรรมลุ่มน้ำชี โดยการศึกษา ค้นคว้า และทำการวิจัยอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ทั้งที่มีการรวบรวมไว้แล้วและยังไม่ได้ศึกษา เพื่อทราบความหมาย และความสำคัญของอารยธรรม ในฐานะที่เป็นมรดกของคนอีสานอย่างถ่องแท้ ซึ่งความรู้

ดังกล่าวถือเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิต เพื่อให้เห็นคุณค่า ทำให้เกิดการยอมรับ และนำไปใช้ระโยชน์อย่างเหมาะสม อารงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ซึ่งด้วยข้อมูลหรือแหล่งศึกษา

๔.๓.๑.๒ สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์

ศิลปะปะสร้างสรรคเป็นกากรนำเอาแนวคิดด้านสุนทรียศาสตร์ คือศาสตร์แห่งความงามความบันเทิงเข้ามาใช้ในการสร้างสรรค์งานด้านภูมิปัญญา ให้มีความชีวิตชีวา หรือสร้างสิ่งที่เกิดประโยชน์กับชุมชน ซึ่งในศิลปะสร้างสรรค์ของชุมชนสาวะถีที่มีการสาสร้างรรคที่ชัดเจนมีอยู่ ๒ ด้าน คือ สร้างหมอลำน้อยสินไชร้อยปี และ สร้างหนังปะโมทัยหรือหนังตะลุง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) หมอลำน้อยสินไชร้อยปี

บ้านสาวะถีเป็นหมู่บ้านมีคณะหมอลำมาตั้งแต่วุ่นปู่ย่าตายาย และมีวัดไชศรีเป็นจุดศูนย์กลางของชุมชน และเป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่มากกว่า ๒๐๐ ปี จุดเด่นของวัดอยู่ที่สิมโบราณ และจิตรกรรมฝาผนัง หรืออุบแต้ม ที่บอกเล่าตำนานสินไช เกิดเป็นแรงบันดาลใจให้กับครูและนักเรียนโรงเรียนสาวะถี (สาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์) รวมตัวกันฝึกซ้อมเชิดหุ่นร้องหมอลำ โดยการนำเอาตำนานสินไชมาจัดแสดง เพื่อเป็นการอนุรักษ์หมอลำไม่ให้สูญหาย รวมถึงได้เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน

โดยกิจกรรมที่เยาวชนในบ้านสาวะถีร่วมกันทำคือ การแสดงหมอลำสินไชร้อยปี เป็นการแสดงเชิดหุ่น หรือที่รู้จักกันในชื่อหนังปะโมไทย โดยที่นักเรียนใช้เวลาว่างในคาบเรียนรวมตัวกันเพื่อฝึกซ้อม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้เยาวชนที่นี่ มีพื้นที่ในการแสดงออก

ภาพที่ ๔.๕๐ หมอลำน้อยสินไชร้อยปี

๒) หนังสัประโมทัย สิ้นไซพิทยาสรรพ์

หนังสัประโมทัยได้คิดริเริ่มและดำเนินการสร้างในโครงการสิ้นไซโมเดล มาตั้งแต่ปี ที่ ๑ ด้วยการนำเอาเรื่องราวในวรรณกรรมสิ้นไซ ที่ปรากฏอยู่บนฝาผนังสิมวัดไชยศรี มาเรียบเรียง และผ่านกลอนลำ โดยมีการเล่นหนังสัประโมทัยแบบอีสานประกอบ จากจุดเริ่มต้นสร้างสรรค์และ พัฒนามาถึงปีที่ ๔ ซึ่งมี ครูพรศักดิ์ ภูมิสวาสดี ครูโรงเรียนสวาวะถิพิทยาสรรค์ที่ปลุกปั้นเด็กๆ รุ่นแล้ว รุ่นเล่าให้มาร้องหมอลำ เล่นหนังสัประโมทัยสิ้นไซ เล่นดนตรีอีสาน และเซ็ดหนังตะลุง จนสร้างความพึง พอใจให้กับผู้ที่มารับชม ณ ปัจจุบันนี้ หนังสัประโมทัยสิ้นไซได้พัฒนาไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ได้มีบท นำเป็นภาษาอังกฤษเสริมเข้ามา เพื่อให้ชาวต่างชาติได้รับชม ได้ความรู้ความเข้าใจ

ภาพที่ ๔.๕๑ หนังสัประโมทัย สิ้นไซพิทยาสรรพ์

๔.๓.๑.๓ สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ชุมชนบ้านสวาวะถิเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยอาณาจักร ล้านช้างและเป็นแหล่งที่สืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมล้านช้างที่อยู่ในดินแดนลุ่มน้ำชี ซึ่งมีหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากเรื่องเล่า จากหลักฐานที่เป็นใบเสมา จาก หลักฐานที่บันทึกอยู่ในใบลาน และจากปราชญ์ชุมชนที่ได้สืบทอดสานต่อภูมิปัญญา วัฒนธรรมจากรุ่น สู่รุ่น เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนสวาวะถิและวัดไชยศรีถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมสำหรับคนขอนแก่น เช่น รูป สันัญลักษณ์ประจำจังหวัด คือรูปสีโท ซึ่งได้จากกาารวิจัยอุปแต่่มฝาผนังสิมวัดไชยศรีของเทศบาลนคร ขอนแก่น

ภาพที่ ๔.๕๒ ภาพท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

การพัฒนาชุมชนบ้านสาวะถีด้วยภูมิปัญญา ด้วยการใช้ภูมิปัญญาแบบผี พราหมณ์ พุทธ เช่น การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน จะเป็นการผสมผสานกันระหว่างผี พราหมณ์ พุทธ ซึ่งชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมแบบผี เพราะชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีเรือน ผีไร่ ผีนา พร้อมทั้งประกอบพิธีกรรมแบบพราหมณ์ซึ่งมีปราชญ์ชุมชนเป็นเจ้าพิธี ชาวบ้านเรียกว่า ตาจำหรือเฒ่าจำ ส่วนพุทธก็จะมีการทำบุญตามขนบธรรมเนียมประเพณีแบบพุทธ โดยการถวายข้าปลาอาหารแด่พระภิกษุสงฆ์

ภาพที่ ๔.๕๓ การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน

วัดไชยศรี ร่วมกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน สร้างชุมชนสาвањеดีและวัดไชยศรีเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และอารยธรรม ซึ่งมีจุดศูนย์รวมหรือจุดศูนย์กลางของแหล่งอารยธรรมอยู่ที่วัดไชยศรี

การสร้างมัคคุเทศก์น้อย

ชุมชนสาвањеดี ร่วมกับโรงเรียนบ้านสาвањеดี และวัดร่วมกันถ่ายทอดองค์ความรู้อารยธรรม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับชุมชนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และ เด็กหรือเยาวชน จนเกิดองค์ความรู้ สามารถที่จะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้ เมื่อมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวที่วัดไชยศรีหรือเที่ยวชมชุมชนบ้านสาвањеดีก็มัคคุเทศก์ชุมชน “อบรมมัคคุเทศก์น้อยสาвањеดีเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเที่ยวสาвањеดีวิถีสุข” สินไซโมเดลเสริมทักษะมัคคุเทศก์น้อยและมัคคุเทศก์ชุมชนจิตอาสา เพื่อเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชน พัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันของคน ๓ วัย เด็กประถม มัธยมและผู้สูงอายุในชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องประวัติชุมชน สถานที่สำคัญ และแหล่งเรียนรู้ในชุมชนตนเอง

โครงการอบ “อบรมมัคคุเทศก์น้อยสาвањеดีเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เที่ยวสาвањеดีวิถีสุข” จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๙-๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖ ที่ชุมชนสาвањеดีได้มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ “มัคคุเทศก์น้อย-มัคคุเทศก์ชุมชน” จิตอาสา เพื่อพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ประกอบด้วย นักเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและผู้สูงอายุในชุมชน ให้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อ

นำเอาความข้อมูลของชุมชนประกอบด้วย ประวัติชุมชน สถานที่สำคัญ และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

โดยกลุ่มผู้สูงอายุได้เป็นผู้ถ่ายทอดข้อมูล เรื่องเล่า เพื่อให้เด็กเยาวชนรุ่นใหม่ได้รับรู้ และฝึกฝนเพื่อนำเสนอข้อมูลเหล่านั้นในรูปแบบมีคฤหะคฤหะน้อยหรือมีคฤหะคฤหะชุมชน พร้อมกับทดลอง การนำเสนอเสมือนจริงเพื่อให้ฝึกฝน โดยมีสุมาลี สุวรรณกร ผู้เชี่ยวชาญด้านการค้นหาของดีของชุมชน และ วิฑูรย์ ไตรรัตน์วงศ์ มีคฤหะคฤหะมืออาชีพเป็นวิทยากร

การอบรมมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคน ๓ วัยเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพ การพูด การฟัง การคิดวิเคราะห์และการนำเสนอของเยาวชน รวมไปถึงการเพิ่มทักษะการเรียนรู้ให้ สอดคล้องกับศตวรรษที่ ๒๑ รวมไปถึงการปลูกสำนึกรักบ้านเกิดและเข้าใจเรื่องราวบ้านเกิดของตนเอง นอกจากนั้นยังสามารถต่อยอดเป็นอาชีพเสริมคือมีคฤหะคฤหะได้ด้วย

นายฤทธิรงค์ ศิริภูมิ นายกเทศมนตรีตำบลสาวะถี กล่าวถึงโครงการนี้ว่า เป็น โครงการที่ดีมากที่พัฒนาศักยภาพเด็กเยาวชนและคนในชุมชนให้รู้จักชุมชนตัวเอง ภาคภูมิใจในบ้าน เกิด และสามารถนำไปสู่อชีพเสริมของคนในชุมชนคือการเป็นมีคฤหะคฤหะนำเที่ยวได้ เนื่องจากชุมชน สาวะถีเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีนักท่องเที่ยวเข้ามาอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาศักยภาพตรงนี้ จะสามารถหนุนเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งและสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้

สำหรับโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “มีคฤหะคฤหะน้อย - มีคฤหะคฤหะชุมชน” นี้ได้รับการ สนับสนุนจากแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สสส. ดำเนินการโดย บริษัทสินไซ โมเดลจำกัด (วิสาหกิจเพื่อสังคม) เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และนำความสุขมา ให้กับชุมชน มีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน ๔๐ คน ประกอบด้วยนักเรียนโรงเรียนบ้านสาวะถี (สาวะถี ราษฎร์รังสฤษดิ์) โรงเรียนสาวะถีพิทยาสรรพ์และชาวชุมชนสาวะถี

ภาพที่ ๔.๕๔ มัคคุเทศก์น้อย

๔.๓.๑.๔ สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน

การสร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น สำหรับการรักษาหรืออนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาให้เกิดความยั่งยืนและสามารถถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นนั้น ต้องสร้างสิ่งเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์หรือสามารถนำสิ่งเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้าน เศรษฐกิจ สร้างความบันเทิง สร้างสรรค์สังคม สร้างความสามัคคี สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาสังคม เป็นต้น จากแนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การคิดสร้างสรรค์โครงการต่างๆ เกิดขึ้นที่ชุมชนสาวะถี ดังนี้

(๑) อยู่ดีมีแสง : สินไซโมเดล เศรษฐกิจสร้างสรรค์บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น

การก่อตั้งสินไซโมเดล มีจุดประสงค์คือการนำเอาภูมิปัญญาที่อยู่วัดไชยศรี ได้แก่ สิม ซึ่งมีจุดเด่นคือจิตรกรรมฝาผนังหรือที่ชาวอีสานเรียกว่าฮูปแต้ม เกี่ยวกับเรื่องสินไซ ที่เป็นวรรณกรรมสองฝั่งแม่น้ำโขง เป็นการนำเอาเรื่องสินไซมาสร้างประโยชน์ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ให้ชุมชนก่อให้เกิดรายได้ มีอยู่มีกิน สร้างผลิตภัณฑ์รูปสินไซใส่ เช่น แก้วสินไซ เสื้อสินไซ ละครสินไซ หมอลำสินไซ เป็นต้น

ความคิด ออกแบบตั้งแต่แบบร่าง จนไปถึงกระบวนการผลิตต้นแบบ และระยะที่ ๓ คือวันนี้ เป็นการผลิตต้นแบบ นำมาจัดนิทรรศการ เพื่อให้ชาวบ้านมาดูว่าสิ่งที่ทำร่วมกัน กับ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เกิดผลเป็นอย่างไร ซึ่งผลตอบรับจากเทศบาลประทับใจและ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี การทำงานระหว่างมหาวิทยาลัยขอนแก่นและชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี หลังจากวันนี้เมื่อกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนได้แนวคิดแบรนด์และชื่อทางการตลาดแล้ว กระบวนการต่อไปจะเป็นการพัฒนาด้านการตลาด และพิจารณาศักยภาพของชุมชนว่าสามารถทำอะไรในขั้นต่อไปได้ และจะไปพัฒนาในขั้นตอนถัดไป

“โครงการ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” มีชาวชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี เข้าร่วมโครงการ ๔๐ คน มีผลิตภัณฑ์ในโครงการ ๑๐ ชนิด ได้แก่ ข้าวเกรียบ ข้าวฮางอก น้ำฝรั่ง ทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ดอกไม้จันทน์ พรมเช็ดเท้า สมุนไพร จักสาน แก้วบอง และปลาต้ม ดังรูปภาพ

ภาพที่ ๔.๕๕ ผลิตภัณฑ์ในโครงการ

๔.๓.๑.๕ สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

ข้อมูลสารสนเทศทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเพื่อเป็นศูนย์กลางเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ผลงาน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจ สามารถเลือกสรร ตัดสินใจ และปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตทั้งนี้สื่อมวลชนควรมีบทบาทในการส่งเสริม และสนับสนุนงานด้าน วัฒนธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยแรงจูงใจให้ประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชน ตระหนักในความสำคัญของ วัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ต้องให้การรับผิดชอบร่วมกันในการส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานการ บริการความรู้ วิชาการ และทุนทรัพย์ สำหรับจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา ให้เกิดความยั่งยืนนั้นต้องมีการร่วมกันระหว่าง ๓ หน่วยงาน ดังนี้

๑) บ้านหรือชุมชน ซึ่งเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการดำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะวัฒนธรรมจะอยู่หรือจะสูญหายก็อยู่หรืออยู่ชุมชน ถ้าชุมชนยังใช้วัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ และ วัฒนธรรมยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอยู่วัฒนธรรมนั้นก็ยังคงอยู่ และมีการสืบสานถ่ายทอด

จากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะชุมชนบ้านสาวัดถิ่นนั้นเป็นชุมชนที่มีการใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่ยุคของอาณาจักรล้านช้างนั้น ก็คือชุมชนสาวัดถือเป็นชุมชนวิถีพุทธ นั่นก็นำเอาหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการอยู่ร่วมกันดังนี้

(๑) ชุมชนบ้านสาวัดถือเป็นชุมชนที่จัดงานมงคลและงานอวมงคล เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานฉลองยศ งานศพ เป็นต้น จะจัดงานโดยปราศจากเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ หรือสิ่งของมีเมา

(๒) ทุกวัดอาทิตย์ ชุมชนบ้านสาวัดจะพาลูกหลานหรือเยาวชนเข้าวัด ซึ่งเป็นโครงการร่วมมือกันระหว่างชุมชน โรงเรียนและวัด โดยการจัดโครงการเยาวชนเข้าวัดวันอาทิตย์ ในวันอาทิตย์ผู้ปกครองจะชวนลูกหลานเข้าวัด โรงเรียนจะแนะนำนักเรียนให้เข้าวัด ส่วนวัดก็จะมีการจัดกิจกรรมให้กับเด็กเมื่อเด็กมาวัด ซึ่งกิจกรรมก็คือ ให้เด็กจัดสำหรับกับข้าวสำหรับพระสงฆ์ เด็กจะเป็นมัคทายกในการนำพาผู้เฒ่า ผู้แก่ ไหว้พระสวดมนต์ ถวายภัตตาหาร และประเคนสำหรับข้าวแด่พระสงฆ์ อบรมธรรมแก่เด็ก หลังจากพระฉันภัตตาหารเสร็จ เด็กก็จะร่วมกันรับประทานอาหาร หลังจากนั้นเด็กก็จะทำความสะอาดภายใน ก่อนกลับบ้าน

๒) วัด ถือว่าเป็นหน่วยงานที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทุกเพศทุกวัย พระครูบุญชญากร เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวัด เห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งท่านกล่าวว่า “การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น”^{๑๔๘}

๓) โรงเรียน (หน่วยงานรัฐ) สำหรับการดำรงไว้ซึ่งข้อมูลนั้นเป็นการร่วมมือกันของโรงเรียน ซึ่งเป็นโรงเรียนบ้านสาวัดถิวิทยาสรรค์ ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรม ท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนในระดับมัธยมศึกษา

๔.๓.๑.๖ ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน

ชุมชนสาวัดเป็นชุมชนพุทธที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาตั้งแต่บรรพบุรุษล้านช้าง ซึ่งบรรพบุรุษของชาวตำบลสาวัดได้ใช้ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาบวกกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการดำเนินชีวิต การสรรค์สร้างปรัชญา แนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต เช่น ความสามัคคี สร้างหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม สร้างสันติสุขในชุมชน ดังนี้

๑) ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล ๕ หลักบุญและบาปซึ่งเป็นคติธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยการนำแนวคิดเหล่านี้มาสร้างความสามัคคี การอยู่ร่วมกันด้วยความรัก การอยู่ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ชุมชนสาวัดที่มีการนำภูมิปัญญาทางพุทธ

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ พระครูบุญชญากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวัด, เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนมีนาคม พ.ศ.

ศาสนาไปใช้พัฒนาชุมชนที่ชัดเจน คือคณะกรรมการชุมชนประชุมร่วมกันพระสงฆ์และโรงเรียน มีมติร่วมกันให้ยึดหลักศีลห้าในการดำเนินชีวิต ที่เห็นชัดเจนคือศีลข้อที่ ๕ การดื่มน้ำเมา มติที่ประชุมเห็นว่า “ให้งดขายเหล้าในวันพระและการจัดงานต่างๆ ปลอดเหล้า” เพราะโทษของเหล้ามีมากมาย เช่นนำไปสู่ความประมาท นำไปสู่การทะเลาะวิวาท และนำไปสู่การทำผิดศีลข้ออื่นๆ อีกด้วย สำหรับการเริ่มต้นระยะแรกๆ ก็ได้ผลร้อยละ ๑๐๐ โดยการเริ่มจากอาสาสมัคร หลังจากนั้นก็มีคนเข้าร่วมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ณ ปัจจุบันนี้ เป็นการจัดงานที่ปลอดเหล้า ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์

๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ ฮิต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือน และความเชื่อเรื่องผีหรือวิญญาณ ที่มีให้ผู้นำทางด้านภูมิปัญญาเป็นผู้นำในการอยู่ร่วมกันหรือในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ในการจัดงานประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการทำบุญเข้าวัด โดยเอาไวโซยศรีเป็นศูนย์กลางและโดยพระครูบุญชยากร เป็นจุดศูนย์รวมทางจิตวิญญาณให้กับชุมชน ซึ่งมีหลายหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน รัฐวิสาหกิจ พ่อค้าประชาชน ร่วมกันจัดงานประเพณีจนที่เป็นโด่งดังเป็นที่รู้จักกันของนักท่องเที่ยว การจัดงานจึงนำไปสู่การสร้างแหล่งท่องเที่ยว สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เป็นต้น

๔.๓.๒ แนวทางการธำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม

๔.๓.๒.๑ แนวทางการถ่ายทอด วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา จากรุ่นสู่รุ่น กรณีฮูปแต้ม วัดป่าเลไลยก์ ต.ตงบัง อ.นาหวาย ของจังหวัดมหาสารคาม มีแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยวิธีการต่างๆ ที่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของแต่ละที่ แต่สำหรับ ฮูปแต้ม วัดป่าเลไลยก์ แบ่งออกได้เป็น ๒ วิธี ดังนี้

วิธีที่ ๑ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปจะมีความสนใจในระยะเวลาสั้น สนใจในสิ่งใกล้ตัว กิจกรรมการถ่ายทอดจึงต้องทำง่ายๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง การเล่น การเล่นปริศนาคำทาย วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยให้เด็กจริยธรรมรับรู้เรียนรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ควรทำและอะไรคือสิ่งที่ไม่ควรทำ

วิธีที่ ๒ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาก และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดจึงสามารถทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าผ่านพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ วิธีการสาธิตทำให้ดู การบอกเล่า การจดจำ การจัดทำการศึกษาจากระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย

๔.๓.๒.๒ แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดมหาสารคาม

การบริหารจัดการการแบบมีส่วนร่วม เป็นการจูงใจให้บุคคลผู้ร่วมปฏิบัติงานในองค์กรได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบและร่วมมือในการพัฒนาองค์กรที่ปฏิบัติอยู่ด้วยความเต็มใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ งานขององค์กรประกอบด้วยสาระสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นสมาชิกขององค์กรย่อมมีความผูกพันกับองค์กร ที่ตนเองปฏิบัติงานอยู่ และความปรารถนาที่จะมีส่วนร่วมในการบริหารขององค์กร แม้เพียงได้รับฟัง ความคิดเห็นก็ทำให้มีความรู้สึกว่าไม่มีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กรแล้ว

๒. การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการยอมรับในเป้าหมาย เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกแสดง ความคิดเห็นและช่วยให้เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก ทำให้สมาชิกทั้งองค์กร มีเป้าหมายเดียวกันพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ ซึ่งจะมีทั้งการยอมรับ การสนับสนุนจะมีผล ต่อการปฏิบัติอย่างเต็มที่

๓. การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ การที่บุคคลได้แสดงความคิดเห็น และยอมรับในเป้าหมายเดียวกันจะช่วยกระตุ้นให้บุคคลเกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ ต่อการปฏิบัติงานขององค์กร

แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา กรณี ฮูปแต้ม วัดป่าเลไลย์ ต.ดงบัง อ.นาคูน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ของจังหวัดมหาสารคาม โดยการแสวงความร่วมมือจากชุมชนทุกฝ่าย วัด โรงเรียน ชาวบ้าน หน่วยงานราชการ หน่วยงานในท้องถิ่น ในการอนุรักษ์ฮูปแต้มร่วมกัน เพื่อความยั่งยืนสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ลูกหลานรุ่นต่อไป และสนับสนุนให้มีการประยุกต์ วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่นไปใช้ในการดำเนินชีวิต ต่อไป

๔.๓.๒.๓ แนวทางการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดมหาสารคาม

๑) แนวทางการจัดทำข้อมูลสารสนเทศและเผยแพร่เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี กรณี ฮูปแต้ม วัดป่าเลไลย์ ต.ดงบัง อ.นาคูน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ของจังหวัดมหาสารคาม

ระบบสารสนเทศ (Information System) หมายถึง กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล การประมวลผลให้อยู่ในรูปสารสนเทศที่เป็นประโยชน์สูงสุดและการจัดเก็บรักษาอย่างมีระบบเพื่อสะดวกต่อการนำไปใช้ สารสนเทศที่ถูกจัดเก็บอย่างเป็นระบบจะสามารถนำไปใช้สนับสนุนในกิจกรรมหรือผู้ที่ต้องการข้อมูลในการตัดสินใจได้

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ นั้น จะต้องกำหนดรายการข้อมูลที่ต้องการ กำหนดวิธีการจัดเก็บ สร้างหรือจัดหาเครื่องมือในการจัดเก็บให้สอดคล้องกับลักษณะของข้อมูลและแหล่งข้อมูล เช่น แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม แบบบันทึก แบบสังเกต เป็นต้น

ดังนั้น ข้อมูลสารสนเทศที่ได้จากงานวิจัยจะถูกจัดเก็บอย่างเป็นหมวดหมู่ เป็นระเบียบ และทำการเผยแพร่ ผ่าน Web ซึ่งผู้ต้องการจะศึกษาหาความรู้สามารถเขาไปสืบค้นได้ตลอดเวลา

Web รายงานวิจัยเพื่อการเผยแพร่องค์ความรู้งานวิจัยเรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม ดังนี้

โครงการย่อย ๒

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม
Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in Maha Sarakham Province

ชื่อรายงานการวิจัย: อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม
ผู้วิจัย: ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ภาพที่ ๔.๕๖ ภาพแสดงหน้าเว็บไซต์การเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศการวิจัย

๒) แนวทางการสร้างมัคคุเทศก์ชุมชนด้านอารยธรรมลุ่มน้ำชี กรณี ฮูปแต้ม วัดป่าเลไลย์ ต.ตงบัง อ.นาคนูญ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ของจังหวัดมหาสารคาม

มัคคุเทศก์ หมายถึง ผู้นำทาง ผู้ชี้ทาง และผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ต่างๆ และคอยอำนวยความสะดวก แก้ไขปัญหา นำชมสถานที่ต่างๆ รวมทั้งแนะนำกฎระเบียบในสถานที่นั้นๆ และให้ความช่วยเหลือแก่นักท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดความประทับใจและความพึงพอใจ

ดร.อรรณวิท ศิลาอ่อนย์ คณบดีคณะการท่องเที่ยวและการโรงแรม กล่าวว่ามัคคุเทศก์เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากที่สุดและใช้เวลาอยู่กับนักท่องเที่ยวมากที่สุดงานสาขาใดๆ ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของเรานี้ แต่การตระหนักรู้ถึงความสำคัญของการท่องเที่ยว ตลอดจนภาระหน้าที่และเทคนิคการปฏิบัติงานของมัคคุเทศก์เองจะไม่เป็นที่ทราบกันอย่างแพร่หลายแม้ในปัจจุบันนี้ทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในความหมายและความสำคัญของมัคคุเทศก์อย่างที่ไม่ควรจะมีขึ้นจึงสมควรที่จะได้ศึกษาและทราบถึงความหมาย ความสำคัญ บทบาท และภาระหน้าที่ของมัคคุเทศก์กันเสียใหม่ให้ถูกต้อง เพื่อจักได้ตลอดจนทำการฝึกอบรม ฝึกปฏิบัติงาน และใช้งานมัคคุเทศก์มืออาชีพได้อย่างถูกต้อง เพื่อความเจริญก้าวหน้าในวิชาชีพมัคคุเทศก์ของตัวมัคคุเทศก์เอง และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยรวมด้วยต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้ ผู้ตรวจราชการ ศีลานั้น ได้กล่าวอีกว่า คนส่วนใหญ่เดินทางท่องเที่ยวไปกับทัวร์ที่มีมัคคุเทศก์นำไปก็ด้วยสาเหตุ ดังนี้คือ

๑) เพื่อเรียนรู้เรื่องราวของดินแดนหรือพื้นที่นั้น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สถาปัตยกรรมต้นไม้ใหญ่ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนในชีวิตประจำวัน ฯลฯ

๒) เพื่อค้นหาสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ ๆ ดินแดนใหม่ ๆ พื้นที่ใหม่ ๆ

๓) เพื่อใช้เวลาให้คุ้มค่าที่สุดคือได้พบได้เห็นมากที่สุดแม้มีเวลาอันน้อย

๔) เพื่อให้ได้รับประโยชน์ / ได้รู้จักผู้เชี่ยวชาญซึ่งจะให้ข้อมูลข่าวสารหรือสารสนเทศและประสบการณ์ส่วนตัวได้อย่างละเอียดครบถ้วน

๕) เพื่อความสะดวกสบายเนื่องจากมีคนคอยดูแลคือไม่ต้องคอยถือเงินเอาไว้จ่ายค่าที่พักค่าอาหารค่านอนค่าน้ำไม่ต้องคอยกังวลกับรายการที่จะต้องท่องเที่ยวไปในแต่ละวันไม่ต้องคอยห่วงกับการจองตั๋วหรือจองสิ่งต่าง ๆ ล่วงหน้า

๖) เพื่อจะไม่ต้องหลงทางให้เสียเวลา (หากเดินทางไปเอง)

๗) เพื่อจะได้พบกับคนแปลกหน้าอื่น ๆ ในกลุ่มที่ท่องเที่ยวไปด้วยกันนั้น

๘) เพื่อที่จะได้ทำให้เหมือนกันกับที่คนอื่นเขาทำกันจะได้ไม่ตกฐนหรือไม่ทันสมัย หมายความว่าเราจะต้องไม่ประเมินค่าของ “ การทำตามฝูงชน ” ให้ต่ำเกินไปบางครั้งหากไม่ทำก็จะรู้สึกว่าคุณทำอะไรไปเช่นไม่ได้ถ่ายภาพ ณ ที่ตรงนั้นแล้วให้รู้สึกเสียตายเป็นต้นหรือไม่ได้ทำตามแฟชั่นแล้วไม่สบายใจก็มี

๙) เพราะต้องไปตามคำเชิญเช่นไปตามคำเชื้อเชิญของสมาคมหรือบางกรณีไปตามคำเชิญของบริษัทคือเป็นรางวัลเมื่อได้ชัยชนะทำยอดขายเข้าเป้าที่บริษัทได้ตั้งไว้เป็นต้นแต่จะอย่างไรก็ตามหากมัคคุเทศก์สามารถกำหนดและกระตุ้นให้กลุ่มนักท่องเที่ยวทราบถึงจุดมุ่งหมายของกลุ่มในการท่องเที่ยวครั้งนี้ได้แล้วมัคคุเทศก์ก็จะสามารถนำเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งที่เดียว

ผู้วิจัยลงสำรวจพื้นที่วัดป่าเลไลยก์ และจากการสัมภาษณ์ นายสมัย คำคุ้ม ผู้ใหญ่บ้าน^{๑๔๙}แล้วปรากฏว่า ในอดีตได้มีหน่วยงานราชการและสถาบันการศึกษาหลายแห่งได้มีการลงพื้นที่พัฒนาบางส่วน และสร้างมัคคุเทศก์น้อยไว้ให้แล้ว^{๑๕๐} ซึ่งสอดคล้องกับที่คุณแม่ สุภาพร พุทธิสง ได้เล่าให้ฟังว่า ท่านได้ทำหน้าที่เป็นจิตอาสาช่วยสอนลูกหลานชาวตงบัง ให้มีความรู้เกี่ยวกับอุปถัมภ์ แต่ในระยะหลังเด็กๆ ได้เติบโตขึ้น ก็มีภารกิจ เด็กไม่สะดวกมาทำหน้าที่มัคคุเทศก์น้อยได้ ความต่อเนื่องของการทำหน้าที่มัคคุเทศก์น้อยจึงไม่ต่อเนื่อง

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ นายสมัย คำคุ้ม, ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลตงบัง วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๑๕๐} สัมภาษณ์ พระเชย รักชิต, พระลูกวัด วัดป่าเลไลยก์ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๖.

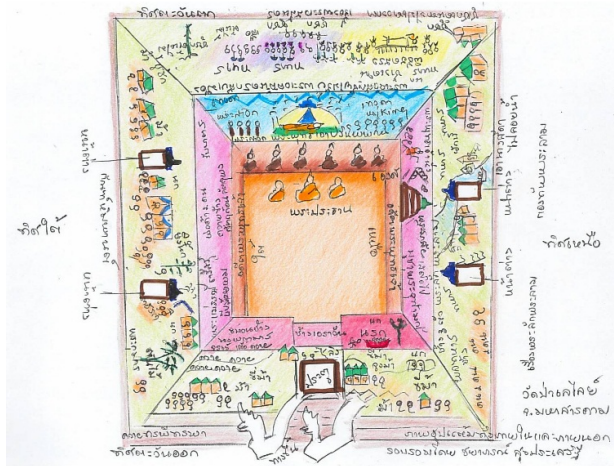
ดังนั้น ผู้วิจัยและคณะ ได้ปรึกษาหารือกันแล้ว จึงได้ตกลงให้การสนับสนุนกิจกรรมการทำหน้าที่ของมัคคุเทศก์ชุมชน ด้วยการ (๑) ทำรวบรวมข้อมูลความรู้และเรื่องราวเกี่ยวกับ ฮูปแต้ม จัดทำเป็นรูปเล่ม มอบให้แก่ชุมชน มอบให้วัดป่าเลไลยก์ และมอบให้กับคุณครูวิณะ ทองยศ ผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนบ้านดงบัง เพื่อการอบรมเด็กๆ ชั้นประถมศึกษา เสริมความรู้แก่เด็กที่โรงเรียน (๒) จัดทำองค์ความรู้ เป็นป้ายขนาดใหญ่ ให้แก่ชุมชน ในรูปแบบของการคืนข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยสู่ชุมชน

การคืนข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสู่ชุมชน โดยมีกระบวนการ ดังนี้

- ๑.นัดพบชาวชุมชน พระภิกษุวัดป่าเลไลยก์ และปราชญ์ชาวบ้าน
- ๒.ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการทำงานวิจัย และผลลัพธ์ที่ได้จากการวิจัย
- ๓.มอบหนังสือมัคคุเทศก์ชุมชน และองค์ความรู้เกี่ยวกับฮูปแต้ม จำนวน ๑๕๐ เล่ม ให้แก่ชุมชน
- ๔.มอบหนังสือมัคคุเทศก์ชุมชน และองค์ความรู้เกี่ยวกับฮูปแต้ม และผังแสดงตำแหน่งฮูปแต้มให้กับปราชญ์ชาวบ้าน คือ คุณพ่อเสถียร พุทโธสง และคุณแม่สุภาพร พุทโธสง

ภาพที่ ๔.๕๗ ภาพหน้าปกหนังสือคู่มือมัคคุเทศก์ชุมชน

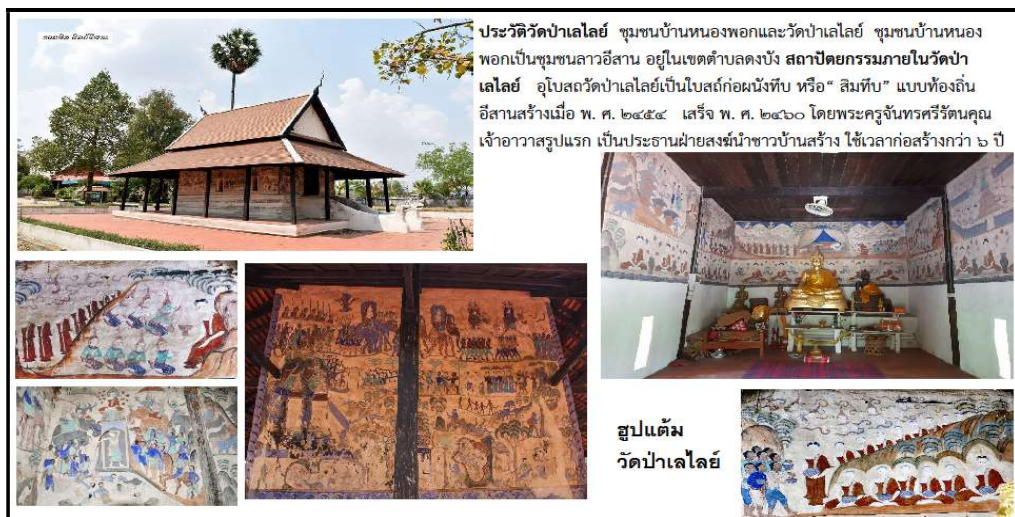

ภาพที่ ๔.๕๘ ภาพแสดงผังแสดงที่ตั้งของภาพสุปแต่้ม และมอบให้หนังสือคู่มือมคฺุเทศกัชุมชนแก่
 ประชาญ์ชาวบ้าน

๓) แนวทางการสร้างแหล่งเรียนรู้ อารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดมหาสารคาม กรณี สุ
 ปแต่้ม วัดป่าเลไลย์ ต.ดงบัง อ.นาหวาด ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ของจังหวัดมหาสารคาม

(๓.๑) ทำรวบรวมข้อมูลความรู้และเรื่องราวเกี่ยวกับสุปแต่้ม จัดทำเป็นรูปเล่ม
 มอบให้แก่ชุมชน

(๓.๒) จัดทำองค์ความรู้ เป็นป้ายขนาดใหญ่ ให้แก่ชุมชน

๔) แนวทางการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดมหาสารคาม
 กรณี สุปแต่้ม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ในจังหวัดมหาสารคาม มี ๓ แห่ง คือ

- ๑) ซุปแต้มน้ำวัดโพธาราม บ้านดงบัง อำเภอนาดูน
- ๒) ซุปแต้มน้ำวัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก อำเภอนาดูน และ
- ๓) ซุปแต้มน้ำวัดยางทวงวราราม อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ซุปแต้มน้ำวัดโพธาราม

ซุปแต้มน้ำวัดป่าเลไลย์

ซุปแต้มน้ำวัดยางทวงวราราม

นางสมหวัง ปฎิเวชพัฒนางกูร^{๑๕๑} ประธานศูนย์เรียนรู้ซุปแต้มน้ำและภูมิปัญญาดงบัง อ.นาดูน จ.มหาสารคาม กล่าวว่า หมู่บ้านของเราเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีวัดโพธารามเป็นวัดประจำหมู่บ้าน และโบสถ์เก่าหรือสิมที่มีซุปแต้มน้ำเป็นสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน

วัดโพธารามแห่งนี้ยังมีหอแจก หรือศาลาการเปรียญหลังเก่าอายุกว่า ๑๐๐ ปีฝีมือช่างญวน รวมไปถึงหอไตรกลางน้ำที่บ่งบอกถึงความเก่าแก่ของวัด ห่างออกไปเพียง ๕๐๐ เมตรก็มีวัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก ซึ่งมีสิมโบราณและซุปแต้มน้ำเช่นกัน จึงกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจเข้ามาเที่ยวชมในแต่ละปีจำนวนมาก

พัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน จาก ๓ ซุปแต้มน้ำ เพื่อเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวเกี่ยวกับของจังหวัด โดยเฉพาะหากใครมาเที่ยวที่พระบรมธาตุนาดูนอยากให้แวะมาเที่ยวชมซุปแต้มน้ำ

ส่วนเส้นทางท่องเที่ยวชุมชน ชมซุปแต้มน้ำ ๓ วัด และยังสามารถนั่งรถซาเล้งเที่ยวชมโบราณวัตถุคือใบเสมา และชมผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ประกอบด้วย

๑.ชมวัดป่าจินดาราม เรียนรู้ใบเสมาอายุกว่าพันปี ชมแปลงข้าวอินทรีย์บ้านคุณหมอ ชมการเลี้ยงวัวเลื้อยราคาหลักแสน และเรียนรู้การย้อมสีธรรมชาติจากต้นสบู่ดำ

๒.สักการะดอนต่าปู่ ชมทอผ้าไหมจากสีธรรมชาติคุณบุปผา เรียนรู้ชุมชนจักสาน

๓.ชมซุปแต้มน้ำวัดป่าเลไลย์ ชมข้าวปุ้นชุมชนข้าวปุ้น ทดลองทอเสื่อกกและชมหนังสือปักต้อ จากนั้นมาชมซุปแต้มน้ำสิม วัดโพธารามและหอไตรกลางน้ำ พร้อมเลือกซื้อของดีที่ตลาดนัดชุมชนเป็นต้น

^{๑๕๑} นางสมหวัง ปฎิเวชพัฒนางกูร, ประธานศูนย์เรียนรู้ซุปแต้มน้ำและภูมิปัญญาดงบัง อ.นาดูน จ.มหาสารคาม

๔.๔ ความเหมือนและความต่างของอารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่นและในจังหวัดมหาสารคาม

อารยธรรม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาอีสาน ของทั้งสองจังหวัดจะมีความเหมือนกันมากกว่า
จะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น

สรุปความเหมือนทางอารยธรรม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาอีสานของทั้งสองจังหวัด ดังนี้

๑.จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เป็นบริเวณที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม
ทวารวดีและวัฒนธรรมขอม และมีการก่อสร้างปราสาทหิน สร้างเมืองต่างๆ โดยจะพบเมืองโบราณที่
จังหวัดขอนแก่น คือ เมืองโบราณโนนเมือง เมืองโบราณชัยวาน เมืองโบราณดงเมืองแอม ส่วนจังหวัด
มหาสารคาม ได้แก่เมืองโบราณคันธารวิสัย และเมืองโบราณจัมปาครี

๒.เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ แหล่งวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ของพื้นที่เนื่องด้วยมีการสั่งสม
วัฒนธรรมมานานตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ อายุราว ๑๒,๐๐๐-๕,๐๐๐ ปี ทำให้โบราณสถาน
และศาสนสถานที่เกิดขึ้นแต่ละยุคจนถึงปัจจุบัน มีความหลากหลายแตกต่างตามลัทธินิยมและการ
ปกครอง ผสมผสานวัฒนธรรมจากหลายกลุ่มชน

๓.เป็นแอ่งอารยธรรมของวัฒนธรรมลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำโขง เช่นกัน กล่าวคือ เป็นเมือง
โบราณในสมัยทวารวดีที่รุ่งเรือง โดยจะเห็นจากเมืองโบราณ วัด สิมแบบอีสาน ที่เรียบง่าย สมถะ
บึกบึน เช่นกัน

๔.มีประเพณีอีสานสำคัญ ที่สืบทอดกันมายาวนาน เช่น งานบุญบั้งไฟ บุญทอดสง

๕.มีความเชื่อธรรมเนียมปฏิบัติที่ยังคงรักษาสืบทอดต่อคนรุ่นหลัง เช่น พิธีการสู่ขวัญเด็ก
แรกเกิด และความเชื่อเรื่องผีผีตาแฮก และแม่โพสพที่มีหน้าที่และที่อยู่อาศัยที่เกี่ยวข้องที่นาและข้าว
เชื่อว่าดลบันดาลให้ผลผลิตทางการเกษตรอุดมสมบูรณ์ นำความสงบร่มเย็นให้กับเจ้าของที่นาและ
ครอบครัว เป็นต้น

๖.อุปถัมภ์ จิตรกรรมฝาผนังภูมิปัญญาอีสาน ที่ช่างแต้มพื้นบ้านได้แต้มสีเล่าเรื่องพระ
พุทธประวัติ นิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน วิถีชีวิตของชุมชน สอดแทรกคติธรรมสั่งสอนผู้คนอย่างชาญ
ฉลาดผู้เขียนอุปถัมภ์วัดไชยศรี จังหวัดขอนแก่น คือ นายทอง ทิพย์ชา ส่วนผู้เขียนอุปถัมภ์วัดป่าเลไลยก์
จังหวัดมหาสารคาม คือ นายสิงห์ วงศ์วาด ทั้งคู่เป็นชาวจังหวัดมหาสารคาม แต่การเขียนอุปถัมภ์ของ
ทั้งสองคนนั้นการเชื่อมโยงความเหมือนในการเขียนเรื่องราวของภาพนั้น จะต่างกันตามความต้องการ
ของคนในพื้นที่จึงทำให้ประวัติศาสตร์ขาดตอน

๗.อุปถัมภ์ ภายในสิม เขียนเรื่องราวของพุทธประวัติ เช่นเดียวกันโดยใช้สีฝุ่นโทนสีคราม
เหลือง

๘.ทั้ง ๒ วัด ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงขึ้นไปด้านภายในสิม เป็นธรรมเนียมโบราณที่ยังคงรักษาธรรมเนียมไว้เช่นกัน

สรุปความแตกต่างทางอารยธรรม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาอีสานของทั้งสองจังหวัด มีเพียงปลีกย่อยเท่านั้น ดังนี้

๑.จังหวัดขอนแก่นมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมากกว่าจังหวัดมหาสารคาม เนื่องจากที่จังหวัดขอนแก่น อำเภอภูเจียง พบซากโครงกระดูกไดโนเสาร์ อันแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จากวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมีมาอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา

๒.จังหวัดขอนแก่นพบแหล่งประวัติศาสตร์ประเภทภาพเขียนสีในถ้ำ คือ ถ้ำผามือ ถ้ำผาคันธง และถ้ำหินลาดหัวเมย ทั้งหมดจึงแสดงให้เห็นว่าจังหวัดขอนแก่นเป็นพื้นที่ที่ประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่าจังหวัดมหาสารคาม

๓.สำหรับประชากรใน จ.ขอนแก่น มาจากเผ่าพันธุ์เดียวกันเป็นส่วนใหญ่ คนในพื้นที่เป็นชาวพื้นเมืองเดิมในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คาบเกี่ยวกับสมัยประวัติศาสตร์ มีร่องรอยทางโบราณคดีปรากฏ เช่น ชุมชนโบราณโนนนกทา บ้านนาดี ต.กุดธาตุ กิ่งอำเภอหนองนาคำ และที่โนนเมืองบ้านนาโพธิ์ อ.ชุมแพ มีอายุอยู่ประมาณ ๓,๐๐๐ ปีเศษ พื้นที่ขอนแก่นเดิมเคยอยู่ในอำนาจการปกครองของ “ขอม” มาก่อน

๔.จังหวัดมหาสารคาม มีหลายชนเผ่า ส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าไทยพื้นเมืองอีสาน พูดภาษาถิ่น และอีกส่วนหนึ่งเป็นชนเผ่าไทญ้อ และชนเผ่าผู้ไท ซึ่งมีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ด้านภาษาที่แตกต่าง

๕.ภาพสุปแต่้มภายนอกของจังหวัดขอนแก่น จะเป็นเรื่องพระเวสสันดร และนรก ๗ ชุม ในขณะที่ วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดมหาสารคาม เป็นเรื่องพระเวสสันดร เรื่องพระลักพระลาม ส่วนภายในสิมจะเขียนภาพพุทธประวัติและขุมนรก

จึงสรุปเป็นผังตารางดังนี้

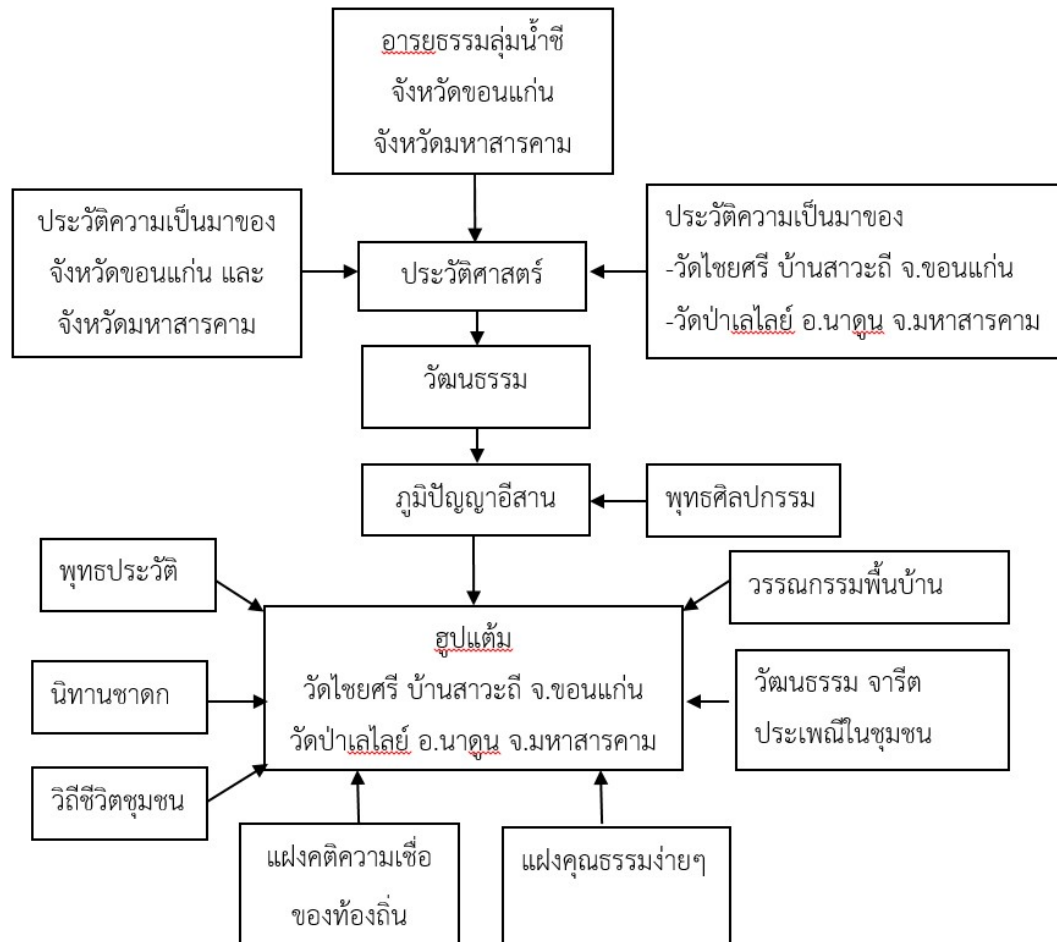
ตารางที่ ๔.๑ แสดงผลการความเหมือนและความแตกต่างกันของแหล่งอารยธรรมในพื้นที่วิจัย

ความเหมือน	ความแตกต่าง
๑.ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดีและขอม	๑.ขอนแก่นมีประวัติศาสตร์มายาวนานกว่านับตั้งแต่ยุคก่อนประวัติ
๒.เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งวัฒนธรรมและแอ่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี	๒.ขอนแก่นมีแหล่งประวัติด้านภาพเขียนสีในถ้ำ
๓.มีประเพณีอีสานที่สำคัญ เช่น บั้งไฟ และ บุญฮุดสรอง	๓.ประชาชนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นส่วนใหญ่เป็นเผ่าพันธุ์เดียวกัน ในขณะที่จังหวัดมหาสารคามมีความหลากหลายด้านเผ่าพันธุ์

๔. มีรูปแต้มจิตรกรรมฝาผนังอีสานภูมิปัญญา พื้นบ้านของอีสาน	๔. รูปแต้มจังหวัดขอนแก่น ภายนอกจะเป็นภาพ เรื่องนรก ๗ ชุม และนิทานสินไชย และเรื่องพระ เวสสันดร
๕. ข้างรูปแต้มเป็นชาวจังหวัดมหาสารคาม	๕. รูปแต้มจังหวัดมหาสารคาม ภายนอกจะเป็น เรื่องพระลักพระลาม เรื่องควายทรพีควายทรพา และพระเวสสันดร
๖. ไม่นุญาตให้ผู้หญิงเข้าไปภายในสิม	
๗. รูปแต้มภายในสิมแสดงเรื่องราวพุทธประวัติ ด้านนอกแสดงเรื่องพระเวสสันดร	

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ (Body of knowledge) ที่ได้จากการศึกษาเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ สังเกต สํารวจ ซึ่งสามารถนำมาสรุปเป็นองค์ความรู้ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๔.๕๔ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน และ ๓) เพื่อสร้างแนวทางในการอนุรักษ์และสืบทอดแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร ดำเนินการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๔๒ คน และดำเนินกิจกรรมในพื้นที่วิจัยในแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาแล้วนำเสนอข้อมูลในรูปแบบเชิงพรรณนา มีผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน ผลการวิจัยพบว่า แหล่งอารยธรรมที่มีหลักฐานแสดงว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง มีการตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มน้ำชี สามารถแบ่งยุคประกอบด้วย

๑) ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ค้นพบหลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ ได้แก่ อารยธรรมโนนนกทาและอารยธรรมโนนชัย

๒) ยุคสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ อารยธรรมโนนเมือง อารยธรรมบ้านเมืองเพี้ย อารยธรรมชัยวาน อารยธรรมดงเมืองแอม

๓) ยุคสมัยทวารวดี ได้แก่ อารยธรรมบ้านโนนสะอาด ตำบลไชยสอ อำเภอชุมแพ อารยธรรมบ้านบัวสิมมา อยู่ที่บ้านบัวสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ และอารยธรรมท่ากระเสริม อยู่ที่บ้านท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และแหล่งอารยธรรมที่ปรากฏชัดเจน คือ พระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม บริเวณนี้ได้เคยเป็นที่ตั้งของนครจำปาศรีมาก่อน เป็นย่านที่อยู่ของชุมชนขนาดใหญ่ มีความเจริญรุ่งเรืองทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา และมีความรุ่งเรืองมาถึงสมัยยุคขอม

๔) ยุคสมัยขอม มีหลักฐานที่ปรากฏชัด คือ ปราสาทเป็ยน้อย กู่แก้ว กู่บ้านนาคำ น้อย กู่ประภาชัย รอยพระพุทธรูปบาทหินลาดและแหล่งตัดหิน ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น กุสันตรัตน์ กุ น้อย กู่บ้านเขวา กู่บ้านแดง และกู่บัวมาศ ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

๕) ยุคสมัยอาณาจักรล้านช้าง ได้แก่ อารยธรรมบ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอ น้ำ พอง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจนคือ พระธาตุขามแก่น

สำหรับประวัติศาสตร์ในพื้นที่การวิจัย ๒ จังหวัด พบว่า

๑) จังหวัดขอนแก่น มีประวัติศาสตร์ พบว่า มีหลักฐานการก่อตั้งเมืองขอนแก่นครั้งแรก คือท้าวพัน ได้รวบรวมผู้คนประมาณ ๓๕๐ คน มาตั้งบ้านเรือนที่ริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปี พ.ศ. ๒๓๓๒ หลังจากนั้นก็ได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองมาโดยตลอด และมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น และวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นสิ่งที่คนขอนแก่นสร้างขึ้น และได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง เป็นลักษณะเฉพาะที่บ่งบอกถึงความเป็นมรดกคนขอนแก่น คือ (๑) งานเทศกาลโหม่นานาชาติประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด (๒) งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูนเสียงแคน บนถนนข้าวเหนียว

๒) จังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีชนหลายเผ่า เช่น ชาวไทยพื้นเมืองพูด ภาษา อีสาน ชาวไทย佬และชาวผู้ไท ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมจารีต ประเพณี "ฮีตสิบสอง" ประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายมีการไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันตามแบบของคนอีสานทั่วไป จังหวัดมหาสารคามมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญโดยพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยคุปตะตอนปลายและปลายระวะของ อินเดียผ่านเมืองพุกามมาในรูปแบบของศิลปะสมัยทวาราวดี และจังหวัดมหาสารคามมีวัฒนธรรมและภาษาที่ใช้สื่อสารกัน ท้องถิ่นที่แตกต่างออกไปจากภาษาอีสานทั่วไป คือ ภาษาญ้อ ภาษาเขมรสูง และภาษากูยหรือกวย สำหรับวัฒนธรรมที่เด่นๆ ได้แก่ งานบุญเบิกฟ้า ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งจัดขึ้นในงานนมัสการพระบรมธาตุนาดูน เป็นบุญประเพณีของชาวอีสานที่แสดงให้เห็นจิตวิญญาณของชุมชนที่ดำรงอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมมาช้านาน ประเพณีบุญบั้งไฟ งานออนซอนกลองยาวชาววาปี และประเพณีไหลเรือไฟไทย佬 และวัฒนธรรมประเพณีงานบุญที่ยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณเป็นประจำทุกเดือนเรียกว่า ฮีตสิบสอง

๕.๑.๒. ภูมิปัญญาทางอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน ผลการวิจัยพบว่า

๕.๑.๒.๑ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน ในจังหวัดขอนแก่น จัดว่า เป็นองค์ความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษที่พัฒนาจนกลายเป็นความโดดเด่น เช่น การจักสาน การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิด โดยคณะผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่นที่มีความโดดเด่น ๒ ภูมิปัญญา คือ ๑) กระจับข้าว ภาชนะเพื่อบรรจุข้าวเหนียว เป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่เกิดจากความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษที่นำเอาไม้ไผ่ซึ่ง

เป็นวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาจักสานเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว จนกลายเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป มีการเรียนรู้ร่วมกันและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนขอนแก่น ๒) การทอผ้าไหม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของการผลิตผ้าของชาวขอนแก่น ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ได้มีการเรียนรู้ร่วมกันและได้สืบทอดหรือถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มีพัฒนาการทอผ้าไหม ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคนิคการทอ มีการคิดประดิษฐ์ลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์ และอัตลักษณ์จนกลายมาเป็นผ้าไหมขอนแก่น ที่คนให้การยอมรับและเป็นผ้าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดขอนแก่น ดังคำขวัญประจำจังหวัดขอนแก่นที่ว่า “พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองแรกมวยโอลิมปิก”

สำหรับแหล่งภูมิปัญญาที่มีความโดดเด่นเชิงพื้นที่ที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดขอนแก่น คือ สิม หรือ สีม่า วัดไชยศรีบ้านสาวะถี ซึ่งมีเป็นสถาปัตยกรรมอีสาน ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ สร้างโดยพระอธิการอ่อนสา เจ้าอาวาสองค์แรก มีลักษณะก่ออิฐ ฉาบปูนเรียบ ช่วงบนเป็นไม้ทั้งหมด ประตูหน้าต่างแกะสลัก และในส่วนภาพฝาผนังเป็นฝีมือของช่างเขียนชาวบ้านชื่อ นายทอง ทิพย์ชา เป็นชาวจังหวัดมหาสารคาม ฝาผนังด้านในเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพเวสสันดรชาดก ภาพเรื่องสังข์ ศิลป์ชัย ภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ ต่างๆ ภาพเขียนด้านนอกเขียนเป็นภาพนรก 8 ชุม ภาพพระเวสสันดร ภาพเรื่องสังข์ศิลป์ชัย และภาพทหารยืนเฝ้าประตู อุบถัม เขียนด้วยสีฝุ่น ใช้สีคราม สีเหลืองและสีเขียว เขียนภาพเต็มพื้นที่ ลักษณะแปลกตา คือ ภาพตัวพระหรือ กษัตริย์จะมีขนาดเล็ก ภาพยักษ์และภาพสัตว์จะมีขนาดใหญ่ ภาพต่างๆ จะแสดงท่าทางโลดโผน จัดเรียงภาพได้อย่างเหมาะสม และยังสอดแทรกภาพเหตุการณ์แวดล้อมสังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นด้วย

๕.๑.๒.๒ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน ในจังหวัดมหาสารคาม สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 ในจังหวัดมหาสารคาม ที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดมาให้ลูกหลานหลายอย่าง ได้แก่ ข้าวหมาก ซึ่งอาหารทานเล่นของชาวอีสานที่มีมาช้านาน เนื่องจากมีกรรมวิธีที่ทำง่าย ไม่ซับซ้อน รสชาติอร่อย หอม หวาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหม้อพื้นบ้านด้านสมุนไพร ภูมิปัญญาการปั้นหม้อดินเผา และภูมิปัญญาผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก เป็นลวดลายผ้าโบราณลายดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน มีการทอใช้กัน และเป็น “ลายผ้าเอกลักษณ์ประจำจังหวัด” นอกจากนี้ การผลิตเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีชื่อคือกลองยาว เป็นต้น

สำหรับแหล่งภูมิปัญญาที่มีความโดดเด่นเชิงพื้นที่ที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของชาวจังหวัดมหาสารคาม คือ อุบถัม หรือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังท้องถิ่น ที่วัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม วาดโดยช่างพื้นที่ ชื่อ นายสิงห์ วงศ์วาด ได้วาดภาพทั้งด้านนอกและด้านใน โดยภาพภายในเป็นภาพพุทธประวัติ ตอนผจญพญามาร ตอนทรงรับข้าวสัตตูก้อนสัตตผงจากพ่อค้า 2 คน ที่ผ่านตอนตรัสรู้ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ตอนพุทธปรินิพพาน พระมาลัยกราบพระเกตุแก้วจุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนพระมาลัยโปรดสัตว์นรก ส่วนผนังด้านนอก ได้วาดภาพ

วรรณกรรมเรื่องพระลัก-พระลาม (รามเกียรติ์ฉบับลาว) บางตอน เช่น ตอนนางนางสีดาไปลงพลอยแม่น้ำ ตอนขบวนศึกรบของพระลัก-พระลาม และ เรื่องพระเวสสันดรชาดก บางตอน เช่น ตอนบริจาคทาน ตอนชาวบ้านเมืองสีพีโกรธที่พระเวสสันดรบริจาคช้างปัจจัยนาคู่บ้านคูเมืองไป ตอนพระเวสสันดรบริจาคพระกัณหาพระชาลีและบริจาคพระนางมัทรี เป็นต้น ซึ่งนับได้ว่า เป็นจิตรกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนวิถีชีวิตเกี่ยวกับไทยลาวในสังคมลุ่มน้ำโขง สะท้อนประวัติศาสตร์ความคิดและประวัติศาสตร์สังคมของคนอีสานในอดีต ได้แก่วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระลักพระลาม ลักษณะเด่นของจิตรกรรมวัดป่าเลไลยก์ คือ เขียนภาพขนาดใหญ่จัดภาพแบบโปร่งดูง่ายสามารถยืนชมในระยะห่างได้ชัด โดยฝาผนังด้านนอกทางทิศเหนือนั้นเสนอภาพพระลักพระลามอำลาพระฤๅษี ตอนกำเนิดนางสีดา และตอนลอยแพนางสีดา ทางทิศตะวันออกตอนควายทรพีฆ่าควาย ทรพาคู่เป็นบิดา ด้านทิศตะวันตกเป็นภาพเล่าเรื่องราวพระเวสสันดรชาดก ช่วงแต่มีลูกนำเสนอเฉพาะตอนที่สำคัญ จุดเด่นคือการจัดภาพที่มีความมีชีวิตชีวา มีได้ครบครัดในการจัดเรียงลำดับชั้นตอนของภาพ ทั้งนี้ และสอดแทรกคติธรรมจำแนกอธิบายให้เห็นชัดตัวไหนเป็นใครสื่ออย่างชัด เช่น ชูชก จะสังเกตจากอิริยาบถที่รูปลักษณ์ของความน่าเกลียดทั้งร่างกายและจิตใจ ภาพชูชกกินจนท้องแตกตาย ก็ทำให้ผู้ชมเข้าใจได้ง่ายๆ ว่าภาพสื่อถึงใคร ดังนั้นเด็กและเยาวชน ตลอดจนจนถึงประชาชนทั่วไปจะเพลิดเพลินดื่มชมแต่ภาพลำดับเหตุการณ์ได้อย่างสนุกและต่อเนื่องกัน

๕.๑.๓ แนวทางการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในชุมชนอีสาน

ผลการวิจัย พบว่า มีแนวทางในการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีที่ยั่งยืน ๖ แนวทาง ดังนี้

๑) การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดแสดงนั้นเป็นอุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ โดยเป็นพิพิธภัณฑ์จัดแสดงเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญ เกี่ยวกับ ฮีตสิบสอง จัดแสดงอุปกรณ์ของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันจัดแสดง อุปกรณ์และเครื่องมือเกี่ยวกับการทอผ้า, อุปกรณ์การประมง อุปกรณ์การเกษตร และวรรณกรรมในพื้นที่อีสาน

๒) สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์ นำความบันเทิงเข้ามาใช้ในการสร้างสรรค์งานด้านภูมิปัญญา ให้มีความชีวิตชีวา เช่น สร้างเป็นหมอลำน้อยสินไชร้อยปี และ สร้างหนังประโมทัยหรือหนังตะลุง โดยที่นักเรียนใช้เวลาว่างมาฝึกซ้อม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้เยาวชนที่มีพื้นที่ในการแสดงออก เพื่อเป็นการอนุรักษ์หมอลำไม่ให้สูญหาย รวมถึงได้เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน

๓) สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยจัดทำให้เป็นพื้นที่สำหรับศึกษาดูงานด้านการศึกษาและการวิจัยในพื้นที่ มีมีคฤหะคณน้อย มีมีคฤหะคณชุมชน ร่วมกับโรงเรียน และวัดร่วมกัน ถ่ายทอดองค์ความรู้อารยธรรม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับชุมชนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่ และเด็ก หรือเยาวชน จนเกิดองค์ความรู้ สามารถที่จะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้

๔) สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน เพื่อการดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี สำหรับการรักษาหรืออนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาให้เกิดความยั่งยืนและสามารถถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

๕) สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ด้วยความร่วมมือกันระหว่าง ๓ หน่วยงาน คือบ้านหรือชุมชน วัด และโรงเรียน(หน่วยงานภาครัฐ)

๖) ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน โดยสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการเข้ามาอนุรักษ์พัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว การพัฒนาวิสาหกิจภูมิปัญญา และการสร้างเครือข่ายเชิงวัฒนธรรม

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๒.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในชุมชนอีสาน พบว่า พื้นที่แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดมหาสารคาม เป็นจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราช มีแม่น้ำสำคัญคือแม่น้ำชีไหลผ่าน จังหวัดขอนแก่นนั้นมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรืองมาถึง ๔ สมัย กล่าวคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี และสมัยอาณาจักรล้านช้าง ส่วนจังหวัดมหาสารคามพบหลักฐานสมัยทวารวดี และสมัยลพบุรี วัฒนธรรมที่เด่นๆ ได้แก่ งานเทศกาลโหมหนานาชาติประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาดงานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูน เสียงแคนและถนนข้าวเหนียว งานนมัสการพระบรมธาตุนาคูน

ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น นั่นคือชุมชนสาวะถี เป็นแหล่งภูมิปัญญาซึ่งมีทั้งภาพเขียน หลักศิลาจารึก ใบเสมา แหล่งกำเนิดหมอลำ มีภาพกิจกรรมผนังตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง มีพุทธศิลปะโบราณที่เก่าแก่ คือ สูปแต่้มหรือภาพจิตรกรรมฝาผนังคู่กับ วัดไชยศรี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ส่วนจังหวัดมหาสารคาม ณ วัดป่าเลไลยก์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม มีสิม และสูปแต่้มที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน จัดเป็นภูมิปัญญาของคนอีสานลุ่มน้ำชีที่สำคัญและทรงคุณค่า ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเทพพร มังธานี^{๑๕๒} ที่ได้ทำวิจัยเรื่องสูปแต่้ม : ในสิมอีสาน ภาพสะท้อนความหลากหลายในอดีต ที่พบว่าเนื้อหาของสูปแต่้มในสิมยังบอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นอีสานด้วย ส่วนช่างแต่้มจะเป็นช่างพื้นบ้าน ใช้สีและอุปกรณ์วัสดุที่ทำได้ตามธรรมชาติในท้องถิ่น และมีอิสระในการจัด

^{๑๕๒} เทพพร มังธานี, สูปแต่้มในสิมอีสาน:ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ,วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๓ (๑), ๔๐-๕๔.

พระสงฆ์และการมีส่วนร่วมปฏิบัติกรอนุรักษวัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษวัฒนธรรมท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมผลประโยชน์การอนุรักษวัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูวัชรสุวรรณาท (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ^{๑๕๖}** ที่ได้ศึกษาเรื่องการผลิตภัณฑท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน พบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากต้นตาลสร้างมูลค่าเพิ่มให้ท้องถิ่นด้วยอัตลักษณ์ชุมชน เนื่องจากผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนยังคงมีการรักษาไว้ แต่อยู่อย่างกระจัดกระจายและลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของต้นตาลในท้องถิ่น ส่วนมาามีผลมาจากการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย สวนบางแห่งถูกทิ้งร้าง และสวนบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนแปลงเพื่อสนองความต้องการตามวิถีชีวิตที่ทันสมัย

๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชนควรให้ความสำคัญโดยการนำไปกำหนดเป็นนโยบายในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนดนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ในท้องถิ่นของตนเองให้เกิดความโดดเด่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑.ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของแหล่งอารยธรรมทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓.ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการสำรวจอุปแต้มและจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ในพื้นที่อีสานทั้งหมด เพื่อให้ได้ข้อมูลองค์ความรู้รวมแบบบูรณาการครบวงจร

^{๑๕๖} พระครูวัชรสุวรรณาท,ดร.(ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ, **ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน**, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา :สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒) บทคัดย่อ.

บรรณานุกรม

๑.หนังสือ

- กรมศิลปากร, (๒๕๔๒) **วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี**, กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม., (๒๕๖๑) **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- จังหวัดมหาสารคาม, (๒๕๖๑) **วารสารเพื่อการท่องเที่ยวจังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๒**
 ขอนแก่น : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์.
- จันทร์ธานี สงวนนาม, (๒๕๕๑) **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒,
 กรุงเทพมหานคร : บุ๊คพอยท์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (๒๕๔๓), **ภูมิปัญญาอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม : โครงการตำราคณะ
 มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (๒๕๒๓) **ไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- ชีวลักษณ์ วงษ์ประเสริฐ, (๒๕๔๘) **การจัดการสารสนเทศเบื้องต้น** , กรุงเทพฯ : เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- ชอบ ดีสวนโคก.(๒๕๕๐) **วรรณกรรมพื้นบ้านลิ้นไซ**.ขอนแก่น: สำนักการศึกษาเทศบาลนครขอนแก่น.
- ชมพูนุท นาศิริรักษ์. (๒๕๔๒) **มนุษย์กับอารยธรรม**. ภาควิชาประวัติศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ธิดา สารระยา (๒๕๒๙), **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์**, กรุงเทพฯ:
 สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, (๒๕๓๖) **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น**, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ประยงค์ สุวรรณบุบผา. (๒๕๓๗) **สังคมปรัชญา แนวคิดตะวันออก- ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: โอ
 เดียนสโตร์.
- ประยูร อุกุชาภูชะ. (๒๕๓๐) **พจนานุกรมศิลป์**. โดย น.ณ ปากน้ำ (นามแฝง). พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ :
 เมืองโบราณ.
- แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐). **เทศบาลตำบลสาวะถี**. ม.ป.ป.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา (๒๕๕๙). **แบบเรียนอักษรธรรมอีสานและไทยน้อย**. ขอนแก่น: คลัง
 นานาวิทยาขอนแก่น.
- พระยาอนูมานราชชน, (๒๕๓๑) **๑๐๐ ปีพระยาอนูมานราชชน**, กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา.
- พิมพ์วัลย์ ปรีดล., (๒๕๓๖) **เครือข่ายการเรียนรู้** (เอกสารวิชาการ). เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์. (๒๕๕๕) การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อความยั่งยืน. ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน
แห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก.
- ราชบัณฑิตยสถาน, (๒๕๓๐). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓
กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วิชัย วงศ์ใหญ่. (๒๕๑๕) ศิลปะเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์.
- วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ, (๒๕๔๘) ศิลปะและวัฒนธรรมไทย, กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- วิมล จิโรจพันธ์ และคณะ, (๒๕๕๑) มรดกทางวัฒนธรรม.ภาคกลาง-ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุดหนังสือ
ส่งเสริมการอ่าน:สาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม, กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แสงดาว.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๕), เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน. กรุงเทพฯ :สำนัก
พิมพ์มิวเซียมเพรส.
- ศิลป์ พีระศรี. (๒๕๐๒) คุณค่าจิตรกรรมฝาผนัง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, (๒๕๓๓), แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้า
ประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์แอนด์พริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์จำกัด.
- สุวรรณ เจริญเสาวภาคย์ และคณะ, การจัดการความรู้, กรุงเทพฯ : ก.พลพิมพ์,๒๕๔๘.
- สมชาติ มณีโชติ, (๒๕๒๙) Thai Painting.กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สนธยา พลศรี, (๒๕๔๕) ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สรชัย พิศาลบุตร, (๒๕๕๙) การวิจัยทางการศึกษา, กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิทยพัฒน์.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ, (๒๕๔๐) วัฒนธรรมวิทยา.พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย.
- สุเทพ สุนทรเสถียร. (๒๕๔๐) ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์โกลบอลวิชั่น.
- สุวิมล ติรกานันท์, (๒๕๕๕) ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์แนวทางการปฏิบัติ,
(กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. (๒๕๕๐). แผนแม่บทวัฒนธรรม
แห่งชาติ (๒๕๕๐-๒๕๕๙). ม.ป.ป..
- สุนทร ชาญ. เอกสารประกอบการเรียน “การสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ไทย” เล่มที่ ๑
เรื่อง องค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ โรงเรียนทรายมูลวิทยา สำนักงานเขต
การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๒๘. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป.
- เอกวิทย์ ณ กลาง, (๒๕๔๐) ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของ
ชาวบ้านไทย.นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอลิซาเบธ ไลออนส์. (๒๕๖๖) **จิตรกรรมไทยจากเรื่องทศชาติ**. (ธนิต อยู่โพธิ์ แปล). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

๒.วารสารวิชาการ

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, (๒๕๕๑) กระบวนทัศน์วัฒนธรรมไทย “ต้นตอ” เศรษฐกิจถดถอย, วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๑.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์, (๒๕๓๙) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังการเข้ามาของระบบอาณานิคม. เอเชียปริทัศน์ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒.

เทพพร มังธานี, (๒๕๕๔) **อุปแต้มในลิมอีसान: ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ**, วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๔), หน้า ๔๐-๕๔.

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญญา. (๒๕๕๙). การพัฒนาวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน. วารสารมจร การพัฒนาสังคม. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ หน้า ๑๑๗.

ทิพพา ลุนเผ่และคณะ, (๒๕๖๒) รูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นหมอพื้นบ้าน ด้านสมุนไพรจังหวัดมหาสารคาม, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๒.

ธนา ประมุขกุล. (๒๕๕๔). **เครือข่าย**. วารสารส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม. ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๔.

ธีระวัฒน์ ชะอุม, (๒๕๕๔) **การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม**, วารสาร Veridian E Journal สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑: มกราคม-เมษายน ๒๕๕๔. หน้า ๑๑๗-๑๓๓.

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. (2554). บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”, Journal of Fine and Applied Arts Khon Kaen University, 3(1), 84–113 พรียา มหาภิตติคุณ. (๒๕๖๒) **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: สสำรวจพรมแดนแห่งความรู้**. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒.

ประจักษ์ ชูราสี, (๒๕๖๑) การบูรณาการหลักธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง, วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน ๒๕๖๑.

ยงยุทธ ชูแวน, (๒๕๕๕) ความสำคัญและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน, วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๕๕.

วิจิต นันทสุวรรณ, (๒๕๓๙) แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น,วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒(กรกฎาคม-ธันวาคม).

อ้อมเดือน สดมณี, (๒๕๔๑) วัฒนธรรมกับพฤติกรรมของคนไทย,วารสารพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (สิงหาคม ๒๕๔๑).

อำภา บัวระภา, (๒๕๖๔) ความสัมพันธ์ของอุปถัมภ์กับภูมิทัศน์ชุมชน, วารสารสถาปัตยกรรม การออกแบบและการก่อสร้าง คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๖๔.

ไอริน โรจน์รักษ์ และศราวิน ชินวงศ์, (๒๕๖๒) แนวทางการจัดการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ตำบลบางปลา จังหวัดสมุทรปราการ, วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม – เมษายน ๒๕๖๒, หน้า ๑๒๔-๑๓๓.

๓.วิทยานิพนธ์และรายงานการวิจัย

จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และสาริกา ไสวงาม. (๒๕๖๒) “ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตของอาณาจักรล้านช้าง”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ไตรเทพ สหะพันธ์. (๒๕๖๒) “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ทัศนีย์ ทองไชย (๒๕๔๒) สภาพและแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา.จังหวัดอุบลราชธานี, วิทยานิพนธ์ ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษาศาสตร์. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ณัฐยานันต์ ตั้งถาวรสกุล (2558). แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ นาฏศิลป์ไทย : กรณีศึกษาศูนย์ศิลปะการแสดง สถาบันคึกฤทธิ์. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

นฤตล สวัสดิ์ศรี และมัสลิน ปูนอน. (๒๕๖๒) “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์”. รายงานการวิจัย. สาขาวิชาบริหารธุรกิจเกษตร. คณะเทคโนโลยีการเกษตร: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และธารทิพย์ ช้วนา. (๒๕๕๘) “การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชน เพื่อเสริมสร้างเด็กและเยาวชนรับรู้คุณค่าของตนเอง”.

รายงานการวิจัย. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

พระครูกล้วยานสีหิวัฒน์ และคณะ, (๒๕๔๘) **การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น**, รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูวัชรสุวรรณาท,ดร.(ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ, (๒๕๖๒) **ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน**, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาพิสิฐ วิสิษฐปัญญา และคณะ, (๒๕๖๐) **คุณค่าของพระธาตุเจดีย์ที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม**, รายงานการวิจัย,สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูศรีวรพินิจและคณะ, (๒๕๕๗) **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา**, รายงานวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุดฉัตร เป็กเตปิน. (๒๕๖๕) “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง”. **วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (๒๕๕๗) **สลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย** รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รัมภา ศิริวงศ์และคณะ. (๒๕๔๔) “การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วนิดา นาคีสังข์. (๒๕๕๙) “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่การเป็นสินค้าชุมชน, **การวิจัยหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต**. สาขาวิชาบัณฑิตอาสาสมัคร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วัฒนาพร ชินพรและคณะ.(๒๕๔๘) **การใช้สมุนไพรในชุมชน อำเภอคำม่วง และกิ่งอำเภอสามชัยจังหวัดกาฬสินธุ์**. กาฬสินธุ์: โรงพยาบาลคำม่วง.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๙) **ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในจังหวัดเชียงใหม่**, รายงานการศึกษา, เชียงใหม่ : คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุดม บัวศรี และประกอบ มีโคตรทอง. (๒๕๖๐) “การวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่ใช้ในการเสริมสร้างความปรองดองของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๕. หนังสือภาษาอังกฤษ

Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973). Network analysis: Studies in human interaction. Netherlands : Mouton and Company. Bose, R. (2002).
Starkey, Paul. (1997) Networking for Development, IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development).
Burke, Adam. (1999) Communications & Development : a practical guide. London : Social Development Division Department for International Development.

๖. เว็บไซต์

Kotoknow ดอกจางเรดีโอ “เสียงแคน อิตอีสาน”. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/437629/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. แหล่งที่มา: <https://th-th.facebook.com/DCP.culture/posts/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖
การตีโป่งลง. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
ช่องใส่ปลา. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๖
ครูวรรณ ไชยศรี. ประวัติศาสตร์ คืออะไร. แหล่งที่มา: <https://wanna500.wordpress.com/2013/04/30/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗
คุณค่าของวัฒนธรรมไทย. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayochn-khxng-wathnthrrm-thiy>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖
จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี “แคน”. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
ต้นกำเนิดแม่น้ำชี. แหล่งที่มา: <https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕
ที่ท่องเที่ยวขอนแก่น แหล่งท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์และโบราณคดี. แหล่งที่มา: <https://www.sanook.com/travel/1399409/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๕

- บ้านจอมยุทธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์. แหล่งที่มา: <https://www.baanjomuyut.com/library>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗
- ประเภทเครื่องดนตรี พิณ. แหล่งที่มา: <https://www.lib.ru.ac.th/journal/isan/music/index.html>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
- ประเภทและการจัดประเภทของวัฒนธรรม <https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕
- ประโยชน์ของวัฒนธรรมไทย. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayochn-khxng-wathnthrrm-thiy>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖
- ประวัติศาสตร์ วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗
- ผ้ามัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่บ้านหัวฝาย จ.ขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://i-san.tourismthailand.org/6906/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- เผยตำนานแม่น้ำชี แม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย. แหล่งที่มา: <https://www.tnews.co.th/social/538509>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖
- พาช้าว. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- พิณเครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคอีสาน. แหล่งที่มา: <https://esan108.com>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
- ภาพงานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/culture/songkrankhonkaen.php>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖
- ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย. แหล่งที่มา: <https://maekhawtom.go.th>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖
- ลุ่มน้ำชี. แหล่งที่มา: <http://water.dwr.go.th/wro11/index.php/th/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๖๕
- ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร โป่งกลาง. แหล่งที่มา: <http://library.msu.ac.th/isancenter>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น. แหล่งที่มา: <https://khonkaen.m-culture.go.th/th/history>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

อารยธรรม, วิถีชีวิต สาราณุกรมเสรี. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

<http://water.dwr.go.th/wrro11/index.php/th/2019-07-23-04-23-51/2019-07-23-04-29-42>
สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 11

<https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/>

<http://www.gened.nu.ac.th/001234.php> งานจัดการวิชาศึกษาทั่วไป กองบริการการศึกษา
http://203.155.220.175/newweb/index.php?option=com_content&view=article&id=593:2013-06-25-10-38-32&catid=93:2013-05-21-01-39-03&Itemid=184

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2562 : ศิลปวัฒนธรรม silpa-mag.com สืบค้นข้อมูลจาก https://www.silpa-mag.com/history/article_36408 เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๖๖.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม, แผนปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรม จังหวัดมหาสารคาม ประจำปี ๒๕๖๒, (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, ๒๕๖๒) หน้า ๑.
[online : <https://nmpc.go.th>] เข้าถึง ๒๑ มีนาคม ๒๕๖๖.

ไทยศึกษา : ความสำคัญของวัฒนธรรมทวารวดี, จากแหล่งข้อมูล <http://www.thaistudies.chula.ac.th/2018/09/29/> เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๖๖.

<https://tatcontactcenter.com/> /มหาสารคาม/อุปถัมภ์ตามรอยจิตรกรรม

<https://fineart.msu.ac.th/th/goodwillguideatdongbangvillage/> วัดป่าเลไลยก์/

<https://fineart.msu.ac.th/th/goodwillguideatdongbangvillage/> วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดมหาสารคาม โดย นางสาวปติมากร พึ่งพวก ผู้ช่วยนักโบราณคดี กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา.

<https://fineart.msu.ac.th/th/goodwillguideatdongbangvillage/> วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดมหาสารคาม โครงการพัฒนากลุ่มมัคคุเทศก์ท้องถิ่นในชุมชนจิตรกรรมฝาผนังดั้งเดิม เพื่อรองรับเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม ต.ดงบัง อ.นาหวาด จ.มหาสารคาม.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก โครงการย่อยที่ ๑

เรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดขอนแก่น

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยเท่านั้น และข้อมูลจะเก็บเป็นความลับจะไม่มีผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่ประการใด จึงขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลตามสภาพจริง ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
๒. ที่อยู่.....
๓. วุฒิการศึกษา .....
๔. อาชีพ.....
๕. ตำแหน่ง/สถานภาพ.....
๖. วัน เดือน ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดขอนแก่น

๑. จังหวัดขอนแก่นมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน/ความเป็นมา อย่างไร

.....

.....

.....

๒. จังหวัดขอนแก่นมีวัฒนธรรมอะไรบ้าง

.....
.....
.....

๓. จังหวัดขอนแก่นมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอะไรบ้าง

.....
.....
.....

๔. จังหวัดขอนแก่นมีแหล่งอารยธรรมอยู่ที่ไหนบ้าง

.....
.....
.....

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดขอนแก่น

๑. ภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไรและมีอะไรบ้าง

.....
.....
.....

๒. อารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไร และมีอะไรบ้าง

.....
.....
.....

๓. แหล่งภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีที่ได้บ้าง

.....
.....
.....

๔. แหล่งอารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีที่ได้บ้าง

.....
.....
.....

๕. ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรมมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสานอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

(ผศ.ดร. สวิน ทองปั้น)
หัวหน้าโครงการย่อย ๑

แบบสนทนากลุ่ม โครงการย่อยที่ ๑

เรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น
คำชี้แจง

แบบสนทนากลุ่มย่อย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

ตอนที่ ๒ แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี

ตอนที่ ๓ แนวทางในการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มย่อยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยเท่านั้น และข้อมูลจะเก็บเป็นความลับจะไม่มีการเผยแพร่ต่อผู้ให้ข้อมูลแต่ประการใด จึงขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลตามสภาพจริง ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

- ๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
- ๒. ที่อยู่.....
- ๓. วุฒิการศึกษา.....
- ๔. อาชีพ.....
- ๕. ตำแหน่ง/สถานภาพ.....
- ๖. วัน เดือน ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ แนวทางการดำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๑. แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรม จากรุ่นสู่รุ่นอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๒. แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรม
อย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๓. แนวทางการบริหารจัดการภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอรรถธรรม อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. แนวทางการร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด และหน่วยงานรัฐในการดำรงและสืบทอดอรรถธรรมลุ่มน้ำชี อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๕. แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอรรถธรรมลุ่มน้ำชีไปใช้ในการดำเนินชีวิต อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ แนวทางในการสืบทอดอรรถธรรมลุ่มน้ำชี

๑. การจัดทำข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการจัดทำอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๒. การนำเสนอข้อมูลทางออนไลน์เกี่ยวกับอรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการจัดทำอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. การสร้างมรดกชุมชนด้านอรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. การสร้างแหล่งเรียนรู้อรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....
๕. การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงอารยธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง
.....
.....
.....

(ผศ.ดร. สวิน ทองปั้น)

หัวหน้าโครงการย่อย ๑

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย โครงการย่อยที่ ๒

เรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดมหาสารคาม

ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ และคณะ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และแบบสนทนากลุ่ม ดังนี้

๑.๑ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก คณะผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ และวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ ดังนี้

๑) วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมในจังหวัดมหาสารคาม ในประเด็น “ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมในจังหวัดมหาสารคาม” เพื่อนำข้อมูลที่ ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกไปประกอบกับข้อมูลที่ ได้จากการศึกษาเอกสาร

๒) วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน และแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม คณะผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญา อีสาน และผู้เชี่ยวชาญแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคามในประเด็น “ภูมิปัญญาในชุมชน อีสาน และแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม” เพื่อนำข้อมูลที่ ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกไปประกอบกับข้อมูลที่ ได้จากการศึกษาเอกสาร และเพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญได้ชี้แนะแหล่งอารยธรรมแต่ละที่ในจังหวัดมหาสารคาม

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก โครงการย่อยที่ ๒

เรื่อง **อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดมหาสารคาม**

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดมหาสารคาม

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดมหาสารคาม

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยเท่านั้น และข้อมูลจะเก็บเป็นความลับจะไม่มีการเผยแพร่ต่อผู้ให้ข้อมูลแต่ประการใด จึงขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลตามสภาพจริง ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

- ๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
- ๒. ที่อยู่.....
- ๓. วุฒิการศึกษา .....
- ๔. อาชีพ.....
- ๕. ตำแหน่ง/สถานภาพ.....
- ๖. วัน เดือน ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดมหาสารคาม

๑. จังหวัดมหาสารคามมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน/ความเป็นมา อย่างไร

.....
.....
.....

๒. จังหวัดมหาสารคามมีวัฒนธรรมอะไรบ้าง

.....
.....

๓. จังหวัดมหาสารคามมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. จังหวัดมหาสารคามมีแหล่งอารยธรรมอยู่ที่ไหนบ้าง

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดมหาสารคาม

๑. ภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไรและมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๒. อารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไร และมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. แหล่งภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีมีที่ใดบ้าง

.....

.....

.....

๔. แหล่งอารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีมีที่ใดบ้าง

.....

.....

.....

๕. ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรมมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสานอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ)

หัวหน้าโครงการย่อย ๒

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลวิจัย

ที่ อว ๘๐๓๒.๑/ว๑๑๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
 อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๗
 โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๕๕

๑๗ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลการวิจัย

เจริญพร

ด้วย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ทองปั้น และ ดร.ปานจิต สุกุมาลัย ได้รับ
 ทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี :
 ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๖๖

เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย ทางมหาวิทยาลัย จึง
 ขอความอนุเคราะห์ท่านให้ข้อมูลกับนักวิจัย โดยนักวิจัยจะประสานติดต่อวันเวลาในการสัมภาษณ์เอง
 และข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านหรือหน่วยงานของ
 ท่านแต่ประการใด

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคง
 ได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี

ขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระราชพัฒนวัชรบัณฑิต, รศ. ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานคณะกรรมการบริหารงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ผู้ประสานงานวิจัย

ผศ. ดร.สุวิน ทองปั้น (นักวิจัย) โทร ๐๘๑ ๗๐๘๘ ๕๙๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

เลขที่ ๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม ตำบลนาฝาย

อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

โทรศัพท์ : ๐๔๔-๐๕๖๐๒๒

ที่ พิเศษ (๓) /๒๕๖๖

๗ กรกฎาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลการวิจัย

เรียน

ด้วยข้าพเจ้า **ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ และคณะ** เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสนปริยัติ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา สังกัดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๖

เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย จึงขอความอนุเคราะห์ท่านให้ข้อมูลกับในการสัมภาษณ์ โดยจะประสานติดต่อวันเวลาในการสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านหรือหน่วยงานของท่านแต่ประการใด
หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี

เรียนด้วยความนับถือ

(ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ)

นักวิจัย

หมายเลขโทรศัพท์ ๐๘๑-๓๒๒๙๘๐๔

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย

นางลันไทย์ บุญมี มักคุเทศชุมชน

ภาพกิจกรรมผาผนังวัดไชยศรี

สนทนากลุ่มย่อย โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิ ๕ ท่าน คือ ผศ.ดร. บุรินทร์ ภูสกุล ผศ. ชอบ ดีสายโคก ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี ผศ.ดร. จักรพรรณ วงศ์พรพวัล นายกิตติธรร วงศ์ธัญญา ในเรื่องอารยธรรมและภูมิปัญญาอีสาน

สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สุเนตร โพธิสาร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรม วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาอีสาน

ลงพื้นที่ครั้งที่ ๑ วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๖๖ เข้าพบคุณจรรยา ถานัน ผู้ช่วยผู้อำนวยการสำนักงาน
การท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดมหาสารคาม

ลงพื้นที่ครั้งที่ ๒ วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖

สัมภาษณ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ถึงประวัติความเป็นมาของชุมชน และอุปถัมภ์

ลงพื้นที่ครั้งที่ ๔ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๖ และครั้งที่ ๕ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๖

ลงพื้นที่ ครั้งที่ ๖ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๖
 รูปคุณตาช่างสิงห์ วงศ์वाद เป็นผู้วาดรูปแต้ม ซึ่ง
 หลวงพ่อจรัส ญาณธโร พระลูกวัด มีศักดิ์เป็นหลานหลวงปู่ลุน นำมารูปถ่ายมาให้ชม

ลงพื้นที่ ครั้งที่ ๗ วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๖๖ สัมภาษณ์คุณพ่อเสถียร พุทไธสง ปราชญ์ผู้เฒ่า
เกี่ยวกับฮูปแต้มวัดป่าไผ่

ภาคผนวก ง
หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัย

แบบ สท.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์
เรียน ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและพัฒนาฯ มจร.

ข้าพเจ้า คุณพ่อเสกสรรค์ พุกไธสง ตำแหน่ง พี่เลี้ยงของฝ่าย ๑๓๓๓ งานบริหารทั่วไป
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน โรงเรียนวัดป่าอภัยสุโขทัย ต.ดงม่วง
ที่อยู่ 34 หมู่ 1 ม.บ้านหนองปลิว ต.ดงม่วง อ.พนาสุธา จ.มหาสารคาม
โทรศัพท์ ๐๘๕-318๕9๕๘ โทรสาร .....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง ...
างยอกรมคุณงามเฝ้า : ผอ.อภิศักดิ์พร อ.สมประสงค์ ผอ.ทศพร ...
รมช.อ.ศิว

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ดร. สมพร ศิวะพงษ์/เสกสรรค์ ผอ.อภิศักดิ์พร
โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ (เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน)
- การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ (เช่น นำไปใช้ประโยชน์แก่สาธารณชน ในเรื่องต่างๆ ที่ทำให้คุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจดีขึ้น)
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ (เช่น นำไปประกอบเป็นข้อมูลการประกาศใช้กฎหมาย หรือกำหนดมาตรการ กฎเกณฑ์ต่างๆ)
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ (เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์)
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ 1 กันยายน จนถึง ๓๑ ตุลาคม ๒๕๖๖ ซึ่งการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้
ได้รับของสดกม.ฯ ซึ่งจัดเป็นของม.ฯ เป็นทรัพย์สินของม.ฯ
ผอ.ทศพร อ.ทศพร อ.เสกสรรค์
อ.เสกสรรค์ อ.เสกสรรค์ อ.เสกสรรค์
อ.เสกสรรค์ อ.เสกสรรค์ อ.เสกสรรค์

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ
ลงชื่อ [Signature]
(คุณพ่อเสกสรรค์ พุกไธสง)
ตำแหน่ง พี่เลี้ยงของฝ่าย
๑๓๓๓ งานบริหารทั่วไป ต.ดงม่วง

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น

๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี อำเภอเมืองขอนแก่น
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๔๓-๐๐๐-๓๔๗

ที่ อว ๘๐๓๑.๑/ว๗

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม

เรียน อาจารย์ ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ, ผศ.ดร.ปัญญา คล้ายเดช

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม (E-ISSN: 2822-0366) ซึ่งเป็นวารสารวิชาการที่อยู่ในฐานข้อมูลศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI) กลุ่ม ๒ นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความ (Peer Review) ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบรับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๗)

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิเทศ สนั่นนารี)
บรรณาธิการวารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๑๑๕/๒๕๖๖

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน
(Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in Isan Communities)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800765086

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

ผู้วิจัยหลัก: ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

(พระมหาสมปурณ์ วุฑฒิโกโร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๑๐ เมษายน ๒๕๖๖

หมายเลขใบรับรอง: ว.๑๑๕/๒๕๖๖

วันที่ให้การรับรอง: ๑๐ เมษายน ๒๕๖๖

วันหมดอายุใบรับรอง: ๑๐ เมษายน ๒๕๖๗

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต (Output)	รายละเอียดผลผลิต
๑. องค์ความรู้ใหม่	รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ จำนวน ๓ เรื่อง
๒. ได้ผลงานตีพิมพ์ระดับชาติ	ได้ตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารวิชาการระดับชาติ จำนวน ๓ ฉบับ คือ ๑) บทความวิจัย เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ๒) บทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” ๓) บทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม”
กำลังคน หรือหน่วยงาน ที่ได้รับการพัฒนาทักษะ - 1.6 ชุมชนท้องถิ่น/ ประชาสังคม	-เชิงปริมาณ ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ 2 จังหวัดที่ทำวิจัย ได้รับการพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยชุมชนละ 40 คน รวมจำนวน 80 คน -เชิงคุณภาพ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ กลุ่มเป้าหมายจะได้รับการพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยครั้งหนึ่งของกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้
๖. หนังสือ – หนังสือทั้งเล่ม	ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน จำนวน ๑ เล่ม

ผลลัพธ์ (Outcome)	รายละเอียดผลลัพธ์
๑. ผลงานตีพิมพ์ (Publications)	บทความตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระดับชาติ หรือนานาชาติ จำนวน ๓ เรื่อง
๒. การอ้างอิง (Citations)	มีอ้างอิงผลการวิจัยจากการนำเสนอผลการวิจัย ในวารสารวิชาการระดับชาติและนานาชาติ จำนวน ๖ เรื่อง
๓. ฐานข้อมูลและแบบจำลองวิจัย (Research databases and models)	ได้ฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย
๔. การผลักดัน นโยบาย แนวปฏิบัติ แผน และกฎระเบียบ (Influence on policy, practice, plan and	จังหวัดในพื้นที่ที่ทำการวิจัย 2 จังหวัด ผลักดันให้มีโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

ผลลัพธ์ (Outcome)	รายละเอียดผลลัพธ์
regulations)	
๕. กิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม (Engagement activities)	มีความร่วมมือในศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์และร่วมมือในการพัฒนาชุมชนในพื้นที่

ผลกระทบ	รายละเอียดของผลกระทบ
๑. ด้านเศรษฐกิจ	มีการผลักดันให้เกิดชุมชนภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบทำให้แต่ละตำบลมีการกำหนดทิศทางการดำเนินเศรษฐกิจระดับรากหญ้าสามารถพึ่งพาตนเองได้ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมได้ ทำให้เศรษฐกิจจะมีการหมุนเวียนอยู่ในชุมชนมากขึ้น
๒. ด้านสังคม	<p>-ด้านชุมชนและพื้นที่</p> <p>๑. การเพิ่มศักยภาพท้องถิ่นให้เกิดการเรียนรู้ในเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นที่เชื่อมั่นของชุมชน</p> <p>๒. สังคมมีความเข้มแข็ง มีหลักเกณฑ์และแนวทางในการปกครองท้องถิ่นที่ชัดเจน</p> <p>๓. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน รัฐบาลและเอกชน</p> <p>๔. สร้างเสริมแนวทางพัฒนาพื้นที่ในพื้นที่วิจัยอย่างยั่งยืน</p> <p>๕. ประชาชนมีความสามัคคีกลมเกลียวกันมากขึ้นเนื่องมาจากการมีอัตลักษณ์หรือค้นพบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองได้มากขึ้น</p> <p>-ด้านสิ่งแวดล้อม</p> <p>การเพิ่มศักยภาพและสร้างสังคมเข้มแข็งของชุมชน จะทำให้ลดปัญหาและความเหลื่อมล้ำ สร้างความเข้มแข็ง พร้อมปรับตัวเข้าสู่สังคมอุดมสุขได้อย่างมีประสิทธิภาพ ฉะนั้น หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพและสร้างสังคมเอื้ออาทรสำหรับเยาวชนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม การพัฒนาผู้คนทุกกลุ่มที่ทำงาน เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับชุมชนไปถึงระดับประเทศให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน</p>
๓. ด้านวิชาการ	ได้มีการศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ที่วิจัยเผยแพร่สู่วงวิชาการอย่างกว้างขวาง

ประวัติผู้วิจัย

ผู้วิจัยท่านที่ ๑

ชื่อ - นามสกุล : ผศ.ดร.ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

e-mail : konhin51@gmail.com

ประวัติการศึกษา

วุฒิมัธยมศึกษา

จ.ศ.เอก สำนักเรียนวัดชนะสงคราม

บาลีศึกษา ๓ สำนักเรียนวัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร

วุฒิสามัญ

ปริญญาตรี การบัญชี มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ปริญญาโท - MBA ม.ศรีปทุม

- พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ปริญญาเอก สาขาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลงานงานวิจัย

เป็นหัวหน้าโครงการ

๒๕๕๘ วนอุทยานเขากระโดงในฐานะศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้วิทยาลัยบุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๐ เสมา : ประวัติศาสตร์ คุณค่า และการอนุรักษ์ขององค์กรจังหวัด
บุรีรัมย์ ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๓ การพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานชุมชน
จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๕ การพัฒนาชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวตามเส้นทางท่องเที่ยว
ทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ ได้รับทุนอุดหนุนจาก สกสว.และ สถาบันวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๕ การพัฒนาชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิอย่างยั่งยืน ได้รับทุนอุดหนุนจาก สกสว.และ สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (เป็นหัวหน้าชุดแผน)

เป็นผู้ร่วมวิจัย

พระครูศรีปัญญาวิกรม,ผศ.ดร.(๒๕๕๙) รูปแบบการเรียนการสอนบาลีศึกษาใน สังกศไทย ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาเสรีชน นริสโร,ดร.(๒๕๕๙) พุทธศิลปะในอาเซียน; เส้นทางประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระครูศรีปัญญาวิกรม,ผศ.ดร.(๒๕๖๐) นามานุกรมบุคคลพุทธศาสน์ ได้รับ ทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลงานบทความทางวิชาการ

๒๕๕๙ พุทธศิลป์: ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา วารสารพุทธอาเซียนศึกษา ปี ที่ ๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๙.

๒๕๖๐ ยักษ์ : ศิลปกรรมแห่งจินตนาการ บทความตีพิมพ์ในการประชุมวิชาการ ระดับชาติ ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๒ ถ้ำอชันตา : ต้นแบบศิลปกรรมแห่งพุทธศิลปะ งานวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๒ ณ วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด วิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๕๖๓ ชื่นตื่นแดง : ผ้ามงคล ภูมิปัญญาท้องถิ่นบทความตีพิมพ์ในการประชุม วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๓)

๒๕๖๔ ทวารวดีต้นกำเนิดแห่งพุทธศิลปะของประเทศไทย วารสารพุทธอาเซียนศึกษา ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓)

๒๕๖๕ บุญกระฐูป : ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ การประชุม วิชาการระดับชาติ ณ วิทยาลัยเขตสุรินทร์ ครั้งที่ ๒ วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๖๕

ผู้วิจัยท่านที่ ๒

ชื่อ- สกุล

ผศ.ดร.ปัญญา คล้ายเดช

ป.ธ.๗ ,พธ.บ, รป.ม.,Ph.D.(Political Science)

ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

พธ.บ (เศรษฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รป.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยนิเวศนา

Ph.D. (Political Science) Dr.B.R.Ambedkar University, AGRA, India.

ผลงานวิจัย

-ปี ๒๕๖๐ การพัฒนาเครือข่ายการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ไทยเพื่อรองรับสังคมไทยในศตวรรษที่ ๒๑

-ปี ๒๕๖๑ รูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวตลาดน้ำที่มีต่อการพัฒนาวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ในประเทศไทย

-ปี ๒๕๖๒ อาณาจักรล้านช้างและการล่มสลายของอาณาจักรล้านช้าง

-ปี ๒๕๖๕ การพัฒนาเส้นทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ

-ปี ๒๕๖๕ หลักสูตรพัฒนาผู้นำท้องถิ่น : การสร้างองค์ความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่นของผู้นำในจังหวัดชัยภูมิ